

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Irina BREAHNĂ

**O ABORDARE TRADUCTOLOGICĂ
A CALCULULUI INFERENȚELOR
DIREȚIONALE**

(în baza unui studiu experimental)

Monografie

**CHIȘINĂU – 2021
CEP USM**

CZU 811.135.1'366.58'25

B 82

Recomandată de Consiliul științific al Universității de Stat din Moldova

Pe copertă: Furuya Korin (1875-1910), din colecția Shima-Shima (1904)

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Breahnă, Irina.

O abordare traductologică a calculului inferențelor direcționale: (în baza unui studiu experimental): Monografie / Irina Breahnă; Universitatea de Stat din Moldova. – Chișinău: CEP USM, 2021. – 273 p.: fig., tab., tab. color.

Referințe bibliogr.: p. 228-249 (313 tit.). – 50 ex.

ISBN 978-9975-152-97-6.

811.135.1'366.58'25

B 82

ISBN 978-9975-152-97-6

© Irina Breahnă, 2021
© CEP USM, 2021

CUPRINS

LISTA TABELELOR.....	5
LISTA FIGURILOR	6
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE	9

1. TIMP ȘI REFERINȚĂ TEMPORALĂ ÎN LIMBĂ

1.1. Considerații despre timpul verbal și categoria timpului	13
1.2. Conceptualizarea timpului în modele structurale și textuale	19
1.2.1. Timpul în viziunea lui E. Benveniste – istorie și discurs	20
1.2.2. Lingvistica textuală și mărcile discursului în abordarea lui H. Weinrich.....	22
1.2.3. Critica lingvisticii textuale și a abordării structurale.....	25
1.3. Contribuțiile gramaticilor tradiționale	27
1.4. Soluții semantice moderne pentru referința temporală	32
1.5. Contribuții, analize și teorii despre temporalitate în limba română.....	38
1.5.1. Cercetări despre timpul verbal, clase aspectuale și aspect în limba română.....	39
1.5.2. E. Coseriu despre timp și limbaj, lingvistica textuală și pragmatica lingvistică	49

2. MODELUL INFERENȚELOR DIRECȚIONALE

2.1. P. Grice și rolul inferenței în procesul de înțelegere a enunțurilor.....	57
2.1.1. Principiul Cooperării și maximele conversaționale	58
2.1.2. Semnificația nonnaturală și „briciul lui Grice”	60
2.2. Teoria pertinentei	63
2.2.1. Teoria pertinentei vs P. Grice.....	63
2.2.2. Principiile teoretice ale Teoriei pertinentei.....	64
2.2.3. Cognația, comunicarea, înțelegerea și arhitectura minții conform Teoriei pertinentei.....	66
2.3. Modelul Inferențelor Direcționale: principii de elaborare și funcționare	72
2.3.1. Subdeterminarea lingvistică și nedeterminarea temporală a referinței temporale.....	72
2.3.2. Elaborarea și validarea Modelului Inferențelor Direcționale.....	75
2.3.3. Implicațiile teoretice ale Modelului Inferențelor Direcționale.....	81

3. MODELUL INFERENȚELOR DIRECȚIONALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

3.1. Modele empirice și experimentale	90
3.2. Precizări la designul experimentului.....	95
3.3. Designul experimentului: metodă și material	99
3.3.1. Timpurile verbale în română	99
3.3.2. Identificarea predicatelor.....	102
3.3.2.1. Testarea relațiilor de cauzalitate.....	102

3.3.2.2. Formularea perechilor de predicate	105
3.3.3. Alegerea conectorilor	107
3.3.4. Construirea itemilor experimentali.....	110
3.4. Formularea ipotezelor experimentale	112
3.5. Protocolul de desfășurare a primei etape de validare a MID (faza I)	114
3.6. Modelul cu Discriminare Înaltă a Referinței Temporale (HD)	115

4. REZULTATELE VALIDĂRII EXPERIMENTALE A MODELULUI INFERENȚELOR DIRECȚIONALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

4.1. Procedura de desfășurare a celei de-a doua etape de interpretare (faza II).....	120
4.2. Faza II de validare a MID: interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale	122
4.2.1. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații fără conector	122
4.2.2. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații cu conector	134
4.2.3. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații cu alternanța PC/MMP.....	152
4.3. Validarea ipotezelor de cercetare	161

5. INFERENȚA DIRECȚIONALĂ CA SUBUNITATE DE TRADUCERE – ASPECTE COGNITIVE ȘI COMUNICĂTIONALE

5.1. Traducerea și Teoria pertinentei.....	170
5.1.1. Abordări descriptive și explicative ale traducerii	170
5.1.2. O teorie „pragmatică” a traducerii.....	174
5.1.3. Traducere și relevanță – o abordare teoretică a traducerii fără o teorie a traducerii.....	176
5.1.4. Abordarea traducerii în cadrul Teoriei pertinentei – de la macronivel la micronivel.....	182
5.2. Traducerea și științele cognitive.....	188
5.2.1. Științele cognitive și Teoria pertinentei	188
5.2.2. Aspectele cognitive ale traducerii	192
5.2.3. Integrarea Teoriei pertinentei în CPT și MPT: studiile lui F. Alves.....	195
5.3. Modelul unei subunități de traducere direcționale.....	202
5.3.1. Unitate de proces/unitate de produs	202
5.3.2. Unitate/subunitate direcțională/temporală.....	209
5.3.3. sUTd: conținut și mecanism de funcționare	210
5.3.4. Aplicații didactice ale sUTd	216

ÎNCHEIERE	226
-----------------	-----

BIBLIOGRAFIE.....	228
-------------------	-----

ANEXA 1. GRILĂ DE INTERPRETARE (Exemplu).....	250
---	-----

ANEXA 2. GRILĂ DE INTERPRETARE COMPLETATĂ (Exemplu)	253
---	-----

ANEXA 3. TABEL RECAPITULATIV AL REZULTATELOR FAZEI I	258
--	-----

LISTA TABELELOR

Tabelul 2.1. Trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice

Tabelul 3.1. Relațiile de cauzalitate dintre predicate

Tabelul 3.2. S1-S2 (grila de interpretare)

Tabelul 4.1. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$. $e_2(PS)$

Tabelul 4.2. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$. $e_1(MMP)$

Tabelul 4.3. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$. $e_1(PS)$

Tabelul 4.4. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$. $e_2(MMP)$

Tabelul 4.5. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ și $e_2(PS)$

Tabelul 4.6. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ pentru că $e_1(MMP)$

Tabelul 4.7. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ pentru că $e_1(PS)$

Tabelul 4.8. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ și $e_1(PS)$

Tabelul 4.9. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ pentru că $e_2(MMP)$

Tabelul 4.10. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ pentru că $e_2(PS)$

Tabelul 4.11. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ și $e_2(MMP)$

Tabelul 4.12. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ și $e_1(MMP)$

Tabelul 4.13. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PC)$. $e_2(MMP)$

Tabelul 4.14. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$. $e_1(MMP)$

Tabelul 4.15. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PC)$ și $e_2(MMP)$

Tabelul 4.16. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PC)$ pentru că $e_2(MMP)$

Tabelul 4.17. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$ și $e_1(MMP)$

Tabelul 4.18. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$ pentru că $e_1(MMP)$

LISTA FIGURILOR

Figura 2.1. Ierarhia trăsăturilor direcționale

Figura 3.1. Distribuția conectorilor conform numărului de ocurențe în CoRoLa

Figura 4.1. Ierarhia trăsăturilor direcționale în limba română

Figura 5.1. Traducerea – utilizare interpretativă a limbii

Figura 5.2. Competența specifică a traducătorului în baza TP (după Alves, Gonçalves, 2007)

Figura 5.3. Modelul subunității de traducere direcționale

LISTA ABREVIERILOR

- CLG** – *Curs de lingvistică generală*
- CPT** – cercetarea procesului traducerii
- EGLF** – *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française*
- e** – enunț
- F** – secvență experimentală „filler”
- GBLR** – *Gramatica de bază a limbii române*
- GLR** – *Gramatica limbii române*
- GMF** – *Grammaire méthodique du français*
- GT** – greșeală de traducere
- IAR/iar** – inferență *înapoi*
- IAV/iav** – inferență *înainte*
- IE** – inferență de incluziune
- IS** – inferență statică
- IT** – indeterminare temporală
- MID** – Modelul Inferențelor Direcționale
- MMC** – mai-mult-ca-perfectul
- Model HD** – Modelul cu Discriminare Înaltă a Referinței Temporale
- MPT** – model al procesului traducerii
- P** – predicat
- PC** – perfectul compus
- PS** – perfectul simplu
- PVC** – protocolul verbalizării concomitente
- RCC** – regulă conceptuală cauzală
- S** – secvență (succesiune experimentală din două enunțuri)
- sUTd** – subunitate de traducere direcțională
- TP** – Teoria pertinentei
- UT** – unitate de traducere

INTRODUCERE

Pragmatica și teoriile pragmatice reprezintă, la ora actuală, una dintre tendințele dominante în științele limbajului. Un factor important în dezvoltarea și afirmarea domeniului pragmatic l-a jucat includerea subiectului locutor, și a acțiunii sale prin vorbire asupra realității, în sfera de investigare a limbajului. O astfel de schimbare de paradigmă își are originea în reconceptualizarea limbii din instrument de codificare în instrument de comunicare, cu incorporarea tuturor instanțelor și a mediilor implicate. Integrarea locutorului și a relației sale cu interlocutorul în actul de semnificare prin limbă a generat inevitabil reflecții despre statutul cogniției umane în cadrul interacțiunilor lingvistice. În condițiile în care problematica sensului este centrală pentru lingvistica modernă, se impune imperativul de a determina locul și modul prin care acest sens este generat. *Grosso modo*, felul în care teoriile pragmatice răspund la întrebarea respectivă permite să le divizăm în teorii lingvistice și teorii cognitive. În opinia noastră, o astfel de divizare, cum deseori este cazul în cercetarea științifică, are preponderent utilitate taxonomică de organizare a domeniului, afectând valoarea sa explicativă vizavi de o gamă largă de fenomene pe care le putem constata cotidian în comunicarea verbală. Totuși, nu putem nega faptul că teoriile cognitive au meritul de a reprezenta relația indisolubilă între cogniție și comunicare prin modele a căror plauzibilitate este fundamentată pe două fenomene centrale, în opinia noastră: arhitectura minții umane și eșecul comunicării, altfel spus, prin modele care permit să se depășească impasul în care s-a regăsit structuralismul, impas semnalat deja de poststructuralism.

Teoria relevanței (TP), elaborată de D. Wilson și D. Sperber, constituie o sursă de referință actuală pentru direcția cognitivă a pragmaticii, având calitatea de a oferi o viziune admisibilă, chiar verosimilă, a comunicării. Adoptând teza griceeană a subdeterminării lingvistice și modularismul fodorian al cogniției drept criterii explicative fundamentale, TP propune principiul relevanței drept instrument regulator al comunicării verbale, reușind să explice cum oamenii comunică, dar și de ce comunicarea umană se soldează uneori cu eșec. De asemenea, TP postulează dependența informației lingvistice de un șir de alte tipuri de informație, relevând importanța crucială a proceselor de contextualizare în derivarea sensului.

Modelul Inferențelor Direcționale (MID), elaborat sub conducerea lui J.Moeschler de „Grupul de cercetare privind referința temporală” de la Universitatea din Geneva, reprezintă o specificare a TP pentru domeniul temporalității. Aplicând principiile de bază ale TP, MID oferă un algoritm de calculare a modului în care subiectul locutor interpretează „mișcarea” temporală. Originalitatea și importanța MID rezidă în faptul că el ilustrează nu doar felul în care diferite surse și categorii

de informație lingvistică și nonlingvistică interacționează în cadrul algoritmului respectiv, dar și felul în care informațiile respective constituie o ierarhie, unde anumite contribuții informaționale pot fi neglijate, în timp ce altele sunt determinante pentru procesul final de computare a direcției temporale.

În aceste condiții, lucrarea de față își propune să aplice MID în limba română prin intermediul unui studiu experimental și să formalizeze rezultatele obținute în cadrul unei subunități de traducere direcționale. Perspectiva noastră este, prin urmare, dublă. În primul rând, validăm MID pe materialul unei limbi noi, testând predicțiile sale, formulate inițial în baza limbii franceze. De asemenea, în contextul limbii române, aplicarea MID permite să se confirme fenomene semnalate de alte cercetări lingvistice, din domenii diferite de pragmatică, și anume aoristizarea perfectului compus în română și valoarea de inversiune temporală obținută cu el.

În al doilea rând, rezultatele obținute (validarea MID într-o limbă diferită și elaborarea unei ierarhii specifice limbii române) sunt extrapolate în domeniul traducerii, prin avansarea unui model teoretic al subunității de traducere direcționale (sUTd). Traducerea, în calitate de activitate particulară de comunicare interlinguală, se înscrie natural în prevederile TP în calitate de teorie a comunicării și cogniției. În aceste condiții, algoritmul de calculare a inferenței direcționale integrează procesele mai generale care se produc în timpul traducerii și poate fi formalizat în cadrul unei unități de traducere subordonate.

Abordarea traductologică a MID reflectă o componentă actuală și importantă a lucrării de față. Este vorba de combinarea cercetării și activității didactice într-un demers inspirat de paradigma cercetare-acțiune. Reflecțiile noastre despre interacțiunea fenomenelor temporale din română și franceză au avut drept punct de plecare traducerile cursanților în cadrul programelor universitare de formare a traducătorilor. Deficiențele și lacunele depistate în textele traduse în română ne-au făcut să ne punem întrebări asupra cauzelor cognitive care stau la baza lor, în special, în contextul când lingvistica cognitivă, psiholingvistica și chiar gramatica generativă au arătat că problemele de evaluare a performanței nu pot fi reduse doar la fenomene de achiziție instituționalizată a normei. TP s-a dovedit a fi un cadru teoretic cu valoare descriptivă și explicativă suficient de general pentru a acoperi astfel de ocurențe de transgresare a normei, iar MID a oferit instrumentarul și metalimbajul necesar pentru tratarea subiectelor particulare legate de temporalitate.

Dacă plasăm investigația noastră a temporalității în cadrul mai larg, extrapragmatic, al preocupărilor lingvistice, putem constata că subiectul timpului verbal, și mai larg, al raportului dintre timp și limbă, reprezintă, din cele mai vechi timpuri și până astăzi, un motiv de dezbateri. În sens larg, abordarea timpului în limbă generează întrebări despre funcțiile limbii – este ea un instrument pentru a referi la obiectele din realitatea extralingvistică sau pentru a comunica des-

pre realitatea respectivă. O altă problematică ține de existența reală a timpului, independentă de reprezentarea sa lingvistică, sau de construirea timpului prin intermediul limbii. În sens mai îngust, relația dintre timp și limbă se materializează în categoria timpului verbal. În acest context, dezbaterile lingvistice se înscriu în eforturile de a stabili liniile de demarcație între timp, aspect și mod al acțiunii, reflectând mijloacele prin care limbile individuale permit exprimarea temporalității extrinsece sau intrinsece semanticii verbale. Cu referință la limba română, mai mulți lingviști eminenti s-au pronunțat vizavi de problematicile respective: E. Coseriu, I. Iordan, D. Irimia, R. Zafiu, C. Dimitriu, N. Vișan, A. Costăchescu, C. Cemârtan, E. Constantinovici, A. Savin-Zgardan ș.a.

Deși cadrul teoretic ales pentru cercetarea noastră se plasează într-o paradigmă diferită de preocupările științifice semnalate *supra*, influența lor este simțitoare. Contribuțiile lui H. Reichenbach, N. Beauzée, J. Damourette și E. Pichon, G. Guillaume, cercetările din cadrul semanticilor discursului (H. Kamp și C. Rohrer, N. Asher și A. Lascarides) și cele din domeniul aspectualității (Z. Vendler, D. Dowty, H. Verkuyl) sunt puncte de referință care au modelat o viziune particulară asupra referinței temporale și asupra modului în care această referință este interpretată în procesul comunicării verbale. Lucrarea noastră, chiar dacă nu se plasează în continuitatea unei tradiții gramaticale și semantice *stricto sensu*, nu poate fi concepută totuși distinct de corpul de lucrări și de cadre teoretice care au precedat formularea TP, în general, și a MID, în particular.

Din punct de vedere teoretic, drept cadru de referință general pentru cercetarea propusă a servit TP (Sperber, Wilson, 1995), care reprezintă o teorie a comunicării umane de inspirație postgriceeană și de orientare cognitivistă. Pentru tratarea dinamicii temporale a fost aplicată o specificare a TP, și anume MID (Moeschler, 2000a), iar pentru abordarea aspectelor legate nemijlocit de dimensiunea traductologică a calculului inferențial ne-am referit la teoria traducerii bazată pe TP în formularea lui E.-A. Gutt (2014). Respectiv, am optat pentru o continuitate a cadrului teoretic în investigarea tuturor componentelor ce constituie obiectul nostru de cercetare. Verificarea MID pe un corpus în limba română se înscrie într-un demers ipotetico-deductiv de validare pe cale experimentală a unei construcții teoretice deja existente.

Deoarece, spre deosebire de studiile cantitative, cele calitative își propun să urmărească comportamentele individuale și procesele care duc la îndeplinirea unei sarcini, în contextul lucrării de față, am privilegiat interpretările calitative ale rezultatelor obținute în urma performanței subiecților în cadrul experimentului. Considerăm că este util, în special în cercetări axate pe raportul dintre competență și performanță, de acordat un spațiu de expresie, directă sau indirectă, locutorilor propriu-ziși. Am optat astfel pentru o abordare eclectică semiinvazivă, îmbinând tehnici calitative și cantitative. Respectiv, datele cantitative nu au fost un scop în sine, ci doar o etapă intermediară întru evidențierea unor fenomene majoritare,

dar fără a le ignora pe cele minoritare. Stabilirea unor raporturi numerice are, prin urmare, o valoare descriptiv-argumentativă. Performanța participanților, inclusiv comentariile lor, sunt supuse unor analize de conținut, în scopul de a testa intuițiile noastre privind un șir de fenomene legate de temporalitate în limba română.

Concluziile la care am ajuns în urma celor două etape de validare-interpretare au fost supuse ulterior unui demers inductiv în scopul de a formaliza un model traductologic de subunitate de traducere de natură temporal-direcțională. Adicional am prezentat rezultatele mai multor studii empirice care au implicat direct sau indirect testarea prevederilor TP, inclusiv cu referire la traducere, deoarece unul dintre obiectivele centrale ale lucrării de față a constat în a corobora formalizarea unei sUTd cu dovezi empirice, obținute atât din testarea TP, precum și din validarea ipotezelor elaborate în cadrul aplicării TP în cercetările privind procesul traducerii (CPT). Acest obiectiv se explică prin intenția noastră de a conferi sUTd nu doar o dimensiune teoretică, dar și o dimensiune didactică. Și, dacă în primul caz, consecințele speculațiilor teoretice nu părăsesc domeniul debaterilor academice, cel de-al doilea caz antrenează direct responsabilitatea cercetătorului. Am considerat, drept urmare, că verosimilitatea și coerența teoretică a TP și a CPT, bazate pe TP, trebuie să fie însoțite de plauzibilitate practică, chiar dacă aceasta nu poate fi evaluată decât indirect.

Semnificația teoretică a acestei lucrări rezidă astfel în validarea experimentală a MID și confirmarea faptului că acest model teoretic este valabil în afara particularităților unei singure limbi: interpretarea dinamicii temporale în limba română corespunde algoritmului general de calcul inferențial preconizat de MID. În același timp, sunt demonstrate și principiile de bază ale TP, și anume faptul că comunicarea verbală este guvernată de principiul pertinentei, bazat pe un echilibru al eforturilor de procesare depuse de locutori și al efectelor de sens obținute drept rezultat. Considerăm egal de importantă formalizarea calculului inferențial direcțional sub forma unei subunități de traducere – o parte componentă a proceselor inferențiale generale ce se produc în timpul comunicării interlinguale.

1. TIMP ȘI REFERINȚĂ TEMPORALĂ ÎN LIMBĂ

Modelul Inferențelor Direcționale (MID) reprezintă o construcție teoretică care se definește, pozitiv și negativ, în raport cu o lungă tradiție filosofică, gramaticală, retorică, semantică etc. în investigarea timpului și a temporalității în limbă. Din aceste considerente, o prezentare a modului în care MID concepe interpretarea referinței temporale nu poate recurge doar la principiile interne de funcționare a modelului. Definirea unui obiect poate porni, în egală măsură, de la ceea ce este acest obiect, precum și de la ceea ce el nu este. În plus, gândirea științifică se înscrie mereu într-un continuum al ideilor, al conceptelor și al cadrelor teoretice, fie integrându-le, la un moment dat, prin elaborare și generalizare, fie respingându-le prin formularea unor noi principii descriptive și explicative. În același mod, MID poate fi considerat o etapă nouă în evoluția abordărilor științifice ale temporalității, etapă care a valorificat sau a revalorificat, pe de o parte, anumite prevederi existente, iar pe de alta – s-a plasat în opoziție cu un șir de cadre și modele consacrate. Prin urmare, considerăm necesară o sinteză preliminară a cadrelor de referință care au marcat elaborarea MID. Astfel, oferim o perspectivă mai largă asupra locului care îi revine MID nu doar în cadrul pragmaticii postgriceene, dar și în cadrul cercetărilor dedicate temporalității în alte domenii conexe.

Acest capitol va viza, în consecință, realizarea a două obiective de bază: identificarea conceptelor generale, ce definesc problematica timpului gramatical; și prezentarea cadrelor și a modelelor teoretice, care au influențat direct procesul de elaborare a MID.

1.1. Considerații despre timpul verbal și categoria timpului

Conform GBLR (2016), „timpurile gramaticale sunt forme specializate ale verbului care plasează acțiunea pe o axă temporală (trecut-prezent-viitor), în funcție de momentul comunicării. De asemenea, timpurile pot indica plasarea relativă a acțiunilor una față de alta sau față de un alt moment sau interval de pe axa temporală” (p. 242). Această definiție, pe de o parte, disimulează prin aparenta claritate acel corp de problemă pe care l-a generat studierea temporalității verbale din cele mai vechi timpuri. Pe de altă parte, în această definiție sunt evocate acele subiecte de cercetare care s-au regăsit în centrul investigațiilor de natură descriptivă sau explicativă: raportul dintre timpul gramatical și forma verbală; relația dintre timpul gramatical și timpul cronologic; raportul timpurilor gramaticale unul față de celălalt și interpretarea lor semantică și pragmatică. În cele ce urmează, ne propunem să abordăm aceste aspecte în lumina contribuțiilor care au marcat domeniul temporalității verbale.

Una dintre particularitățile esențiale ale limbajului uman este natura sa categorială. Cuvintele sunt repartizate în categorii, iar capacitățile lor combinatorii de-

pind de apartenența lor la una dintre categoriile respective. Această particularitate este semnalată, pentru prima dată, de Platon în *Sofistul*, atunci când filosoful grec observă că un discurs nu poate consta doar din substantive sau doar din verbe: „din înșirarea numelor singure, nu poate ieși o vorbire, nici din rostirea verbelor fără de nume” (1989, p. 376). Sistemul părților de discurs își are astfel originile deja în lucrările antice, la Platon și Aristotel, unde se realizează într-o structură ternară minimală: clasa substantivului, clasa verbului, clasa tuturor cuvintelor care nu sunt verb și substantiv (Auroux, Deschamps, Kouloughli, 2004, p. 26).

Pentru Aristotel, verbul era cuvântul care, în primul rând, indica timpul. În culegerea *Organon*, mai exact în *Peri Hermeneias*, Stagiritul definește verbul astfel: „Un verb este cuvântul care, pe lângă înțelesul lui propriu, adaugă noțiunea de timp. Nici o parte din el nu are un înțeles independent, și el este semnul a ceva spus despre altceva. [...] Pe lângă aceasta, un verb este totdeauna un semn a ceva spus despre altceva, adică ceva care aparține unui subiect sau este conținut într-un subiect” (1997, p. 161). Comentând descrierea lui Aristotel, S. Auroux notează că, pe lângă verb, există și alte construcții capabile de a face referință la timp – „luna viitoare”, de exemplu. De aceea, definiția lui Aristotel este doar în aparență una semantică: „pe lângă înțelesul lui propriu, adaugă noțiunea de timp”. În realitate, distincția categorială operată de filosoful antic este bazată pe principii formale, în esență morfologice (Auroux, Deschamps, Kouloughli, 2004, p. 26). Prezintă interes modul în care Aristotel dezvoltă asociația dintre ideea de timp și forma verbală, atunci când compară verbul „spus despre altceva” cu verbul „în sine și prin sine însuși”, altfel spus, verbul predicat și verbul nonpredicat (infinitivul): „Verbele, în sine și prin sine înseși, sunt nume și au înțelesul acestora, pentru că, folosindu-le, ele opresc gândirea ascultătorului și-i fixează atenția; dar așa, singure, ele nu arată dacă lucrul există sau nu există” (1997, p. 162). Din această precizare, am putea deduce că verbul (predicat) se distinge de celelalte categorii verbale nu prin simpla idee de timp, ci prin desfășurarea dinamică a acestui timp, care induce existența sau nonexistența în gândire. Filosoful M. Florian, traducător și comentator al *Organonului*, propune următoarea notă pentru acest pasaj: „Verbele, dacă sunt exprimate «în sine și prin sine înseși», adică printr-un infinitiv, sunt tot nume. Este interesantă motivarea clasificării verbului ca atare, privit în el însuși, printre nume sau infinitive. Nu este lipsa timpului, care este momentul esențial al verbului, întrucât în limba greacă infinitivul are forme diferite după timp, ci un alt temei: verbul «în sine însuși» (ca infinitiv) nu arată dacă un lucru există sau nu există, ci ține pe loc gândirea, o fixează” (1997, p. 162). După cum observă M. Minică, „Această «spunere a existenței sau a nonexistenței» a fost interpretată în tradiția lingvistică întemeiată pe gândirea aristotelică despre limbaj ca determinare referențială a vorbirii (a lui *logos apophantikos*), în raport cu nedeterminarea absolută a limbajului în general (a lui *logos semantikos*)” (2019, p. 137).

În gramatica cognitivă, unul dintre cele mai influente curente din secolele XX și XXI, constatăm o opoziție similară la determinarea clasei gramaticale a unei expresii. R. W. Langacker notează că, pentru a opera o astfel de determinare, este fundamental să stabilim dacă expresia este nominală sau relațională, adică dacă ea profilează un lucru sau o relație. Expresiile relaționale includ categorii identificate tradițional drept adverbe, prepoziții, adjective, verbe sau chiar fraze complete. La rândul lor, expresiile relaționale pot fi divizate, în baza complexității intrinsece a profilurilor lor, în expresii care desemnează relații atemporale simple, relații atemporale complexe și procese. Acestea din urmă reprezintă o relație temporală complexă, ale cărei părți componente sunt concepute ca fiind distribuite într-un interval continuu de timp, iar evoluția lor este văzută mai degrabă secvențial decât holistic. În acest sens, participiile și infinitivele trebuie considerate atemporale, deoarece impun o viziune holistică asupra procesului exprimat de un verb, indică R. W. Langacker (1995, p. 366-367), sau, cum ar spune Aristotel, „fixează gândirea”.

Conceptul de „relație” este o trimitere și la noțiunile platoniene de „onoma” și „rhema”, altfel spus, la fapte care stau *pentru ceva* și fapte care stau *despre ceva* din realitate: „să spui despre cine se face vorbire și cu privire la ce” (1989, p. 376-377).

Dacă revenim la Aristotel și la modul său de a asimila verbul și timpul, conform lui J. Hewson, această analiza morfologică inițiată de greci și continuată de romani, precum și faptul că limba greacă, ca și limba latină, erau limbi flexionare sintetice, a dus la situația când, timp de două milenii și jumătate, diferitele forme ale paradigmei verbale au fost numite *tempuri*. Doar în secolul XX au început să se distingă în mod consecvent două tipuri de semnificații marcate morfologic în limbile sintetice: timpul (prezent, trecut, viitor) și aspectul. Deși, după cum observă același J. Hewson, această distincție era deja prezentă în unele lucrări antice, cum este cea a gramaticianului roman Marcus Terentius Varro (116-27 î.Hr.). În tratatul său despre limba latină, Varro distribuie cele șase forme ale paradigmei indicativului în trei timpuri (trecut, prezent și viitor), fiecare din ele fiind divizat în forme de „perfectum” și „imperfectum” (Hewson, 2012, p. 507).

G. Guillaume a fost primul care a distins și a definit clar timpul și aspectul (Hewson, p. 508) și i-a acordat un loc primordial în limba franceză (Guillaume, 1929, p. 109). Lingviști ca P. Imbs, R. Martin, B. Pottier, M. Wilmet, continuând tradiția guillaumiană, au efectuat analize aprofundate ale aspectului din perspectiva valorilor și a realizărilor sale. De cealaltă parte a baricadei, L. Tesnière sau J. Damourette și E. Pichon au considerat că această categorie este străină limbii franceze.

Pentru a ilustra raportul *timp-aspect* în interpretarea lui G. Guillaume, este necesar să notăm că pentru lingvistul francez, autor al psihomecanicii, funcția limbii este de a reconstrui, în baza propriilor mijloace, realitatea și relațiile care

se stabilesc între diversele elemente ale acestei realități. În acest sens, timpul gramatical se constituie din două tipuri de temporalitate: un „timp intern” și un „timp extern”. Timpul intern caracterizează durata acțiunii exprimate de verb. La rândul său, această acțiune se plasează într-un timp extern. Această distincție operată de gândire fundamentează opoziția guillaumiană între timp implicat și timp explicat. Un verb posedă, în virtutea acțiunii exprimate, un timp în sine, o durată implicită. Totodată, acțiunea exprimată de verb corespunde unei reprezentări mintale a timpului cronologic. Timpul explicat revelează prin urmare în ce coordonate temporale se situează și se desfășoară acțiunea timpului implicat. Opoziției timp explicat/timp implicat G. Guillaume îi suprapune o a doua opoziție – timp imanent/timp transcendent. Conform lingvistului francez, prin această suprapunere se explică, în limba franceză și în limbile romanice, fenomenul aspectului. Timpul imanent își are originea în prezent și își duce ființa în trecut. Este un timp decadent și incomplet, adică imperfect, deoarece îi lipsește viitorul. Timpul transcendent își are originea în viitor, trecând astfel prin toate epocile temporale. Este un timp complet, altfel spus – un timp perfect. Conform lui G. Guillaume, sistemul de timpuri într-o limbă se obține din extrapolarea diferențelor dintre timpul imanent și timpul transcendent în cadrul timpului explicat. Timpul imanent creează, în cadrul timpului explicat, prezentul și imperfectul, timpul transcendent – viitorul și perfectul simplu. Sistemul aspectual al unei limbi, la rândul său, este generat prin extrapolarea calităților timpului transcendent și timpului imanent în cadrul timpului implicat (Guillaume *apud* Popescu, 2006, p. 151-155). Lingvistul francez rezumă astfel opoziția timp/aspect: „Est de la nature de l’aspect toute différenciation qui a pour lieu le temps impliqué”¹, „est de la nature du temps toute différenciation qui a pour lieu le temps expliqué”² (Guillaume, 1964, p. 48). Comentariul lui G. Guillaume, în *Temps et verbe* (1929, p. 21), conform căruia aspectul evocă imaginea verbului în desfășurarea sa, a inspirat și definiția lui J. Holt, „les manières diverses de concevoir l’écoulement du procès même”³ (1943, p. 6) și pe cea a lui B. Comrie „aspects are different ways of viewing the internal constituency of a situation”⁴ (1976, p. 3).

Relația dintre timp și aspect, dar și legătura acestor două categorii cu morfologia verbală, continuă să fie subiect de discuții și dezbateri, pe care I. Popescu le rezumă în felul următor: „Din bibliografia aspectului, în funcție și de grupul de limbi examinat, se desprind inițial două poziții: una care consideră aspectul drept «o categorie gramaticală» de sine stătătoare, în sensul existenței unor mărci

¹ Orice diferențiere care se produce în cadrul timpului implicat ține de aspect (*trad. ne aparține*).

² Orice diferențiere care se produce în cadrul timpului explicat ține de timp (*trad. ne aparține*).

³ Diversele moduri de a concepe desfășurarea procesului însuși (*trad. ne aparține*).

⁴ Aspectele sunt diferite moduri de a concepe componentele interne ale unei situații (*trad. ne aparține*).

formale distincte, care o definesc și justifică opoziții categoriale ce cuprind întreaga paradigmă verbală a unei limbi (cazul limbii ruse), și o a doua poziție, unde aspectul ar fi de fapt o «categorie semantică», în care, prin intermediul unor afixe fără funcție gramaticală, prin unele valori imanente timpurilor verbale, prin nuanțe semantice proprii, verbul indică o anumită stare, o anumită calitate sau modalitate de desfășurare a acțiunii pe care o exprimă. S-ar deduce de aici, cum s-a și întâmplat de fapt, că anumite grupuri de limbi nu cunosc cu adevărat categoria aspectului și suplinesc absența ei făcând apel la nuanțările imanente semantismului verbal. Se pare însă că această delimitare nu este exactă și nu face obiectul unanimității specialiștilor, date fiind părerile opuse care susțin că aspectul este prezent pretutindeni, chiar și în limbile în care el nu este marcat prin desinențe specifice” (2006, p. 145-146). Reprezentativă în acest sens este remarca lui J. Hewson cu privire la unele forme temporale din limba engleză, despre care afirmă că acestea doar au funcția de a marca trecutul sau viitorul, ele aparțin însă categoriei aspectului. În opinia sa, în literatura de specialitate persistă tendința de a descrie formele lingvistice în baza funcției lor, și nu a categoriei căreia îi aparțin. Din acest motiv, delimitarea timpului de aspect este crucială pentru o descriere adecvată a timpului verbal (2012, p. 511-512). Totuși, acest imperativ se confruntă cu cel puțin două dificultăți: faptul că noțiunea de „aspect” amalgamează în cercetări accepția sa lexicală și accepția sa gramaticală, și lipsa unui mecanism teoretic care ar permite să se distingă timpul de aspect, acolo unde aceste două categorii sunt „consubstanțiale” (Popescu, 2006, p. 145-146).

Reperetele teoretice evocate *supra* nu epuizează, bineînțeles, subiectul timpului și aspectului. Vom reveni la aceste categorii și în subcapitolele ulterioare, pentru a ne referi nemijlocit la acele cadre teoretice care au marcat elaborarea MID, dar și pentru a ilustra cum anume relația dintre timp și aspect a fost studiată în limba română. În calitate de concluzie intermediară remarcăm lipsa de unanimitate teoretică și metodologică în comunitatea științifică privind criteriile după care se poate opera delimitarea timpului gramatical de aspect. În același timp, subliniem faptul că una dintre contribuțiile fondatoare în domeniul aspectului a fost elaborată într-un cadru lingvistic de orientare mentalistă, psihologizantă, care atribuie limbii funcția primordială de recreare a realității, inclusiv prin reprezentarea timpului.

Vorbind despre modul în care limba reprezintă timpul, sau despre care timp este reprezentat de limbă, intrăm în domeniul filosofiei limbajului. E. Coseriu, în „Timp și limbaj”, distinge astfel raporturile „dintre timpul interior, trăit efectiv, adică motivat de conținuturi ale conștiinței și timpul «exterior» sau al «lucrurilor», adică al experienței realului (cu subdiviziunile prin care ni-l reprezentăm ca timp obiectiv)” (2009, p. 338). Noi ne reprezentăm timpul obiectiv ca o succesivitate a experienței, cu trecut, prezent și viitor, dar gândim această succesivitate în prezentul conștiinței. Această constatare, remarcă E. Coseriu, își are

originile deja la Aristotel: „întrucât nu se poate avea memoria viitorului, care este obiect de conjunctură și de așteptare, [...] nici a prezentului, căruia îi corespunde simțirea, [...] memoria, în schimb, aparține trecutului” (*apud* Coseriu, 2009, p. 340). Inspirat chiar de Aristotel sau de gândirea aristoteliană, Sf. Augustin reia ideea asimetriei dintre timpul interior și timpul exterior: „Și nu este corect să se spună: există trei timpuri, trecut, prezent și viitor, ci corect se poate spune: există trei timpuri: prezentul lucrurilor trecute, prezentul lucrurilor prezente, prezentul lucrurilor viitoare. Căci acestea trei există în spirit și nu le văd în altă parte: prezentul lucrurilor trecute este memoria, prezentul lucrurilor prezente este contemplarea directă, prezentul lucrurilor viitoare este starea de așteptare” (*apud* Coseriu, 2009, p. 339).

Capacitatea limbii de a reprezenta timpul poate fi abordată și prin prisma aspectelor filosofice ale relației dintre timpul gramatical și timpul cronologic, adică dintre limbă și realitatea extralingvistică, cu privire preponderent la fenomenul devenirii temporale. În calitate de concept filosofic, devenirea este „una dintre formele sau structurile invariabile ale experienței realității, care surprinde transformarea lucrurilor, variabilitatea esențială sau instabilitatea oricărui dat” (*Enciclopedie de filosofie și științe umane*, 2007, p. 226). Atunci când ne gândim că timpul trece, iar evenimentele se modifică achiziționând caracteristici de trecut, prezent sau viitor, de fapt optăm pentru o concepție tranzientă a timpului, altfel spus, acceptăm existența unei deveniri temporale. Dezbaterea principală în filosofia timpului, notează L. N. Oaklander (2006, p. 574), constă în statutul acestei deveniri temporale. Primul aspect important legat de această problemă ține de întrebarea dacă evenimentele într-adevăr trec din viitor în prezent și apoi în trecut sau dacă trecerea timpului este un mit și o iluzie. Al doilea aspect, care rezultă direct din primul, se referă la analiza adecvată a timpului gramatical în limbă și gândire. Oamenii exprimă trecerea timpului sau iluzia acestei treceri cu ajutorul timpului gramatical: un anumit eveniment va avea loc, are loc sau deja a avut loc. Cu privire la analiza acestui tip de discurs marcat temporal, se impun două întrebări: care este semnificația discursului marcat temporal și care sunt condițiile de adevăr ale discursului marcat temporal? După cum observă L. N. Oaklander, deși aspectele menționate sunt în esență de natură metafizică, totuși până în anii 1980, dezbaterile s-au centrat pe temporalitatea lingvistică drept obiect de analiză și sursă de argumente pentru a susține realitatea sau iluzia timpului cronologic (2006, p. 574). Nu vom descrie cum au evoluat discuțiile în cauză, în special pentru că nu s-a ajuns la un consens între susținătorii celor două tabere, și nici nu s-a găsit un răspuns la întrebarea fundamentală a dezbaterii: dacă evenimentele nu manifestă în realitate devenire temporală, de ce vorbind despre ele utilizăm forme marcate temporal? Atragem totuși atenția asupra celor două întrebări legate de analiza discursului marcat temporal, și anume problemele legate de determinarea semnificației sau a sensului și problemele legate de

vericondiționalitatea acestui tip de discurs. În condițiile cadrului teoretic al acestei cercetări, conceptele de semnificație/sens și de vericondiționalitate reprezintă elementele centrale ale interpretării în comunicarea verbală, orientarea radicală a pragmaticii rezervând acestei discipline aspectele nonvericondiționale ale sensului (Gazdar, 1979).

Concepțiile generale despre categoria lingvistică a timpului și fenomenele de referință temporală evocate *supra* constituie liniile directoare care au marcat domeniul temporalității și au constituit socul cercetărilor pe fundalul cărora au fost formulate principiile de bază ale MID. În cele ce urmează, vom ilustra nemijlocit cum modelul s-a poziționat față de direcții importante din secolul XX, și anume structuralismul în interpretarea lui E. Benveniste, lingvistica textului în concepția lui H. Weinrich, precum și semanticile discursului – DRT și SDRT. În același timp, vom arăta de ce gramaticile tradiționale și orientările gramaticale mentaliste sunt revalorificate în cercetări pragmatice ale temporalității, precum cea care a dus la formularea MID, în urma activității „Grupului de cercetare privind referința temporală”, din cadrul Universității din Geneva, începând cu 1995.

1.2. Conceptualizarea timpului în modele structurale și textuale

În studiul dedicat modului în care temporalitatea în limbă a făcut obiectul investigațiilor științifice, de la gramatică la pragmatică, J. Moeschler notează că analiza lingvistică modernă a eșuat în tentativele sale de a aborda timpul, anume prin limitarea semnificativă a valențelor semantice ale timpurilor verbale (2000d, p. 88). Această stare a lucrurilor a cauzat, în opinia pragmaticianului elvețian, una dintre cele mai recente contradicții în istoria lingvisticii, și anume revenirea la teoriile gramaticale clasice, după mai multe decenii de dominație a lingvisticii așa-zise moderne, materializată de structuralism și lingvistica textuală. Acest fenomen a vizat și descrierile timpului în limbă care, în opinia lui J. Moeschler, au beneficiat substanțial de renașterea interesului pentru gramaticile tradiționale (2000d, p. 78). Contribuția pragmaticii este concepută, în aceste coordonate, drept o completare a descrierilor lingvistice cu analize pragmatice.

În cele ce urmează, ne propunem să ilustrăm modul în care timpul a fost abordat în limbă de structuralism și lingvistica textuală, evaluând în paralel esența criticilor aduse de reprezentanții pragmaticii. Justețea unui astfel de demers similar se regăsește în cadrul de referință adoptat pentru cercetarea de față. Modelul Inferențelor Direcționale a fost elaborat drept soluție și răspuns la viziunea, considerată reduționistă, a teoriilor și paradigmelor elaborate preponderent în mediul științific francofon și pe materialul limbii franceze, care au interpretat temporalitatea verbului fie într-o perspectivă sistemico-structurală, fie în una textuală.

1.2.1. Timpul în viziunea lui E. Benveniste – istorie și discurs

Structuralismul își are originea în lucrarea *Curs de lingvistică generală*, compilată de studenții lui F. de Saussure, în urma lecțiilor ținute de lingvistul elvețian la Geneva, între 1906 și 1911. Principiul de bază al structuralismului constă în a considera fenomenele drept sisteme, sau produse ale sistemelor, și nu drept ansambluri de elemente izolate. Acest postulat a fost aplicat nu doar pentru fenomene de limbă. Structuralismul a devenit o paradigmă de referință pentru o mare varietate de abordări atât în lingvistică, cât și în alte domenii de cercetare: antropologie, critică literară și de artă, biologie, etnologie, sociologie, matematică (Clark, 2006, p. 165-166).

În corespundere cu postulatul saussurian că „limba este un sistem care nu cunoaște decât propria sa ordine” (Saussure, 1998, p. 46), contribuția perspectivei structuraliste a fost a stabili că timpurile unei limbi formează un sistem. În acest context, și cu referință la limba franceză care ne interesează cu precădere în cercetarea de față, considerăm pertinent să ne referim la concepțiile lui E. Benveniste, prezentate în capitolul „Les relations de temps dans le verbe français”, din lucrarea *Problèmes de linguistique générale* (1966).

Modul în care E. Benveniste structurează sistemul, sau mai degrabă sistemele, verbului în franceză este bazat pe distincția operată între două moduri de semnificare în limbă: semiotic (în virtutea căruia semnul este caracterizat drept element al sistemului) și semantic (semnificația produsă în urma enunțării). Semnul (semiotic) trebuie să fie recunoscut, discursul (semantic) trebuie să fie înțeles (Benveniste, 1974, p. 64-65). Diferența dintre modul semiotic și modul semantic i-a permis lui E. Benveniste să ilustreze și specificul limbajului verbal față de alte sisteme semiologice. În viziunea sa, doar limbajul posedă cele două moduri de semnificare, ceea ce îl face capabil să vorbească nu doar despre lucruri sau alte sisteme semiologice, dar și despre sine însuși. Limbajul, fiind capabil să vorbească despre limbaj, conține astfel o capacitate metalingvistică (Guimarães, 2006, p. 736-738).

Cu privire la relațiile temporale din cadrul verbului francez, în capitolul menționat *supra*, E. Benveniste observă că paradigmele tradiționale care se distribuie conform celor trei mari categorii de timp – prezent, trecut, viitor, sunt departe de utilizările reale ale formelor personale ale verbului francez. În mod curios, pentru J. Moeschler interesul pentru gramatica tradițională rezidă de asemenea în modul în care aceasta încearcă să reunească semnificația de bază și utilizările particulare ale timpurilor verbale (2000d, p. 87).

E. Benveniste nu este de acord nici cu modul în care este explicată redundanța formelor de trecut, *il fit* și *il a fait*, drept opoziție între limba scrisă și limba vorbită, deoarece aceasta nu se aplică și în cazul altor forme paralele (*il fera* și *il aura fait*). Soluția propusă de lingvistul francez constă în a separa timpurile verbului francez în două sisteme distincte și complementare, contrar paradigmelor

tradiționale care concepeau toate formele drept parte a unui sistem unic (1966, p. 238). Aceste două sisteme exprimă două planuri diferite ale enunțării: planul istoriei (*histoire*) și planul discursului (*discours*) (1966, p. 238). Enunțarea este definită de E. Benveniste ca „punere în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare” (2000, p. 68).

Istoria este definită drept modul de enunțare care exclude orice formă lingvistică, considerată de E. Benveniste „autobiografică”. Planul istoric al enunțării impune astfel o delimitare de ansamblu a celor două categorii verbale: de timp și de persoană. În istorie nu există *eu*, *tu*, *aici* sau *acum*. Aceste elemente aparțin aparatului formal al discursului, construit pe relația de persoană *eu-tu*. Expresia temporalității se va realiza prin trei timpuri: aoristul, termen prin care E. Benveniste desemnează *passé simple* sau *passé défini, imparfait* (inclusiv forma în *-rait*) și *plus-que-parfait* (1966, p. 239).

Prin discurs, E. Benveniste înțelege orice formă de enunțare care include un locutor și un receptor (auditor), precum și intenția primului de a-l influența într-un mod sau altul pe cel de-al doilea. Discursul se poate materializa prin diverse forme orale de orice natură și nivel, dar și prin totalitatea formelor scrise care reproduc discursurile orale sau preiau de la acestea finalitățile și modurile de realizare: corespondență, memorii, teatru etc.

În ce privește opțiunile formale ale discursului, acesta poate utiliza toate formele personale ale verbului, precum și formele pronominale *eu/tu* sau *el*. Spre deosebire de istorie, unde persoana a treia este de fapt o absență de persoană, în discurs, persoana a treia este o nonpersoană pe care locutorul o opune unei persoane *eu/tu*. Timpurile fundamentale ale discursului sunt prezentul, viitorul și perfectul. Cu excepția aoristului, discursul poate utiliza orice alt timp (1966, p. 242-243). Observăm că soluția celor două planuri îi permite lui E. Benveniste să coreleze sistemul care organizează timpurile verbale cu cel care organizează pronumele personale: doar pronumele deictice (*eu*, *tu*) se pot regăsi în discurs, pronumele substitute (persoana a treia) sunt tipice pentru istorie.

Diferențierea celor două planuri ale enunțării are și un rol explicativ pentru fenomene ca, de exemplu, dispariția formelor simple ale preteritului în franceză, problemă semnalată de A. Meillet în 1909 (1966, p. 243). În opinia lui E. Benveniste, nu poate fi vorba de dispariție, ci de specializare conform planului de enunțare. Aoristul rămâne o opțiune sau, mai degrabă, o condiție viabilă pentru planul istoriei. În acest context, lingvistul francez sugerează ample studii de corpus pentru a observa frecvența de utilizare a aoristului, fiind de altfel sigur că acestea nu vor face decât să confirme teoria celor două sisteme. În același sens, este enunțată și sugestia de a studia modul în care traducerea ar putea servi drept mărturie ale echivalențelor spontane care survin la transferul unui text scris într-o altă limbă. Cele două opere citate de E. Benveniste confirmă utilizarea aoristului în traducerea spre franceză din engleză și norvegiană, respectiv (1966, p. 244).

Vom reveni în capitolele și paragrafele ulterioare asupra modului în care este transferat timpul în traducere. Aici, dorim să atragem atenția asupra spontaneității presupuse a traducerii, în formularea lui E. Benveniste, deoarece acest calificativ ar implica o anumită naturalețe a modului în care subiectul traducător recurge la aorist, când textul se plasează în cadrul istoric al enunțării.

Într-un final, lingvistul francez recunoaște că nu a prezentat decât o schiță a unui subiect vast necesitând numeroase analize și studii statistice. Esențial, în opinia sa, era de a identifica diviziunile ce marchează sistemul temporal al verbului francez modern și modul în care acestea produc, la rândul lor, fenomene sistemice. Opoziția *istorie/discurs* creează două subsisteme în categoriile verbale ale timpului și persoanei. Cealaltă diviziune, semnalată de E. Benveniste, nu este de ordin temporal, ea opune *present* și *perfect*. La fiecare nivel temporal, perfectul comportă două funcții pe care le distinge sintaxa: funcția de perfectiv și cea de anterioritate, repartizate simetric între istorie și discurs (1966, p. 250).

1.2.2. Lingvistica textuală și mărcile discursului în abordarea lui H. Weinrich

Cea de-a doua perspectivă a lingvisticii moderne care, în viziunea lui J. Moeschler, a suferit un eșec în descrierea timpurilor verbale este lingvistica textuală (2000d, p. 79).

În lucrarea sa despre termenii-cheie ai analizei discursului, D. Maingueneau definește lingvistica textului, precizând că în anii 1960-1970 se vorbea mai mult de gramatica textului, drept o disciplină ce își fixează ca obiect de studiu textualitatea, și anume proprietățile de coerență și coeziune, datorită cărora un text este ireductibil la o simplă succesiune de fraze. În pofida acestei definiții unificatoare, lingvistul francez admite că delimitarea domeniului de cercetare al lingvisticii textuale este totuși marcată de mai multe controverse. Pentru unii cercetători, obiectul de studiu este, în primul rând, coeziunea și fenomenele asociate acesteia, pentru alții – problemele legate de genuri și tipologii discursive, foarte apropiate abordărilor din analiza de discurs⁵ (1996, p. 83).

Fenomenele legate de coeziune și de coerență, pe care le vom aborda în ansamblu, pentru a evita lungi paranteze cu precizări terminologice și teoretice, delimitează astfel problema centrală a analizei de discurs și a lingvisticii textuale, și anume, în ce condiții o succesiune de enunțuri, un discurs/text, este considerat bine format (Moeschler, Reboul 1994, p. 447). Pentru limba franceză, timpurile verbale și rolul acestora în asigurarea coeziunii și coerenței au fost analizate de

⁵ Deoarece ne vom referi în această cercetare și la reflecțiile din domeniul pragmaticii discursului, în special la pozițiile teoretice ale lui J. Moeschler și A. Reboul, reunite în *Pragmatica discursului*, din motive de claritate terminologică, vom prelua termenii „analiză de discurs” și „analiza discursului”, astfel cum sunt ei utilizați în traducerea română a lucrării menționate (2010, p. 11).

E. Benveniste, prin paradigma descrisă *supra*, și de H. Weinrich, în special în lucrarea *Le temps. Le récit et le commentaire* (1973), dar și în *Textgrammatik der französischen Sprache* (1982).

În cele ce urmează, vom prezenta paradigma textuală elaborată de H. Weinrich, în versiunea sa din 1973, deoarece anume în această formă ea va face ulterior obiectul criticii pragmatice, atât din perspectiva analizei categoriei timpului, în particular, cât și a analizei de discurs, în general.

Analiza lui H. Weinrich continuă tradiția benvenistiană de a considera că timpurile verbale se organizează în două sisteme, care fondează două planuri de enunțare. Ea integrează, de asemenea, și teoria ficțiunii lui K. Hamburger, propusă în „Die Logik der Dichtung”. Din aceasta din urmă, H. Weinrich reține ideea că operele de ficțiune, spre deosebire de enunțurile din comunicarea reală, nu au un *eu-Origo* (punct de vedere egocentric) prin care variabilele deictice temporale, spațiale sau personale pot fi interpretate. K. Hamburger rezolvă paradoxul adverbilor deictice temporale, care apar în ficțiune cu verbe la trecut, prin aceea că postulează o deplasare a *eu-Origo* din sistemul realității în sistemul ficțiunii, unde *azi*, *ieri* sau *mâine* se referă la un *aici* și *acum* fictiv al personajelor, și nu la un *aici* și *acum* real al naratorului (1993, p. 79). Concluzia lui K. Hamburger este prin urmare că ficționalizarea, acțiunea prezentată ca un *aici* și *acum* al personajelor fictive, anulează sensul temporal al timpului în care este narată o lucrare literară (1993, p. 98). Altfel spus, literatura narativă formează un sistem temporal fictiv în același mod în care sunt formate și alte aspecte ale materialului formativ, puse la dispoziție literaturii de către realitate (1993, p. 93). Concluzia lui H. Weinrich este însă că timpurile verbale nu au valoare referențială, adică nu pot fi corelate cu fapte extralingvistice (Reboul, Moeschler 2010, p. 99).

Lipsind timpurile verbale de funcția referențială, H. Weinrich le acordă totuși o funcție textuală, în virtutea capacității lor de a marca *atitudinea locuționară*, *perspectiva locuționară* și *punerea în relief* (Moeschler, Reboul, 1999, p. 424). Pentru lingvistul german, timpurile verbale sunt, în primul rând, semne „obstinate”. Acest termen, împrumutat din muzică, sugerează nivelul înalt de recurență a unei forme (1973, p. 17).

Atitudinea locuționară se materializează prin comentariu și povestire, opoziție în care regăsim istoria și discursul benvenistian. În funcție de modul în care lumea devine obiect de dezbatere sau de povestire se organizează două sisteme de timpuri verbale disjuncte și complementare: perfectul compus, prezentul și viitorul pentru comentariu; mai-mult-ca-perfectul, perfectul anterior, perfectul simplu, imperfectul și condiționalul pentru povestire.

Perspectiva locuționară este bazată pe relația dintre timpul textului (*Textzeit*) și timpul acțiunii (*Handlungszeit*). Retrospecția este marcată, prin urmare, de perfectul compus pentru comentariu și de mai-mult-ca-perfectul și perfectul anterior pentru povestire, semnalând că timpul acțiunii este „ceea ce s-a întâmplat”.

Prospecția indică timpul acțiunii ca „ceea ce se va întâmpla” și se exprimă prin viitor în comentariu și condițional în povestire. Prezentul în comentariu, iar perfectul simplu și imperfectul în povestire, indică timpul nemarcat sau timpul-zero (1973, p. 67-68).

Punerea în relief este o soluție textuală pentru a distinge perfectul simplu de imperfect: „imperfectul este în povestire timpul fundalului, perfectul simplu este timpul prim-planului” (1973, p. 115).

Ca și în cazul analizei de sistem a lui E. Benveniste, analiza lui H. Weinrich, și ea una sistemică, dar deja în planul textului, postulează că alegerea și utilizarea timpurilor verbale este determinată de planul enunțării sau de o atitudine locuționară, rezultate ale unei opțiuni făcute de un locutor sau de un narator. Implicațiile acestor concluzii au făcut obiectul mai multor analize critice, dar și au contribuit la apariția unor paradigme noi care și-au propus să depășească impasul descriptiv și explicativ în care s-a regăsit temporalitatea verbală.

În *Pragmatica discursului* (1998), o critică a analizei de discurs (*analyse de discours*) și o contribuție la analiza discursului (*analyse du discours*), A. Reboul și J. Moeschler notează că abordările tipologice, prelungiri ale abordărilor din analiza de discurs, au influențat negativ evoluția lingvisticii și analiza discursului. Regresul, constatat de autori, a vizat în special domeniul temporalității verbale. După cum am văzut, îndeosebi în interpretarea lui H. Weinrich, distribuția timpurilor verbale, pe lângă o marcă a coeziunii și garant al coerenței, mai este și un factor de diferențiere tipologică, odată ce este asociat cu alți indicatori (*discurs/istorie* la E. Benveniste (1966), *povestire/comentariu* în terminologia lui H. Weinrich din 1973). În opinia lui A. Reboul și J. Moeschler, astfel lingvistica textuală sau gramatica textului⁶ „a aruncat în uitare decenii întregi de tradiție în analiza lingvistică sau gramaticală, pentru care cei mai cunoscuți reprezentanți sunt Damourette și Pichon sau Guillaume. Apariția lucrărilor structuraliste de orientare textuală a ignorat conținutul, de orientare „psihologizantă” (azi s-ar spune *mentalistă*), al ideilor acestor gramaticieni și ale fondatorului psihomecanicii și mai ales insistența cu care acești autori descriu modul în care timpul verbal permite reprezentarea procesului descris” (2010, p. 96).

În continuare, vom prezenta liniile directoare ale unei astfel de evaluări ale proiectului lingvisticii textuale, precizând modul în care reprezentanții pragmaticii explică inadecvarea descriptivă și explicativă a lingvisticii textuale, dar și a unor soluții pentru determinarea referinței temporale din semantica modernă.

⁶ Versiuni ale analizei de discurs care înaintează ipoteza că timpurile verbale au funcția de a semnală prin recurența lor un tip de text (Reboul, Moeschler, 1998, p. 102).

1.2.3. Critica lingvisticii textuale și a abordării structurale

Critica lingvisticii textuale de pe poziții pragmatice este bazată pe două principii: adecvarea lor descriptivă și adecvarea lor explicativă. O teorie este adecvată din punct de vedere descriptiv, dacă oferă o descriere corectă a obiectului său. O teorie este adecvată din punct de vedere explicativ, dacă este adecvată descriptiv și poate explica fapte noi (care nu aparțineau domeniului faptelor inițiale), utilizând aceleași principii și categorii. În plus, o teorie adecvată explicativ are putere de predicție, este capabilă să prezică dacă unele fapte sunt posibile, iar altele nu (Chomsky, 2015).

Teoria lui E. Benveniste nu este considerată adecvată descriptiv, deoarece, contrar celor stipulate (incompatibilitate între *passé simple* și persoana I), există numeroase exemple de povestiri la persoana întâi, pe de o parte. Pe de altă parte, existența celor două planuri exclude posibilitatea unui continuum care ar admite povestirea autobiografică ca fenomen intermediar. Din inadecvarea descriptivă rezultă și inadecvarea explicativă a contribuției benvenistiene (Reboul, Moeschler, 1998, p. 106).

Teoria lui H. Weinrich este supusă unei analize similare. Din punct de vedere descriptiv, aceasta este inadecvată pentru că nu oferă o descriere corectă a stilului indirect liber și a formelor de *conditionnel*. Reamintim că formele în *-rait* sunt rezervate domeniului povestirii. Există însă și alte utilizări, de tipul *J'aimerais que nous allions au cinéma ce soir* sau *si j'avais su, je ne serais pas venu*. Aceste exemple nu pot fi încadrate nici în povestire (atitudinea locuționară se pretează mai degrabă comentariului), nici în prospecție (timpul acțiunii ca „ceea ce se va întâmpla”), nici în planul secund (imperfectul ca timp al fundalului) (Reboul, Moeschler, 1998, p. 107).

În ce privește stilul indirect liber, marcat de utilizarea *imparfait* în franceză (din considerente de concordanță temporală), din teoria lui H. Weinrich ar reieși că frazele respective reprezintă informație de fundal, neesențială. Frazele în stil indirect liber, într-adevăr, nu pot fi considerate narative, dar nu le putem considera în niciun caz lipsite de importanță în trama discursului. De asemenea, nu se oferă vreo descriere a fenomenelor semnalate mai sus, în contextul cercetării lui K. Hamburger, despre coprezența în stilul indirect liber a deicticelor temporale și a *imparfait*.

Din perspectivă explicativă, cadrul elaborat de H. Weinrich este incapabil nu doar să descrie, dar și să explice sau să prezică utilizări în aceeași frază ale *passé simple* și ale deicticelor temporale ca *astăzi, ieri, mâine*⁷. În aceeași situație se regăsește și predicția legată de punerea în relief. Gramaticalizarea opoziției prim-

⁷ Le malheur diminue l'esprit. Notre héros eut la gaucherie de s'arrêter auprès de cette petite chaise de paille, qui jadis avait été témoin de triomphes si brillants. *Aujourd'hui* personne ne lui *adressa* la parole; sa présence était comme inaperçue et pire encore (Stendhal, *Le rouge et le noir*).

plan/plan secundar (fundal) prin opoziția *passé simple/imparfait* este corelată de H. Weinrich cu gramaticalizarea aceluiași fenomen în germană prin poziția secundă sau finală a verbului. Chiar dacă aceste fenomene de gramaticalizare sunt valabile pentru fiecare limbă luată separat, corelarea lor este greșită. Așa cum o demonstrează investigațiile critice ale lui L. Alplanalp și ale lui J.-M. Luscher, predicția unei astfel de corelații nu este confirmată decât în jumătate din cazurile incluse chiar în corpusul elaborat de lingvistul german, iar în alte corpusuri, majoritatea *Präteritum*-urilor în poziție secundă este tradusă prin *imparfait* în franceză, și nu prin *passé simple* (apud Reboul, Moeschler, 1998, p. 109).

Argumentele raționale și empirice, evocate *supra*, sunt completate de argumente filosofice. Este vorba de poziția antirealistă a lui H. Weinrich în legătură cu referința temporală. Cum se explică, în acest caz, utilizarea verbelor la trecut atât în povestiri de ficțiune, cât și în povestiri care relatează fapte reale? Or, ipoteza că limbajul, utilizat în discursul de ficțiune pentru a referi la obiecte fictive, nu este identic cu limbajul utilizat în comunicarea obișnuită pentru a referi la obiecte din lumea considerată reală, nu este una acceptabilă. Problematika ficțiunii nu este una de interes lingvistic, ci pragmatic. Diferența dintre realitate și ficțiune rezidă în modul de utilizare a limbii și în intențiile locutorului (Moeschler, Reboul, 1994, p. 393-414).

Refuzul de a admite o funcție referențială pentru expresiile temporale ține și de o confuzie de natură conceptuală. Este vorba despre opoziția *referință virtuală/referință actuală*, propusă de J.-C. Milner. Astfel, J.-C. Milner observă că odată ce este aleasă o unitate lexicală, din start, sunt eliminate unele segmente în calitate de referințe posibile. În acest sens, fiecărei unități lexicale individuale îi este atașat un set de condiții pe care trebuie să le satisfacă un segment de realitate pentru a putea fi referința unei secvențe unde intervine unitatea lexicală în cauză. Prin urmare, în concepția lui J.-C. Milner, *referința actuală* este segmentul de realitate asociat unei secvențe; *referința virtuală* este setul de condiții care caracterizează o unitate lexicală (1976, p. 63-64).

În baza considerațiilor prezentate mai sus, putem afirma că poziția lui A. Reboul și J. Moeschler față de abordările moderne, structurale și textuale, este tranșant critică. Soluția propusă constă în a face un pas înapoi și a reveni la tradiția gramaticală, din spațiul francofon, bineînțeles. Punctele forte ale gramaticilor tradiționali de limbă franceză se regăsesc în câteva elemente: ele conțin germenii unei abordări procedurale (element-cheie al interpretării temporale pragmatice), sunt bazate pe o viziune precognitivă a limbajului, disting conceptele de *semnificație de bază* (valoare generală) și *utilizări particulare* (Moeschler, 2000d, p. 85).

În cele ce urmează, nu ne propunem atât să facem o retrospectivă a subiectului, cât să ilustrăm trei exemple elocvente în acest context: lucrarea *Grammaire méthodique du français* (1994, prima ediție), opera lui N. Beauzée, gramatician

din secolul XVIII, și monumentală *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française* de J. Damourette și E. Pichon.

1.3. Contribuțiile gramaticilor tradiționale

Prima ediție a *Grammaire méthodique du français* (GMF) a fost publicată în 1994. Ultima versiune atestată, din 2018, era cea de-a șaptea ediție. Două surse, în raporturi de complementaritate, dar și de „actualizare”, ne vor permite să identificăm în ce mod această gramatică de referință este simptomatică pentru peisajul lingvistic continental de la finele secolului XX-începutul secolului XXI: prefața propriu-zisă a celei de-a treia ediții (2006) și articolul dedicat GMF de către J.-C. Pellat și M. Riegel (2012).

Abordând GMF într-o perspectivă de analiză, putem afirma că noțiunea care caracterizează cu justețe această lucrare ar fi cea de globalitate. Este de altfel și termenul pe care doi dintre autori, J.-C. Pellat și M. Riegel, îl atribuie efortului depus, în articolul din 2012, „La grammaire méthodique du français: élaboration d'une grammaire linguistique globale”. Globalitatea GMF rezidă, pe de o parte, în ambiția sa de a se adresa unui public cât mai larg, curios și cultivat, în căutare de răspunsuri, și de a depăși gramaticile învechite ale părinților și bunecilor (2012, p. 12). Pe de altă parte, globalitatea GMF constă în obiectivul fixat de a fi o gramatică în sensul larg al cuvântului, o gramatică care ține cont de toate aspectele legate de forma și interpretarea enunțurilor (2006, p. XV). Scopul său descriptiv vizează toate componentele domeniului gramatical: fonologie, ortografie și punctuație, morfologie, sintaxă, lexic, semantică și pragmatică (2012, p. 12).

Un rol semnificativ este acordat în GMF aspectelor comunicaționale ale mecanismelor gramaticale: expresiilor referențiale, mărcilor subiectivității locutorului (enunțarea) și principiilor de structurare textuală (2006, p. XVI). Perspectiva comunicațională, mai funcțională, se explică și prin demersul descriptiv pentru care a optat GMF, în contrast cu ceea ce autorii numesc concepția rigidă și mutilată a unui *bon usage* ce mai caracterizează majoritatea gramaticilor prescriptive (2012, p. 21). Această perspectivă, a limbii ca instrument de comunicare, explică, în parte, capitolele destinate teoriilor pragmatice în GMF. Autorii își ilustrează explicit poziția, când afirmă că pentru descrierea comunicării verbale ordinare nu este suficient doar modelul semantic codificare/decodificare, fondat pe o teorie clasică a semnului lingvistic. El trebuie completat cu un model al activității inferențiale, de tipul celor elaborate de P. Grice sau de D. Sperber și D. Wilson (2006, p. 3).

O altă trăsătură importantă a GMF este eclecticismul său metodologic, care explică totodată și caracterul deschis al GMF. Autorii consideră că, la ora actuală, bogăția și complexitatea datelor lingvistice sunt de așa natură, încât nu există vreun punct de vedere exclusiv, capabil să prelucreze diversitatea fenomenelor care

ar merita să se regăsească într-o gramatică. Din acest motiv, conceptele descriptive utilizate în GMF se înscriu în mai multe cadre teoretice, autorii optând pentru acele direcții ale lingvisticii moderne care au făcut cel mai mult să progreseze cunoștințele noastre despre limbă, dar și pentru cele care permit o abordare cât mai unificată a unui număr cât mai mare de fenomene (2006, p. XVII).

Eclectismul metodologic, precum și perspectiva descriptivă, justifică caracterul deschis al GMF. În gramatică, observă autorii, nu există răspunsuri definitive. Cunoașterea gramaticală se află în perpetuă construire, supusă revizuirii și deschisă mereu spre noi orizonturi. În 2012, chiar după o actualizare de proporții a GMF în 2009, acest principiu a rămas intact (2012, p. 13).

În ultimă instanță, meritul GMF, atât ca instrument descriptiv și metodologic pentru cercetarea de față, dar și ca lucrare care reunește cadre teoretice de ultimă oră, constă în a postula primatul funcției referențiale a limbii. Autorii, preluând schema jakobsoniană, subliniază ideea că o limbă ne servește, în primul rând, ca să vorbim despre toate aspectele realității. În acest sens, ei pun în valoare funcția referențială, pe de o parte, și funcțiile metalingvistică și expresivă, ca forme particulare ale funcției referențiale, pe de alta (2006, p. 3-4). Această poziție contrastează cu adscriptivismul pragmaticii integrate, conform căruia enunțurile nu comunică stări de fapte, dar acțiuni, adică acte de limbaj precum *a ordona*, *a promite*, *a dori* etc. Pragmatica radicală, precum și orientările pragmatice formaliste și cognitiviste, sunt dimpotrivă de orientare descriptivistă. Pentru acest grup de teorii și abordări, funcția de reprezentare este primară în raport cu funcția comunicațională, privilegiată de teoriile și orientările de tradiție și inspirație structuralistă (Moeschler, Reboul, 1994, p. 13).

Din prezentarea GMF de mai sus devine clar de ce lucrarea în cauză este menționată de J. Moeschler (Moeschler, 2000d, p. 78) în calitate de exemplu al unui interes reînnoit pentru teoriile gramaticale clasice, dar și de emancipare, chiar dacă parțială, de sub tutela orientărilor structuraliste și textuale.

În ce privește gramaticile tradiționale, lucrările dedicate problemelor de referință temporală, concepute în optica teoretică și metodologică pe care ne-am fixat-o pentru acest proiect de cercetare, menționează contribuțiile lui N. Beauzée și J. Damourette și E. Pichon. Din perspectiva unei mai bune înțelegeri a modului de „asamblare” și de aplicare a MID, considerăm, prin urmare, pertinentă o scurtă prezentare a principiilor elaborate de lingviștii francezi enumerați.

Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage a fost publicată în 1767 și, deși cronologic o anumită filiație cu tradiția *Grammaire de Port Royal* (1660) era inevitabilă, totuși sistemul timpurilor verbale elaborat de N. Beauzée este foarte original. Inovația gramaticianului francez constă în introducerea perechii *timpuri periodice/timpuri simple*. Această opoziție este ilustrată, de exemplu, de *passé simple* și *imparfait* (*passé antérieur périodique* și *passé antérieur simple*, în terminologia lui N. Beauzée). De asemenea,

analizele din *Grammaire générale* sunt valoroase pentru abordările referențiale ale timpurilor verbale din secolul XX și XXI și datorită mecanismului elaborat de N. Beauzée. Lingvistul francez a conceput un algoritm de reperare a referinței temporale a timpurilor verbale, pornind de la trei puncte de observație a unui eveniment și de la relațiile dintre ele.

Gramatica lui N. Beauzée este înainte de toate un tratat de lingvistică, cu explicații bazate pe logica gândirii umane, căreia îi revine funcția de a forma principiile de elaborare a propozițiilor din limbă. N. Beauzée concepe această logică, în primul rând, ca un mecanism al gândirii. Și acest mecanism nu este diferit pentru vorbitorii unor limbi diferite. După cum observă L. de Saussure, din aceasta rezultă că, dincolo de limbile particulare, există un șir de principii care sunt universale pentru procesul care duce la producerea unui enunț (1995, p. 172). În viziunea lui N. Beauzée, gândirea formează propoziții logice, concepute conform reprezentărilor adecvate, furnizate de gramatica generală în calitate de ansamblu de principii, cărora le dă o formă recurgând la o structură corespunzătoare într-o limbă specifică. În continuare, pornind de la această structură de bază, se alege între diferitele opțiuni de enunțare a acestor propoziții; alegerile făcute sunt condiționate, la rândul lor, de principiile gramaticii generale.

Verbul, în sistemul lui N. Beauzée, este considerat sufletul vorbirii; prin el, ființele și lucrurile sunt descrise ca existând intelectual (1776, p. 392-394). Or, această existență exprimată de verb este capabilă să ia o valoare temporală, să exprime existența într-un anumit segment de timp, într-o epocă (*époque*). Timpul este măsura existenței. Este astfel justificat ca exprimarea unei existențe să fie formulată cu referință la o epocă. Verbul îndeplinește această funcție, iar sistemul său se formează în modul următor: verbul exprimă o existență în raport cu o epocă de existență; această epocă de existență este determinată prin raportul său cu un termen (epocă sau perioadă) de comparare; termenul de comparare este repetat, la rândul său, prin raportul său cu un element fix, momentul enunțării, numit *punct fix al duratei*, care trebuie să fie același pentru cel care vorbește și pentru cei cărora le este destinat discursul (1776, p. 432). În această configurație, algoritmul de reperaj utilizează epoca de comparare pentru a determina referința tuturor timpurilor. Epoca de comparare își va stabili referința în funcție de momentul vorbirii. L. de Saussure observă că N. Beauzée nu indică explicit ordinea acestor reperaje. Totuși, în expunerea din *Grammaire générale*, pot fi constatate trei aspecte care permit să se deducă un algoritm postulat implicit (1995, p. 177).

În primul rând, autorul însuși descrie diferitele timpuri, luând în considerație mai întâi epoca de comparare, iar mai apoi punctul fix al duratei. Astfel, un *présent postérieur* (*futur simple*/viitor simplu) trebuie să exprime simultaneitate de existență în raport cu o epocă posterioară momentului vorbirii.

În al doilea rând, chiar definiția timpurilor verbale indică aceeași succesiune a etapelor algoritmului (*trad. ne aparține*): „Timpurile sunt forme care adaugă,

la ideea fundamentală a semnificației verbului, ideea accesorie a unui raport de existență într-o epocă. [...] În aceasta rezidă diferența specifică a acestor forme, semnificația lor caracteristică, în care trebuie considerate două lucruri, raportul de existență într-o epocă și epoca propriu-zisă care este termenul de comparare” (1776, p. 426- 428).

În al treilea rând, vorbind despre punctul fix al duratei, N. Beauzée îl descrie ca fiind cel care servește drept ultim termen al tuturor relațiilor de existență pe care trebuie să le exprimăm (1776, p. 433).

Prin urmare, algoritmul de stabilire a referinței temporale, elaborat de N. Beauzée, se prezintă ca o secvență cu următoarele instrucțiuni: 1. Stabiliți raportul epocii de existență cu epoca de comparare (existența exprimată de verb este considerată trecută, contemporană sau viitoare); 2. Stabiliți raportul epocii de comparare cu punctul fix al duratei (momentul enunțării).

Deși această descriere lapidară nu reflectă toată profunzimea și originalitatea proiectului beuzian, ea ne permite totuși să întrededem de ce lucrările în cauză au atras atenția și au fost valorificate de pragmaticienii preocupați de referința temporală. N. Beauzée a elaborat un adevărat sistem al referinței temporale a timpurilor verbale care este articulat în jurul operațiilor mintale și reprezentărilor timpului, un algoritm de reperaj care funcționează asemenea unei proceduri în care variabilele de intrare sunt combinații între diferitele puncte de ancorare (epoca de existență, epoca de comparare, punctul fix al duratei), iar această procedură nu poate fi decât codificată în timpul verbal însuși (Saussure, 1995, p. 194).

Contribuția lucrării monumentale a lui J. Damourette și E. Pichon *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française* (EGLF), în opt volume publicate între 1911 și 1940, rezidă în perspectiva precognitivistă a analizei limbajului. În abordarea timpurilor verbale, cei doi autori indică asupra faptului că reprezentările pe care noi le avem despre anumite stări de lucruri sunt redată în mod diferit, în funcție de *tiroir*⁸ (timp verbal) și de natura *répartitoire* (sistem de clasificare gramaticală privind numărul, genul, diateza, persoana etc.) căruia îi aparține acel *tiroir*.

EGLF arborează, chiar în prima parte a titlului, o perspectivă net semasiologică. În § 2, autorii, în una din multiplele luări de poziții contra teoriei saussuriene (§ 74 contra arbitrarului semnului lingvistic, pentru alt exemplu), consideră secundară valoarea socială a limbajului și pun în evidență rolul pe care îl poate ocupa lingvistica în analiza gândirii. În opinia lui J. Damourette și E. Pichon, dintre semnele exterioare prin care se poate manifesta gândirea, limbajul este cel care o relevă cel mai exact. În această abordare, care parcurge asemenea unui fir roșu întregul corp de analiză lingvistică al EGLF, se conțin acele premise ale

⁸ Aici și mai departe, preluăm termenii utilizați de J. Damourette și E. Pichon, cu precizările de rigoare.

cognitivismului care, în urma contribuțiilor și descoperirilor ulterioare, vor fi integrate de unele teorii pragmatice.

Premisele unei perspective procedurale pot fi găsite, în opinia noastră, chiar în definiția gramaticii, dată în § 3. J. Damourette și E. Pichon observă că orice limbă permite să se vadă în ea două elemente: un material al ideilor care se poate înmulți la infinit și un număr determinat de idei directoare (*directrices* în original) care servesc la o clasificare sumară a ideilor-material și la aplicarea lor în discurs. Funcția gramaticii nu este de a face un inventar complet al ceea ce posedă o limbă anumită ca material de gândire. Acest inventar ține de domeniul lexicografiei. Gramatica studiază ideile directoare. Sistemul ideilor directoare este cel care reglează funcționarea așa-zisei componente logice a gândirii. Dar, ne atenționează autorii, dacă toată logica este în gramatică, toată gramatica nu este în logică. De fapt, noțiunile generale, structură de rezistență a limbajului, nu sunt nici pe departe toate conștiente, iar lucrul unui gramatician este de a releva, de a face conștiente, noțiunile directoare în funcție de care o comunitate lingvistică își ordonează și reglează inconștient gândirea.

În ceea ce ține de dezbateră care opune o analiză din perspectivă identificării unei valori generale celei care privilegiază utilizările particulare, poziția autorilor poate fi ilustrată prin abordarea propusă în cazul imperfectului. În § 1708, J. Damourette și E. Pichon notează că imperfectul a fost timp îndelungat clasificat printre timpurile trecutului și sunt de acord că acest *tiroir* participă, într-un mod foarte important, la exprimarea trecutului în franceză. Totuși, există numeroase cazuri de utilizare când imperfectul exprimă altceva decât un trecut. Această constatare i-a făcut pe numeroși lingviști să se întrebe dacă este pertinent să includă imperfectul în grupul timpurilor trecute. Poziția lui J. Damourette și E. Pichon este de a considera imperfectul în rolul său de exprimare a trecutului doar ca un caz particular al sensului său *toncal*. Categoria de timp este înlocuită de J. Damourette și E. Pichon cu trei *répartitoires*: de temporaneitate, de actualitate, de enarațiune (*énarration*). În cadrul actualității, seria *noncal* (de la latinescul *nunc* „acum”) se opune seriei *toncal* („atunci”). Respectiv, problema imperfectului este soluționată prin introducerea unei categorii de actualitate, în detrimentul unei categorii strict temporale, exprimată metaforic prin axa timpului, cu prezentul ca tip de referință (Wilmet, 1996, p. 19).

Din cele expuse *supra*, reținem că problemele legate de referința temporală a timpurilor verbale nu sunt actuale, căci fac obiectul unor analize originale, începând chiar cu secolul XVIII. Însă, ele sunt extrem de actuale pentru exponenții referențialității, în măsura în care lingvistica modernă, pe direcția structuralistă și textuală, a promovat modele și explicații care au ocultat, deliberat sau nu, tot spectrul de fenomene asociate interpretării timpului verbal. În aceste condiții, tendințele actuale de valorificare, reinterpretare sau expansiune a modelelor de tipul celor menționate mai sus sunt coerente și chiar predictibile. În cele ce urmează

ză, ne vom referi la una dintre direcțiile de cercetare care s-a format în acest context. Începând cu anii 1990, s-au dezvoltat vertiginos cercetările privind referința la evenimente în domeniul semanticii, și anume al semanticii discursului, propunându-se soluții pentru problemele ce țin de interpretarea timpului în limbă și discurs. Considerăm oportun acest nou detur, în măsura în care descrierea soluțiilor semantice va permite o retrospectivă a modului în care este concepută referința în cadrul semanticii, dar și o ilustrare a limitelor unei abordări unilaterale, servind drept argument pentru a plasa mecanismele de determinare a referinței în centrul problemelor de interfață între semantică și pragmatică, deoarece mecanismele respective recurg atât la informații lingvistice, cât și la informații contextuale.

1.4. Soluții semantice moderne pentru referința temporală

În *Curs de lingvistică generală* (CLG), F. de Saussure declara cu privire la semnul lingvistic că acesta „nu unește un lucru și un nume, ci un concept și o imagine acustică. Aceasta din urmă nu este sunetul material, lucru pur fizic, ci amprenta psihică a acestui sunet, reprezentarea pe care ne-o dă mărturia simțurilor noastre; [...] Semnul lingvistic este o entitate psihică cu două fețe [...] Aceste două elemente sunt strâns legate și se implică unul pe celălalt. Când căutăm fie sensul cuvântului latinesc *arbor*, fie cuvântul prin care latinescul desemnează conceptul de „arbore”, este evident că numai apropierea consacrate de limbă ne apar conforme cu realitatea, și dăm la o parte orice altă apropiere ce ar putea fi imaginată” (1998, p. 85-86). Conceptul reprezintă în terminologia saussuriană semnificatul unui semn, imaginea acustică sau ortografică a căruia este semnificantul.

Semantica structurală din prima jumătate a secolului XX, în special lucrările lui L. Hjelmslev, au trecut cu vederea componenta psihică a conceptului și au elaborat o abordare a semnificației pornind de la noțiunea saussuriană de valoare. Analiza lingvistului danez pornește chiar de la stipulările din CLG: „Valoarea, luată în aspectul său conceptual, este, fără îndoială, un element al semnificației și este greu să știm cum se distinge de aceasta, fiind în același timp sub dependența ei. [...] Făcând parte dintr-un sistem, el [cuvântul] are nu numai o semnificație, ci mai ales o valoare, și asta este cu totul altceva. [...] Când spunem că ele [valorile] corespund unor concepte, subînțelegem că aceste concepte sunt pur diferențiale, definite nu pozitiv prin conținutul lor, ci negativ prin raporturile lor cu ceilalți termeni ai sistemului. Caracteristica lor cea mai exactă este de a fi ceea ce celelalte nu sunt.” (1998, p. 128-130). Astfel, în esul său din 1957 „Pour une sémantique structurale”, L. Hjelmslev conchide că semnificațiile pot fi considerate ca formând o structură din două motive. În primul rând, pentru că semnificațiile particulare depind de calculul variantelor care se deduce logic din relațiile posibile prevăzute în descrierea formei. În al doilea rând, pentru că semnificațiile

generale sau sematemele (*sématème*) depind de valori care țin de asemenea de formă și definesc corelațiile posibile. Semnificațiile nu se confundă, de altfel, nici cu variantele, nici cu valorile; variantele și valorile aparțin unui ordin diferit (1959, p. 108).

Analizele semanticii structurale au avut un impact major asupra modului de a concepe relația dintre limbă și realitate (Zufferey, Moeschler, 2012, p. 26). În această abordare, semnificația lingvistică, pur și simplu, nu este legată de lume, deoarece este definită exclusiv în raport cu sistemul intern al limbii. Principalul argument adus întru susținerea acestei teze este că toate limbile, în sistemul lor lexical, decupează realitatea în mod diferit. Dacă acest decupaj este arbitrar, prin urmare, nu există o relație de dependență între semnificație și realitate. Din această teză s-a dezvoltat relativismul lingvistic, un important curent care a dominat prima jumătate a secolului XX.

Succesul pe care l-a avut gramatica generativă, dar și inconsistențele relativismului lingvistic, au pus sub semnul întrebării teza autonomiei sensului și teza saussuriană a semnificației. Deși premisele unei abordări care opune referința (entități ale lumii) și conceptul (entități ale limbii) se regăsesc deja în lucrările matematicianului și logicianului G. Frege. Lui îi datorăm distincția fundamentală pentru reprezentarea semnificației lexicale: cea care există între sens și denotație, adică între proprietățile conceptului și entitățile lumii care sunt desemnate prin cuvinte. Sensul nu se limitează la referință. R. Heck și R. May, în studiul dedicat moștenirii fregiene, rezumă viziunile logicianului german cu sloganul „Nu există referință fără informație” (2009, p. 27). Altfel spus, a utiliza un cuvânt pentru a vorbi despre un obiect înseamnă că locutorul trebuie să posede informație conceptuală despre referința cuvântului: locutorul trebuie să aibă un mod de a gândi despre aceasta, un dosar de informație despre ea, un set de cunoștințe cu privire la ea, un mod de prezentare.

Cea mai populară ilustrare modernă a disocierii între concept și referent este triunghiul semiotic al lui C. K. Ogden și I. A. Richards (1946, p. 10-11). Scopul acestei reprezentări grafice este de a indica că cuvintele servesc pentru a desemna referenți prin intermediul conceptelor. După cum observă autorii, între un concept și un semn se stabilesc relații cauzale. Semnul pe care îl utilizăm este determinat parțial de referința pe care o facem și parțial de factori psihologici și sociali. Când decodificăm un semn, acesta face trimitere la o referință, dar și ne indică o atitudine pe care ar trebui să o adoptăm, similară, în proporții diferite, atitudinii locutorului. Între concept și referent există, de asemenea, o relație mai mult sau mai puțin directă. Semnul și referentul nu întrețin vreo relație pertinentă, alta decât cea indirectă de a utiliza semnul pentru a ține locul referentului (1946, p. 10-11).

Referința este așadar un subiect fundamental în semantică. Este și un subiect complex, în măsura în care se găsește la intersecția cu domeniul pragmaticii.

Referința este una dintre cele mai importante relații care există între limbă și realitate. Printre direcțiile de cercetare ale referinței, putem menționa raportul dintre referință și cuantificare, interpretarea expresiilor referențiale, referința plurală, nenumărabilă și numărabilă, referință anaforică și indicială etc. (Zufferey, Moeschler, 2012, p. 69-81).

Un tip de referință, care ne interesează în mod particular în contextul acestei cercetări, este referința la eveniment. Acest tip de referință a fost studiat în special în cadrul lucrărilor dedicate semanticii discursului, care s-au impus începând cu anii 1990. O parte importantă a acestor lucrări își au originea în contribuțiile lui H. Reichenbach și Z. Vendler.

H. Reichenbach a fost un filosof german din secolul XX. În lucrarea sa din 1947, *Elements of Symbolic Logic*, propune un tip de logică matematică modală, capabilă să furnizeze informații asupra timpului. Respectiv, valoarea de adevăr a unei formule logice depinde de timp: ea poate fi falsă în intervalul t_n și poate deveni adevărată în t_{n+1} . Această logică temporală a pus la dispoziția semanticii și pragmaticii un set de concepte fundamentale pentru analiza lingvistică a timpului (Costăchescu, 2019, p. 322).

Contribuția lui H. Reichenbach constă într-un sistem de analiză a timpurilor verbale în baza a trei coordonate: momentul enunțării S – de la englezul *speech*, intervalul de referință (R) și timpul evenimentului (E)⁹. Coordonatele S și R ne autorizează să distingem timpurile deictice de timpurile nondeictice. Astfel, dacă $R=S$, ca în cazul prezentului ($E=R=S$) sau perfectului compus ($E<R=S$), putem vorbi despre o temporalitate deictică. Pentru timpurile nondeictice, ca mai-mult-ca-perfectul ($E<R<S$), R este diferit de E și anterior sau posterior lui S (1947, p. 287-298).

În acest context, se impune o scurtă comparație cu sistemul de reperaj elaborat de N. Beauzée. În sistemul lui H. Reichenbach, S devine coordonata temporală fundamentală, în timp ce în algoritmul beuzian, timpurile sunt descrise pornind de la epoca de comparare și doar după aceasta se face apel la momentul vorbirii.

Punctul slab al sistemului lui H. Reichenbach rezidă nemijlocit în minimalismul său. Configurația doar din trei coordonate (S, R, E) duce la o descriere rigidă a timpurilor verbale, uneori în contrast cu semnificația în context, distinctă de semnificația conceptuală de bază. De asemenea, sistemul nu ține cont de aspectele legate de durata și telicitatea predicățiilor, care pot genera semnificații contextuale specifice (Costăchescu, 2019, p.325). Cu toate acestea, indicațiile date de sistemul lui H. Reichenbach, deși minimale, sunt necesare pentru a determina referința temporală și au fost utilizate de mai multe abordări ale timpurilor verbale, sau au inspirat anumite elemente ale sistemelor formale din semantica reprezentățională.

⁹ Adoptăm terminologia română utilizată de A. Costăchescu (2019).

Din categoria sistemelor formale din semantica reprezentatională, putem menționa teoria DRT și teoria SDRT. Interesul de a ne referi la domeniul de cercetare al acestor semantici ale discursului este motivat de faptul că anume în cadrul lor, în ultimele decenii, au fost abordate fenomene importante legate de timpurile verbale și tot ele au readus în prim-plan subiectul ordinii temporale, element definitoriu pentru analiza temporalității într-o abordare referențială și cognitivă și, prin urmare, pentru elaborarea MID. Teoria DRT (*Discourse Representation Theory*) este o semantică formală, creată de H. Kamp și U. Reyle și expusă în *From Discourse to Logic: Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory* (1993). DRT examinează articularea dintre vericondiționalitatea frazelor (care conform semanticilor model-teoretice, bazate pe gramatica Montague, depinde de conexiunea dintre sensul enunțării, pe de o parte, și de factualitatea ei, pe de alta) și fenomenul de interpretare a limbii.

În baza DRT, N. Asher (1993), iar mai apoi N. Asher și A. Lascarides (1993 și 2003) au elaborat teoria SDRT (*Segmented Discourse Representation Theory*), drept o tentativă de a extinde DRT la interfața dintre semantică și pragmatică.

În articolul „Tense in Texts” (1983), H. Kamp și C. Rohrer analizează următoarele două secvențe a câte două propoziții (în franceză în original): *Jean entra. Marie téléphona /Jean entra. Marie téléphonait*. Ceea ce observă autorii este că interpretarea acestor secvențe implică, pe de o parte, relaționarea a două entități referențiale sau clase aspectuale (eveniment și stare), iar, pe de alta, a raporturilor logice dintre aceste entități.

Într-adevăr, în universul extralingvistic, *Marie téléphona* și *Marie téléphonait* nu denotă același lucru. Teoriile aspectuale consideră că fraza cu perfectul simplu descrie un eveniment, iar fraza cu imperfect o stare. Apelând la sistemul de coordonate al lui H. Reichenbach, H. Kamp și C. Rohrer ajung la concluzia că frazele cu *passé simple*¹⁰ descriu un eveniment și fiecare eveniment nou își creează propriul punct R, care va fixa referința temporală a enunțului. Enunțul cu *imparfait* însă inițializează o stare nelimitată, incluzând evenimentul la care se referă și preluând punctul lui de referință.

Din această analiză, rezultă că interpretarea temporală a unui discurs rezidă în identificarea clasei aspectuale, determinarea pentru fiecare eveniment sau stare a referinței temporale și identificarea relației dintre entitățile temporale (narațiune, explicare, rezultat, elaborare, fundal). Din aceasta decurg și două ipoteze importante pentru o teorie semantică a discursului, care este o semantică vericondițională. Prima stipulează că există un număr limitat de clase aspectuale

¹⁰ Deși aici păstrăm denumirea originală a timpului francez, în continuare vom recurge la denumirile echivalente în română. Sursele citate au fost scrise nu doar în franceză și au utilizat material lingvistic nu doar francez, ceea ce presupune că deja în *Pragmatique du discours* (1998), lucrare pe care o cităm în cea mai mare parte a acestui paragraf, ele au făcut obiectul unor traduceri. Fapt confirmat și de traducerea acesteia din 2010.

care pot fi descrise de enunțuri. Cea de-a doua prevede că determinarea relațiilor dintre clasele aspectuale din discurs este necesară pentru a stabili valoarea de adevăr a enunțului.

Rolul acordat verbelor și timpurilor verbale în determinarea claselor aspectuale și a relațiilor discursului a variat de la o teorie semantică la alta. Punctul comun însă este de a considera că toate aceste informații sunt codificate lingvistic, indiferent dacă sunt confirmate sau nu de date despre universul extralingvistic (Reboul, Moeschler, 2010, p. 109). De exemplu, în versiunea din 1993, N. Asher combină informațiile temporale și aspectuale codificate lingvistic cu principii de inferență anulabile.

În versiunea DRT a lui H. Kamp și U. Reyle (1993), se presupune că interpretarea frazelor și a textelor este construită sub forma unor structuri abstracte, pe care autorii le numesc „structuri de reprezentare a discursului” (*discourse representation structures*) sau DRS-uri. DRS-urile sunt legate logic și construite prin aplicarea unui set de reguli, numite reguli de construcție a DRS-urilor. O DRS consistă din referenți discursivi (entități despre care vorbește un discurs, care funcționează asemenea unor variabile) și condiții care se aplică acestor referenți.

Ideea centrală a DRT, privind semantica discursului coerent format din mai multe fraze și a textului enunțat de același locutor, este că fiecare frază nouă a discursului este interpretată în contextul (structura de reprezentare) creat de frazele precedente. Procesarea unui discurs este, prin urmare, incrementală. În procesul de înțelegere, o frază nouă trebuie conectată la o structură de reprezentare, obținută din procesarea frazelor precedente. Vechea structură va fi actualizată în urma procesului de interpretare, iar structura actualizată devine noul context pentru procesarea frazei următoare, și tot așa până la interpretarea întregului discurs. În această abordare reprezentatională și dinamică, la nivel discursiv, sensul este conceput drept instrucțiuni pentru construirea incrementală a reprezentărilor mintale ale discursului (Grisot, 2018, p. 67-68).

În versiunea din 2003, N. Asher și A. Lascarides descriu SDRT ca o teorie a interacțiunilor dintre pragmatică și semantică, care modelează cum structura discursului evoluează dinamic și cum subdeterminarea semantică, generată de gramatică, poate fi rezolvată. De altfel, notează autorii, rezolvarea subdeterminării și determinarea relațiilor retorice sunt sarcini codependente (2003, p. 112).

Am menționat că semanticile discursului au fost cele care au readus în discuție problema ordinii temporale, și anume, s-a încercat să se explice de ce într-o povestire, enunțurile au proprietatea să refere la evenimente care fac timpul să progreseze, în paralel cu înaintarea discursului. Soluțiile propuse au fost grupate de J. Moeschler în trei tipuri de strategii (2010, p. 110).

Prima, cea a lui H. Kamp și C. Rohrer (1983), este de a corela timpul verbal cu ordinea temporală. Aceasta este teza anaforică, conform căreia caracterul au-

tonom sau neautonom al timpurilor verbale în fixarea propriei referințe definește relațiile temporale. Astfel se explică de ce perfectul simplu face timpul să avanseze, iar imperfectul nu.

Teza aspectuală, propusă de D. Dowty în „The Effects of Aspectual Class on the Temporal Structure of Discourse: Semantics or Pragmatics?” (1986), explică ordinea temporală prin natura clasei aspectuale din cel de-al doilea enunț. Realizările și terminările¹¹ fac timpul să înainteze spre deosebire de activități și stări.

În fine, teza inferențială postulează că timpul avansează în mod implicit într-o povestire, dar această inferență suprimabilă (pentru că este nemonotonă) poate fi anulată, dacă informațiile despre lume nu o confirmă. Astfel, SDRT abordează relațiile temporale în segmentele discursive (fraze în SDRT și reprezentări mintale în DRT) în funcție de context (constituit din cotext și cunoștințe despre lume în SDRT comparativ cu doar cotextul în DRT).

În încheiere, cum a fost cazul și în paragrafele dedicate abordărilor structurale și textuale, vom arăta care sunt limitele acestor soluții semantice, astfel cum sunt ele formulate de J. Moeschler, autorul MID (2010, p. 111-112). Considerăm important acest ultim punct critic, deoarece problemele identificate în abordările semantice permit, totodată, să se jaloneze procesul reflexiv care a dus la conceperea MID.

Astfel teza anaforică, care atribuie constrângeri semantice timpurilor verbale, întâmpină dificultăți în descrierea utilizărilor timpurilor verbale. Nu toate perfecte simple fac timpul să avanseze, nu toate imperfectele sunt statice (se întâlnesc imperfecte rezultative, narative etc.).

Teza aspectuală întâmpină dificultăți în a explica de ce secvențele de enunțuri cu realizări sau terminări nu fac timpul să înainteze, dar se pretează lecturilor explicative sau elaborative.

Teza inferențială ridică semne de întrebare privind statutul de implicitare sau de explicitare al informațiilor temporale și vizează probleme mai mult tehnice, legate de calculul relațiilor narative și cauzale inverse.

Drept răspuns teoriilor, analizelor și direcțiilor de cercetare enumerate *supra*, dar mai ales drept soluție care ar permite să se depășească deficiențele semnalate, J. Moeschler propune o abordare a problemelor legate de referința temporală în cadrul unui program de cercetare științific deschis, și anume în cadrul Teoriei pertinentei. Vom ilustra argumentele în favoarea adoptării acestui cadru științific nemijlocit în compartimentele destinate descrierii MID și testării acestuia pe materialul limbii române. Ceea ce ne propunem în continuare este să oferim o perspectivă de ansamblu asupra cercetării problemelor ce țin de timpurile verbului și referința temporală în spațiul român și în domeniul limbii române. Considerăm pertinentă o astfel de incursiune din momentul în care transpunerea previziuni-

¹¹ „Succese” sau „îndepliniri” în alte traduceri.

lor MID în română se va înscrie într-un spațiu conceptual și metodologic deja definit de un anumit corp de lucrări de referință care, chiar dacă nu au o legătură directă cu capacitățile cognitive de procesare ale vorbitorilor de română¹², prin forța lor descriptivă și/sau deductivă au marcat un mod de a gândi despre cum „funcționează” limba română.

1.5. Contribuții, analize și teorii despre temporalitate în limba română

A înțelege ce denotă un enunț, din punct de vedere temporal, înseamnă să înțelegi despre ce tip de eventualitate¹³ este vorba, să stabilești momentul în care a avut loc și să fii capabil să determini dacă aceasta s-a produs înainte, după sau simultan cu alte eventualități reprezentate în discurs. Respectiv, sunt implicate trei categorii de fenomene: tipurile de eventualități, referința temporală și sistemul de reperaj aplicat, relațiile temporale. Acești parametri nu sunt apanajul exclusiv al gramaticii, semanticii sau pragmaticii. Ceea ce contribuie la o încadrare sau alta într-un domeniu sau subdomeniu de cercetare este modul în care sunt determinați acești parametri. De exemplu, perspectiva conform căreia interpretarea pragmatică este determinată lingvistic stipulează că stabilirea referinței temporale poate fi realizată complet, recurgând doar la codul lingvistic, la expresiile temporale și lexicale.

Bazându-ne pe această configurație a problemelor legate de referința temporală, am conceput acest subcapitol în doi timpi. Într-o primă parte, fără a pretinde la vreun principiu de exhaustivitate, ne vom referi la contribuții ale cercetătorilor din spațiul român, care au abordat problematici legate de timp verbal, clase aspectuale și aspect. Vom prezenta și câteva puncte de vedere privind fenomenul concordanței timpurilor în română, ca expresie a relațiilor cronologice dintre predicatii¹⁴. Deși acordăm prioritate lingviștilor români, vom menționa și câteva studii ale lingviștilor străini care au optat pentru limba română ca obiect de studiu. Alegerea se explică fie prin gradul de originalitate și de actualitate al cercetării, fie prin potențiala lor valoare explicativă în faza de interpretare a rezultatelor acestui proiect de cercetare.

¹² Refuzul de a accepta teza determinării lingvistice a interpretării este bazat și pe un argument cognitiv. Ipoteza este că capacitățile de reprezentare a eventualităților (vezi nota 8) sunt universale și că formatul acestor reprezentări este comun tuturor ființelor umane, oricare ar fi limba în care sunt reprezentate evenimentele.

¹³ Calchier termenul englez *eventuality* pentru a obține un hiperonim. Termenul român *eveniment* ar putea cauza confuzii, deoarece este utilizat ca membru al clasificărilor semantice. De exemplu, în *Gramatica de bază a limbii române*: „Semantic, verbele denumesc acțiuni, evenimente sau stări” (2016, p. 232).

¹⁴ În afară de accepția restrânsă a concordanței timpurilor ca raport cronologic dintre predicatia principale și predicatia din subordonate, există și o accepție mai largă ca raport între diferite predicatii principale sau între fraze complexe și propoziții independente (Costăchescu, 2019, p. 272).

O a doua parte va fi consacrată contribuției lui E. Coseriu, în calitate de reprezentant eminent al lingvisticii române. Vom descrie concepțiile coșeriene despre timp și limbaj, lingvistica textului și raporturile sale, deseori complicate, cu pragmatica.

1.5.1. Cercetări despre timpul verbal, clase aspectuale și aspect în limba română

Înainte de a ne referi selectiv, trebuie să recunoaștem, la un corp de cercetări despre timp, clase aspectuale și aspect în limba română, vom preciza două aspecte importante pentru această sinteză. Primul ține de noțiunea de *clasă aspectuală*, și este mai mult o clarificare terminologică. Al doilea, de natură mai degrabă metodologică, vizează categoria timpului în română. În acest subcapitol, nu vom descrie valorile temporale (aspectuale) propriu-zise ale timpurilor verbale din română. Am rezervat spațiu acestei componente esențiale a cercetării noastre în capitolul dedicat nemijlocit designului experimentului și prezentării materialului lingvistic utilizat. În subcapitolul de față, ne vom referi la cercetări în care categoria timpului în română este abordată în ansamblu, în scopul de a detecta fenomene generale, deseori într-o perspectivă comparativ-contrastivă.

Folosind însăși noțiunea de *clasă aspectuală*, operăm de fapt nu doar o alegere terminologică¹⁵, dar și una metodologică. În articolul „Lexical Aspect” din *Oxford Handbook of Tense and Aspect*, H. Filip recenzează bogăția terminologică din lucrările dedicate fenomenului în cauză. Autoarea distinge astfel aspectul lexical (*lexical aspect*), în calitate de categorie semantică care ține de proprietățile eventualităților cu origini în distincția aristoteliană dintre *kinesis* și *energia*. Noțiunea se referă, prin urmare, la verbe ca entități lexicale. Clasa aspectuală (*aspectual class*), *Aktionsart*, *mode d’action*, este o noțiune mai largă decât aspectul lexical și se referă la proprietățile aspectuale ale sintagmelor verbale și propozițiilor. Forma aspectuală (*aspectual form*) ține de expresia gramaticală a aspectului (2012, p. 721-757).

Cercetarea claselor aspectuale este o direcție relativ nouă. În articolul său din 1957, „Verbal Aspect in French”, H. Garey nu menționează opoziția aristoteliană, dar distincția pe care o propune, telic/non telic, este în spiritul cuplului *kinesis* și *energia*. În încheiere, autorul, pentru a marca distincția clară dintre modul acțiunii și valorile aspectuale (perfectiv/imperfectiv), notează că opoziția dintre imperfectiv și perfectiv se regăsește în sistemul morfologic al verbului francez,

¹⁵ Dacă ne referim doar la cercetătorii din Republica Moldova, am identificat utilizarea, uneori în paralel, a termenilor *Aktionsart* (Constantinovic, 2013), *modul acțiunii* (Luchian, 2008), *modalitate a acțiunii* (Cemârtan, 2015). Opțiunea noastră se explică prin folosirea pe larg a termenului *clase aspectuelle* în lucrările care constituie referințele de bază pentru cadrul teoretic aplicat în această cercetare, de exemplu *Le temps des événements. Pragmatique de la référence temporelle* (Moeschler et al. 1998).

în timp ce opoziția telic/nontelic nu face parte din structura formală a francezei, deoarece nu corelează cu vreun criteriu formal, dar face parte mai curând din structura semantică a limbii, fiind determinată de trăsătura semantică de limită (1957, p. 110).

În aceeași perioadă (1957 și 1967) își publică lucrările și Z. Vendler, un alt nume de referință în investigarea claselor aspectuale. În articolul „Verbs and Times” (1957), Z. Vendler analizează de ce relația dintre verbe și timp nu poate fi redusă doar la discriminarea evidentă a trecutului, prezentului și viitorului. Relația respectivă poate exprima o dependență mai subtilă, și anume că utilizarea unui verb tot ar putea sugera modul particular în care verbul respectiv presupune și implică noțiunea de timp (1957, p. 143). Clasificarea propusă de Z. Vendler conține patru scheme temporale (*time schemata*): stări¹⁶ (*states*), activități (*activities*), realizări (*accomplishments*) și succese/îndepliniri (*achievements*). Aplicând trăsăturile semantice [\pm punctual], [\pm telic], [\pm durativ], [\pm dinamic], formulate de postvendlerieni, ca de exemplu D. R. Dowty, proprietățile celor patru categorii sunt formulate după cum urmează: stările sunt durative, nonpunctuale, nontelice și nondinamice; activitățile sunt durative și dinamice, dar nontelice și nonpunctuale; realizările sunt nonpunctuale, dar durative, telice și dinamice; succesele/îndeplinirile sunt nondurative, însă punctuale, telice și dinamice (Grisot, 2018, p. 46). Ulterior, C. Smith (1991) a susținut ideea ca verbele care descriu situații care se termină cu revenirea la o stare inițială (*a strănuta, a clipi*), cunoscute ca verbe semelfactive, să facă obiectul unei noi categorii – o clasă nontelică *sui generis*.

În afară de clasificările ilustrate *supra*, au existat numeroase alte dezbateri despre relevanța criteriilor de clasificare, precum și propuneri de taxonomii. Problema care însă a persistat consta în a defini care dintre proprietățile conceptualizărilor (tranziția/schimbarea, caracterul limitat al intervalului, dimensiunea intervalului) sunt implicate în toate utilizările unui verb anumit, adică pertinente gramatical, și aparțin, prin urmare, reprezentării semantice sau formei logice a limbilor naturale, și care detalii ale acestor conceptualizări depășesc limitele gramaticilor limbilor naturale. Din aceste motive, H. Verkuyl (1993) va critica clasificările, de tipul celor de mai sus, și proprietățile semantice care stau la baza lor, deoarece acestea redau mai degrabă categorii ontologice, autorii fiind puțin preocupați de expresia lingvistică. Abordarea propusă de H. Verkuyl este una de natură mereologică, având la bază o aspectualitate compozițională. Lingvistul observă că la derivarea interpretărilor telice sau nontelice există interacțiuni și constrângeri mutuale între sintagma verbală și sintagma nominală: *John a mâncat două mere într-o oră* (*John ate two apples in an hour*) este telic; *John a mâncat mere timp de o oră* (*John ate apples for an hour*) este nontelic¹⁷.

¹⁶ Preluăm terminologia pentru cele patru tipuri de predicatii din A. Costăchescu (2019, p. 72).

¹⁷ Testul *for-/in-* (timp de/în) permite diferențierea dintre stări și activități (*for-*) care sunt nontelice și realizări și succese/îndepliniri (*in-*) care sunt telice.

În continuarea abordării propuse de H. Verkuyl, se plasează multe dintre cercetările recente ale modului acțiunii (C. Veters, 1996; C. Veters și W. de Mulder, 2000; P. Caudal și C. Veters, 2005), care disting trei clase, pe care le enumerăm aici cu exemplificările și termenii în română din A. Costăchescu (2019, p. 73): stări¹⁸ cu [-dinamic], procese¹⁹ cu [+dinamic] și [-telic], finalizări²⁰ cu [+dinamic] și [+telic].

În cele ce urmează, vom ilustra cum sunt abordate problematicile legate de timp, clase aspectuale și aspect în lucrările dedicate limbii române.

În ceea ce ține de categoria timpului, un fenomen important, care ne interesează în mod deosebit în cercetarea de față, este relația dintre două timpuri ale trecutului: perfectul simplu și perfectul compus. C. Dimitriu în *Tratat de gramatică a limbii române* susține, chiar cu referire la limba modernă literară, că opoziția dintre perfectul compus și perfectul simplu este slab marcată și se exprimă doar formal. Autorul le consideră, în principiu, chiar sinonime, utilizarea unuia sau altuia fiind determinată de obișnuință sau de factori stilistici sau prozodici (2002, p. 645).

Un șir de studii își propun să explice această relație între cele două timpuri, dar și să observe utilizarea fiecăruia dintre ele. Într-o analiză tipologică translingvistică recentă, M. Squartini și P. M. Bertinnetto și-au propus să investigheze modul în care sunt utilizate formele de trecut simple și compuse în limbile romane. În cazul limbii române, acestea fiind desemnate prin termenii *perfectul simplu* (*aoristul*) și *perfectul compus* (*perfectul nedefinit*). Drept punct de plecare pentru analiza datelor servește cadrul propus de M. Harris în „The Past Simple and the Present Perfect in Romance” (1982). Generalizând distribuția trecutului compus în România, autorul propune patru modele sincronice, care corespund diferitelor moduri de a concepe opoziția trecut simplu/trecut compus. În prima etapă, trecutul compus este limitat la exprimarea stărilor care rezultă din acțiuni trecute și nu este utilizat pentru a descrie acțiunile trecute propriu-zise, oricât de recente (cazul unor varietăți vernaculare din Italia de Sud). În etapa a doua, trecutul compus se întâlnește doar în cazuri foarte specifice, de tipul contextelor marcate aspectual ca durative sau repetitive (galiciană și portugheză, multe varietăți ale spaniolei americane). În etapa a treia, trecutul compus exprimă valoarea arhetipală de acțiune trecută cu relevanță în prezent (spaniola castiliană, unele varietăți din *langue d’oïl* și *langue d’oc*). În etapa a patra, trecutul exprimă și funcții aoristice sau de preterit, în timp ce trecutul simplu este rezervat registrelor formale (franceza standard, italiana de nord, româna standard).

În baza datelor analizate, M. Squartini și P. M. Bertinnetto se pronunță contra acestei abordări în etape distincte. În opinia lor, procesul de aoristizare (*aoristici-*

¹⁸ *Ion o admiră pe Maria. Vila se găsește la poalele colinei.*

¹⁹ *Ion alerga. Maria înoată de un sfert de oră. Vasile doarme.*

²⁰ *Ion a mâncat un măr. Maria a ieșit în grădină.*

zation) se prezintă ca un continuum, care se întinde de la perfect la aorist. Limbile și dialectele romane pot fi plasate astfel într-o anumită zonă a continuumului (2000, p. 422). Portugheza se află la limita extremă stângă, deoarece trecutul compus este utilizat mai puțin decât trecutul simplu pentru a exprima trecutul. Limba română se află în apropierea extremității drepte, fiind succedată doar de italiana nordică și de vernacularele franceze. În română, perfectul compus este, prin urmare, foarte avansat în deriva sa aoristică, fiind forma cea mai utilizată în exprimarea timpului trecut.

Studiile dedicate perfectului compus coroborează investigațiile și analizele consacrate utilizării perfectului simplu în româna modernă. În analize care consemnează utilizarea perfectului compus, inclusiv în textul literar, sunt semnalate numeroase cazuri când acesta se substituie perfectului simplu. În cadrul textului narativ, A. Canarache constată, deja în anii 1960, că „în narațiuni [...] se împletesc diverse situații și diverse atitudini ale scriitorului. Astfel, tonul familiar pe care autorul vrea să-l dea narațiunii se asociază mai bine cu perfectul compus [...] decât cu perfectul simplu care, prin folosirea lui clasică în texte scrise, sună mai oficial, mai pretențios. Să observăm apoi că verbele „imperfective” [...] se asociază, prin natura lor mai bine cu perfectul compus” (1965, p. 689-690). Argumentele stilistice și aspectuale, care ar susține opoziția între cele două forme ale trecutului, sunt combătute în continuare de înseși datele corpusului „la diferiți autori, cele două timpuri alternează chiar în același pasaj sau în pasaje foarte apropiate, marcând aceeași diferență de tratament între verbele cu acțiune punctuală și cele cu acțiune durativă” (1965, p. 692). Mai mult, perfectul compus apare pe scară foarte largă chiar și atunci când în narațiune nu intervine, fie și indirect, un personaj. Optica adoptată de autoare este în esență de natură stilistică, de aceea și concluziile sale pot fi ilustrate de următoarea constatare din *Stilistica limbii române* a academici-anului I. Iordan: „Pe zi ce merge, perfectul compus, datorita tocmai expresivității lui, tinde să ia pretutindeni locul celui simplu” (1965, p. 691).

Aproape un deceniu mai târziu, într-o analiză a perfectului simplu în română și în spaniolă, F. Sădeanu opta pentru o completare a afirmației „care se face uneori în gramatici, că în română „perfectul compus îl elimină pe cel simplu”²¹, [...] în sensul că acest lucru se verifică numai în ceea ce privește forma. Trăsăturile care reflectă valorile timpurilor românești scot în evidență echivalența dintre perfectul unic român (în forma de perfect compus) și perfectul unic latin, precum și cu perfectul simplu spaniol” (1972, p. 620-621). Ca și A. Canarache, autoarea consideră perfectul simplu o variantă stilistică a perfectului compus. Și deoarece analiza sa este una semantică: „Când este vorba însă de aspectul scris al limbii literare, în trăsăturile distinctive trebuie să fie introdusă și componenta ± stil narativ, determinantă pentru alegerea formei adecvate de perfect în expresia românească” (1972, p. 620).

²¹ Autoarea citează *Gramatica comparată a limbilor romanice* (Manoliu, 1971).

Într-un studiu din 1992, C. Călărășu își propune să analizeze diferențele în distribuția timpurilor franceze și române. Astfel, comparând traduceri literare din română în franceză, autoarea observă un șir de modificări odată cu trecerea de la un sistem temporal la altul. Printre aceste modificări este și introducerea *passé simple*, acolo unde în română era perfectul compus. Această modificare este cu atât mai interesantă, cu cât este vorba de traducerea romanului epistolar *Patul lui Procust*. Explicațiile posibile, în opinia lui C. Călărășu, ar fi diferențele de sistem, în special locul perfectului compus, și fidelitatea față de un anumit model narativ (1992, p. 143).

Un studiu similar, bazat pe compararea traducerilor, a revelat că în același pasaj narativ româna utilizează doar perfectul compus, în timp ce franceza și italiana – perfectul compus și perfectul simplu, iar portugheza doar perfectul simplu (Savić, 1990). Același cercetător, într-o investigație mai veche, deja stabilise lipsa totală a perfectului simplu în ziarele românești, observând că atunci când se dorește exprimarea unui trecut mai îndepărtat, se recurge la mai-mult-ca-perfectul (1979, p. 189-190).

Procesul de aoristizare a perfectului compus este menționat și de studiul realizat de N. Vișan (2006). Analizând perfectul compus român și echivalentul său englez – Present Perfect, lingvistica sugerează că perfectul compus este semantic mai bogat decât omologul său englez. Aplicând un cadru teoretic DRT și noțiunea de mod discursiv²², N. Vișan pornește de la premisa că perfectul compus român este un „perfect” în semnificația sa de bază, dar un „perfect” care se transformă rapid într-un preterit. El este analizat drept contextual narativ, în opoziție cu perfectul simplu care este inerent narativ. Un operator discursiv (de tipul „Narativ”) permite ca perfectul compus să fie utilizat în narațiune, unde efectul semantic al perfectului este anulat, iar perfectul compus, prin constrângere, devine eventiv²³ (Vișan, 2006, p. 70). Un argument invocat de N. Vișan pentru o interpretare monosemantică a perfectului, deci nonnarativ și nonpreterit, este și faptul că acest timp demonstrează fenomene de inversare a ordinii, dacă nu este plasat într-un context explicit narativ: *Ion căzu. Marin îl împinse. / Ion a căzut. Marin l-a împins* (2006, p. 57). În ediția în engleză a gramaticii române, R. Zafiu confirmă această particularitate a perfectului compus. Similar perfectului simplu, o secvență de verbe la perfectul compus indică o secvență de evenimente, dar nu în toate contextele, deoarece timpul poate avea și o semnificație sintetică nonsucisivă (2013, p. 59).

În domeniul cercetării claselor aspectuale și a modului în care sunt formalizate diversele propuneri de clasificări (testele lingvistice), considerăm relevante studiile care au analizat în ce mod criteriile elaborate pentru alte limbi sunt opera-

²² C. Smith, *Modes of Discourse* (2003).

²³ Perfectul compus apare ca un timp ambiguu între o interpretare eventivă și una stativă/rezultativă. Această ambiguitate a fost adesea menționată în literatura de specialitate: Jordan, 1937; Jordan, Guțu, Niculescu, 1967; Graur, 1968; Săteanu, 1980; Călărășu, 1987 ș.a. (Vișan, 2006).

torii pentru limba română și cum (dacă) clasele aspectuale influențează distribuția morfologică a timpului. În acest sens, menționăm contribuția I. Stoicescu (2010), care și-a propus să investigheze care dintre testele, destinate pentru a diferenția clasele vendleriene²⁴, sunt pertinente pentru română, pentru a le aplica mai apoi predicțiilor la prezent și perfectul compus, dintr-un corpus longitudinal conținând 9644 de enunțuri produse de copii vorbitori de română (cu vârsta cuprinsă între 1;5-2;2). Rezultatele au arătat că 70% dintre predicțiile la prezent erau nontelice, în timp ce 76% dintre predicțiile la perfectul compus erau telice. Ceea ce indică, în opinia autoarei, că, într-o anumită măsură, morfologia temporală este asociată de copii cu clasa aspectuală a predicatului, deși nu într-un mod foarte rigid (circa 30% de predicții nontelice la trecut sau telice la prezent). I. Stoicescu remarcă faptul că astfel de distribuții în limbajul copiilor au fost identificate și în italiană, franceză, turcă, engleză etc. (2010, p. 189). Drept explicații ale acestui fenomen sunt prezentate trei scenarii. Primul ține de influența inputului. Copilul învață ceea ce aude și auzind, iar tendința de a asocia trecutul cu telicitatea și prezentul cu nontelicitatea a fost depistată și printre adulți²⁵. Un alt doilea scenariu își are originea în gramatica generativă. Aspectul lexical și aspectul gramatical fac parte din Gramatică universală și interacționează. Deoarece nivelul de constrângere a aspectului gramatical de către aspectul lexical variază în limbile lumii, Gramatică universală trebuie să permită toate aceste modele de variație. Astfel, copiii ar începe de la opțiunea cea mai restrictivă pentru a nu produce construcții incorecte, iar cu timpul își revăd opțiunile în funcție de input (Olsen, Weinberg, 1999).

A treia soluție, propusă de I. Stoicescu, ar fi că modelele respective de distribuție sunt motivate de necesitatea de a eficientiza capacitatea de prelucrare a copilului. Telicitatea, perfectivitatea și trecutul implică toate noțiunea de *limită* (*boundedness*). Copii operează probabil cu acest unic concept când utilizează trecutul. În mod similar, non telicitatea, imperfectivitatea și timpul prezent implică noțiunea de *non limită* (*unboundedness*). Astfel, a lucra doar cu două reprezentări și a le aplica la câteva niveluri ale limbii pare a fi o strategie potrivită pentru a ușura presiunea asupra sistemului lingvistic (2010, p. 190). Această perspectivă, legată de facilitarea și eficientizarea procesării, este aplicabilă și în cazul adulților. În acest context, autoarea citează investigațiile privind modul în care subiecții maturi învață o limbă străină.

Conceptul de limită este central și în cercetarea lui P. Novakov și M. Lazović. Rezultatele acesteia sunt interesante în măsura în care susțin poziția autorilor despre existența unui aspect gramatical în română. Astfel, în opinia autorilor, noțiunea de *limită* ar trebui să fie separată de cea de *telicitate*. Trăsătura semanti-

²⁴ De exemplu, coocurența cu imperfectul, posibilitatea de a fi complement al *a obliga/a convinge*, compatibilitatea cu imperativul, compatibilitatea cu adverbele *intenționat/cu grijă/cu atenție*, combinarea cu *timp de.../într-o oră* etc. D. R. Dowty (1979, p. 55-60) pentru o sinteză.

²⁵ I. Stoicescu, 2009 (p. 274) pentru o sinteză a lucrărilor lui Y. Shirai și R. Andersen.

că de limită reprezintă o trăsătură aspectuală suplimentară. În timp ce telicitatea indică existența sau absența unui scop, limita ar indica dacă scopul a fost sau nu atins. P. Novakov și M. Lazović au arătat că toate combinațiile pot fi atestate în română: *telic* cu *limită* și *telic* cu *nonlimită*, *nontelic* cu *nonlimită* și chiar *nontelic* cu *limită*. Interacțiunea dintre aspect și trăsătura de limită presupune că situațiile care implică puncte finale (telice) la perfectiv indică atingerea punctului final, în timp ce la imperfectiv nu o fac. Concluzia este că în română există opoziții aspectuale (2009, p. 50).

În lucrarea citată *supra*, autorii notează că cercetările privind aspectul în română sunt un fenomen recent. Această afirmație este confirmată și de GBLR (2016), unde se precizează că gramaticile românești mai vechi „nu includeau aspectul între categoriile verbului, deoarece în română acesta nu este marcat cu mijloace gramaticale specifice (nu există, de exemplu, ca în alte limbi, morfeme gramaticale pur aspectuale)” (p. 244). Și într-adevăr, în GLR (1966, p. 40), se indicau următoarele: „Limba română nu are categoria morfologică a aspectului la verb, întrucât caracterul imperfectiv sau perfectiv al unei acțiuni nu se exprimă într-o formă organizată: aspectul se exprimă în limba noastră fie prin mijloace lexicale (*a merge* față de *a umbla*), destul de rar prin formații cu prefixe (*a adormi* față de *a dormi*), fie prin îmbinări cu verbe care exprimă lexical ideea de începere, continuare sau terminare a acțiunii (*incepe a plânge*), fie prin valori ale timpurilor (imperfectul față de perfectul simplu)”. Într-o lucrare mai târzie, M. Avram susține această poziție, notând: „Aspectul – categorie specifică verbului în alte limbi – nu are forme proprii de exprimare, dar există verbe cu sensuri lexicale aspectuale și forme temporale cu valori aspectuale” (1986, p. 150).

Același argument este invocat și de lingviști din Republica Moldova. De exemplu, E. Constantinovici menționează că în limba română „lipsind mijloacele formale, morfematice care marchează opoziția dintre aspecte în cadrul aceluiași lexem, nu se poate vorbi despre categoria gramaticală (morfologică) a aspectului” (2013, p. 29-30). Cercetătoarea T. Luchian, a cărei teză de doctorat servește în lucrarea autorilor P. Novakov și M. Lazović (2009) drept referință pentru a ilustra poziția contra existenței unei categorii a aspectului în română, de asemenea concepe aspectualitatea verbului drept o categorie funcțional-semantică, și nu una gramaticală. La polul opus, se află C. Cemârtan, care propune o viziune sincretică în abordarea problemei aspectului în română: „este necesar de a accepta principiul că unul și același conținut categorial, în cazul dat, aspectul verbal, poate admite, în limbi diferite, modalități de expresie diferită [...]. Prin urmare, în cazul limbii române, am putea vorbi despre o valoare temporal-aspectuală a formei verbale, care întrunește două categorii gramaticale – cea de timp și cea de aspect” (2014, p. 77). Același abordare este adoptată și de eminentul filolog român, D. Irimia, atunci când definește imperfectul, de exemplu: „În planul semantic, aspectul și timpul s-au contopit într-o sinteză în care opozițiile aspectuale

au preponderență față de cele temporale” (1997, p. 158). Perfectul compus este caracterizat după cum urmează: „Este în afara opozițiilor aspectuale durativ-momentan, sau iterativ-noniterativ. Din perspectiva opoziției perfectiv-imperfectiv, este un timp perfectiv” (1997, p. 165).

C. Cemărtan se expune și în cazul utilizării unei noțiuni generalizatoare cu referire la aspect: „vom obține doua serii de forme verbale temporale, orânduite după criteriul aspectual: imperfectiv: prezentul (indicativ, conjunctiv, condițional, prezumtiv), imperfectul, viitorul I, gerunziul, infinitivul; perfective: perfectul (indicativ – simplu și compus, conjunctiv, condițional, prezumtiv), mai-mult-ca-perfectul, viitorul II, participiul, supinul. Toate celelalte valori, numite aspectuale (chiar și în GA²⁶, 2005) și enumerate de rând cu cele examinate aici, aparțin categoriei Aktionsartului, care este o categorie lexicală, semantică și care trebuie, în sfârșit, clar delimitată de cea gramaticală a aspectului” (2015, p. 7).

GLR, dar și GBLR, într-adevăr introduce o categorie gramaticală a aspectului „specifică verbului care dă seama de structura intervalului de desfășurare a procesului comunicat prin grupul verbal” (2005, p. 449), remarcând că „categoria *timpului* și cea a *aspectului* se exprimă solidar” (2016, p. 243). Sunt precizate următoarele distincții aspectuale: perfectiv-nonperfectiv; durativ-momentan/punctual; determinat/individual-generic; unic-iterativ-frecventativ; incoativ-continuativ-terminativ. Totuși, GLR indică că limba română gramaticalizează doar opoziția perfectiv-nonperfectiv (2005, p. 449). Pe de altă parte, GBLR menționând că timpurile verbale „marchează în limba română doar anumite valori aspectuale”, enumeră perfectiv-nonperfectiv, durativ-momentan și iterativ (2016, p. 244). În contextul cuplului de limbi studiat, franceza și româna, dorim să observăm o anumită necorespondență terminologică cu anumite implicații teoretice. GMF (2012), descriind aspectul în limba franceză, distinge opozițiile *accompli/inaccompli* și *perfectif/imperfectif*. Autorii subliniază că opoziția *accompli/inaccompli* se realizează în franceză sistemic și se manifestă prin opoziția forme compuse/forme simple ale verbului. Pe de altă parte, în cazul opoziției *perfectif/imperfectif*, GMF precizează că aceasta caracterizează în primul rând verbul slav, iar în franceză se exprimă mai ales prin sensul verbului (p. 292-293). R. Wagner și J. Pichon operează aceeași distincție, notând că în franceză opoziția *accompli/inaccompli* este gramaticală (formă simplă/formă compusă), iar opoziția *perfectif/imperfectif* este dificil de identificat, deoarece nu este marcată uniform, exprimându-se când lexical, când contextual (1991, p. 311). În GBLR, distincția dintre aceste două tipuri de opoziții aspectuale pare a fi estompată: „Aspectul prezintă schimbarea de stare desemnată de verb din punctul de vedere al desfășurării sale, care poate fi văzută: [...] ca încheiată (= aspect perfectiv) sau neîncheiată (= aspect imperfectiv): A căzut o frunză [= aspect perfectiv]/Mă uitam la frunza care cădea [= aspect imperfectiv]” (2016, p. 243). Dacă acceptăm încheiat/ne-

²⁶ GLR.

încheiat drept traducere pentru *accompli/inaccompli*, putem considera că GBLR asimilează cele două opoziții. Această presupunere este confirmată și de modul în care sunt tratate ulterior valorile aspectuale ale perfectului simplu și perfectului compus. În ambele cazuri, se vorbește despre valori perfective (2012, p. 251 și p. 252).

Din cele prezentate, rezultă că noțiunile de aspect lexical, Aktionsart (mod al acțiunii) și aspect gramatical sunt un subiect de dezbatere foarte actual în lingvistica română, unde pot fi identificate atât abordări divergente (de distingere clară între tipurile de aspect), precum și abordări convergente (categoria funcțional-semantică a aspectualității). De asemenea, putem observa modul în care aspectul este asociat, pe de o parte, claselor aspectuale, iar pe de alta, timpurilor verbale.

Un alt subiect oarecum controversat, care intervine în special în cercetări contrastive sau comparative (cu franceza sau engleza) este concordanța timpurilor în română. Din punct de vedere normativ, într-o ediție în engleză a gramaticii române, R. Zafiu notează că utilizarea liberă a timpurilor în subordonate, fără corespondență strictă, distinge româna de alte limbi romane (2013, p. 64). Ultima ediție a GLR (2008) nu conține vreun capitol în care ar fi descris fenomenul concordanței, deși precedentă GLR (1966) prezenta o descriere amănunțită, făcută de L. Vasiliu (Costăchescu, 2019, p. 277).

În opinia A. Costăchescu, sunt simptomatice și titlurile unor studii, a căror formulare exprimă îndoială față de existența fenomenului respectiv în română. De exemplu, R. Timoc-Bardy în „Le roumain: une langue « sans concordance des temps » ?” explică specificul românei prin însăși structura sistemului verbal, și anume prin opoziția netă între real și virtual, fondată la rândul său pe aspect, manifestă în morfologia verbală și prezentă în sintaxă, prin opoziția elementelor relative *că/să* (2013, p. 64). Prin urmare, limba română nu are nevoie să compenseze prin astfel de mecanisme de servitudine gramaticală ca concordanța timpurilor.

E. Arjoca-Ieremia, într-un studiu marcat de considerații didactice, la întrebarea „Peut-on parler de « concordance des temps » en roumain?” răspunde afirmativ. Româna cunoaște o concordanță a timpurilor ca și alte limbi romane. Dar este totuși necesar de a atenua și de a dezvolta conceptul, deoarece regulile care guvernează concordanța în română sunt, în anumite cazuri, distincte de cele ale francezei. Concordanța timpurilor trebuie înțeleasă în două accepții care reies una din alta. Conform primei, concordanța este utilizarea timpurilor într-un text în scopul de a-i asigura coerența. Autoarea se referă, prin urmare, la cele două planuri ale enunțării: discurs și povestire. În cea de-a doua accepție, mai restrânsă, concordanța este o relație de dependență unilaterală, la nivel sintagmatic, a morfemului temporal al verbului subordonat în raport cu morfemul verbului principal (2011).

În cercetarea tipologică *Româna în contrast*, M. Metzeltin aderă la viziunile despre lipsa concordanței: „Româna se deosebește de limbile vest-romanice și

prin faptul că nu cunoaște o *consecutio temporum*. În latină, propozițiile subiective și obiective se exprimă prin construcția acuzativ cu infinitiv, în care subiectul stă la acuzativ și verbul la infinitiv [...]. În limbile romanice, această construcție latinească se descompune de cele mai multe ori într-o propoziție principală și una secundară, aceasta din urmă fiind introdusă printr-o conjuncție care nu este marcată semantic și având ca predicat un verb conjugat. Dacă predicatul din principală nu este la prezent, ci la un timp trecut, de regulă funcționează alte reguli de concordanță a timpurilor, în schimb, în română, folosirea timpurilor în vorbirea directă și în cea indirectă este identică [...]" (2016, p. 65).

A. Costăchescu consideră că astfel de viziuni care fie neagă existența unei concordanțe a timpului, fie operează cu un concept foarte larg al concordanței, sunt cauzate de două fenomene tipice pentru română: ocurența prezentului, timp deictic, ca anaforic²⁷ în anumite situații sintactice (completive) și semantice specifice și exprimarea posteriorității în scris ca în limba vorbită (2019, p. 278).

Perspectiva propusă de A. Costăchescu urmează concluziile lui C. Bracquenier pentru descrierea concordanței în limba rusă. Aceasta constă în integrarea unui număr mai mare de parametri, precum semantica verbului principal, sau modul acțiunii în general, tipul de subordonată, tipul de enunțare (narațiune sau discurs, discurs indirect liber). Cotextul la stânga și la dreapta pot influența în mod notabil alegerea timpului din subordonată (Bracquenier, 2013, p. 93-92).

Pentru a-și argumenta opinia că limba română posedă totuși concordanță, A. Costăchescu procedează în doi timpi. Lingvistica examinează un corpus trilingv, englez-francez-român, format din traduceri publicate, pentru a stabili cum folosesc traducătorii români timpurile verbale, atunci când se confruntă direct cu exemple de concordanță. Rezultatele au arătat că, uneori, secvențele timpurilor din engleză sau franceză au fost transpuse chiar cu exactitate. Ceea ce indică că nu este vorba despre o incapacitate a românei de a exprima concordanța, ci de o diferență de uz. Traducerile divergente pot fi explicate (de altfel ca și cele convergente) de un șir de factori, ca semantica verbală, relațiile retorice dintre predicate sau anumite constrângeri culturale, cum ar fi perioada în care a fost scris textul-sursă (concordanța se respectă mai mult în textele din secolul al XIX-lea sau perioadele precedente) (2019, p. 282-283).

Studiind un corpus de exemple în română, A. Costăchescu ajunge la un șir de concluzii în raport cu argumentele invocate pentru absența concordanței în română. Ocurența prezentului anaforic este relativ limitată de parametri sintactici și semantici: apare doar în subordonate de tip completivă și exprimă numai relația de simultaneitate, nu poate apărea în subordonate de tip relativă. Neutralizarea opoziției dintre cele două axe ale timpului (deictice/anaforice) în exprimarea

²⁷ Conform L. Uricaru (2003), în română, opțiunea nemarcată este de a utiliza timpurile deictice ca timpuri anaforice (interpretarea lor temporală relaționează cu punctul de referință al propoziției principale).

posteriorității este o evoluție a sistemului verbal constatată și în alte limbi (cazul conjunctivului francez). În planul anteriorității, dispariția mai-mult-ca-perfectului este o tendință valabilă pentru mai multe limbi europene, ca expresie a favorizării formelor cu un cost cognitiv mai redus, în detrimentul formelor costisitoare. A. Costăchescu preia de la M. Iliescu ideea că limba română este o „limbă de compromis”, ceea ce este demonstrat de modul în care aceasta poate utiliza timpurile verbale ca în limba vorbită, dar și ca în limbile romane occidentale: imperfectul exprimă simultaneitate, mai-mult-ca-perfectul indică anterioritatea, iar viitorul în trecut – posterioritatea²⁸ (2019, p. 328-329).

1.5.2. E. Coseriu despre timp și limbaj, lingvistica textuală și pragmatica lingvistică

În acest subcapitol, ne propunem să prezentăm modul în care lingvistul de origine română, E. Coseriu, a tratat anumite noțiuni și concepte de interes pentru această cercetare. Considerăm acest demers important din două motive. În primul rând, E. Coseriu reprezintă o referință incontornabilă pentru orice sinteză sau retrospectivă a ceea ce s-a realizat în materie de studiu al limbajului, la nivel național sau internațional. În al doilea rând, chiar și în cazul când viziunile sau interpretările coșeriene diverg de la modelele teoretice sau metodologice în care se încadrează cercetarea de față, ele sunt totuși prețioase anume grație raționamentelor dialectice pe care le condiționează.

În abordarea sa a noțiunilor de timp și limbaj, E. Coseriu precizează că între acestea există un raport de reciprocitate, care însă nu este unic, ci se poate descrie ca „o serie întregă de raporturi” (2009, p. 333). Lingvistul distinge patru tipuri: trei, pe care le numește „de natură pozitivă”, și unul „negativ” (2009, p. 333):

- 1) Limbajul ca orice fapt al realității se întâmplă și se desfășoară în timp.
- 2) Limbajul, în același mod în care structurează experiența umană și universul extralingvistic, semnifică și denotă și timpul cu structura sa.
- 3) Limbajul situează și ordonează temporal lucrurile și evenimentele.
- 4) Omul utilizează limbajul și discursul, ca formă individuală a limbajului, pentru a se ridica deasupra timpului sau pentru a ieși din timp.

Fără a nega sau diminua întrucâtva pertinenta celorlalte configurații ale relației timp-limbaj, ne vom opri în cele ce urmează asupra celui de-al treilea aspect (Coseriu 2009), pentru a continua, ulterior, cu reflecțiile lui E. Coseriu asupra noțiunii de aspect (Coseriu 1978).

În scopul de a-și ilustra viziunea despre cum limbajul operează încadrarea în timp, lingvistul român pornește de la distincția platonice dintre *onomazein* și *legein*²⁹, adică între „a numi” și „a zice”, distincție care corelează *grosso modo* cu

²⁸ R. Zafiu (2013) numește aceste utilizări opțiuni marcate, ceea ce presupune o referință suplimentară la momentul enunțării sau la un alt punct de referință (p. 63).

²⁹ În dialogul *Sofistul* (cca 360 î.e.n./1989).

lexicul și gramatica. Verbul (conjugat) este, prin urmare, acea parte a discursului care pe lângă funcția de a numi („a alerga” denumește acțiunea) posedă și funcția primordială de a transforma numirea în zicere („aleargă” transformă cuvântul în frază/discurs). Deoarece prin zicere se implică și o referință temporală, verbul conjugat este cel care aranjează în timp ceea despre ce se vorbește (2009, p. 344-345).

Întrebarea pe care și-o pune E. Coseriu este a stabili care „timp” este spus și dezvoltat de verb. În acest context, lingvistul român amintește de poziția lui H. Weinrich³⁰, care considera că timpul verbal (*Tempus*) nu are nicio legătură cu timpul cronologic (*Zeit*) și că timpurile verbale au doar funcții textuale. Observația pertinentă adusă de E. Coseriu acestei teorii, pe care o regăsim și în criticile aduse mai sus concepției lui H. Weinrich, este că timpurile verbale, într-adevăr, nu desemnează un timp „absolut”, cronologic, ci un timp „relativ”, construit din perspectiva locutorului și în funcție de momentul vorbirii.

Pentru a înțelege cum timpul „relativ” sau „gramatical” se corelează cu timpul reprezentat sau „lexical”, E. Coseriu propune să se ia în considerație două aspecte: timpurile verbale nu desemnează poziții punctuale, ci contexte temporale; criteriile de structurare a timpului gramatical sunt diferite de cele aplicate timpului lexical.

Contextele temporale ale timpurilor verbale sunt pentru E. Coseriu, într-un anumit sens, „nelimitate”. Argumentul ar fi că trecutul și viitorul au limite doar pe o singură parte, la dreapta și stânga, respectiv. Delimitarea se face nu din punctul mobil al prezentului, ca în cazul trecutului și viitorului reprezentat, ci din momentul vorbirii sau din alt moment care servește drept punct de referință. Doar prezentul îndeplinește condiția de a conține momentul vorbirii și poate fi prelungit în mod indefinit atât spre trecut, cât și spre viitor. Din acestea reiese că structura timpului „gramatical” (timp intuit, implicit) este diferită de structura timpului „lexical” (reprezentat explicit). „Prezentul gramatical nu se găsește între trecut și viitor, ci, ca să zicem așa, deasupra lor, dacă nu este delimitat contextual, le conține, chiar până la a le anula” (2009, p. 346), conchide lingvistul român. Opoziția gramaticală prezent/trecut-viitor poate fi neutralizată, în timp ce opoziția lexicală prezent/trecut/viitor – nu. De asemenea, timpurile gramaticale se pot diviza în domenii mai mici: perfectul compus, viitorul anterior, mai-mult-ca-perfectul etc. De altfel, structura timpului gramatical este considerabil mai complexă. Spre deosebire de timpul „numit”, care este mereu linear, unidimensional, într-un singur plan, timpul „spus” poate fi un timp în mai multe planuri. Astfel, lingvistul român explică, pentru limbile romanice, distincția dintre planul temporal al actualului (prezent, trecut „îndepărtat” și viitor, cu subdiviziunile respective) și planul inactualului, pe care sunt plasate evenimentele ale căror efecti-

³⁰ Acesta nu este numit în text, dar considerăm că viziunile atribuite de E. Coseriu unui „lingvist german” ne autorizează să-l identificăm anume cu H. Weinrich.

vitare sau realitate este întrucâtva redusă (evenimente de fundal, ipotetice, incerte, condiționate de alte evenimente). E. Coseriu consideră imperfectul drept timp canonic pentru planul inactualului în toate limbile romanice (2009, p. 347).

Considerăm interesant comentariul adus de lingvistul român M. Minică (2019) cu referință la modul în care E. Coseriu interpretează conceptele de *onomazein* și *legein*. În acest scop, M. Minică recurge la o altă opoziție introdusă de Platon, revalorificată ulterior de M. Heidegger, și anume distincția dintre funcția limbajului numită *semainein* și funcția vorbirii numită *deloun*, distincție dintre „a indica (și de a înțelege) ceva ce tocmai se cunoaște prin ceva știut anterior, și [...] a structura și exprima sub forma unui conținut lingvistic ceva ce tocmai se înțelege și care nu era cunoscut dinainte” (Minică, 2019, p. 132). În dialogul „Sofistul” (1989, p. 377), Străinul îl întreabă pe Theaitetos „despre cine se face vorbire și cu privire la ce” referitor la exemplul „Theaitetos șade”. Răspunsul este: „E limpede că despre mine și cu privire la starea mea”. Această linie de gândire este continuată de Aristotel, atunci când notează că „un verb este totdeauna un semn a ceva spus despre altceva, adică ceva care aparține unui subiect sau este conținut într-un subiect” (1997, p. 161). Or, observă M. Minică, explicația lui E. Coseriu că astfel de „cuvinte ca *timp*, *trecut*, *prezent*, *viitor* și chiar *a zice*, *a vorbi* etc. «numesc», deci reprezintă propriul lor «denotatum», în timp ce forme ca *vorbește*, *vorbea*, *va vorbi*, dincolo de numirea generică a acțiunii de «a vorbi», spun ceva despre aceasta: o atribuie cuiva ca o acțiune concretă și spun că aceasta se întâmplă, se întâmpla sau se va întâmpla” (2009, p. 344) indică că savantul român rezervă funcțiile de *onomazein* și *legein* domeniului definit de *semainein*, fără a ajunge la *deloun* și la funcțiile diferite pe care le au verbele și substantivele în vorbire (Minică, 2019, p. 138). Totuși, din fragmentul citat *supra* rezultă că, în viziunea lui Platon, verbele realizează *legein* spunând ceva despre obiectul numit de substantiv, nu despre acțiunea pe care tot ele o desemnează: „Theaitetos șade” spune ceva despre Theaitetos, nu despre acțiunea de a șede atribuită lui Theaitetos. Concluzia lui M. Minică este că interpretarea lui E. Coseriu trebuie revăzută: „Distincția dintre verbe (*rhemata*) și substantive (*onomata*) nu apare în limbaj, ci abia în vorbire; în limbaj ambele sunt fapte de *semainein*, fac *semainein*, nu (de) *onomazein* + *legein*, distincția dintre *semainein*, pe de o parte, și *onomazein* + *legein*, pe de altă parte, apare numai în vorbire, abia acolo ceea ce semnifică ceva (= *semainein*) se distinge (se desparte) în ceea ce numește ceva (= *onomazein*) și ceea ce spune ceva (= *legein*). De aceea, *ceea ce face limbajul* (sau *ceea ce se face în limbaj*) este diferit de *ceea ce face vorbirea* (*ceea ce se face în vorbire*), unul face *semainein*, cealaltă face *deloun*, ca *onomazein* + *legein*, două moduri fundamentale diferite de a avea ceva drept conținut lingvistic. Ambele – și *semainein* și *deloun* – structurează/prezintă ca structurat un (anumit) conținut lingvistic, dar fac acest lucru într-o manieră fundamental diferită, ca două modalități de a face posibil un conținut lingvistic, una (*deloun*) ca structura-

re prezentă, dată în simultaneitatea prezentării ei ca atare, cealaltă (*semainein*) ca ceva dat dinainte, prezentat ca structurat anterior” (2019, p. 140).

Ne-am permis această digresiune de la ideile lui E. Coseriu deoarece considerăm valoroasă clarificarea adusă de M. Minică, în măsura în care aceasta explicitează ideile platoniene, care, după cum s-a văzut, au stat și la baza reflecțiilor coșeriene. De asemenea, în această interpretare, delocitatea limbajului (realizarea lui *deloun*) reflectă o anumită dinamicitate a înțelegerii care precedă semanticitatea limbajului ca o înțelegere deja dată, o structurare deja făcută, iar acest fapt rezonază cu propria noastră interpretare a MID și, mai larg, a postulatelor Teoriei pertinentei.

Revenind la E. Coseriu, atestăm faptul că noțiunea de plan temporal constituie un element important și în viziunea sa asupra aspectului verbal. În comunicarea „Aspect verbal ou aspects verbaux?” (1978), lingvistul român pornește de la constatarea că aspectul în calitate de categorie universală a verbului este definit rău sau cel puțin insuficient. Contribuția sa are menirea de a suplini această lacună. E. Coseriu propune să se aplice categoriei aspectului aceleași principii care se aplică categoriilor gramaticale (1978, p. 14-17). În primul rând, dacă nu există motive suficiente pentru a susține universalitatea rațională (necesară sau empirică) a aspectului, trebuie în principiu să ne așteptăm că o limbă anumită poate să prezinte sau să nu prezinte această categorie printre categoriile care formează sistemul său gramatical. Altfel spus, poate să nu aibă aspect gramatical, chiar dacă exprimă uneori conținuturi de tip aspectual în lexicul său sau cu ajutorul altor categorii gramaticale.

În al doilea rând, categoria aspectului trebuie concepută drept o categorie complexă, ireductibilă la o singură dimensiune. Reducțiile aparțin descrierilor, nu teoriei. Astfel, o acțiune verbală poate fi analizată din mai multe puncte de vedere: cantitatea obiectivă (durata), numărul (acțiune unică sau multiplă), limitele (punct inițial sau final), rezultatul etc.

Un al treilea punct ține de proprietatea categoriilor gramaticale de a se combina (în planul expresiei și/sau în planul conținutului) cu o altă categorie. În cazul aspectului, acesta este strâns combinat cu categoria timpului, în două configurații:

a) categoria timpului poate prevala asupra categoriei aspectului într-o limbă specifică. În limbile romanice, valorile aspectuale ale timpurilor simple nu sunt decât efectele secundare ale distincțiilor temporale;

b) aspectul se poate prezenta, într-o limbă, „înainte”, „cu” sau „după” timp. Timpul și aspectul constituie un continuum care trebuie considerat un tot întreg. În acest sens, pe lângă faptul că aspectul se prezintă în gramatica unei limbi, el se poate prezenta și în lexicul acesteia și, aceasta (cu alte dimensiuni) „înainte de gramatică” (verbe primare sau modificate) și (cu aceleași dimensiuni) „după gramatică”: în lexicul secundar sau gramaticalizat.

Aspectul se poate exprima lexical, flexionar sau perifrastic. Dacă aspectul prevalează asupra timpului și se prezintă de îndată ce avem o noțiune verbală, expresia aspectului este lexicală.

A patra prevedere postulează că dimensiunile aspectuale se pot combina între ele conform celor două configurații valabile pentru combinațiile cu dimensiunile temporale. O dimensiune poate prevala asupra alteia (care nu va avea astfel statut funcțional). Aceleași dimensiuni se pot combina în ordini diferite în diferitele limbi în care ele există ca fapte funcționale.

Într-un final, trebuie să ne așteptăm că, într-un sistem lingvistic anumit, dimensiunile aspectuale, precum și cele temporale, ar putea fi permanente sau regulate, fie, dimpotrivă, nu vor prezenta decât o realizare limitată sau sporadică.

Cu referire la noțiunea de *Aktionsart*, E. Coseriu notează că foarte des între aspect și *Aktionsart* nu există o diferență principială. Majoritatea tipurilor de *Aktionsart*, identificate de S. Agrell³¹, sunt valori de tip aspectuale care în limbile slave se prezintă în lexic, dar care în alte limbi ar putea să se prezinte în gramatica propriu-zisă. Și dacă nu dăm o definiție restrictivă și pur convențională a noțiunii de aspect, nu avem motive să identificăm aspectul numai cu aspectul gramatical slav. Aspectul slav, în pofida importanței sale în sistemele respective, nu este tot „aspectul”, ci doar o modalitate istorică a aspectului. Aceasta nu semnifică că o delimitare a aspectului și a *Aktionsart* este inacceptabilă. Doar că nu se poate face pentru toate limbile cu ajutorul celor două criterii concomitent (apartenența la lexic sau la gramatică și „realitatea” acțiunii desemnate).

Odată precizate aceste aspecte, E. Coseriu propune să se distingă o serie de dimensiuni temporale și aspectuale „posibile” (1978, p. 19-23).

Dimensiunile temporale care trebuie distinse, în opinia lingvistului român, sunt „planul” și „perspectivele”. Planul, ca dimensiune care opune actualul și inactualul, a fost descris *supra*. Perspectivă înseamnă pentru E. Coseriu orice dimensiune care servește la situarea directă sau indirectă a unei acțiuni verbale în raport cu un punct de reper care, pentru planul actual, este momentul vorbirii, iar pentru planul inactual, momentul despre care se vorbește. Perspectiva poate fi „respectivă” (dacă conține punctul de reper), „prospectivă” (dacă situează acțiunea după), sau „retrospectivă” (dacă situează acțiunea înainte).

În domeniul limbilor romane, E. Coseriu propune să se distingă trei tipuri de perspective:

1. prima opune direct prezentul, trecutul și viitorul. În planul inactualului, imperfectul ocupă poziția prezentului, „viitorul” său este condiționalul prezent, iar trecutul – mai-mult-ca-perfectul simplu, în limbile unde există (portugheza, de exemplu);

³¹ *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte* (1908).

2. a doua perspectivă funcționează în mod similar în interiorul spațiilor temporale determinate de prima perspectivă, astfel încât „prezentul” său este de fiecare dată termenul care desemnează spațiul corespondent;

3. a treia perspectivă funcționează în raport cu spațiile temporale determinate de a doua perspectivă. În franceză, aceasta este reprezentată de formele suprapuse.

Dimensiunile aspectuale, prin însăși natura lor sunt mult mai numeroase. Printre cele mai frecvente, dintre care unele caracterizează limbile romane în particular, E. Coseriu enumeră: durata, numărul verbal sau iterația, determinarea sau orientarea, încheierea, rezultatul, viziunea, faza sau gradul, colocația sau incidența, și lista rămâne deschisă.

Pentru a ilustra cea de-a treia componentă a contribuțiilor coșeriene, relevante pentru această cercetare, și anume lingvistica textuală (și prin prisma acesteia raporturile cu pragmatica lingvistică), vom începe prin a prelua și preciza conținutul lui „a spune”.

În spunere, E. Coseriu distinge *desemnarea* (referința la lucruri extralingvistice, exterioare semnelor), *semnificația* (posibilitatea obiectivă de desemnare dată în semnele unei limbi) și *sensul*. Sensul este finalitatea unei spuneri, exprimat din punct de vedere lingvistic, prin semnat și prin desemnare. Deoarece la constituirea sa contribuie și cunoștințele despre lume și despre cadre (contexte), conținutul exclusiv lingvistic este doar semnificația (2009, p. 11).

Crearea de semnificații sau funcția semnificativă este obiectul lingvisticii integrale propuse de E. Coseriu. Funcția semnificativă se manifestă în trei planuri ale limbajului: universal, istoric-idiomatic și individual. Prin urmare, pe lângă tradiționala lingvistică a semnificației (plan istoric-idiomatic), lingvistul român are meritul de a fi întemeiat și o lingvistică a vorbirii (plan universal) și o lingvistică a textului (plan individual) (2009, p. 13-14).

Nucleul lingvisticii textuale a lui E. Coseriu se conține în tezele sale despre „limbaj și poezie”, publicate în 1971. Deși, lingvistul semnalase, deja în 1955, prezența, într-o formă restrânsă, a unei lingvistici a textului, în cadrul stilisticii literare sau al stilisticii vorbirii (Munteanu, 2014, p. 150).

Astfel, vorbind despre semnul lingvistic concret (semn într-un discurs sau text), E. Coseriu observă că acesta funcționează concomitent în și printr-o rețea complementară și deosebit de complexă de relații, „cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcții semantice, a căror totalitate se poate numi evocare” (2009, p. 160). Grație acestor relații, semnatul conceptual, dat de sistemul și norma limbii, este însoțit de un șir de semnificate adiționale, conceptuale și nonconceptuale. Toate aceste semnificații pot forma sensul unui text (2009, p. 162). O adevărată lingvistică a textului ar trebui să-și fixeze drept scop studierea sensului textelor particulare. În *Textlinguistik: eine Einführung* (1980), E. Coseriu delimitează și un al doilea tip de lingvistică a textului, lingvistica transfrastică,

care ar merita mai puțin calificativul de „textuală”, deoarece își limitează atenția la părți sau elemente de text sau la fenomene care depășesc cadrul frazei.

După cum remarcă C. Munteanu, „Cu privire la relația dintre lingvistica textuală coșeriană și pragmatică [...], consider că asistăm la o serie de neînțelegeri” (2014, p. 152). Drept exemplu al unor astfel de neînțelegeri, C. Munteanu citează un șir de publicații sau reflecții despre locul pe care lingvistica textului coșeriană îl poate ocupa în cadrul pragmaticii lingvistice. Autorul îl citează pe profesorul I. S. Cârâc care, în *Teoria și practica semnului* (2003), „sublinia însemnătatea lingvisticii textuale coșeriene inclusiv pentru domeniul pragmaticii” (Munteanu, 2014, p. 152), afirmând chiar că teoria coșeriană „este superioară teoriei soților Reboul-Moeschler” (Cârâc, 2003, p. 545). O altă lucrare, menționată de C. Munteanu, este *Eugen Coseriu. Contribuții la pragmatica lingvistică* (2009) de C. Păduraru, unde autoarea justifică încadrarea pragmatică, pornind tot de la I. Cârâc „Conținutul limbii este alcătuit din referință sau desemnare (studiată de lingvistica vorbirii în general), și sensul care este, în parte, semantic – E. Coseriu îl numește *semnificație* – (studiat de lingvistica limbii), în parte, pragmatic – pe acesta îl numește E. Coseriu *sens* – (studiat de lingvistica discursului). Să admitem, odată cu F. de Saussure, că sensul semantic (semnificatul) este o valoare în sistem (creată de relațiile dintre semne în cadrul sistemului de semne care este limba) și să eliminăm sensul pragmatic, variabil, care apare în diferitele întrebări din cadrul discursului (vorbirii). Este evident că sensul semantic variază de la o limbă la alta [...] Sensul pragmatic nu, pentru că este variabil chiar în cadrul unei singure limbi” (2003, p. 442). Autoarea conchide că, deși nu-l numește explicit, E. Coseriu totuși are în vedere un sens pragmatic (Păduraru, 2009, p. 69).

Încadrări sau relaționări greșite, notează C. Munteanu, se întâlnesc și în medii străine, nu doar autohtone. Cercetătorul A. Gardt, într-o retrospectivă a lingvisticii germane din secolul XX, îl menționează pe E. Coseriu doar ca reprezentant al pragmaticii (2014, p. 153).

Tuturor acestor tentative de împăcare a lingvisticii textului cu pragmalingvistica, C. Munteanu le opune mai multe argumente. Utilizarea de către E. Coseriu a adjectivului „pragmatic” (utilizare menționată ca dovadă a unei afilieri) se face în accepția sa originală, aristoteliană, ca „uzul limbii ca formă de acțiune. De asemenea, nu poate fi vorba de o împăcare a lingvisticii textuale și a pragmalingvisticii „din simplu motiv că cele două orientări/discipline nu sunt contrare, ci (luând în considerare obiectul lor și distincțiile fundamentale) se găsesc într-un raport de incluziune (cea de-a doua fiind cuprinsă în cea dintâi)” (2014, p. 153).

Un alt argument ar putea fi însăși poziția lui E. Coseriu față de pragmatică. Într-un interviu acordat de lingvistul român (Mairal, Martínez, 1990), acesta declară că nu este rațional să se facă o gramatică a unei limbi care să fie în același timp pragmatică, deoarece aceasta nu ține de limbă, ci de utilizarea limbii. E. Coseriu consideră un eșec și tentativele de integrare a pragmaticii, citând drept exemplu

gramatica funcțională a lui S. C. Dik și conceptele de temă și remă. Lingvistul român continuă prin a declara că pragmatica, din punct de vedere teoretic, nu are obiect de studiu propriu. Ea este parte a lingvisticii textului. Limbile sunt sisteme lexicale și gramaticale, dar nu pragmatice, observă E. Coseriu. Funcțiile pragmatice sunt mereu textuale, ale vorbirii, iar organizarea acestor funcții trebuie să se facă pentru fiecare limbă într-o gramatică a uzului. Dar aceasta nu este valabil doar pentru pragmatică, despre care E. Coseriu spune că nu este prea bine definită, ci și pentru toți factorii vorbirii: ce se vorbește, cui, unde etc.

Într-un final, lingvistul declară că este chiar contra noțiunii de „pragmatică”, pe care o consideră una dintre creațiile neopozitivismului, care deosebește semantica, sintaxa și pragmatica în funcție de relațiile pe care le întreține semnul: relația semnului cu lucrurile desemnate, relația semnului cu celelalte semne și relația semnului cu utilizatorul. Or, remarcă E. Coseriu, acest principiu nu este aplicabil limbilor numite naturale, unicele care există. Celelalte nu sunt limbi, ci coduri. Limbile nu au semne care să relaționeze cu alte semne, semnificanți cu alți semnificanți, se relaționează conținuturi cu alte conținuturi, și nu intră în relații semnele cu lucrurile, ci semnificanți cu semnificate în interiorul limbii. Desemnarea se află în afara limbii. E. Coseriu nu neagă existența unor probleme reale, dar nu consideră că toate aceste probleme trebuie adunate în cadrul unei discipline, care ar fi coordonată cu sintaxa și semantica (1990, p. 166).

După cum rezultă din cele prezentate mai sus, deși există o intersecție a noțiunilor utilizate de reprezentanții pragmaticii și de E. Coseriu, precum și a unor poziții față de alte modele și abordări³², a face din pragmatică o disciplină lingvistică sau, chiar, a stabili un raport între pragmatică și lingvistica coșeriană, contravine însăși viziunii lingvistului. Altceva este că pragmatica, la rândul ei, treizeci de ani mai târziu, nu este un domeniu uniform. Nu toate teoriile pragmatice prezintă tentative de integrare și își fixează domeniul în lingvistică. Există orientări sociolingvistice și psiholingvistice ale pragmaticii. Iar pragmatica radicală se plasează în afara lingvisticii. Conform arhitecturii generale a teoriilor pragmatice, acestea pot fi lineare, în Y sau cognitiviste. Teoria pertinentei, în cadrul căreia a fost elaborat MID, este un exemplu de o astfel de pragmatică cognitivistă care se plasează în afara lingvisticii (Moeschler, Reboul, 1994, p. 21).

³² Cu referință la H. Weinrich, din nou nenumit, dar subînțeles, E. Coseriu admite că, în anumite limbi, o distincție temporală sau alta ține efectiv de funcții la nivelul structural al „textului”: dar aceasta trebuie de stabilit în fiecare limbă în particular și mereu din punctul de vedere al limbii însăși. Pe de altă parte, în orice limbă, un timp verbal sau altul poate fi apropiat pentru o funcție „textuală” sau alta. Dar este greșit să inversăm termenii problemei și să plecăm de la tipurile de text pentru a stabili valorile de limbă (1978, p 25).

2. MODELUL INFERENȚELOR DIRECȚIONALE

A înțelege un enunț presupune a fi capabil să-i determini explicitările și implicările. În categoria explicitărilor poate fi inclusă determinarea clasei aspectuale a enunțului. Informațiile procedurale, și anume cele transmise de timpurile verbale, contribuie semnificativ la determinarea nu doar a implicărilor și explicitărilor enunțului, dar și a relației pe care eventualitatea descrisă de enunț o întreține cu alte eventualități prezente în discurs. A înțelege un discurs înseamnă, astfel, să înțelegi despre ce fel de eventualitate este vorba, să fii capabil să-i identifice referința temporală și să determini relația sa cu alte eventualități.

Acestea sunt, în linii generale, coordonatele în care a fost elaborat Modelul Inferențelor Direcționale (MID). MID este o specificare a Teoriei pertinentei (TP) pentru tratarea referinței temporale și a inferențelor temporale. La rândul său, TP este rezultatul unui demers care și-a propus să dezvolte raționamentele lui P. Grice în vederea formulării unei teorii cognitive complete.

Din aceste considerente de parcurs, prezentăm în capitolul de față modul în care, de la lucrările de pionierat ale lui P. Grice, prin TP, s-a ajuns la cristalizarea MID. O astfel de abordare retrospectivă mai este justificată de un șir de preocupări de natură metodologică și terminologică. MID, ca arhitectură și principii, este tributar, prin contestare sau prin incorporare, contribuțiilor teoretice care îl preced. Astfel, arhitectura și principiile respective pot fi ilustrate plenar doar în contextul modelelor care au dus la apariția lor.

2.1. P. Grice și rolul inferenței în procesul de înțelegere a enunțurilor

Primele teorii pragmatice au pornit de la ideea conform căreia comunicarea umană poate fi concepută asemenea unui cod. Ele au recurs la noțiunea de „regulă convențională” pentru a explica tranziția de la un enunț ca (1b) la sensul comunicat. Dacă în limbaj totul nu se explică literal, înseamnă că trecerea de la sensul literal la sensul comunicat se realizează printr-o serie de condiții prealabile care trebuie respectate.

(1) a. Ana: Vii la meci?

b. Corina: Merg la stomatolog la cinci.

Teoria actelor de limbaj indirecte, în interpretarea lui J. Searle (1969 și 1979), ilustrează și explică conceptul de reguli convenționale. J. Searle (1975) distinge convenții de limbă și convenții de uz, precizând că sensul unor acte de limbaj indirecte, de tipul „ai putea...”, ar ține mai mult de o convenție de uz decât de o convenție de limbă. J. Morgan (1978) a dezvoltat această distincție. Astfel, sunt considerate convenții de limbă toate elementele care derivă din cunoașterea limbii de către un locutor. Semnificația cuvintelor este o convenție de limbă. Iar sensul literal al enunțului rezultă din funcționarea convențiilor de limbă. În schimb, modul în care o limbă este utilizată într-o anumită cultură ține deja de

convențiile de uz. Conținutul formulelor de salut („Cum îți merge?”) sau faptul de a bate la ușă pentru a-și anunța prezența sunt exemple de convenții de uz.

Analizele lui P. Grice au cauzat o orientare nouă pentru cercetările pragmatice, deoarece viziunea sa se deosebea radical de modul în care se aborda procesul de înțelegere a enunțurilor. Pentru P. Grice, mecanismul convențiilor nu explica înțelegerea sensului comunicat de un enunț. Interpretarea se face prin recunoașterea intenției informative a locutorului. În loc să aplice regulile convenționale, interlocutorul trebuie să deducă cea mai bună interpretare posibilă, pornind de la principiul că locutorul este rațional. Conform ideilor expuse de către cercetătorul britanic, în această abordare, comunicarea nu mai funcționează ca un cod. Capacitățile de deducție ale interlocutorului îi permit să reconstruiască sensul comunicat implicit de un enunț. Comunicarea funcționează, în viziunea lui P. Grice, conform unui principiu general de cooperare între locutori, pe care filosoful britanic l-a declinat într-o serie de maxime conversaționale. Acești parametri sunt esențiali pentru a înțelege cum se realizează saturarea sensului comunicat (Zufferey, Moeschler, 2012, p. 104).

Analizele lui P. Grice pun bazele unei strategii, care presupune că modurile în care noi utilizăm limba în comunicare și discurs sunt determinate de principii generale care explică producerea inferențelor pragmatice. Ele au dat naștere unei tradiții de analiză pragmatică care își propune să limiteze domeniul semanticii la aspectele vericondiționale ale enunțurilor (Moeschler, Reboul, 1999, p. 184).

Din cele prezentate *supra*, contribuțiile lui P. Grice pot fi sumate în inovații pe planul teoretic și inovații pe planul comunicării (Moeschler, Reboul, 1999, p. 186).

2.1.1. Principiul Cooperării și maximele conversaționale

În ce privește comunicarea, P. Grice, în articolul său fundamental din 1975 și în lucrarea *Studies in the Way of Words* (1989/1991), aproximează un principiu general, pornind de la observația că schimburile verbale nu se reduc, în mod obișnuit, la un șir de remarci incoerente, și nici nu ar fi rațional dacă acesta ar fi cazul. Ele sunt rezultatul, până la un moment cel puțin, al unor eforturi de cooperare; și fiecare participant recunoaște în aceste schimburi (tot până la un anumit moment) un scop comun sau un ansamblu de scopuri, sau cel puțin o direcție acceptată de către toți. Acest scop sau această direcție pot fi stabilite din start (de ex., prin o propunere inițială de a pune un subiect în discuție), sau pot apărea pe parcursul schimbului; pot fi relativ bine definite, sau suficient de vagi pentru a lăsa participanților o marjă considerabilă în comunicare. Dar la fiecare etapă, unele manevre conversaționale posibile vor fi excluse, fiind considerate nepotrivite. Bazându-se pe aceste observații, P. Grice schițează un principiu general, pe care participanții ar trebui să-l respecte: formulați-vă contribuția conversațională

după cum se cere în momentul în care intervine, conform scopului sau direcției acceptate a schimbului verbal în care participați. Acest principiu este numit „principiul de cooperare” (Grice, 1991, p. 26).

În continuare, P. Grice declină principiul de cooperare în patru categorii pe care, inspirându-se din I. Kant, le numește „Cantitate”, „Calitate”³³, „Relație”³⁴, și „Mod”³⁵. Categoriilor le corespund anumite maxime conversaționale.

Categoria de cantitate vizează cantitatea de informație care trebuie pusă la dispoziție:

1. Contribuția dumneavoastră să conțină atâta informație câtă se cere³⁶.
2. Contribuția dumneavoastră să nu conțină mai multă informație decât se cere.

Categoria de calitate conține o „supermaximă” (Grice, 1991) și două maxime specifice:

Contribuția dumneavoastră să fie veridică:

1. Nu afirmați ceea ce considerați fals.
2. Nu faceți afirmații pentru care nu aveți dovezi.

Categoria de relație conține o singură maximă, „Vorbiți la subiect”. După cum menționează chiar P. Grice, deși maxima însăși este concisă, formularea ei ascunde un număr de probleme care îl preocupă în mod deosebit: cum se schimbă subiectele pe durata unui schimb verbal, cum de luat în considerare faptul că subiectele de conversație în mod legitim se schimbă etc. (1991, p. 27).

În **categoria de mod** este inclusă supermaxima „Fiți clar” și maximele următoare:

1. Evitați exprimarea neclară, confuză.
2. Evitați ambiguitatea.
3. Fiți scurt (evitați orice prolixitate inutilă).
4. Fiți ordonat.

P. Grice consideră o evidență faptul că respectarea unora dintre aceste maxime nu este la fel de prioritară ca respectarea altora. Un participant prolix este un fenomen mai puțin grav decât unul care a afirmat ceva ce consideră fals. Importanța primei maxime de calitate s-ar părea că este de așa natură, încât nici nu ar trebui inclusă în această schemă, admite lingvistul, deoarece celelalte maxime pot fi aplicate doar presupunând că maxima de calitate este satisfăcută. Dar, deși această observație este corectă, observă P. Grice, totuși, în ceea ce ține de generarea implicaturilor, ea nu pare a juca un rol semnificativ diferit de celelalte maxime (1991, p. 27).

³³ „Veridicitate” (Moeschler, Reboul, 1999), „Sinceritate” (Costăchescu, 2019).

³⁴ „Relevanță”, „Pertinență” (Moeschler, Reboul, 1999), „Pertinență” (Costăchescu, 2019).

³⁵ „Manieră”, „Inteligibilitate” (Costăchescu, 2019).

³⁶ „Aici și în continuare preluăm maximele după versiunea în română a lucrării Dicționar enciclopedic de pragmatică (Moeschler, Reboul, 1999, p. 188).

Deoarece experiența de locutori, antrenați cotidian în diferite conversații, ne sugerează că participanții adesea dau dovadă de comportamente necooperative, am putea califica propunerea lui P. Grice drept o „concepție idealistă și normativă asupra comunicării” (Moeschler, Reboul, 1999, p. 189). Totuși, o astfel de lectură a teoriei griceene nu este corectă. După cum argumentează J. Moeschler, teoria lui P. Grice este în primul rând o teorie a interpretării enunțurilor, și anume o versiune îmbunătățită a teoriei sale despre semnificația nonnaturală. În același timp, respectarea maximelor nu este o condiție necesară pentru declanșarea implicaturilor. Filosoful britanic admite că, în multe cazuri, se produce o exploatare a maximelor prin încălcarea lor ostensivă. Implicaturile pot fi declanșate astfel prin două strategii de bază: respectarea maximelor sau exploatarea lor prin violarea uneia dintre ele (Grice 1989/1991).

2.1.2. Semnificația nonnaturală și „briciul lui Grice”

În cele ce urmează, vom descrie cea de-a doua contribuție a lui P. Grice, și anume noțiunea de implicatură, menționată în contextul maximelor conversaționale. În acest scop vom prezenta două componente importante în gândirea griceeană: semnificația non naturală și „briciul lui Grice”. Alături de principiul de cooperare, aceste două principii definesc teoria pragmatică a lui Grice.

Deja în 1957, în „Meaning”, P. Grice face diferența dintre semnificație naturală și semnificație nonnaturală. Principiul semnificației nonnaturale presupune că a înțelege un enunț înseamnă pentru destinatar să înțeleagă intenția locutorului prin recunoașterea acestei intenții. După cum explică P. Grice, „*A* semnifică³⁷ ceva prin *x*” este aproximativ echivalent cu „*A* a enunțat *x* cu intenția de a induce o convingere prin intermediul recunoașterii acestei intenții” (Grice, 1957, p. 384).

Problema semnificației nonnaturale este de a arăta cum destinatarul poate recupera intenția locutorului, adică ceea ce el a vrut să spună³⁸. Deoarece, spre deosebire de fum care semnifică natural prezența focului, un enunț nu semnifică natural intenția locutorului. Cel mult, se poate afirma că locutorul, formulând enunțul *E*, comunică propoziția *P*³⁹. Pentru destinatar, a recupera ceea ce locutorul vrea să spună implică să fie capabil să recupereze intenția locutorului. În teoria griceeană, recuperarea intenției locutorului se face prin intermediul principiului cooperării și maximelor conversaționale (Moeschler, Auchlin, 1997, p. 165).

³⁷ „*A* semnifică nonnatural”.

³⁸ „Ceea ce vorbitorul/locutorul vrea să spună” este echivalentul român al „Speaker’s Meaning”.

³⁹ P. Grice distinge între propoziție și enunț. O propoziție *P* este o secvență de unități lingvistice conectate din punct de vedere morfologic, sintactic și semantic. *P* are mereu același sens. Enunțul este rezultatul enunțării sau pronunțării unei propoziții. *E* primește, în funcție de context, semnificații noi (Costăchescu 2019, p. 331).

Putem observa că, deși de la postularea lor au fost formulate un șir de obiecții contra maximelor conversaționale, legate în special de justificarea acestora (problemă de care era conștient și P. Grice), totuși rolul fundamental care îi revine în comunicare recunoașterii intenției locutorului nu a fost pus la îndoială (Zufferey, Moeschler, 2012, p. 107).

„Briciul lui Grice”, pe care P. Grice îl numește „Briciul lui Occam modificat” este principiul metodologic de bază al teoriei griceene. El susține că semnificațiile lingvistice nu trebuie înmulțite mai mult decât este necesar (1991, p. 47). Prin „Briciul lui Grice” se presupune că variația semnificațiilor nu este o problemă de cod lingvistic, ci una de uz. Drept consecință a acestui principiu metodologic a fost, pe de o parte, simplificarea descrierilor semantice. Pe de altă parte, s-a inaugurat o nouă abordare în lingvistică: teoriile univocității. Acestea se opun teoriilor ambiguității, funcționând după principiul următor: unei expresii i se atribuie o semnificație minimală, iar prin intermediul unei maxime conversaționale se derivă pragmatic semnificația sa în uz. O astfel de semnificație se numește implicatură (Moeschler, Auchlin, 1997, p. 168).

Noțiunea de implicatură este utilizată de P. Grice (1975/1979) pentru a desemna informațiile care sunt deduse prin inferență. Ce presupune această noțiune, plasată de filosoful britanic în centrul procesului de înțelegere a enunțurilor? În sens general, inferența este o „operațiune logică prin care din una sau mai multe premise adevărate se derivă concluzii pe cale deductivă sau inductivă” (*Enciclopedie de filosofie și științe umane*, 2007, p. 490). Inferența logică se bazează pe principiul că dacă premisele sunt adevărate, concluzia va fi tot adevărată. Tipul acesta de inferență se numește inferență demonstrativă. Inferența nondemonstrativă, în schimb, nu garantează adevărul concluziilor pornind de la adevărul premiselor, ci doar le face probabile. Pentru P. Grice, anume inferențele nondemonstrative stau la baza modelului inferențial pragmatic.

Implicatura își are originea în distincția dintre ceea ce este spus și ceea ce este implicat în enunț. Primului mod (spus) îi corespunde conținutul logic, și anume aspectele vericondiționale. Cel de-al doilea mod (implicat) se determină prin extragerea din ceea ce este comunicat a ceea ce este spus. Respectiv, implicaturile țin de aspectele nonvericondiționale ale enunțului.

Implicaturile se divizează în implicaturi convenționale și implicaturi conversaționale. Teoria griceeană, după cum reiese și din partea rezervată maximelor conversaționale, acordă prioritate implicaturilor conversaționale. Declanșarea unei implicaturi conversaționale, în mod original la P. Grice, nu ține doar de faptul de a fi respectat o maximă conversațională, dar poate fi și rezultatul unei transgresări. De altfel, filosoful britanic ilustrează legătura dintre principiul de cooperare și maxime, pe de o parte, și implicaturile conversaționale, pe de alta, anume prin astfel de exemple de neconformare la prevederile maximelor (1979, p. 64).

Pentru a recupera o inferență, interlocutorul se va baza pe următoarele date: 1) sensul convențional al cuvintelor utilizate; 2) principiul de cooperare și maximele; 3) contextul, lingvistic sau altul, al enunțului; 4) alte elemente ale cunoștințelor de fundal; 5) faptul (sau presupunerea faptului) că toate elementele pertinente ale rubricilor precedente sunt disponibile pentru ambii participanți și ambii participanți știu sau presupun că așa stau lucrurile (Grice, 1991, p. 31).

Implicaturile conversaționale au particularitatea de a nu fi legate de expresia lingvistică. Astfel de cazuri sunt numite de P. Grice „implicaturi conversaționale particulare”. Acestea li se opun implicaturile conversaționale generalizate, în care forma lingvistică este atașată implicaturii (1991, p. 37). Atât implicaturile particulare, cât și cele generalizate, implică utilizarea maximelor conversaționale. Diferența constă în dependența lor de context. Implicaturile particulare sunt dependente de context, implicaturile generalizate sunt declanșate doar în baza materialului lingvistic, fiind independente de context.

A treia categorie de implicaturi este cea a implicaturilor convenționale. Similar implicaturilor conversaționale generalizate, implicaturile convenționale sunt declanșate de forme lingvistice. Deosebirea constă în faptul că ele nu sunt atașate la sensul acestor expresii lingvistice, dar la forma lor. Criteriul utilizat pentru a stabili dacă o implicatură este convențională ține astfel de detașabilitatea sa.

Pe lângă acest criteriu distinctiv, P. Grice a mai formulat și altele cinci: anulabilitate, calculabilitate, convenționalitate, dependența de enunțare și determinarea (Moeschler, Auchlin, 1997, p. 170).

O implicatură este detașabilă dacă se poate găsi o expresie cu aceleași condiții de adevăr, care însă nu va declanșa implicatura. O implicatură non detașabilă este asociată sensului expresiei, în timp ce una detașabilă – formei.

Un alt criteriu este anulabilitatea. O implicatură convențională, spre deosebire de implicatura conversațională, nu poate fi anulată, adică nu poate fi negată fără a produce contradicții.

Implicaturile conversaționale, după cum am menționat, fac obiectul unei proceduri de declanșare, fiind calculabile. Implicaturile convenționale nu sunt calculabile, fiind asociate unei forme lingvistice particulare.

Prin definiție, implicaturile conversaționale nu îndeplinesc criteriul de convenționalitate.

Implicaturile conversaționale sunt dependente de enunțare. Pentru a fi declanșată o implicatură, trebuie ca expresia să facă obiectul unei enunțări. Semnificația implicaturii convenționale este determinată de forma lingvistică.

În timp ce implicaturile convenționale sunt complet determinate, adică fac parte din semnificația expresiei, gradul de determinare a implicaturilor conversaționale variază.

În concluzie, putem deduce, chiar din acest tablou general al teoriei griceene, că impactul produs asupra lingvisticii a fost unul semnificativ. J. Moeschler și

A. Auchlin îl consideră chiar revoluționar, deoarece a permis să se facă lumină asupra unui șir de fenomene pe care semantica nu era capabilă să le explice. Variația în uz a semnificațiilor expresiilor lingvistice se explică prin semnificațiile „secundare”, adică prin implicaturile conversaționale, sau prin implicaturile convenționale atașate formelor lingvistice. Meritul principal al teoriei lui P. Grice constă astfel în simplificarea descrierii semantice, postulând că complexitatea cauzată de variațiile de sens în expresiile lingvistice este rezultatul principiilor pragmatice generale.

2.2. Teoria pertinentei

Deși a avut drept punct de plecare abordarea griceeană, Teoria pertinentei (TP) s-a îndepărtat totuși de aceasta în mai multe aspecte. În acest sens, vorbim de o orientare postgriceeană. Lucrarea de bază a TP este *Relevance: Communication and Cognition*, publicată în 1986 (1995 pentru a doua ediție) de către D. Sperber și D. Wilson.

2.2.1. Teoria pertinentei vs P. Grice

Autorii TP, D. Sperber și D. Wilson, se opun modului în care P. Grice și succesorii săi (orientările neogriceene) au amalgamat modelul codului și modelul inferențial al comunicării, considerându-le două modele care descriu același lucru. Deoarece modelul codului era foarte influent în tradiția științifică occidentală, iar modelul inferențial reflecta foarte convingător practica comunicării, mulți pragmaticieni au considerat modelul lui P. Grice nu o alternativă, ci doar o dezvoltare a vechiului model (1995, p. 24-25). În opinia lui D. Sperber și D. Wilson, există cel puțin două moduri de comunicare: modelul codificare-decodificare și modelul inferențial. Formele complexe de comunicare, precum comunicarea verbală, le pot combina pe ambele. Dar, reducând analiza griceeană la un simplu amendament al modelului codului, se distruge nu doar originalitatea ei, dar și numeroase implicații empirice sau justificări. Pe de altă parte, promovarea modelului inferențial la statutul de teorie generală a comunicării nu ține cont de diversitatea formelor de comunicare și de dovezile psihologice conform cărora o bună parte a proceselor de decodificare nu sunt inferențiale (1995, p. 27-28).

Autorii revăd și modul în care P. Grice definește semnificația („Meaning”) în termeni de intenții ale comunicatorului⁴⁰. Ei propun o versiune modificată a

⁴⁰ Conform lui P. Grice, „S a vrut să spună ceva prin x” este echivalent cu „S a avut intenția ca enunțarea lui x să producă un efect asupra unei audiențe prin intermediul recunoașterii acestei intenții” (1957, p. 385).

Autorii îl citează pe P. Strawson (1964, p. 446), care reformulează definiția lui P. Grice și distinge trei subintenții. Dorind să spună ceva prin x, S trebuie să aibă intenția:

- a) ca enunțarea lui x să producă un anumit răspuns r din partea unei audiențe A;
- b) A să recunoască intenția a);
- c) recunoașterea de către A a intenției a) a lui S să fie măcar în parte motivul răspunsului r al lui A.

analizei griceene, în care disting o „intenție informativă” și o intenție informativă de ordinul doi – „intenția comunicativă”. Intenția comunicativă (subintenția b.) poate fi realizată, doar dacă este recunoscută (dar nu neapărat realizată) intenția informativă (subintenția a.), observă D. Sperber și D. Wilson (1995, p. 28-29).

Cu privire la teoria griceeană a conversației, autorii consideră că principiul de cooperare și maximele conversaționale posedă un important potențial explicativ. Poziția lui D. Sperber și D. Wilson, în domeniul comunicării, este definită însă de o perspectivă mai degrabă psihologică. Ei subliniază că definirea comunicării nu este o prioritate, mai ales că comunicarea nu presupune neapărat un set distinct și omogen de fenomene empirice. Obiectivul lor este de a identifica mecanismele de bază, cu rădăcini în psihologia umană, care explică cum oamenii comunică unii cu alții. Teoria griceeană, în acest sens, ar putea fi un bun punct de plecare. Modelul inferențial însă, deși oferă o descriere verosimilă a comunicării umane, o explică foarte puțin. Autorii consideră că modelul lui P. Grice păstrează din neclaritatea unei viziuni intuitive asupra comunicării. Concepte esențiale, menționate în maxime, nu sunt definite. Aceasta este valabil și pentru conceptul de „pertinență”. În aceste condiții, a invoca „maxima de relație” nu este decât un îndemn mascat de a face apel la intuiția noastră de locutor. Pe ce se bazează principiul de cooperare și maximele? Sunt cele nouă maxime suficiente sau ar fi necesar să se mai adauge altele noi, după cum sugerase chiar P. Grice? Viziunea griceeană asupra implicaturilor provoacă de asemenea un șir de întrebări, iar analizele implicaturilor propuse de pragmaticieni au defectul de a fi practic toate *a posteriori* (1995, p. 32-36).

Cu toate acestea, D. Sperber și D. Wilson consideră că ideile de bază ale lui P. Grice pot fi dezvoltate într-un model explicativ al comunicării inferențiale. Pentru a atinge acest obiectiv, este necesar să fie revăzute, în termeni psihologici realiști, probleme de bază ca: ce formă de informație comună este accesibilă oamenilor? Cum informația partajată este utilizată în comunicare? Ce este relevanța și cum poate fi ea obținută? Ce rol joacă în comunicare căutarea relevanței (1995, p. 38)?

2.2.2. Principiile teoretice ale Teoriei relevanței

Se consideră că TP a bulversat domeniul pragmaticii pe două căi. În primul rând, a fost pentru întâia dată când o teorie pragmatică declara explicit cum se situează în raport cu lingvistica. Apoi, TP se plasează clar în tradiția științelor cognitive, și anume în cadrul cognitivismului lui J. Fodor. Cu privire la relația sa cu lingvistica, TP își revendică legăturile pe care le întreține cu gramatica generativă care echivalează teoria lingvistică cu studierea limbajului ca structură cognitivă internă și consideră că facultatea limbajului este înnăscută (Rooryck, 2006, p. 769). De asemenea, gramatica generativă postulează autonomia sintaxei.

În acest sens, previziunile gramaticii generative par a fi compatibile cu exigențele TP. Sintaxa are drept output o formă logică care va servi drept input pentru interpretarea pragmatică.

Componenta cognitivă a TP își are originea în teoria modularității minții, elaborată de J. Fodor. Conform filosofului american, există două tipuri de sisteme cognitive: sistemele de intrare, specializate și modulare, și sistemul central al gândirii, nespecializat și nonmodular⁴¹. Prin urmare, ipoteza TP este că sistemul lingvistic, format din fonologie, sintaxă și semantică, este un sistem de intrare, pe când inferențele pragmatice țin de sistemul central. Interpretarea unui enunț de către destinatar se realizează astfel în trei etape succesive: o etapă transductivă, în care stimulii lingvistici sunt transformați de transductori pentru a fi interpretați de sistemul de intrare lingvistic; o etapă de decodificare lingvistică, în urma căreia se obține forma logică; și o etapă de procesare centrală, unde forma logică este saturată, prin intermediul contextului și mecanismului deductiv, obținându-se o formă propozițională complexă, datorită căreia se pot produce efectele contextuale ale enunțului (Moeschler, Auchlin, 1997, p. 175-176).

Forma logică reprezintă o secvență structurată de concepte și se limitează la condițiile de adevăr care reies din procesul lingvistic de interpretare a enunțurilor. Opoziția formă logică/formă propozițională reflectă opoziția modul lingvistic/sistem central și justifică caracterul incomplet al formei logice. Totuși, aceasta nu înseamnă că forma logică ține doar de semantica lingvistică. Deși, ea nu este suficientă pentru a specifica singură condițiile de adevăr ale enunțului, forma logică participă la acest proces, și în acest sens ține de semantica filosofică, în dimensiunea aspectelor lingvistice ale vericondiționalității (Moeschler, Reboul, 1994, p.99-100).

În TP, conceptele, ca și formele logice care le conțin, sunt obiecte psihologice. Formal, fiecare concept constă dintr-o adresă sau etichetă, iar informația

⁴¹ Modularismul este o „orientare a științei cognitive propusă de J. Fodor (*Mintea modulară*, 1983), potrivit căreia e posibilă individualizarea, în arhitectura care patronează procesele cognitive ale minții umane, a două tipuri de sisteme: sistemele periferice, numite „module”, și care analizează informațiile senzoriale, și „sistemele centrale”, specifice pentru fixarea opiniilor și rezolvării problemelor. Modulele sunt unități de elaborare „verticală”, independente unele de altele, competente în domenii limitate de analiză și cu baze neurale specifice; acestea operează în mod rapid, fără să trebuiască să ajungă la cunoștințe depozitate în alte părți ale sistemului mintal. Rezultatul activității modulelor, adică acel *output* care e trimis sistemelor centrale, e constituit din ipoteze interpretative sau inferențe despre stimulii externi, reprezentări în care sunt conservate caracteristicile considerate utile pentru reconstrucția stimulilor înșiși. Sistemele centrale primesc acel *output* al modulelor, îl integrează, încercând să învingă regularitățile și legile și pun în contact informațiile oferite de module cu bagajul de cunoștințe specific individului. Acestea, contrar modulelor, operează „orizontal” în scopul de a construi reprezentări de tip general. Activitatea sistemelor centrale nu e specializată sectorial, e lentă, se dezvoltă sub controlul subiectului, e sensibilă la caracteristicile globale ale sistemului, nu are o contraparte neurologică localizată, ci e susținută de procese neurobiologice amplu distribuite în creier” (*Enciclopedia de filosofie și științe umane*, 2007, p. 701).

stocată la această adresă în memorie poate face parte din trei categorii distincte: logică, enciclopedică sau lexicală. Informația logică a unui concept descrie o regulă sau un set de reguli deductive, declanșate de prezența conceptului într-o formă logică. Informația enciclopedică conține informații despre extensia sau/și denotația conceptului, dar și informații pe care subiectul le-a stocat la această adresă. Respectiv, intrările enciclopedice pot varia în timp, precum și de la un individ la altul. În fine, intrarea lexicală conține informație despre echivalentul lingvistic al conceptului (categorie gramaticală, forma fonologică etc.) (Sperber, Wilson, 1995, p. 86-88).

Am indicat mai sus că forma logică este îmbogățită prin intermediul contextului și mecanismului deductiv, obținându-se o formă propozițională complexă. Contextul, în TP, este definit ca un ansamblu de ipoteze, adică reprezentări cu formă propozițională considerate adevărate sau probabil adevărate. Contextul se construiește enunț cu enunț și nu este dat prin situația de enunțare. Destinatarul accede la informațiile care constituie contextul fie pentru că le percepe (îi sunt manifeste⁴² într-un mediu fizic), fie pentru că ele au făcut obiectul procesării enunțurilor precedente, fie pentru că sunt inferabile, fie pentru că are acces la ele prin intermediul intrărilor enciclopedice ale conceptelor care apar în forma logică. Contextul este astfel un subansamblu al informațiilor disponibile destinatarului în mediul cognitiv mutual⁴³ al locutorului și auditorului. Aceste informații alimentează mecanismul deductiv (procesele computaționale) și produc, împreună cu forma logică, forma propozițională și efectele contextuale (Moeschler, Auchlin, 1997, p. 177).

2.2.3. Cognația, comunicarea, înțelegerea și arhitectura minții conform Teoriei pertinentei

O prezentare a TP poate fi structurată după modul în care previziunile teoretice interacționează cu diferite componente: cognația, comunicarea, înțelegerea și arhitectura minții (Wilson, Sperber, 2004).

Din perspectiva cognitivă a TP, orice stimul extern sau reprezentare internă, care oferă un input proceselor cognitive, ar putea fi pertinent pentru un individ într-un anumit moment. Enunțurile produc așteptări de relevanță nu pentru că vorbitorii ar respecta vreun principiu de cooperare și maxime sau vreo altă

⁴² Un fapt este *manifest* pentru un individ într-un anumit moment, dacă și numai dacă el este capabil în acel moment să și-l reprezinte mental și să accepte reprezentarea lui ca adevărată sau probabil adevărată (Sperber, Wilson, 1995, p. 39).

⁴³ *Mediul cognitiv* al unui individ este un ansamblu de fapte care îi sunt manifeste (Sperber, Wilson, 1995, p. 39).

Orice mediu cognitiv comun în care este manifest cine îl împarte este un *mediu cognitiv mutual*. Într-un mediu cognitiv mutual, pentru orice ipoteză manifestă, faptul că ea este manifestă pentru persoanele care împart acest mediu este el însuși manifest. Altfel spus, într-un mediu cognitiv mutual, fiecare ipoteză manifestă este mutual manifestă (Sperber, Wilson, 1995, p. 42).

convenție de comunicare, ci pentru că căutarea pertinentei este o trăsătură de bază a cogniției umane.

Un input este pertinent pentru un individ doar atunci când procesarea lui într-un context de informații accesibile duce la un efect cognitiv pozitiv, adică la o diferență oportună în reprezentările individului despre lume. În opinia autorilor, cel mai important tip de efect cognitiv este implicația contextuală, o concluzie care poate fi dedusă din input și context luate împreună, dar nu poate fi dedusă din niciunul din ele separat. Alte tipuri de efect cognitiv includ consolidarea, revederea sau abandonarea informațiilor disponibile, ameliorarea memoriei sau imaginației (Wilson, Sperber, 2004, p. 608).

Pertinența, subliniază autorii, nu este un principiu de tipul „totul sau nimic”, ea se definește gradual, în funcție de efecte cognitive și costuri de procesare (eforturi cognitive) (Sperber, Wilson, 1995, p. 123-125). Altfel spus, în condiții egale, cu cât efectele cognitive pozitive, obținute în urma procesării unui input, sunt mai mari, cu atât este mai mare relevanța inputului pentru un individ, în acel moment. Și, în condiții egale, cu cât costurile de procesare a unui input sunt mai mari, cu atât mai mică este relevanța acestuia pentru individ, în acel moment. TP afirmă că oamenii tind în mod reflex să maximizeze relevanța din cauza modului în care a evoluat sistemul nostru cognitiv. Ca rezultat al presiunii constante a selecției naturale spre obținerea eficienței, mecanismele perceptuale tind automat să înregistreze stimuli potențial relevanți, mecanismele memoriei tind să depoziteze și, în momentul potrivit, să extragă cunoștințe potențial relevante, iar mecanismele inferențiale tind spontan să proceseze aceste inputuri în modul cel mai productiv (Van der Henst, Sperber, 2004, p. 143).

Această tendință universală este descrisă de Primul Principiu sau Principiul Cognitiv al Relevanței: cogniția umană tinde spre maximizarea relevanței (Wilson, Sperber, 2004, p. 609-610 și Sperber, Wilson, 1995, p. 118-132).

Comunicarea inferențială se realizează pe acest fundal cognitiv. În sensul în care, datorită tendinței universale de a maximiza relevanța, putem, într-o anumită măsură, să precizem și să manipulăm stările mintale ale altora.

Comunicarea inferențială, pe care TP o numește ostensiv-inferențială⁴⁴, implică utilizarea unui stimul ostensiv (gest, privire, mișcare, enunțare), menit să atragă atenția unui interlocutor și să o orienteze spre ceea ce locutorul vrea să

⁴⁴ Comunicarea ostensiv-inferențială este definită în TP astfel: un locutor produce un stimul care face mutual manifest pentru locutor și destinatar că locutorul are intenția, prin intermediul acestui stimul, să facă manifest sau mai manifest pentru interlocutor un ansamblu de ipoteze {I} (Sperber, Wilson, 1995, p. 63).

Această definiție combină distincția dintre cele două intenții:

Intenția informativă: a face *manifest* sau *mai manifest* pentru destinatar un ansamblu de ipoteze {I} (Sperber, Wilson, 1995, p. 58).

Intenția comunicativă: a face *mutual manifest* pentru destinatar și locutor că locutorul are această intenție informativă (Sperber, Wilson, 1995, p. 61).

comunicare. Conform TP, utilizarea unui stimul ostensiv creează așteptări precise și previzibile de relevanță, care nu sunt create de alte tipuri de input, în virtutea Principiului Cognitiv. Producând un stimul ostensiv, locutorul își încurajează interlocutorul să presupună că acesta este suficient de relevant pentru a fi procesat. Astfel se explică Principiul Comunicativ al Relevanței: orice stimul ostensiv comunică prezumția propriei relevanțe optime (Wilson, Sperber, 2004, p. 612). În aceste condiții, utilizarea unui stimul ostensiv creează o „prezumție a relevanței optime”, care explică la ce trebuie să se aștepte destinatarul unui act de comunicare ostensivă în materie de efecte și costuri (eforturi). Prezumția relevanței optime prevede că: a) stimulul ostensiv este suficient de relevant ca să merite costurile de procesare din partea interlocutorului; b) este cel mai relevant stimul posibil, pornind de la aptitudinile și preferințele locutorului (Wilson, Sperber, 2004, p. 612 și Sperber, Wilson, 1995, p. 270).

Principiul Comunicativ și prezumția relevanței optime sugerează o procedură practică pentru realizarea tuturor sarcinilor pragmatice, necesare pentru a infera ce a vrut să spună locutorul (dezambiguizare, determinarea referențelor, interpretarea elipselor etc.). Destinatarul va lua semnificația lingvistică decodificată; urmând calea efortului minimal, va trebui să o satureze la nivelul explicitului și să o completeze la nivelul implicitului, până când interpretarea obținută îi satisface așteptările de relevanță. Procedura de înțelegere în cadrul TP prevede: a) calculați efectele cognitive urmând calea efortului minim. Testați ipotezele interpretative (dezambiguizări, determinarea referinței, implicaturi etc.) în ordinea accesibilității lor; b) opriți-vă când așteptările de relevanță sunt satisfăcute (sau abandonate).

Clauza b) din prezumția relevanței optime explică de ce este rezonabil pentru auditor să urmeze calea efortului minim. Locutorul ar trebui (pornind de la aptitudinile și preferințele sale) să producă un enunț, pe cât posibil, simplu pentru înțelegere. Este de asemenea rezonabil ca destinatarul să se oprească la prima interpretare care îi satisface așteptările de relevanță, deoarece niciodată nu ar trebui să existe mai mult decât una. Un enunț cu două interpretări concurente, ambele aparent satisfăcătoare, va cauza costuri de procesare inutile (pentru a alege una dintre ele), și interpretarea obținută nu va satisface clauza b) a prezumției relevanței optime. Astfel, când auditorul, urmând calea efortului minimal, ajunge la o interpretare care îi satisface așteptările de relevanță, în absența unor probe contrare, această ipoteză despre ce a vrut să spună locutorul este cea mai plauzibilă. Deoarece înțelegerea este un proces inferențial nondemonstrativ, această ipoteză ar putea fi falsă, desigur. Dar un auditor rațional nu poate face mai mult decât atât (Wilson, Sperber, 2004, p. 613-614).

În comunicarea verbală, locutorii pot transmite o varietate de semnificații, chiar dacă nu există un alt strat de informație, care poate fi identificat independent, pe care destinatarul l-ar putea utiliza pentru interpretare. Acest lucru este posibil,

deoarece enunțurile codifică forme logice (reprezentări conceptuale fragmentare și incomplete) pe care locutorul le-a ales clar în calitate de input al procesului de înțelegere inferențial. Drept urmare, comunicarea verbală poate atinge un grad de explicitare imposibil în comunicarea nonverbală.

Deși forma logică decodificată a unui enunț este un indiciu important pentru a determina intențiile locutorului, D. Sperber și D. Wilson declară că este deja un fapt recunoscut că chiar și conținutul explicit al unui enunț depășește considerabil ceea ce este codificat lingvistic. Prin „conținut comunicat explicit” sau explicatură, autorii desemnează propoziția, obținută prin combinarea decodificării și inferenței, care servește drept premisă pentru derivarea implicațiilor contextuale și a altor efecte cognitive. Orice ipoteză comunicată de un enunț E, dar nu explicită⁴⁵, este comunicată implicit și este o implicatură. Din această definiție rezultă că stimulii ostensivi care nu codifică forme logice vor avea doar implicaturi (Sperber, Wilson, 1995, p. 182).

Rămâne subiect de dezbatere modul în care sunt recuperate aceste aspecte ale conținutului explicit dependente de context. La P. Grice, principiul de cooperare și maximele erau destinate preponderent pentru recuperarea implicaturilor și mulți pragmaticieni au mers pe această cale. Aceasta a dus la faptul că procesele „primare” de obținere a conținutului explicit sunt tratate drept o formă diferită, mai puțin „inferențială”, sau mai puțin dependentă de intențiile locutorului sau principiile pragmatice decât procesele „secundare” incluse în obținerea implicaturilor (2004, p. 615).

În TP (Wilson, Sperber, 2004, p. 614-615), identificarea conținutului explicit, asemenea recuperării implicaturilor, este considerată inferențială și guvernată de Principiul Comunicativ al Pertinenței. Procedura de înțelegere în cadrul TP se aplică în același mod la soluționarea subdeterminării lingvistice la nivel explicit sau implicit. Scopul auditorului este de a construi o ipoteză, despre ce a vrut să spună locutorul, care satisface prezumția de relevanță transmisă de enunț. Această sarcină se poate descompune în subsarcini: a) construirea unui ipoteze adecvate despre conținutul explicit (explicaturi) prin intermediul decodificării, dezambiguizării, atribuirea referențelor și prin alte procese de saturare pragmatică; b) construirea unei ipoteze adecvate despre premisele contextuale intenționate (premise implicite); c) construirea unei ipoteze adecvate despre implicațiile contextuale intenționate (concluzii implicite).

Aceste subsarcini nu sunt ordonate secvențial: auditorul nu decodifică mai întâi forma logică, după care construiește explicatura și alege un context adecvat, și doar apoi derivă un set de concluzii implicite. Ipotezele despre explicaturi, premisele implicite și concluziile implicite sunt dezvoltate în paralel pe un fundal de așteptări care pot fi revăzute sau elaborate pe măsura desfășurării

⁴⁵ O ipoteză comunicată de un enunț E este explicită, dacă și numai dacă este o dezvoltare a unei forme logice codificate în E (Sperber, Wilson, 1995, p. 182).

enuțării. Auditorul ar putea avea nu doar o prezumție generală de relevanță, dar și așteptări mult mai specifice despre cum enunțul este intenționat să fie relevant și acestea ar putea contribui, prin inferență inversă, la identificarea explicațiilor și a premiselor implicite.

Pentru a explica diferitele utilizări ale limbajului și diversele moduri în care enunțarea devine relevantă, D. Sperber și D. Wilson disting implicațiile „slabe” de implicațiile „puternice”. O propoziție este implicată puternic, sau este o implicatură puternică, dacă recuperarea ei este esențială pentru a ajunge la o interpretare care satisface așteptările de relevanță ale destinatarului. Acesta ar fi cazul instrucțiunilor tehnice, de exemplu. O propoziție este slab implicată, sau este o implicatură slabă, dacă recuperarea ei ajută la construirea unei astfel de interpretări, dar nu este esențială în sine, deoarece enunțul sugerează un diapazon de implicații similare posibile, oricare dintre ele fiind potrivită. Acesta este cazul tipic al utilizării poetice a limbii, numit în TP „efect poetic” (2004, p. 620-621).

Faptul că limbile naturale au proprietatea de a funcționa drept propriul lor metalimbaj a stat la baza opoziției dintre utilizarea limbii ca descriere și ca mențiune. TP preia această opoziție, pe care o exprimă prin „utilizare descriptivă” și „utilizare interpretativă”⁴⁶. Când reprezintă o stare de lucruri, forma propozițională a unui enunț are utilizare descriptivă. O formă propozițională poate însă exprima o altă reprezentare cu formă propozițională (un gând, o traducere, vorbirea indirectă), în virtutea similarității dintre cele două forme propoziționale. În acest caz, este vorba de o utilizare interpretativă (Moeschler, Reboul, 1994, p. 81). Această distincție permite, în cadrul TP, să se explice fenomene ca ironia, metafora etc. Spre deosebire de alte teorii, TP nu consideră că ironia verbală trebuie supusă unor mecanisme sau proceduri diferite de cele necesare pentru a explica utilizările de bază ale limbii. Ironia este astfel o formă specifică a utilizării interpretative, și anume utilizarea „ecou”. O enunțare este o enunțare ecou, când își obține relevanța cea mai înaltă prin exprimarea atitudinii locutorului față de opiniile pe care le atribuie altcuiva (2004, p. 621).

Aptitudinile de metareprezentare joacă un rol important și în interpretarea actelor ilocuționare. TP propune în acest sens noțiunea de „explicatură de nivel superior” în care intră și atitudinea propozițională a locutorului. Explicaturile de nivel superior se recuperează tot prin combinarea decodificării și inferenței, în baza unei varietăți de indicii lingvistice și extralingvistice (ordinea cuvintelor, indicatori de dispoziție, tonul vocii, expresia feței etc.).

D. Sperber și D. Wilson consideră că, în ultimă instanță, interpretarea fiecărui enunț presupune un nivel înalt de aptitudini de metareprezentare, deoarece comunicarea deschisă („overt”) implică un proces complex și pluristratificat de

⁴⁶ Vom descrie mai complex dimensiunea descriptivă și interpretativă în utilizarea limbii în capitolul dedicat relației dintre traducere și relevanță.

atribuire a stărilor mentale. Întrebarea este cum sunt obținute aceste aptitudini pragmatice și cum se încadrează ele în arhitectura generală a minții.

Încercând să găsească un răspuns, D. Wilson și D. Sperber (2004) observă că analiza griceeană a comunicării deschise tratează înțelegerea ca o varietate a „citirii minții” sau a Teoriei minții (atribuirea stărilor mentale altora în scopul de a explica sau prezice comportamente). Citirea minții a fost analizată în moduri diferite, de exemplu, ca un proces central de gândire, în termeni fodorieni. Multe dintre observațiile griceene se regăsesc în acest tip de abordare. Modul în care sunt derivate implicaturile este o ilustrare directă a unei psihologii generale a credințelor și dorințelor.

Din cele prezentate *supra*, este evident că TP, de asemenea, tratează interpretarea pragmatică drept un proces inferențial central, deși mai spontan și mai intuitiv decât în modelul lui P. Grice. Totuși, o direcție recentă în științele cognitive tinde să se detașeze de distincția fodoriană netă dintre procese modulare de input și un sistem central de procesare relativ nediferențiat, pentru a adopta o viziune mai modulară a minții. Deja în ediția din 1995, autorii acceptă și ei o astfel de abordare, mai puțin tranșantă (1995, p. 293).

Avantajul unui modul cu domeniu specificat este că acesta ar conține proceduri inferențiale speciale, adaptate trăsăturilor particulare ale domeniului. Apare atunci întrebarea dacă există regularități comunicative la care ar fi adaptat un modul special de înțelegere.

Majoritatea abordărilor ce țin de „citirea minții”, modulare sau nonmodulare, presupun că nu este nevoie de proceduri de înțelegere inferențială speciale, deoarece atribuirea stărilor mentale necesare pentru înțelegere va fi generată automat de mecanisme mai generale, care sunt valabile pentru tot domeniul dedicat intenției. D. Wilson și D. Sperber identifică două probleme în acest mod de a vedea lucrurile (2004, p. 624-625). În primul rând, gama de acțiuni pe care un agent poate avea intenția să le realizeze, într-o situație determinată, este, în practică, limitată. În schimb, gama de semnificații pe care un locutor are rezonabil intenția să le transmită într-o situație determinată este virtual nelimitată. În al doilea rând, înțelegerea inferențială implică tipic câteva straturi de metareprezentare, pe când în „citirea minții” simplă un singur nivel este de obicei suficient. Din aceste considerente, autorii consideră că ipoteza unui submodul special de înțelegere merită să fie explorată.

De asemenea, cu privire la procedura de înțelegere în cadrul TP, este important de conștientizat că aceasta nu este o variantă a schemei griceene, ci un mecanism inferențial specific, care calculează automat o ipoteză despre ce a vrut să spună locutorul, pe baza informațiilor lingvistice și de altă natură puse la dispoziție. O astfel de abordare permite variația în gradul de sofisticare a așteptărilor de relevanță din partea auditorului.

Deoarece complexitatea proceselor inferențiale în modelul griceean a fost utilizată drept argument contra abordării inferențiale în general, TP sugerează o viziune alternativă și în acest domeniu. D. Wilson și D. Sperber consideră că așa cum copiii nu trebuie să-și învețe limba, dar au o substanțială înzestrare înnăscută, în același mod ei nu trebuie să învețe comunicarea ostensiv-inferențială, pentru că este o înzestrare înnăscută (2004, p. 625).

Rezumăm, în concluzie, că TP concepe comunicarea prin intermediul codului lingvistic drept un proces nonautonom, subordonat procesului inferențial. Procesul inferențial, pe de altă parte, este autonom. El funcționează relativ în același mod, indiferent de faptul dacă este sau nu combinat cu comunicarea prin cod. Totuși, în lipsa comunicării prin cod, randamentul său este mai slab. Comunicarea prin cod este desigur lingvistică, semnalele acustice sau grafice fiind utilizate pentru a comunica reprezentări semantice. Acestea, odată recuperate prin decodificare, sunt utile în măsura în care reprezintă o sursă de ipoteze și probe pentru al doilea tip de proces comunicativ – procesul inferențial.

2.3. Modelul Inferențelor Direcționale: principii de elaborare și funcționare

Din modul în care este descrisă înțelegerea în TP rezultă una dintre cele mai importante teze ale teoriei lui D. Sperber și D. Wilson, și anume că interpretarea lingvistică este subdeterminată. Forma logică obținută în urma procesului de decodificare, deși participă la recuperarea intenției informative a locutorului, nu este totuși suficientă. Pentru a explica cum are loc calculul interpretărilor, se recurge la procese inferențiale, precum și la informații adiționale nonlingvistice.

2.3.1. Subdeterminarea lingvistică și nedeterminarea temporală a referinței temporale

Plasată în cadrul TP, referința temporală prezintă două proprietăți, pe lângă faptul că este subdeterminată lingvistic, ea mai este adesea și nedeterminată temporal. Drept exemplu, pot servi enunțurile (1) și (2), analizate de D. Sperber și D. Wilson în capitolul despre identificarea formei propoziționale (1995, p. 183-193):

- (1) Am luat micul dejun.
- (2) Am vizitat Tibetul.

TP postulează că la orice etapă a identificării formei propoziționale, prin dezambiguizare, atribuirea referențelor și saturare, destinatarul ar trebui să aleagă soluția care implică cel mai mic efort (costuri de procesare) și ar trebui să renunțe la această soluție doar dacă ea nu produce o interpretare conformă cu principiul pertinentei.

Ghidat de faptul că ceea ce a fost comunicat în (1) și (2) comportă o prezumție de relevanță, destinatarul va infera că prin (1) locutorul vrea să facă manifest faptul că a luat micul dejun suficient de recent ca acest lucru să merite a fi menționat, deoarece este vorba de o acțiune care se repetă cotidian. Pe de altă parte, evenimentul din (2) nu este o acțiune cu un ciclu de repetare cotidian, nici măcar lunar sau anual. De aceea, simplul fapt că locutorul a vizitat Tibetul, într-un anumit moment al vieții sale, deja este o informație relevantă.

Aceste două exemple demonstrează cum se inferează momentul în care are loc un eveniment, în lipsa unor indicații lingvistice explicite, recurgând doar la cunoștințele noastre despre lume. De asemenea, ele ilustrează și raționalitatea nedeterminării temporale. Locutorul pune la dispoziția destinatarului doar indicațiile temporale relevante pentru interpretarea enunțului, pentru a nu suprasolicita eforturile de procesare ale acestuia din urmă.

Din aceste motive, un enunț ca (3) este mai relevant ca (4) și mult mai relevant ca (5), într-un context determinat:

(3) John Kennedy a fost asasinat în 1963.

(4) John Kennedy a fost asasinat la 22 noiembrie 1963.

(5) John Kennedy a fost asasinat la 22 noiembrie 1963, la ora 12.30.

Acest exemplu, analizat de J. Moeschler (1998, p. 168), arată că, în lipsa unor indicații lingvistice explicite, locutorul este capabil să infereze că un eveniment s-a produs într-o anumită zi, sau chiar într-un anumit moment al zilei, în baza cunoștințelor pe care le are despre natura extralingvistică a evenimentului respectiv. Astfel, inferențele temporale specifice se bazează pe ipoteze contextuale.

Pe lângă proprietățile de subdeterminare lingvistică și nedeterminare temporală, MID mai introduce în tratarea referinței temporale alte două principii inspirate de TP: abordarea procedurală și ordinea temporală. Din motive de consecvență metodologică, preluăm definiția lui J. Moeschler pentru ordinea temporală: „o secvență de enunțuri (un discurs) dă dovadă de ordine temporală, dacă ordinea enunțurilor reflectă ordinea evenimentelor” (1998, p. 170).

MID formulează ansamblul problemelor ce țin de referința temporală în termeni de ordine temporală, anume în baza conceptului de relevanță. TP explică ordinea temporală, fără a recurge la preferințe lingvistice, ca timpurile verbale sau clasele aspectuale, la preferințe discursive (povestirea drept cadru privilegiat pentru ordinea temporală), sau la preferințe bazate pe anumite principii, cum este cazul aplicării unei maxime conversaționale sau a unui principiu de informativitate. Predicțiile TP explică inclusiv și ordinea temporală. Astfel, conform clauzei b) din prezumția relevanței optimale, destinatarul este în drept să se oprească la prima interpretare care îi satisface așteptările de relevanță și să nu facă eforturi de interpretare inutile. Dacă destinatarul

s-a oprit din procesare, înseamnă că el a obținut cel puțin un efect contextual. De ce natură ar putea fi efectele contextuale în cazul referinței temporale? La această întrebare, MID răspunde prin următorul exemplu (Moeschler, 1998a, p. 179-180):

(6) Max îl împinse pe Jean. El căzu. (*Max poussa Jean. Il tomba.*)⁴⁷

În interpretarea temporală, ceea ce ne spune această secvență este că evenimentul 2 (e2) (TRECUT (CĂDEA, Jean)) a avut loc după evenimentul 1 (e1) (TRECUT (ÎMPINGE, Max, Jean)). Această informație face parte din explicarea e2, deoarece ea contribuie la condițiile sale de adevăr. Dacă situația, reprezentată de faptul că Max mai întâi îl împinse pe Jean și apoi Jean căzu, nu s-ar fi derulat în acest mod, atunci (6) ar putea fi considerată falsă. Dar (6) comunică mai mult decât atât. Ea ne spune că există o relație cauză-efect între faptul că Max îl împinse pe Jean și faptul că Jean căzu. Relația cauzală este implicată, deoarece o ipoteză contextuală ca (7) este accesibilă destinatarului, în baza unei reguli cauzale care asociază conceptele *împinge* și *cădea*:

(7) Dacă Max îl împinge pe Jean, atunci Jean cade. (*Si Max pousse Jean, alors Jean tombe.*)

Dacă această analiză este corectă, atunci trebuie să fie posibilă și o interpretare în care faptul că cele două evenimente sunt ordonate temporal este adevărat, fără însă să existe o relație cauzală între ele. Exemplul (8) ar putea confirma o astfel de analiză:

(8) Max îl împinse pe Jean. El căzu, dar nu pentru că Max îl împinse, ci pentru că se împiedică de o rădăcină. (*Max poussa Jean. Il tomba, pas parce que Max le poussa, mais parce qu'il se prit les pieds dans une racine.*)

Trebuie să fim de acord că această interpretare nu este cea preferată. Dacă locutorul ar fi dorit să descrie situația din (8), ar fi ales o formulare mai eficientă. Dar o astfel de interpretare este totuși posibilă, ceea ce arată că relația cauzală este anulabilă și, prin urmare, nu face parte din explicarea enunțului, ci, mai degrabă, din implicările sale.

Din analiza de față reiese că interpretarea *înainte* este disponibilă anume din motive de relevanță. Locutorul nu a întreprins nimic pentru a-l împiedica pe destinatar să facă inferența temporală *înainte*. În unele cazuri, locutorul îl poate

⁴⁷ Deoarece MID a fost elaborat în franceză și pe baza limbii franceze, toate exemplele sunt în limba originalului, ceea ce impune necesitatea traducerii lor. Din motive de coerență descriptivă și explicativă, dar și grație unui paralelism relativ între sistemele timpurilor verbale în română și franceză, am echivalat în traduceri *passé simple* cu perfectul simplu, *passé composé* cu perfectul compus, *plus-que-parfait* cu mai-mult-ca-perfectul. Bineînțeles, chiar din previziunile cadrului teoretic ales și din ipotezele acestei cercetări, rezultă că aceasta echivalare nu va produce și o echivalare a interpretării enunțurilor, ceea ce ar putea ridica unele semne de întrebare privind unele constatări ale MID, făcute în urma interpretării enunțurilor franceze. Insistăm, totuși, că acesta este doar rezultatul distorsiunii produse de traducerea spre română. În contextul materialului francez, fenomenele semnalate sunt coerente și evidente, chiar și pentru vorbitorii nonnativi de franceză.

încuraja să facă o implicare cauzală, în alte cazuri, această implicare este blocată, pentru că nu este pertinentă.

Astfel, nu există reguli pragmatice particulare și nici factori exclusiv lingvistici care să declanșeze o interpretare prin aplicarea ordinii temporale. Este doar rezultatul unei interpretări care tinde spre optimizarea raportului dintre eforturi de procesare și efecte contextuale.

2.3.2. Elaborarea și validarea Modelului Inferențelor Direcționale

În cele ce urmează, vom prezenta MID prin prisma unui demers care va ilustra 1) raționamentele care au stat la baza elaborării modelului; 2) validarea empirică a acestuia; precum și 3) procedura propriu-zisă de atribuire a inferențelor direcționale.

MID este un model original al interpretării referinței temporale și ordinii temporale. Modelul a fost elaborat în urma activității „Grupului de cercetare privind referința temporală”, din cadrul Universității din Geneva, începând cu 1995.

Din descrierea TP putem observa că principiul *economiei*, înțeles ca folosire rațională a resurselor, dar și ca sinonim al noțiunii de *randament*, este utilizat atât pentru a ilustra cum au loc procesele cognitive legate de interpretarea enunțurilor, prin asigurarea unui echilibru între eforturi și efecte, cât și pentru a explica cum are loc o comunicare reușită, aplicând procese inferențiale pentru saturarea conținutului subdeterminat al enunțurilor. Un alt principiu, introdus de TP, este cel de *optimalitate*, atunci când se invocă Principiul Comunicativ al Pertinenței: orice stimul ostensiv comunică prezumția propriei pertinente optimale (Wilson, Sperber, 2004, p. 612).

Pertinența, amintim, se definește gradual, în funcție de efecte cognitive și costuri de procesare (Sperber, Wilson, 1995, p. 123-125). Optimalitatea este înțeleasă ca o minimizare a contradicțiilor dintre informațiile care participă la interpretarea pragmatică.

Ipoteza de bază, înaintată de J. Moeschler cu privire la inferențele direcționale (ordinea temporală), este că la calcularea inferențelor direcționale, pertinenta se obține în măsura în care contradicțiile dintre proprietățile informației lingvistice și non-lingvistice sunt minime. Calcularea inferențelor direcționale include foarte multă informație specializată în a indica direcția timpului. În aceste condiții, capacitățile mecanismului computațional trebuie să permită recuperarea unei inferențe direcționale și să excludă alte interpretări. Testul pentru soluția lingvistică optimală va fi gradul de stranietate în creștere, în cazurile de contradicție între trăsăturile direcționale purtate de diferite tipuri de informație (Moeschler, 2002b, p. 2).

Astfel, MID este construit pe o concepție dinamică a interpretării enunțurilor și pe o viziune dinamică a timpului. Acest principiu de dinamică temporală este

numit „inferență direcțională”. Când sunt procesate enunțuri care reprezintă evenimente⁴⁸, scopul mecanismului de interpretare nu constă doar în a localiza evenimentul pe axa temporală, dar și de a determina dinamica temporală a enunțului. Prin interpretarea unui discurs se va stabili dacă evenimentul în curs: 1) face timpul să avanseze; 2) face timpul să regreseze; 3) nu face timpul nici să avanseze, nici să regreseze. Primul caz ilustrează o inferență *înainte* (IAV⁴⁹), al doilea o inferență *înapoi* (IAR), al treilea o indeterminare temporală (IT) (Moeschler, 2000a, p. 58-59).

Postulatul inițial al MID, bazat pe previziunile TP, este că inferențele direcționale sunt rezultatul combinării informațiilor contextuale cu informațiile lingvistice. Altfel spus, cele două tipuri de inferență, precum și IT nu se obțin doar prin decodificare lingvistică. În aceste condiții, MID își propune să arate în mod explicit care sunt principiile de interpretare a relațiilor discursului și care este natura acestor relații.

MID acordă un rol important determinării referinței temporale (determinarea momentului când se produce evenimentul) în procesul de înțelegere a enunțurilor. O contribuție cu importanță egală o are în MID și determinarea tipului de eveniment descris de enunț (stare, activitate, realizare, îndeplinire⁵⁰). Chiar dacă nu este vorba de o regulă absolută, există o preferință pentru IAV în cazul realizărilor și îndeplinirilor, și pentru incluziune temporală în cazul stărilor. Dar, observă J. Moeschler, chiar și postularea unei utilizări preferențiale este o regulă prea puternică, deoarece ea nu explică ordinea temporală din (9), sau IAR din (10):

(9) Judecătorul aprinse țigara. Tutunul avea un gust de miere. (*Le juge alluma la cigarette. Le tabac avait un goût de miel.*)

(10) Jean a căzut. Max l-a împins. (*Jean est tombé. Max l'a poussé.*)

Ipoteza MID este că determinarea referinței temporale a enunțului nu este doar rezultatul calculului lingvistic, dar și al aportului crucial adus de ipotezele contextuale, indiferent de faptul dacă acestea sunt accesibile sub formă de premise implicite. În TP, premisele implicite, ca și concluziile implicite, sunt tipuri de implicaturi. Concluziile implicite sunt deduse din explicatura enunțului și context. Premisele implicite sunt furnizate de destinatar, prin extragerea lor din memorie sau prin construirea lor în urma dezvoltării unor ipoteze extrase din memorie (Sperber, Wilson, 1995, p. 195). Informațiile care se află la baza premiselor au origini diferite: mediul fizic, enunțurile procesate anterior, dar și

⁴⁸ Utilizăm aici și mai departe „eveniment” cu valoarea de hiperonim (stări și procese). Nu mai recurgem la noțiunea de „eventualitate” din capitolul I, deoarece nu opunem evenimentul unui alt tip de eventualitate.

⁴⁹ Păstrăm abrevierile originale.

⁵⁰ Clasificarea evenimentelor la care recurge MID are la bază criteriile ontologice, prin urmare nu este o abordare semasiologică (Moeschler, 2001).

informațiile accesibile via intrările enciclopedice ale conceptelor codificate lingvistic⁵¹ (Moeschler, 1999, p. 6).

Pe lângă această distincție între contribuția informațiilor contextuale și contribuția informațiilor lingvistice, MID preia din TP și distincția dintre informație conceptuală și informație procedurală. Altfel spus, MID operează o diviziune a muncii între informația lingvistică care codifică concepte și informația lingvistică care codifică proceduri.

Opoziția informație conceptuală/informație procedurală a fost formulată, în cadrul TP, de către D. Blakemoore, în lucrarea din 1987 *Semantic Constraints on Relevance*. Inițial, această distincție era justificată lingvistic în calitate de re-interpretare, în termeni cognitivi și pragmatici, a unei distincții, pe larg admise de teoriile lingvistice moderne, între categorii lexicale deschise (substantiv, adjectiv, verb) și categorii funcționale închise. Totuși, în versiunile actualizate ale MID (Moeschler, 2002b) sau în analize ulterioare ale conectorilor, J. Moeschler revine asupra acestei poziții. Este posibil astfel ca unele expresii care codifică informație procedurală, cum ar fi conectorii, să posede și un conținut conceptual. În acest mod, expresiile procedurale, adică expresiile lingvistice care codifică preponderent informație procedurală, definesc o funcție monoton crescătoare, iar expresiile conceptuale, adică expresiile lingvistice care codifică preponderent informație conceptuală, definesc o funcție monoton descrescătoare. Expresiile lexicului conceptual și procedural definesc astfel ansambluri de coordonate, unde gradul de informație procedurală crește proporțional cu gradul de informație conceptuală, iar gradul de informație conceptuală descrește invers proporțional gradului de informație procedurală (2002a, p. 274).

Justificarea cognitivă a acestei opoziții, formulată în cadrul TP de către D. Sperber și D. Wilson, reiese din faptul că decodificarea lingvistică servește drept input al fazei inferențiale a înțelegerii. Aceasta implică construirea și manipularea reprezentărilor conceptuale. Astfel, un enunț codifică două tipuri de informație de bază: informații despre reprezentările ce trebuie procesate și informații despre modul în care trebuie procesate reprezentările (constrângeri asupra procedurilor inferențiale). Expresiile procedurale favorizează astfel accesarea și evaluarea reprezentărilor mentale și permit să se accedă la referentul lor. Drept ilustrare a acestei opoziții poate servi exemplul (11), în care D. Wilson și D. Sperber (1993, p. 16-17) confruntă interpretarea lui P. Grice cu cea a lui D. Blakemore cu referință la conectorul englez „so”:

(11) a. It's raining.

⁵¹ Mecanismul este ilustrat de exemplul următor (Sperber, Wilson, 1995, p. 194):

P: Ai dori să conduci un Mercedes?

M: Nu aş conduce niciodată un automobil de lux.

Premisa implicitată: Un Mercedes este un automobil de lux.

Concluzie implicitată: M nu doreşte să conducă un Mercedes.

b. So the grass is wet.⁵²

În interpretarea conceptuală a lui P. Grice, utilizarea lui „so” indică că locutorul realizează actul de limbaj al explicării. Se implică convențional că (11a) explică (11b). În interpretarea procedurală a lui D. Blakemore, „so” este un conector inferențial care codifică următoarea procedură: procesați (11b) drept concluzie.

Autorii remarcă că există, în primul rând, motive descriptive pentru a prefera explicația procedurală. Nu toate ocurențele lui „so” pot fi descrise ca introducând explicații. Un alt argument ține de faptul că așa-numiții conectori discursivi, atribuiți de P. Grice categoriei implicaturilor convenționale, sunt greu de reprezentat în termeni conceptuali. Care este forma propozițională codificată de „deci” sau „or”? Deoarece noi nu avem acces direct nici la calculul gramatical, nici la procesele inferențiale utilizate în procesul de înțelegere, o analiză procedurală a conectorilor (deși și alte categorii se pretează unor astfel de analize) ar explica lipsa unui acces direct la informațiile pe care ei le codifică.

Deoarece MID vizează în primul rând informațiile transmise de datele lingvistice și contextuale privind direcția timpului, în cadrul Modelului se adoptă o poziție minimalistă față de diferența de conținut dintre informațiile conceptuale și procedurale. În schimb, aceste diferențe de conținut sunt utilizate plener pentru a formula principiile ierarhice pe care se bazează MID, și anume (Moeschler, 2000a, p. 64):

A. Informațiile contextuale sunt mai puternice decât informațiile lingvistice.

B. Informațiile procedurale sunt mai puternice decât informațiile conceptuale.

C. Informațiile procedurale propoziționale sunt mai puternice decât informațiile procedurale incorporate morfologic.

În continuare, vom arăta cum această ierarhie a forței informațiilor a fost validată empiric (Moeschler, 2000a; Moeschler, 2002b; Moeschler, 1999).

Metodologic, testarea previziunilor ierarhice ale MID a fost realizată în baza enunțurilor *Max îl împinge pe Jean (Max pousse Jean)* și *Jean cade (Jean tombe)*, unde s-a variat: poziția enunțurilor, timpul verbal (*passé simple* și *plus-que-parfait*), prezența conectorilor (*et (și)*, *parce que (pentru că)*).

Pentru a valida **principiul A**, sunt analizate exemplele (12) și (13), în care a fost utilizat perfectul compus.

(12) Max l-a împins pe Jean. El (Jean) a căzut. (*Max a poussé Jean. Il [Jean] est tombé.*) (IAV⁺)

(13) Jean a căzut. Max l-a împins. (*Jean est tombé. Max l'a poussé.*) (IAR⁺)

Ceea ce demonstrează aceste exemple este că *passé composé*, în limba franceză, nu are forța necesară pentru a indica vreo direcție a timpului, deoarece ordinea enunțurilor, sau mai degrabă ordinea predicatelor, este cea care determi-

⁵² Plouă. Așa că/deci iarba este udă.

nă inferența direcțională. Faptul interesant pentru MID rezidă în modul în care fiecare din aceste interpretări presupune că informația conceptuală, obținută din regula *a împinge* → *a cădea*, are rolul de premisă implicită. Procesul deductiv decurge în modul următor:

Regula a împinge → *a cădea*: (a împinge, x, y) CAUZĂ (a cădea, y).

Premisă implicită (ipoteză contextuală): Dacă Max îl împinge pe Jean, atunci Jean cade după aceasta.

Implicație contextuală:

- a. Dacă Max îl împinge pe Jean, atunci Jean cade după aceasta.
- b. Max îl împinge pe Jean.
- c. Jean cade după aceasta.

Totuși, ne putem imagina că (12) și (13) sunt enunțate într-o situație, în care ipoteza contextuală de mai sus nu poate fi construită. De exemplu, pentru locutor și interlocutor este mutual manifest că mai întâi Jean a căzut și doar după aceasta Max l-a împins (de exemplu, pentru a-l proteja). În aceste condiții, vor fi pertinente interpretările IAR și IAV. Ele sunt posibile cu o ipoteză contextuală alternativă, care va produce și o implicație contextuală diferită:

Ipoteză contextuală alternativă: Jean cade și după aceasta Max îl împinge.

Implicație contextuală alternativă: Max îl împinge pe Jean pentru că Jean a căzut.

Această implicație contextuală este rezultatul unei saturări pragmatice și permite validarea IAR și IAV, respectiv. Interpretarea cauzală este rezultatul căutării unei pertinente optimale. Dacă relația cauzală ordinară nu poate fi inferată, se va căuta una nouă, dacă aceasta este posibil, în virtutea principiului de relevanță optimală.

Totuși, principiul de optimalitate descris *supra* explică de ce interpretările IAR și IAV, deși sunt posibile, nu sunt optimale și nu corespund unui mod obișnuit de a comunica.

Principiul B poate fi testat prin prisma constrângerilor impuse de timpurile verbale (expresii procedurale) asupra relațiilor conceptuale cauzale (*a împinge* – *a cădea*).

Exemplele (12) și (13) au arătat că, în franceză, direcția temporală este determinată de ordinea predicatelor respective. Dacă *passé composé* este înlocuit cu *passé simple*, rezultatul, de această dată, este univoc.

(14) Max îl împinse pe Jean. El (Jean) căzu. (*Max poussa Jean. Il [Jean] tomba.*) (IAV⁺)

(15) Jean căzu. Max îl împinse. (*Jean tomba. Max le poussa.*) (IAV⁺, IAR⁻)

Aceeași observație este valabilă și pentru *plus-que-parfait*, care impune IAR, oricare ar fi relația conceptuală inferabilă:

(16) Max îl împinse pe Jean. El (Jean) căzuse. (*Max poussa Jean. Il [Jean] était tombé.*) (IAR⁺, IAV⁻)

(17) Jean căzu. Max îl împinsese. (*Jean tomba. Max l'avait poussé.*) (IAR⁺)

Exemplul (17) arată cum informația procedurală și informația conceptuală sunt în acord, iar contextul de interpretare, rezultat din regula conceptuală, poate fi construit. Exemplul (16) este mai delicat, dacă combinăm principiul A și principiul B. Acesta din urmă ne spune că procedura *plus-que-parfait* trebuie să desfășoare regula cauzală *a împinge – a cădea*. Principiul A ne cere să acordăm prioritate informațiilor contextuale, în defavoarea informațiilor lingvistice. Ar trebui astfel să putem păstra premisa implicată obținută din relația cauzală și să anulăm IAR declanșată de *plus-que-parfait*. MID propune pentru astfel de cazuri următorul amendament: o ipoteză contextuală poate fi construită în baza unei reguli conceptuale doar dacă regula conceptuală nu este blocată de o informație procedurală (timpuri verbale, conectori). Ceea ce se întâmplă în astfel de cazuri a fost numit în cadrul MID „acomodare pragmatică” (Moeschler, 2000a, p. 74), adică construirea unei noi ipoteze contextuale. În (16), validarea direcției IAR a e2 este realizată prin noua ipoteză contextuală „Jean cade, după care Max îl împinge”.

Principiul C se referă exclusiv la informațiile procedurale. El stipulează că informațiile procedurale cu domeniu de aplicare propozițional sunt prioritare în raport cu informațiile procedurale incorporate morfologic.

Înainte de a testa raportul de forțe dintre conectori și timpuri verbale, s-a determinat orientarea intrinsecă asociată timpurilor verbale și conectorilor. Exemplele (18)-(21) au confirmat ipoteza prealabilă privind direcția *înainte* a *passé simple* și direcția *înapoi* a *plus-que-parfait*, cu o direcție *înainte* asociată lui „et” (și) și o direcție *înapoi* lui „parce que” (pentru că):

(18) Max îl împinse pe Jean și el (Jean) căzu. (*Max poussa Jean et il [Jean] tomba.*) (IAV⁺)

(19) Jean căzu și Max îl împinse. (*Jean tomba et Max le poussa.*) (IAV⁺)

(20) Max îl împinse pe Jean, pentru că el (Jean) căzuse. (*Max poussa Jean, parce qu'il [Jean] était tombé.*) (IAR⁺)

(21) Jean căzu, pentru că Max îl împinsese. (*Jean tomba, parce que Max l'avait poussé.*) (IAR⁺)

Putem observa că în aceste exemple ambele tipuri de informații procedurale se potrivesc, iar informațiile procedurale și conceptuale concordă în (18) și (21) și diverg în (19) și (20).

Pentru a testa principiul C, au fost utilizate secvențe de enunțuri cu *passé simple* și *plus-que-parfait* care conțineau conectori a căror direcție era contrară timpului verbal cu care se combină.

(22) Jean căzu, pentru că Max îl împinse. (*Jean tomba, parce que Max le poussa.*) (IAR⁺)

(23) Max îl împinse pe Jean și el (Jean) căzuse. (*Max poussa Jean et il [Jean] était tombé.*) (IAV[?])

Pentru (22), J. Moeschler notează că doar puriștii ar putea insista asupra *plus-que-parfait*. În rest, lectura IAR este pertinentă. În (23), *plus-que-parfait* cere o IAR, dar „et” impune o IAV. Instrucțiunile sunt astfel de orientare opusă și nu este posibil, ca în (22), să se anuleze informația procedurală a timpului verbal. Lectura care rezultă este anevoioasă, dar posibilă. Este necesar să se facă o IAV, apoi o IAR. Se introduce un t_3 care fixează momentul din care este văzut t_2 al „Jean cade”, ceea ce explică *plus-que-parfait*.

Probleme similare apar și în interpretarea lui (24), care este și mai dificil, deoarece se anulează relația cauzală prin predefinire. Exemplul (25) este problematic, deoarece se pretează la două interpretări – IAR și IAV.

(24) Jean căzu și Max îl împinsese. (*Jean tomba et Max l'avait poussé.*)

(25) Max îl împinse pe Jean, pentru că el căzu. (*Max poussa Jean, parce qu'il [Jean] tomba.*)

2.3.3. Implicațiile teoretice ale Modelului Inferențelor Direcționale

Cea mai importantă implicație teoretică a testării celor trei principii este că inferențele *înainte* sau *înapoi* sunt rezultatul trăsăturilor direcționale, obținute în urma combinării informațiilor lingvistice (predicate, timpuri verbale și conectori) cu ipotezele contextuale.

O trăsătură direcțională poate fi definită ca o informație semantică minimală, posedată de o expresie lingvistică, sau atribuită unei ipoteze contextuale, care participă (anume participă și nu declanșează în mod independent) la construirea inferenței direcționale (Moeschler, 2000a, p. 69). Pentru aceasta ar fi necesar să fie întrunite două condiții. O ipoteză contextuală ar trebui să confirme (să valideze) trăsătura direcțională. Și trăsătura direcțională ar trebui să fie compatibilă cu trăsăturile direcționale asociate celorlalte expresii conceptuale sau procedurale.

Prima condiție reformulează astfel principiul A: o trăsătură direcțională atribuită unei ipoteze contextuale este mai puternică decât o trăsătură direcțională purtată de informația lingvistică. Faptul că trăsăturile posedate de informația conceptuală sunt slabe, în opoziție cu trăsăturile puternice ale ipotezelor contextuale, se justifică prin faptul că trăsăturile slabe indică o direcție potențială, în timp ce trăsăturile puternice – o direcție actuală.

A doua condiție stipulează că o inferență direcțională este rezultatul compozițional al tuturor trăsăturilor direcționale ale enunțului.

Pentru a indica în baza căror principii se produce calcularea inferențelor, MID adaugă astfel principiilor A, B și C altele două – D și E.

D. O trăsătură puternică domină o trăsătură slabă sau o secvență de trăsături slabe.

E. O trăsătură slabă sau o secvență de trăsături slabe trebuie să fie validate de o trăsătură puternică.

Principiile D și E introduc opoziția dintre trăsături slabe și trăsături puternice. Dacă corelăm această distincție cu cele două direcții, obținem patru tipuri de trăsături direcționale cu care operează MID:

1. [iav] trăsături slabe *înainte*;
2. [IAV] trăsături puternice *înainte*;
3. [iar] trăsături slabe *înapoi*;
4. [IAR] trăsături puternice *înapoi*.

În continuare, MID atribuie fiecărui tip de informație implicată în calcularea inferențelor direcționale un tip de trăsătură, obținând următoarea ierarhie în termeni de forță (Figura 2.1).

Ipoteză contextuală ***trăsătură puternică***

Informație procedurală propozițională **(conectori)** ***trăsătură puternică***

Informație procedurală morfologică **(timpuri verbale)** ***trăsătură slabă***

Informație conceptuală **(predicate)** ***trăsătură slabă***

Fig. 2.1. Ierarhia trăsăturilor direcționale

În afară de o ierarhie a modului în care sunt distribuite forțele, în funcție de categorii gramaticale și de natura informațiilor, din validarea empirică rezultă că putem atribui o direcție și o forță nemijlocit expresiilor lingvistice implicate în calculul inferențelor direcționale. Tabelul 2.1 ilustrează cum sunt atribuite trăsăturile direcționale timpurilor verbale și conectorilor care au fost testați deja. Timpurilor le corespund trăsături slabe, iar conectorilor trăsături puternice, conectorul „et” și *passé simple* sunt asociați cu inferența *înainte*, iar conectorul „parce que” și *plus-que-parfait* indică o inferență *înapoi*. *Passé composé*, în franceză, este purtător al unei inferențe statice ([is]), ceea ce a permis, în cadrul MID, să se atribuie ordinii predicatelor, care exprimă o cauză, o trăsătură *înainte* sau *înapoi*, în funcție de apariția lor în procesul de enunțare.

Tabelul 2.1. Trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice

Expresia	Trăsătura direcțională
<i>Passé simple</i>	[iav]
<i>Plus-que-parfait</i>	[iar]
<i>Passé composé</i>	[is]
<i>Et</i>	[IAV]
<i>Parce que</i>	[IAR]
<i>A împinge ... a cădea</i>	[iav]
<i>A cădea ... a împinge</i>	[iar]

Înainte de a ilustra cum are loc atribuirea unei trăsături direcționale, în urma interpretării unui enunț, vom prezenta algoritmul general de procesare a inferențelor direcționale (Moeschler, 2000a, p. 71):

I. Enunțului e1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice.

II. Construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale.

III. Atribuirea enunțului e2 a unei trăsături direcționale în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice.

IV. Calcularea inferenței direcționale a discursului [e1-e2].

V. Validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile.

În baza acestui algoritm de calculare a inferențelor direcționale, precum și a principiilor A-E și a ierarhiei trăsăturilor direcționale, procedura se desfășoară după cum urmează (Moeschler, 2000a, p. 72):

(26) Jean căzu, pentru că Max îl împinsese (*Jean tomba, parce que Max l'avait poussé*).

I. Enunțului e1 (*Jean căzu*) i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

căzu (passé simple) = [iav] → e1: [iav]_{e1}.

II. Construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la *a cădea*.

III. Enunțului e2 (*pentru că Max îl împinsese*) i se atribuie o trăsătură direcțională:

Parce que = [IAR];

împinsese (plus-que-parfait) = [iar];

→ e2: [IAR]&[iar] = [IAR]_{e2}.

IV. Calcularea inferenței direcționale pentru [e1-e2]:

[e1-e2]: [iav]_{e1}&[IAR]_{e2} = [IAR]_{e1-e2}.

V. Validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile: accesarea ipotezei contextuale „dacă Max îl împinge pe Jean, atunci Jean cade după aceasta”, care validează interpretarea [IAR]_{e1-e2}.

În lumina celor prezentate, putem reveni la unele dintre exemplele problematice, menționate în subcapitolul anterior.

(25) Max îl împinse pe Jean, pentru că el căzu.

O interpretare [IAR] a (25) ar respecta versiunea amendată a principiului A și principiul B. Problema constă în faptul că acomodarea pragmatică în (25) este mai anevoioasă decât în (16). Se presupune că trebuie să anulăm și [iav] a *passé simple*, și [IAV] a ipotezei contextuale. În timp ce o interpretare [IAV] a (25) cere de la destinatar să anuleze doar [IAR] a conectorului „pentru că”. Deși [IAV]₂₅ nu este cel mai bun exemplu de comunicare, totuși inferența *înainte* este interpretarea care necesită mai puțin efort, pentru că necesită să se anuleze mai puțină informație direcțională.

Drept argument suplimentar pentru o astfel de interpretare, argument care s-ar putea aplica și în limba română, este că în (25) nu avem de a face decât cu un caz particular de utilizare a lui „parce que” (pentru că), numit utilizare epistemică sau inferențială (Moeschler, 1989), în care relația cauzală este inversată. Astfel, relația cauzală se produce nu de la dreapta la stângă, dar de la stânga la dreapta. Bazându-se pe aceste observații, J. Moeschler propune ipoteza conform căreia utilizarea nonliterală a lui „parce que” îl transformă într-un conector cauzal *înainte*, cu condiția că o regulă cauzală este accesibilă sau inferabilă. În acest caz, am putea vorbi de un adevărat uz pragmatic al conectorului (Moeschler, 2000a, p. 76).

Spre deosebire de exemplele (16) și (25) care ar putea fi considerate contraexemplu ale MID, deoarece contrazic anumite intuiții ale locutorului, există și contraexemplu ca (23) și (24) pentru care MID nu poate furniza o interpretare clară. Le reluăm aici:

(23) Max îl împinse pe Jean și el (Jean) căzuse. (*Max poussa Jean et il [Jean] était tombé.*)

(24) Jean căzu și Max îl împinsese. (*Jean tomba et Max l'avait poussé.*)

Am arătat *supra* cum este posibilă interpretarea [IAV] a lui (23). Același principiu poate fi aplicat și lui (24), dar cu o dificultate în plus. Interpretarea [IAV] nu se poate baza pe nicio regulă conceptuală. Ambele cazuri se reduc la un conflict între [IAV] a conectorului și [iar] a *plus-que-parfait*. Interpretarea [IAV] nu este, prin urmare, imposibilă, ci doar complexă, din cauza conflictului dintre trăsăturile direcționale.

Din toate exemplele analizate, putem observa cum MID permite să se descrie nu doar interpretările adecvate, dar și să le prezică pe cele care sunt mai dificil de accesat. Revenind la principiul de optimalitate, postulat alături de principiul economiei (Moeschler, 2002b), putem deduce că, în viziunea MID, calitatea unui discurs depinde de numărul de conflicte posibile între trăsăturile direcționale. O

interpretare optimală este cea care minimizează conflictele. Prin urmare, conflictele care implică trăsături puternice afectează considerabil discursul, iar conflictele dintre trăsături slabe (timpurile verbale) au consecințe mai modeste.

Aplicând principiul economiei (minimizarea efectelor cognitive) și principiul optimalității (minimizarea conflictelor dintre trăsăturile direcționale), J. Moeschler elaborează, pentru exemplele testate, o scară a optimalității, în interiorul căreia pot fi identificate patru grupuri în descreștere:

I. În (14), (17), (18) și (21) diferența constă în caracterul explicit sau implicit al trăsăturii direcționale puternice (conectorul). Principiul economiei stipulează că exprimarea implicită a inferenței direcționale este mai eficientă decât exprimarea explicită, deoarece o trăsătură direcțională puternică poate fi inferată din informația conceptuală lexicală (regula *a împinge-a cădea*).

II. În acest grup, din care face parte doar (22), conflictul este între trăsăturile procedurale slabe ale timpului verbal (*passé simple*) și toate celelalte trăsături. Însă, deoarece nu este necesar de modificat nicio trăsătură puternică, nu se impune o acomodare pragmatică.

III. Exemplele (19), (15), (16) și (20), dimpotrivă, cer o acomodare pragmatică. Direcția inferată din informația conceptuală a fost modificată, fie pentru că timpurile și conectorii aveau o direcție inversă față de informația conceptuală, fie doar timpurile.

IV. La nivelul de jos al optimalității se găsesc exemplele (23), (25) și (24), unde putem atesta conflicte între predicate, timpuri și conectori, ceea ce înseamnă că interpretările sunt greu de accesat.

În urma acestei prezentări a MID, se impune întrebarea legitimă dacă modelul este suficient de general pentru a include inferențele direcționale obținute din alte predicate, alte timpuri verbale, alți conectori și din mai mult decât două enunțuri.

Într-adevăr, inferența direcțională nu este unica relație temporală posibilă între evenimente. IAR, de exemplu, indică și o relație cauzală. Semanticele discursive, în special SDRT, au definit de altfel și alte relații discursive decât *Narațiunea* (asociată IAV) și *Explicația* (IAR). Pentru discursurile temporale sunt pertinente și astfel de relații ca *Elaborare*, *Fundal* și *Rezultat*. După cum ilustrează analizele propuse de J. Moeschler (2000a și 2002b), MID se poate aplica și la celelalte tipuri de relații și la discursuri mai complexe.

Rezultatul implică cauzalitate și IAV, *Elaborarea* este o relație parte-tot, care poate fi înțeleasă ca incluziune temporală. Incluziunea temporală este un rezultat posibil al inferenței temporale, obținut în baza unei ipoteze contextuale, accesibilă din informația conceptuală. *Fundalul* implică incluziune temporală și nonlimită (*unboundedness*).

Prin urmare, pentru a obține relația de incluziune, modelul direcțional trebuie completat cu alte două trăsături temporale: trăsătura de incluziune („inferențe

englobante”– [ie]), trăsătura de limită și nonlimită. În *Rezultat*, trebuie să apară trăsătura *înainte* și trăsătura de nonlimită. În *Elaborare*, incluziunea trebuie să fie inferată din relația parte-tot dintre evenimente. Pentru *Fundal* sunt caracteristice trăsăturile de incluziune și nonlimită.

O particularitate a MID, care devine evidentă în raport cu celelalte modele ale referinței temporale ilustrate în această lucrare, este faptul că modelul nu recurge la coordonatele R, E, S, definite de H. Reichenbach (1947). Această particularitate nu implică însă că în cadrul MID este imposibil de realizat o analiză a referinței temporale, utilizând coordonatele respective. Astfel, trăsăturile direcționale [iav], [iar] și [ie] pot primi următoarele valori (Moeschler, 2000a, p. 78):

- [iav] presupune o schimbare a referinței temporale; trăsătura *înainte* poartă instrucțiunea „treceți de la punctul de referință curent R_i la punctul R_{i+1} ”;

- [iar] implică păstrarea referinței temporale, dar punctul evenimentului este anterior față de punctul de referință curent; instrucțiunea asociată este: „treceți de la punctul de referință R_i la punctul E_{i-1} ”;

- [ie] presupune păstrarea punctului de referință R curent și incluziunea temporală a R în E; instrucțiunea este: „includeți R_i curent în E”.

Trăsăturile direcționale sunt concepute astfel drept predicate cu două argumente, descrise semantic în modul următor: [iav] $\equiv < ([R1 ; E1], [R2 ; E2])$; [iar] $\equiv > ([R1 ; E1], [E2])$; [ie] $\equiv \subseteq ([R1 ; E1], [E2])$, unde $<$ semnifică „precedă temporal”, $>$ „succedă temporal”, \subseteq „este inclus temporal”.

În acest mod, se demonstrează că MID permite să se calculeze referința temporală, doar că aceasta este secundară în cadrul modelului, derivabilă prin reguli de conversiune. Principalul argument de ce referința temporală nu este principiu de analiză în cadrul MID ține de dorința autorului de a avea un format de descriere identic pentru toate tipurile de expresii (conceptuale, procedurale), precum și pentru ipotezele contextuale. Acest format permite, în același timp, ca rezultatul calculului inferențial să fie convertit în coordonate temporale, iar procedurile atribuite timpurilor verbale – în termeni de relații între coordonate (Moeschler, 2000a, p. 78).

În încheiere, vom arăta cum MID concepe interacțiunea dintre semantică și pragmatică, pentru a sublinia universalitatea lui și relevanța aplicării sale pe materialul limbii române. Deși credem, că deja la această primă etapă, chiar în baza exemplelor traduse, s-a putut observa că implicațiile teoretice ale MID erau suficient de coerente cu fenomene pe care le-am putea semnala și în română. Dacă și au existat unele excepții, acestea pot fi valorificate, în opinia noastră, sub forma unor ipoteze asupra funcționării timpurilor verbale în română. Aceste ipoteze sunt verificabile tocmai prin prisma prevederilor MID.

Principala consecință teoretică a MID este legată de interfața dintre lingvistică și pragmatică, și semantică și pragmatică. Astfel se profilează următorul algoritm (Moeschler, 2002b, p. 18):

I. Modulul lingvistic produce reprezentări structurale care includ trăsături temporale și direcționale.

II. Forma logică derivată conține informație conceptuală și procedurală, adică adrese pentru concepte și trăsături direcționale în cazul informației procedurale.

III. La etapa inferențială (pragmatică) are loc selectarea sau elaborarea ipotezelor contextuale. Calculul trăsăturilor direcționale ia în considerare atât informația lingvistică, cât și informația contextuală.

IV. După calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr.

Din această procedură, rezultă că inferența direcțională este un pas important în identificarea formei propoziționale, alături de dezambiguizare, atribuirea referenților și alte tipuri de saturare. Din aceasta deducem și totodată postulăm posibilitatea de a formaliza inferența direcțională drept unitate sau subunitate de proces, într-o abordare a traducerii ca activitate cognitivă.

3. MODELUL INFERENȚELOR DIRECȚIONALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Într-un studiu dedicat inovației în științele lingvistice și literare, pragmatianul elvețian J. Moeschler puncta faptul că cea de-a treia revoluție, revoluția informatică, a schimbat semnificativ fața științelor, atât la nivelul informațiilor disponibile, cât și al metodelor utilizate. În domeniul lingvisticii și literaturii, inovațiile vizează în special elaborarea marilor corpusuri, de cele mai multe ori adnotate, și implementarea metodelor experimentale în cercetare, completate de metode statistice, necesare prelucrării rezultatelor experimentale. Această constatare este îndeosebi pertinentă în cazul disciplinelor care își fixează limbajul și manifestările sale drept obiect de studiu (Moeschler, 2018).

Cercetătorul, în baza mai multor răspunsuri oferite de reprezentanții „Académie suisse des sciences humaines et sociales”, trasează principalele inovații tematice din domeniul științelor limbii, printre care se remarcă diversitatea interlingvistică și intralingvistică, precum și abordările psiholingvistice, de exemplu ale fenomenelor de procesare și achiziție a limbajului. Din punct de vedere metodologic, „mutațiile inovatoare” se referă la utilizarea metodelor preluate din alte domenii, în primul rând, metodelor experimentale și metodelor empirice. Astfel, chiar și sintaxa poate fi supusă unui studiu experimental, unde evaluarea gramaticalității prin „da/nu” este înlocuită cu estimări graduale pe scala Likert (Moeschler, 2018, p. 28-27).

Aceste predicții sunt valabile și pentru domeniul investigațiilor traductologice. Astfel, în 2005, într-un eseu despre viitorul traductologiei, M. Tymoczko proiecta șase direcții de dezvoltare a cercetării în domeniul traducerii. Prima viza definirea traducerii. Deși poate părea trivial, efortul traductologilor de a-și defini propriul obiect de studiu este totuși esențial pentru delimitarea lui și investigarea sa ulterioară. Din aceste considerente, cercetările traductologice din ultimii cincizeci de ani au fost motivate și de necesitatea de a caracteriza fie aspecte ale activității de traducere, fie ale traducerilor propriu-zise. Au fost elaborate cercetări axate pe dimensiunea lingvistică a traducerii, relevând asimetrii și anizomorfisme lingvistice, precum și pe natura comunicării verbale, în general, și limitele pe care aceasta le impune traducerii. Un alt grup de cercetări a abordat traducerea din perspectivă literară sau poetică, punând în valoare aspecte legate de traducerea diverselor genuri literare, tipuri de text, dar și de fenomene de intertextualitate. Deoarece traducerea nu poate fi definită doar lingvistic și textual, un șir de cercetări au explorat aspectele culturale ale traducerii. În opinia lui M. Tymoczko, în pofida numărului impunător de investigații, obiectivul de a defini traducerea nu a fost atins și va continua să reprezinte o tendință importantă în viitorul cercetărilor traductologice, manifestându-se în cercetări de corpus, studii descriptive istorice, analize ale protoalelelor verbalizării concomitente (2005,

p. 1083). Cercetătoarea americană subliniază că acest fapt se datorează naturii deschise a conceptului „traducere”, ceea ce înseamnă că orice abordare descriptivă a traducerii-proces sau a traducerii-produs, în diferite perioade de timp și contexte culturale, sau în diferite scopuri, nu poate decât să aprofundeze cunoștințele noastre despre traducere și să contribuie la definirea acesteia (2005, p. 1085).

Cea de-a doua direcție ține de internaționalizarea traducerii și traductologiei. În acest context, M. Tymoczko vorbește despre necesitatea de a renunța la o viziune „eurocentrică” asupra traducerii și a cercetărilor în traducere, în favoarea dezvoltării unui spectru mai larg în conceptualizarea domeniului și a practicilor (2005, p. 1088). Pentru traducerea în spațiul românesc și în/din limba română, această tendință reprezintă o oportunitate cu atât mai valoroasă, cu cât include o importantă dimensiune autoreflexivă.

Globalizarea și tehnologiile emergente constituie coordonatele celei de-a treia direcții. În contextul dezvoltării rapide a tehnologiilor informaționale și a unei mondializări tot mai pregnante, traducerea este supusă unei mutații similare trecerii de la oralitate la scris și de la manuscript la tipar. La nivel științific, impactul acestor tranziții se va face resimțit prin studii care reevaluează natura traducerii-proces și traducerii-produs, precum și prin integrarea graduală a traducerii intersemiotice în domeniul traductologiei.

Următoarea direcție preconizată de M. Tymoczko se înscrie într-o paradigmă a inovației, similară celei menționate de J. Moeschler. Traductologia va continua să utilizeze cadre teoretice elaborate în alte domenii științifice. Dar, notează cercetătoarea, succesul investigațiilor care includ un cadru preluat dintr-un alt domeniu sau o categorie supraordonată (cea a discursului, de exemplu) rezidă în a vedea traducerea drept o manifestare a categoriei mai mari, și nu în a considera categoria drept un atribut al traducerii.

Direcțiile cinci și șase reflectă în special dimensiunea traducerii ca proces și țin de raportul dintre traducere și științele cognitive, precum și de aportul pe care îl poate aduce neurofiziologia la înțelegerea activității cerebrale în momentul trecerii de la o limbă la alta. Științele cognitive pun la dispoziția traductologiei decenii de cercetări, validate și recunoscute, care ar putea face lumină asupra unui număr important de subiecte centrale traducerii. M. Tymoczko citează exemplul echivalenței, unul dintre conceptele-cheie ale traductologiei, care ar putea fi studiată prin prisma principiului similarității din cadrul științelor cognitive (2005, p. 1092).

Orientarea neurofiziologică, cea mai radicală în opinia autoarei, va oferi o viziune mai clară asupra activității individuale a traducătorului. Dezvoltarea neurofiziologiei va permite cercetătorilor, inclusiv din domeniul traductologiei, să răspundă la întrebări legate de natura procesului de traducere în raport cu alte procese lingvistice, sau la întrebări ce țin de modul cum diferite tipuri de traducere implică activitatea cerebrală. M. Tymoczko consideră că biologii interesați

de limbaj, de achiziția limbajului și de bilingvism vor deveni actorii principali ai cercetărilor traductologice din viitor (2005, p. 1093).

Abordarea traductologică a MID în calitate de obiectiv central al cercetării noastre tot își propune să urmeze ideile programatice enumerate de J. Moeschler și M. Tymoczko, în special cu referință la dimensiunile empirico-experimentale, interdisciplinare și cognitive ale investigației științifice.

3.1. Modele empirice și experimentale

Predicțiile enumerate *supra* pun în valoare locul modelelor empirice și experimentale în traductologia secolului XXI, precum și caracterul interdisciplinar sau de frontieră al studiilor empirice, care de obicei se bazează pe „postulate, ipoteze sau poziții de natură lingvistică, psiholingvistică și pragmatică” (Dancette, Ménard, 1996, p. 139).

Conform buletinului CIRIN, o rețea internațională de informare privind cercetarea în domeniul interpretării de conferință, dintre cele 75 de intrări, elaborate între 2010-2019, rata investigațiilor empirice reprezintă 60%, ceea ce confirmă o puternică tendință a cercetărilor de a fi din ce în ce mai empirice, în opoziție cu studiile conceptuale (Gile, 2011).

Din perspectivă epistemologică, cercetările empirice în științele umane pot fi clasificate în două categorii principale: studii cantitative, bazate pe determinarea corelațiilor, și studii calitative, axate pe observarea unui fenomen în momentul desfășurării acestuia, fie în mediul său natural, fie într-un cadru experimental. Conform lui J. Dancette și N. Ménard, în traductologie, studiile cantitative pot fi de două tipuri: investigații comparate de natură lingvistică, care neutralizează substanțial figura traducătorului în procesul confruntării textelor-sursă și textelor-țintă; și investigații axate pe studierea variabilelor care ar putea influența derularea unui proces, actorii cărora sunt indivizi considerați reprezentativi pentru un anumit eșantion (Dancette, Ménard, 1996, p. 140).

Spre deosebire de studiile cantitative, cele calitative își propun să urmărească comportamentele individuale și procesele care duc la îndeplinirea unei sarcini. În contextul traducerii, investigațiile de proces sunt utilizate pentru a atinge o varietate de obiective, printre care identificarea unității de traducere, impactul emoțional al temei abordate, condițiile psihologice ale creativității (Dancette, Ménard, 1996, p. 141). Din atare motive, în contextul acestei cercetări, am privilegiat interpretările calitative ale rezultatelor obținute în urma performanței subiecților în cadrul experimentului. Considerăm că este util, în special în cercetări axate pe raportul dintre competență și performanță, de acordat un spațiu de expresie, directă sau indirectă, locutorilor propriu-ziși. Un studiu anterior, cu public francofon, a justificat această strategie, permițându-ne în calitate de cercetător să ne completăm intuițiile cu contribuții nemediate ale vorbitorilor de

franceză despre ceea ce ei concep drept standard de competență-performanță în limba lor maternă și despre cum aceste percepții se reflectă asupra unor subiecte mai largi, cum este cel al identității lingvistice (Breahnă, 2017).

D. Gile reflectă diversitatea studiilor empirico-experimentale în traductologie prin intermediul unei tipologii, definită în termeni de simplitate și de impact al intervenției cercetătorului. Din prima categorie, pe care traductologul o rezervă studiilor naturaliste și studiilor experimentale noninvazive, fac parte investigațiile care examinează strategiile și tacticile traducătorilor, atitudinile și obișnuințele acestora (Gile, 2011, p. 48). Avantajul acestui tip de studii constă în a nu deforma substanțial procesul prin intervenția cercetătorului. Odată cu evoluția tehnologiilor, acuitatea observațiilor și analizelor este din ce în ce mai sporită.

Metodele mai complexe, dar și mai precise, care integrează mai multe componente ale traducerii, sunt catalogate de D. Gile drept metode și tehnologii invazive (Gile, 2011, p. 49). Dezavantajele acestor abordări rezidă în toate acele elemente care perturbă mediul natural al traducătorului și, prin urmare, pot influența calitatea și precizia rezultatelor și pune astfel sub semnul întrebării posibilitatea extrapolării lor.

În ce privește avantajele și dezavantajele metodelor calitative și cantitative, J. Dancette și N. Ménard, cu referință la cele din urmă, notează importanța pe care au avut-o, de exemplu, în a demonstra natura continuă a unităților de traducere, considerate anterior entități discrete. Pe planul performanței individuale, studiile cantitative scot în evidență un șir de tendințe observabile într-un grup-țintă, considerat reprezentativ. Desigur, dezavantajele principale ale cercetărilor statistice țin nemijlocit de acest criteriu de reprezentativitate sau de dimensiunile prea reduse ale grupurilor țintă sau ale grupurilor de control. Interpretarea rezultatelor este, de asemenea, problematică. Depistând corelații puternice, cercetătorul poate doar să propună ipoteza unei relații de cauză-efect, dar nu și să susțină existența acesteia (Dancette, Ménard, 1996, p. 141).

În pofida dezavantajelor semnalate *supra*, este totuși incontestabil faptul că viitorul cercetării în traductologie aparține anume modelelor empirice, în măsura în care evoluția tehnologică va permite să se reducă impactul distorsiunilor legate de implicarea cercetătorului în calitate de observator, și să se diminueze caracterul invaziv al unui mare număr de practici. De asemenea, din nou datorită progresului tehnologic, studiile cantitative, sau cele mixte, vor oferi rezultate statistice mai reprezentative, în baza volumului mare de date prelucrate.

MID nu este un model traductologic, fiind conceput și testat primordial în domeniul pragmaticii, în context monolingv. Considerăm totuși că îl putem utiliza în calitate de model experimental traductologic, în virtutea faptului că cercetările în traducere pot importa modele, protocoale, poziții teoretice etc. din alte domenii de interes științific, pe care le vor aplica ulterior pentru a realiza un de-

mers descriptiv sau explicativ propriu, consolidat, după caz, de modele empirice sau teoretice strict traductologice.

De exemplu, în cadrul acestui proiect de cercetare, aplicarea MID pe un corpus în limba română se înscrie într-un demers ipotetico-deductiv de validare pe cale experimentală a unei construcții teoretice. Iar rezultatele obținute vor fi supuse ulterior unui demers inductiv în scopul de a formaliza un model traductologic de unitate/subunitate de traducere de natură temporal-direcțională.

Am subliniat faptul că MID, în virtutea modului în care **concepe interfața dintre semantică și pragmatică, este un model general, aplicabil pentru a ilustra cum se produc inferențele direcționale în orice limbă**. Modelul presupune că direcția temporală, dar și alte relații temporale, se pot infera prin combinarea informației lingvistice, conceptuale și procedurale, cu informația contextuală. Această combinație este supusă unui algoritm guvernat de o ierarhie a tipurilor de informație și de o opoziție între trăsătură *înainte* și trăsătură *înapoi*, cu eventuale actualizări la nivelul trăsăturilor, necesare pentru a ilustra și alte relații decât narațiunea și explicația.

Conform MID, pentru o limbă particulară este specific tipul și forța trăsăturii atribuite expresiilor lingvistice implicate în calculul inferențial. Altfel spus, în franceză și în română, perfectul simplu poate fi descris ca un timp verbal cu conținut procedural, caracterizat de o anumită direcție temporală și de o anumită forță atribuită acestei trăsături direcționale. Însă MID, în niciun caz, nu presupune că aceste două variabile de direcție și de forță vor avea aceleași valori în limbile respective. În acest sens, aplicarea empirică a MID pe materialul unei limbi ar trebui să ne permită să obținem această descriere specifică limbii în cauză. Constatarea respectivă are, în cadrul lucrării noastre, două consecințe majore, justificate de a doua parte a titlului cercetării, și anume consecințe traductologice. Pornim de la ipoteza că, dacă în urma aplicării MID în română se va adeveri că distribuția trăsăturilor, dar mai ales a forței trăsăturilor, este distinctă de ceea ce s-a atestat în franceză, atunci acest rezultat va implica ⁵³:

1. O consecință, pe care o vom numi pentru moment „didactică” presupune revederea sau recadrarea principiilor după care se predă și se evaluează în traducere transferul (echivalențele, corespondențele) informației temporale.

⁵³ Nu vom intra aici în dezbateri terminologice sau teoretice despre cum trebuie numite sau, mai general, concepute procesele care au loc la trecerea de la o limbă la alta. În cadrul acestui capitol, utilizăm *traducere* (și *transfer*) în mod neutru și ideologic nemarcat drept proces în urma căruia, obiectiv, s-a putut atesta că ceva ce era exprimat într-o limbă X acum este exprimat într-o limbă Y și că acest proces a implicat un oarecare transfer al unui oarecare tip de conținut, prin aplicarea unor proceduri oarecare de o natură oarecare. Toate aceste „oarecare” le utilizăm conștient în calitate de necunoscute asupra cărora ne vom concentra în compartimentele rezervate traducerii, anume în scopul de a determina conținutul lor.

2. O consecință, pe care o vom numi pentru moment „teoretică”, presupune identificarea, într-o perspectivă cognitivă, a unei unități sau subunități de traducere al cărei conținut ar putea fi inferența direcțională.

Considerăm că formularea primei consecințe în termeni didactici este justificată de două observații. Prima ține de paralelismul sistemelor temporale în franceză și română. Deși această similaritate a timpurilor se poate dovedi utilă în momentul învățării limbii franceze, datorită numeroaselor corespondențe pe care le poate opera cursantul, în momentul „învățării traducerii” paralelismul în cauză este deseori dăunător și produce rezultate nejustificate. Acest paralelism de sistem mai este încurajat și de un paralelism de performanță, în cazul *perfectului simplu/passé simple*. Am arătat în primul capitol că literatura științifică română invocă principii stilistice și/sau funcționale (scris/vorbire, stil literar/stil colocvial, *histoire/discours*), pentru utilizarea perfectului simplu în română, asemănătoare cu cele emise de literatura științifică franceză pentru utilizarea lui *passé simple*. Or, în opinia noastră, folosirea perfectului simplu în română, în calitate de echivalent pentru *passé simple*, ar trebui să se bazeze, în primul rând, pe argumente cognitive, adică numai dacă perfectul simplu în română poate declanșa procese inferențiale similare celor declanșate de *passé simple* în franceză, adică dacă perfectul simplu posedă o trăsătură de tip [iav]. Același argument poate fi invocat și pentru alte două timpuri: perfectul compus și mai-mult-ca-perfectul.

Dorim să precizăm că această consecință „didactică” s-a cristalizat într-o direcție de cercetare nu doar pe calea familiarizării noastre cu TP și cu MID, dar și pe cale inversă, din experiența pedagogică. Am putut constata empiric că utilizarea timpurilor trecutului în traduceri spre română ale textelor franceze care conțineau *passé composé*, *passé simple* și *plus-que-parfait* demonstau o distribuție foarte arbitrară a formelor și numeroase confuzii între forma de perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul. Or, ipoteza noastră este că, dacă utilizarea acestor timpuri ar fi justificată cognitiv, acest lucru nu s-ar întâmpla. Ceea ce are loc este o mimare a formelor franceze în română, o aproximare de formă, care însă nu este implicată în procesele de înțelegere. Altfel spus, ipoteza noastră inițială ar fi că, în limba română, perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul, pur și simplu, nu au trăsături direcționale. Tot ce posedă aceste expresii lingvistice este o trăsătură temporală [trecut]. Suntem de acord că această ipoteză este prea puternică pentru a fi testată în cadrul experimental al acestei cercetări, în special că nici nu ne-am fixat acest obiectiv. De aceea propunem o ipoteză mai slabă, dar coerentă cu cadrul experimental și modelul teoretic (MID): în română, trăsăturile direcționale ale perfectului simplu și mai-mult-ca-perfectului sunt latente și sunt activate doar când alte trăsături direcționale le confirmă. Dacă revenim la principiul de optimalitate, vom spune că trăsăturile perfectului simplu și mai-mult-ca-perfectului nu vor intra în conflict cu alte informații și nu vor impune acomodări pragmatice. Drept corolar al acestei ipoteze este statutul perfectului compus. Am

menționat în primul capitol că unele studii atribuie perfectului compus interpretări inverse ordinii temporale. De asemenea, am vorbit despre faptul că perfectul compus român, printre celelalte limbi romanice, este foarte avansat pe axa aoris-tizării și că în această calitate preia valorile temporale ale perfectului simplu. În acest context, devine foarte interesant să determinăm ce trăsături direcționale îi putem atribui acestui timp trecut, care se pare că, în româna modernă, este timpul trecut prin excelență. Inclusiv din aceste considerente, am introdus parametrul „perfectul compus” în structura experimentului nostru care, în alte aspecte, este aproape similar celui utilizat pentru verificarea MID în franceză.

În ce privește consecința „teoretică”, pentru moment ne vom limita la câteva considerații generale. Vom reveni la acest subiect după o prezentare mai clară a cadrului teoretic în care concepem procesul de traducere.

Opțiunea teoretică pe care am făcut-o pentru cercetarea de față nu este doar o alegere punctuală, necesară pentru a descrie și explica fenomenele de referință temporală în română. Ea se justifică și prin convingerea noastră că traducerea trebuie studiată primordial într-un cadru cognitiv. Considerăm că fără a recurge, în primul rând, la teorii generale ale înțelegerii și comunicării, ca de exemplu TP, este imposibil de a avea o teorie a traducerii. Din aceasta rezultă că procesul de traducere, înțeles într-un cadru cognitiv, este un proces inferențial al înțelegerii și comunicării. Și dacă inferența direcțională este o parte componentă a proceselor respective, ea poate fi concepută drept o unitate de procesare în traducere, respectiv o (sub)unitate de traducere.

Bazându-ne pe cele expuse *supra*, ne fixăm pentru această cercetare obiectivul de a arăta cum se produce inferența direcțională în română, adică ce structură ierarhică poate fi atribuită informațiilor conceptuale și procedurale în cazul timpurilor, verbelor și conectorilor români.

Pentru a atinge scopul propus, am decis să urmăm aceeași logică a validării empirice care a fost utilizată pentru MID, cu mici ajustări, ca introducerea perfectului compus printre timpurile testate și a unui parametru de forță pentru regula conceptuală a cauzalității. Ținem să precizăm că designul general al experimentului a fost realizat sub conducerea lui J. Moeschler în perioada 2012-2013.

Vom acorda, în capitolul de față, o atenție specială modului în care a fost conceput experimentul (designul), deoarece considerăm că relevanța și coerența rezultatelor este direct proporțională cu formularea clară a problemelor cercetate, precum și cu calitatea materialului și a procedurii aplicate.

În urma interpretării rezultatelor obținute din studiul experimental, răspundem la întrebările, ipotezele și intuițiile care au apărut până acum, dar și arătăm cum utilizăm aceste rezultate în abordarea traductologică. Ținem să precizăm, din start, că considerăm valoroase nu doar presupunerile confirmate, dar și cele infirmate sau cele care nu au obținut un rezultat concludiv. În opinia noastră, valoarea teoretică a aplicării MID în română rezidă, în primul rând, în a semnala

oportunitatea adoptării unui cadru teoretic cognitivist. Neconcordanțele care au apărut ca rezultat al aplicării MID pot servi drept imbold pentru a studia, în cadre experimentale sau non-experimentale mai înguste, anumite fenomene implicate în calculul inferențial. Aceste neconcordanțe nu reflectă în niciun caz eșecul TP sau al MID ca modele teoretice.

3.2. Precizări la designul experimentului

Înainte de a descrie materialul și metoda utilizate în aplicarea experimentală a MID în limba română, considerăm necesar să explicăm în ce sens utilizăm adjectivul „experimental”. O astfel de precizare ni se pare justificată în special în contextul dezvoltării semnificative a pragmaticii experimentale din ultimele decenii (Noveck, Sperber, 2004). Pragmatica experimentală este un domeniu interdisciplinar care își propune să testeze intuiții teoretice și observații sistematice, utilizând teste și modele experimentale deja consacrate în psihologia și psiholingvistica experimentală.

Studiul nostru nu este „experimental” în acest sens. Este totuși „experimental” în sensul în care nu este doar un studiu de caz, deoarece prin materialul pe care îl propunem participanților pentru interpretare (itemii experimentali) controlăm comportamentul acestora, altfel spus, le punem la dispoziție un input lingvistic predeterminat (Yin, 2018). Ceea ce ne propunem este similar cu validarea empirică căreia i-a fost supusă MID în limba franceză, introducând un șir de modificări la nivel de material și metodă:

- Pragmatica, în general, și TP, în particular, au fost elaborate de lingviști sau de filosofi ai limbajului fără vreo contribuție din partea psihologiei experimentale. Drept dovezi sau argumente ale teoriilor propuse au servit propriile lor intuiții despre cum un enunț inventat ar fi interpretat într-o situație ipotetică. Această metodă, după cum afirmă D. Sperber, nu este nicidecum greșită, toată realizările lingvisticii moderne bazându-se pe acest tip de intuiții (2004, p. 8).

- Validarea empirică a MID în franceză a aplicat, prin urmare, acest principiu al intuiției cercetătorului. Ceea ce ne-am propus noi în română este o abordare mixtă a procesului de validare, în care vom distinge două niveluri de interpretare: interpretarea pragmatică a materialului lingvistic, sau calculul inferențelor direcționale, și interpretarea rezultatelor obținute în urma calculului. Interesul unei astfel de abordări constă în a exclude subiectul cercetător din procesul de furnizare a datelor primare, în scopul de a evita situația în care vom găsi confirmări pentru că vom produce confirmări. Necesitate de disociere se explică prin poziția noastră față de MID. Considerăm corecte previziunile modelului referitor la existența unei ierarhii a informațiilor și a unei interpretări direcționale atașate expresiilor lingvistice, dar rămâne de văzut cum este structurată această ierarhie în română și cum sunt distribuite direcțiile în cadrul expresiilor lingvistice re-

spectivă. Din motivele evocate, prima etapă va fi realizată cu ajutorul unui public de vorbitori nativi de română.

- Dacă validarea MID în franceză viza doar verificarea celor trei principii A, B și C, noi ne propunem să testăm, în acest context adjectivul „experimental” este posibil mai pertinent, câteva ipoteze suplimentare. Ipoteze nu țin neapărat de MID ca formalizare a inferenței direcționale, ci de un fenomen mai larg – funcționarea timpurilor verbale în română. Ipotezele sunt rezultatul unui șir de observații constatate în timpul activității noastre didactice din domeniul traducerii. Întrucâtva ele sunt pre-MID și pot fi testate apelând și la alte metode și proceduri. Dar considerăm că testarea lor drept parte componentă a MID nu este lipsită de sens, din motive pe care le formulăm nemijlocit la prezentarea ipotezelor.

- În cele din urmă, cu referire la materialul utilizat în studiu, am introdus un șir de parametri care nu erau postulați explicit (presupunem din motive de anterioritate a MID) în momentul elaborării și validării MID. Explicăm, în continuare, utilitatea acestei decizii.

Problemele legate de ordinea temporală și efectele cauzale pot fi analizate nu doar dintr-o perspectivă pragmatică, dar și dintr-o perspectivă cognitivă. În „Coherence, Causality and Cognitive complexity in discourse” (2005), lingvistul T. Sanders încearcă să rezolve Paradoxul Complexității Cauzale: chiar dacă relațiile cauzale sunt considerate structuri lingvistice complexe, cercetările din domeniul procesării informației arată că ele necesită mai puțin efort de procesare și produc reprezentări mai accesibile în comparație cu structurile mai puțin complexe, ca de exemplu relațiile aditive.

Un răspuns pentru Paradoxul Complexității Cauzale ar fi că oamenii preferă să conecteze informația causală, deoarece strategia lor este să construiască o reprezentare puternic conectată. Conform principiului „Effort after Meaning”⁵⁴, astfel de reprezentări puternic conectate sunt obținute dacă este posibil de legat evenimentele de cauzele lor. Unele studii arată, de exemplu, că, în timpul lecturii, cititorii operează imediat inferențe cauzale *înapoi*. T. Sanders face o paralelă cu modul în care oamenii preferă să vadă structuri, modele și organizare, dar evită explicațiile care aduc drept argument întâmplarea. Această tendință nu se limitează doar la limbaj sau interpretarea limbajului. Este vorba de un principiu cognitiv general, bine cunoscut în domenii ca cel al percepției vizuale: recunoaștem mai bine configurațiile pe care le putem interpreta drept patternuri decât configurațiile accidentale (Sanders, 2005).

Faptul că vorbitorii unei limbi preferă să interpreteze cauzal secvențe de discurs este sugerat de SDRT sub forma principiului de maximizare a coerenței discursive. Intuitiv, preferăm o interpretare care oferă explicații unui comportament

⁵⁴ Efortul constant de a formula idei nefamiliare în termeni familiari în scopul de a înțelege informația ambiguă sau nouă.

intenționat, unei interpretări unde acest comportament nu este explicat (Asher, Lascarides, 1998, p. 107). La rândul său, S. C. Levinson, analizând conjuncția, observă că atunci când evenimentele sunt alăturate, există tendința de a le considera succesive în timp și, dacă este plauzibil, legate cauzal (2000, p. 122).

În baza referințelor respective, T. Sanders propune ipoteza cauzalității prin definire: deoarece purtătorii unei limbi au scopul de a construi cea mai informativă reprezentare, ei încep prin a presupune că relația dintre două enunțuri consecutive este o relație cauzală (în baza unor caracteristici ale celor două segmente discursive). Respectiv, informația cauzală va fi procesată mai rapid. Se va ajunge la o relație aditivă, doar dacă nu va fi stabilită o relație cauzală.

Observăm că modul în care T. Sanders formulează ipoteza cauzalității prin definire nu utilizează metalimbajul TP, dar această propunere ar putea fi redusă la o formulare în termeni de relevanță, anume având în vedere faptul că TP este o teorie cognitivă. Pornind de la ipoteza lui T. Sanders, am putea postula o anumită preeminență a inferențelor cauzale asupra altor tipuri de relații, cum ar fi relațiile temporale, și anume ordinea temporală.

Analiza de discurs, prin noțiunile de discurs narativ (temporal) și discurs explicativ (cauzal) postulează o relație simetrică pentru discursul temporal și cauzal. Locutorii au astfel la dispoziție două metode pentru a reda evenimentele: Narațiune și Explicație. Metoda narativă, caracterizată de ordinea temporală și cauzală, și metoda explicativă, caracterizată de inversiunea temporală și cauzală. Însă J. Moeschler, cu referire la discursul cauzal, argumentează ipotezele următoare (2007):

1) Causalitatea nu este o proprietate a relațiilor temporale între evenimente, dar o relație între evenimente și stări, și se află la originea lanțurilor cauzale atunci când eventualitățile sunt legate cauzal.

2) Discursul cauzal nu este simetric cu discursul temporal.

3) Causalitatea este relația conceptuală primitivă la originea argumentărilor.

4) Discursurile temporale nu sunt neapărat conectate cauzal, contează doar capacitatea de a ordona eventualitățile și de a determina intervalul temporal.

Narațiune și Explicație nu sunt astfel simetrice și, respectiv, nu sunt două metode diferite de care dispune locutorul pentru a exprima aceleași situații sau fenomene. Ele sunt două strategii diferite pentru a descrie situații identice (2007, p. 72). Drept argument cognitiv pentru existența discursului cauzal servește faptul că exprimarea cauzalității are loc obligatoriu prin menționarea stării/evenimentului consecință, nu prin menționarea predicatului sau a agentului cauzal. Deci, din motive legate de relevanța și de semantica sa, discursul cauzal are o structură discursivă cu ordinea consecință-cauză. Aceasta este ordinea conectorului cauzal „parce que” în franceză, dar și a conectorilor cauzali în română sau în alte limbi (engleză, italiană, germană). Respectiv, și ordinea discursului temporal nu este „cauză-consecință”, ci „eveniment₁-eveniment₂”.

Pentru o secvență discursivă, J. Moeschler (2006, p. 244) distinge astfel trei tipuri de lectură: lectura cauzală (consecință-cauză); lectura inferențială (cauză-consecință) și lectura temporală (ordine secvențială a evenimentelor neconectate cauzal)⁵⁵.

Am apelat la aceste considerații cu privire la relația dintre discursul temporal și discursul cauzal pentru a justifica modul în care au fost selectate predicatul pentru itemii experimentali din această cercetare, dar și modul în care s-a realizat variația lor, cu interpretarea ulterioară a rezultatelor din prima fază a experimentului. De asemenea, particularitățile discursului cauzal explică de ce am introdus doi parametri, în funcție de care s-a variat conținutul predicatelor respective: parametrul de contingență și parametrul de contiguitate între evenimentele de pe un lanț cauzal. Utilitatea acestor doi parametri la inferarea direcției reiese cel mai evident din valorile epistemice (inferențiale) pe care MID le atribuie unor cazuri de utilizare ale lui „parce que” în ordinea cauză-consecință și din valorile cauzale, explicative și argumentative ale lui „parce que”, determinate în ordinea „consecință-cauză” (Moeschler, 2007).

În încheiere, dorim să subliniem alte două principii importante pentru modul în care trebuie evaluat studiul de față și interpretarea rezultatelor sale. Primul ține de natura artificială, construită, a itemilor experimentali. După cum notează cu justețe D. Wilson și D. Sperber, dezavantajul acestui tip de enunțuri este că interpretarea lor are loc în afara unui context natural. Desigur, nu se presupune că interpretarea se produce în afara oricărui tip de context. Intrările enciclopedice despre obiectele și evenimentele denotate permit să se acceseze un șir de potențiale contexte tipice, care vor declanșa interpretări puțin costisitoare în termeni de efort. Totuși, această stare a lucrurilor nu trebuie să predisună spre concluzii bazate exclusiv pe considerații de efort (principiul efortului minimal), în dauna considerațiilor sugerate de valoarea efectelor cognitive (1995, p. 185).

Al doilea fapt ține de caracteristica mai generală a TP ca teorie a competenței, în sens chomskian. Raționamentul pentru o astfel de clasificare este ilustrat chiar de modul în care TP descrie procesarea informației lingvistice în timpul comunicării (pentru o argumentare în detaliu Moeschler, 1990). Modulul lingvistic specializat nu vizează decât o primă etapă a decodificării și a construcției formei

⁵⁵ Putem observa că o astfel de abordare a noțiunii de ordine temporală se deosebește de interpretările MID care asociau ordinea temporală inversă ordinii consecință-cauză. Cronologic, aceste distincții apar în lucrări post-MID, în contextul unui model al cauzalității (Moeschler, 2003).

Metoda și materialul pentru studiul experimental, care reprezintă nucleul acestei cercetări, au fost elaborate de autoare împreună cu J. Moeschler în 2012. Ele reflectă previziunile MID, dar și pe cele ale modelului cauzalității. Prin urmare, această disociere dintre discurs temporal și discurs cauzal nu trebuie considerată drept o tentativă de a pune sub semnul întrebării relevanța MID pentru formalizarea interpretării direcționale. Dimpotrivă, considerăm că prin îmbogățirea descrierilor cauzale ale predicatelor și conectorilor este posibil să oferim o interpretare mai granulară a rezultatelor.

logice, toate celelalte procese de saturare pragmatică, deci de interpretare completă, se produc la nivelul unui sistem central. În astfel de condiții, TP nu poate fi o teorie a performanței, deoarece performanța este legată de producția langajieră individuală. Fenomenele pragmatice sunt fenomene generale ale înțelegerii și nu pot fi reduse la activități individuale. TP nu este o teorie a sistemului, în sensul saussurian, dar nici nu este o teorie a performanței, altfel spus, o teorie a vorbirii. Prin urmare, faptul că TP (și MID implicit) este o teorie a competenței explică de ce publicul implicat în studiul experimental nu trebuie să îndeplinească decât o singură condiție, și anume să fie vorbitor nativ de română.

3.3. Designul experimentului: metodă și material

3.3.1. Timpurile verbale în română

În subcapitolul de față, ne propunem să oferim o descriere generală a timpurilor verbale române utilizate în studiul experimental: perfectul simplu, perfectul compus și mai-mult-ca-perfectul. Am menționat anterior că una dintre contribuțiile majore ale pragmaticii griceene a fost formularea „Briciului lui Grice”, conform căruia variația semnificațiilor nu este o problemă de cod lingvistic, ci una de uz. Principiul a fost preluat de TP și, prin tranzitivitate, MID. Respectiv, reținem ideea că unei expresii i se atribuie o semnificație minimală, iar restul semnificațiilor sunt derivate pragmatic în uz.

A rămas să determinăm ce tip de sursă ne poate servi drept referință pentru a stabili aceste semnificații minimale ale timpurilor verbale menționate mai sus. O primă condiție este existența unei surse care reflectă competența în româna modernă, deci o sursă normativă în sincronie. De asemenea, caracterul normativ presupune o anumită afiliere cu instituțiile abilitate și calificate pentru activități de descriere și prescriere în domeniul limbii române. În opinia noastră, GBRL (2016) întrunește aceste condiții. Este o lucrare foarte recentă, elaborată de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosseti” din București, sub egida Academiei Române. Iar specificarea „de bază”, după cum o concep chiar autorii, se încadrează direct în exigențele noastre privind o semnificație minimală a expresiilor lingvistice: „o *gramatică de bază*, redusă la datele esențiale pentru înțelegerea structurii și a funcționării de ansamblu a gramaticii limbii române. [...] S-au eliminat, cu bună știință, fenomenele marginale, detaliile de descriere, s-a renunțat din capul locului la intenția de exhaustivitate; s-au limitat la maximum aspectele discursive și pragmatilistice, iar cele reținute au fost examinate din perspectiva implicațiilor lor gramaticale” (GBRL, 2014, p. VII).

Chiar și în aceste condiții de eliminare și limitare a descrierilor, considerăm că volumul de informații depășește, în unele cazuri, ceea ce am putea considera în mod obișnuit o „semnificație minimală”. Totuși, vom păstra considerațiile pragmatilistice, discursive sau extralingvistice în cauză, deoarece ele ne-ar pu-

tea servi drept piste pentru interpretarea rezultatelor obținute din studiul experimental.

În GBLR, timpul verbal este prezentat împreună cu aspectul, într-un capitol comun. Pentru fiecare timp gramatical sunt indicate atât valori temporale, cât și valori aspectuale. Cu privire la aspect, trebuie să precizăm că acesta, în abordarea GBLR, cumulează noțiunea de aspect lexical, mod al acțiunii și aspect gramatical. Astfel, sunt enumerate aspecte ca: punctual sau momentan, durativ sau continuu, perfectiv sau imperfectiv, iterativ, prospectiv, incoativ, continuativ sau terminativ (p. 243). Chiar dacă MID, spre deosebire de modelul HD pe care îl vom prezenta la finele acestui capitol, nu operaționalizează valorile aspectuale ale timpurilor sau predicatelor⁵⁶, vom păstra acest parametru din descrierile GBLR, anume pentru a verifica dacă există argumente pentru identificarea unei trăsături aspectuale pertinente la inferarea direcției temporale.

Cele trei timpuri care ne interesează sunt toate timpuri ale indicativului, constituind o serie de forme specializate pentru a exprima trecutul: „Timpurile verbale care se referă la zona temporală anterioară momentului enunțării sunt perfectul compus, perfectul simplu, imperfectul și mai-mult-ca-perfectul. Perfectul compus și perfectul simplu au valori temporal-aspectuale asemănătoare, dar utilizări diferite. Ambele forme de perfect se diferențiază de imperfect prin valorile lor aspectuale și de mai-mult-ca-perfect, pentru că acesta este un timp relativ al retrospectivității („al întoarcerii în timp”)” (GBLR, 2016, p. 249).

▪ **Perfectul compus**

Cu privire la valorile temporale ale perfectului compus, GBLR afirmă că este timpul cel mai utilizat, în română, pentru a exprima acțiunea sau starea care precedă momentul vorbirii. Este, în mod prototipic, un timp absolut. Se mai precizează că „distanța în timp față de momentul vorbirii este indiferentă” (p. 250).

Deși perfectul compus este, în mod prototipic, un timp deictic, el poate fi folosit non-deictic și relativ, pentru a indica: o acțiune anterioară altei acțiuni trecute; o acțiune anterioară unei acțiuni viitoare; o acțiune sau o stare trecută simultană alteia; în subordonare, mai ales după verbe de declarație, – un interval de timp trecut, anterior momentului trecut evocat de verbul din regentă.

Perfectul compus are și o utilizare specială de anticipare, în conversație, în limbajul familiar. Vorbitorul indică că va îndeplini acțiunea foarte rapid: *Gata, am plecat!* (2016, p. 250).

Valoarea aspectuală a perfectului compus constă în a exprima o acțiune sau o stare încheiată. El este perfectiv. Totodată, fiind preponderent punctual, el poate fi compatibil și cu aspectul durativ.

⁵⁶ Deși MID nu stipulează explicit un parametru aspectual, totuși el rezultă din modelul cauzalității. Conform acestuia doar evenimentele au forță cauzală (Moeschler, 2007, p. 79). Iar un eveniment este un tip de eventualitate cu următoarele caracteristici ontologice: progresa, nu este omogen, poate fi punctual sau nonpunctual (Moeschler, 2000e, p. 19).

În cazul succesiunilor de verbe la perfectul compus, secvența poate fi interpretată ca o succesiune a acțiunilor (inferență *înainte*). Dar, notează GBLR, acest lucru nu este obligatoriu, pentru că în unele cazuri interpretarea este sintetică, rezultativă (2016, p. 251).

▪ **Perfectul simplu**

Ca și perfectul compus, perfectul simplu desemnează o acțiune sau o stare încheiată în trecut. Conform GBLR, în limba română actuală, el poate fi utilizat în două moduri distincte. Primul este ca timp narativ, ficțional, absolut, în limba literară. Această valoare lipsește în cazul perfectului compus care, fiind un timp raportat prototipic la situația de enunțare, „nu se folosește în narațiunile ficționale, în enunțurile care, în mod voit, nu au un locutor marcat în text” (2016, p. 250).

A doua utilizare este de timp trecut, pentru evenimente care au avut loc în ultimele ore sau cel târziu în ziua precedentă, în limba populară regională. Este foarte frecvent în Oltenia, anume ca timp al conversației (2016, p. 252).

În limba standard, perfectul simplu nu se mai utilizează în conversații sau în situații în care să se refere la momentul comunicării, ceea ce exclude problema unei distanțe în timp (2016, p. 252).

Perfectul simplu are o valoare aspectuală perfectivă. Ca formă „preponderent punctuală”, se potrivește mai bine ca perfectul compus cu verbele de acțiune sau de eveniment (2016, p. 252).

Dacă în cazul perfectului compus, inferența *înainte* nu era obligatorie, în cazul perfectului simplu, GBLR afirmă că acesta „face să progreseze acțiunea, în măsura în care succesiunea de verbe la perfectul simplu indică o succesiune de evenimente, într-un mod mult mai clar decât o face perfectul compus” (2016, p. 253).

Ar fi justificat, prin urmare, să atribuim *a priori* o trăsătură *înainte* perfectului simplu român. Am prefera să nu o facem, pentru a vedea dacă datele experimentale vor confirma această interpretare.

O notă a autorilor, menită să ilustreze „situațiile dificile, controversate, care cereau justificări și explicații suplimentare” (2016, p. VIII), ne informează că pentru „mulți vorbitori nativi de română, perfectul simplu este o formă învățată târziu, în școală sau prin lecturi” (2016, p. 252). Ceea ce deducem din această precizare este că există o lacună de competență la nivelul procesării perfectului simplu. În aceste condiții, decizia noastră de a nu atribui o trăsătură direcțională acestei expresii lingvistice este justificată și de acest argument. Ea nu poate contribui direct la calcularea inferenței direcționale, deoarece conținutului său procedural nu îi este acordată decât valoarea de trecut, cel puțin aceasta este ipoteza noastră.

▪ **Mai-mult-ca-perfectul**

Mai-mult-ca-perfectul este un timp de relație, folosit în vorbirea curentă și în narațiunea literară. Formal, el se distinge de perfectul simplu doar prin sufixul *-se-* și prin desinența de persoana întâi singular *-m*.

Temporal, mai-mult-ca-perfectul indică o acțiune sau o stare încheiată înaintea unui reper trecut. Prin urmare, el exprimă o dublă anterioritate, față de momentul enunțării și față de un alt moment din trecut, indicat explicit sau implicit.

GBLR precizează că utilizarea mai-mult-ca-perfectului „presupune o întreprindere a linearității unei narațiuni, o întoarcere în trecut (retrospecție) care se asociază cu intenția de explicare cauzală. Aceeași secvență poate fi povestită în succesiunea evenimentelor, sau prin reveniri cu ajutorul mai-mult-ca-perfectului” (2016, p. 256).

În subordonate cu un verb de declarație regent, mai-mult-ca-perfectul indică clar anterioritatea.

Ca și perfectul compus sau perfectul simplu are o valoare aspectuală perfectivă. Poate fi interpretat punctual, dar se combină și cu verbe durative ca stările sau activitățile, obținându-se un sens rezumativ (2016, p. 256).

Ceea ce putem reține din această descriere a mai-mult-ca-perfectului este faptul că GBLR asociază discursul cauzal și discursul temporal, considerându-le oarecum echivalente:

a) *A pierdut adresa. Apoi a rătăcit o oră printre blocurile identice.*

b) *A rătăcit o oră printre blocurile identice. Pierduse adresa.*

Totuși, chiar din acest exemplu preluat direct din GBLR, am putea constata că echivalență respectivă nu presupune interpretări cauzale la fel de firești pentru a) și b). În opinia noastră, a) declanșează mai întâi lectura temporală, după care se activează și cea cauzală. Un rol semnificativ ar putea să joace în această succesiune a lecturilor adverbul de timp „apoi”.

De asemenea, credem că cele expuse în GBLR ne autorizează să atribuim o trăsătură *înapoi* mai-mult-ca-perfectului. Însă, ca și în cazul perfectului simplu, preferăm să nu anticipăm lucrurile și să vedem ce vor arăta rezultatele studiului experimental.

3.3.2. Identificarea predicatelor

3.3.2.1. Testarea relațiilor de cauzalitate

O referință clasică pentru abordarea cauzalității este contribuția filosofului scoțian D. Hume. El a studiat acest fenomen în două dintre cele mai importante lucrări ale sale: *A Treatise of Human Nature* (1739) și *An Enquiry Concerning Human Understanding* (1748). Deși filosoful examinează anumite probleme legate de condițiile de adevăr ale enunțurilor cauzale, totuși obiectiv principal al lui D. Hume este să elucideze în ce circumstanțe extralingvistice acestea chiar sunt adevărate. Prin urmare, el își propune să descrie ce este cauzalitatea, formulând două definiții care au făcut ulterior obiectul numeroaselor discuții despre cum ar trebui interpretate: doar prima dintre ele este corectă, doar a doua, ambele sunt corecte, niciuna nu este corectă (Bălan, 2012).

Conform primei definiții, din *A Treatise of Human Nature*, am putea identifica o cauză ca fiind „un obiect precedent și contiguu (contiguous) în raport cu altul, în condițiile în care toate obiectele care se aseamănă cu primul se găsesc în relații de precedență cu acele obiecte care se aseamănă cu al doilea” (*apud* Bălan, 2012, p. 157). A doua definiție spune că „o cauză este un obiect precedent și contiguu în raport cu un altul, unit cu acesta în așa fel încât ideea unuia determină mintea să formeze ideea celuilalt, iar impresia provenită de la primul o determină să formeze o idee mai vie despre al doilea” (*apud* Bălan, 2012, p. 158).

An Enquiry Concerning Human Understanding reia principiul celor două definiții. O cauză este astfel „un obiect urmat de un altul, în condițiile în care toate obiectele similare cu primul sunt urmate de obiecte similare cu al doilea. Sau, cu alte cuvinte, în condițiile în care, dacă primul obiect nu ar fi fost prezent, cel de-al doilea nu ar fi existat niciodată” (*apud* Bălan, 2012, p. 158). Dar, pentru că o cauză face să apară în minte ideea despre un efect, a doua definiție spune că o cauză „este un obiect urmat de un altul, a cărui apariție întotdeauna conduce la gândul despre cel de-al doilea” (*apud* Bălan 2012, p. 158).

Nu este nici scopul, nici competența acestei lucrări de a stabili raportul dintre cele două definiții. Dar ca remarcă, am putea să ne întrebăm de ce D. Hume ar fi apelat, nouă ani mai târziu, la ambele definiții, dacă nu le-ar fi considerat valabile pe ambele.

Ceea ce dorim să punem în evidență prin aceste definiții este că relația de cauzalitate poate fi interpretată din două perspective, „pornindu-se de la ideea conjuncției constante dintre evenimentele din lumea exterioară” și „prin recurs la un proces psihic, acela al asociației între conținuturi mentale” (Bălan, 2012, p. 158). Rezumând, cele două definiții implică pentru relația de cauzalitate următoarele caracteristici:

- Contiguitate – un obiect A este în contact cu alt obiect B.
- Contingență – apariția obiectului A duce la apariția obiectului B.
- Asimetrie temporală – un obiect A este urmat de obiectul B.

Asimetria temporală este reprezentată în MID prin inferența direcțională *înainte* sau *înapoi*. Cum reiese din cele expuse *supra* despre discursul cauzal, lingvistic și cognitiv, această asimetrie se exprimă prin ordinea consecință-cauză (inferență *înapoi*), în opoziție cu ordinea cauză-consecință care reflectă evenimentele din lumea exterioară (inferența *înainte*).

Caracteristica de contiguitate a fost formalizată în modelul cauzalității (Moeschler, 2003) prin lanțurile cauzale. Un lanț cauzal este o secvență prestată + eveniment + post-/prestată + eveniment + post-/prestată + eveniment... Cauzalitatea este o relație între evenimente și stări și se află la originea lanțurilor cauzale când eventualitățile sunt legate cauzal (Moeschler, 2007). Rezultă că această caracteristică poate fi o variabilă de distanță în relația cauzală dintre

eventualități. Relația este directă – dacă eventualitățile sunt contigue, și indirectă – dacă cel puțin un alt eveniment intervine între ele.

Caracteristica de contingență se obține în urma unui proces psihic, mai exact dintr-un raționament inductiv. Ea este de natură probabilistică, ceea ce presupune că o anumită relație cauzală poate fi necesară (puternică), iar alta doar posibilă (slabă), în funcție de raportul dintre ocurențele eventualităților legate cauzal. Putem vorbi astfel despre o variabilă de forță: cauzalitate puternică (raportul ia valori apropiate de 1) sau slabă (valori mici ale raportului). Logic, forța cauzalității poate fi ilustrată astfel:

$\Box B \leftrightarrow \neg \Diamond \neg B$ (B este necesară, dacă și numai dacă non-B nu este posibil);

$\Diamond B \leftrightarrow \neg \Box \neg B$ (B este posibilă, dacă și numai dacă non-B nu este necesar).

Interesul de a introduce în MID variabile de forță (contingență) și de distanță (contiguitate) este justificat, în primul rând, de impactul pe care îl are conectorul cauzal în explicarea relațiilor cauzale indirecte și slabe, ceea ce se răsfrânge ulterior asupra atribuirea inferenței direcționale.

Astfel, prin asocierea variabilei de forță cu variabila de distanță propunem patru combinații sau patru tipuri de cauzalitate: cauzalitate puternică directă, cauzalitate slabă directă, cauzalitate puternică indirectă, cauzalitate slabă indirectă.

Obiectivul nostru constă, prin urmare, în a identifica perechi de predicate (predicat-cauză și predicat-consecință) care să exprime aceste patru tipuri de cauzalitate. Aceasta presupune că sunt necesare anumite teste prin aplicarea cărora putem stabili gradul⁵⁷ de contingență sau de contiguitate între eventualitățile exprimate de predicate.

Pentru a distinge cauzalitatea puternică de cauzalitatea slabă, vom utiliza testul negației. Altfel spus, presupunem că dacă negăm o consecință necesară, pentru ca informația să fie optimal pertinentă, este nevoie de adăugat o explicație de ce efectul respectiv nu s-a produs. În cazul când negăm o consecință posibilă, nu ne așteptăm neapărat la o astfel de explicație.

Necesitatea sau posibilitatea unui efect implică și fenomene legate de intervalul temporal. Cu cât este mai mare distanța dintre cauză și consecință și mai multe evenimente interferează într-un lanț cauzal, cu atât mai mare este probabilitatea că apariția consecinței poate fi stopată. Respectiv, în situația unei cauzalități indirecte, pentru a justifica negarea efectului, putem insera un eveniment sau mai multe în lanțul cauzal. Dacă cauzalitatea este directă, o astfel de justificare ar implica un eveniment sau o stare anterioare evenimentului-cauză.

Contiguitatea evenimentelor sau/și stărilor va fi testată prin inserarea intervalelor între cauză și consecință.

⁵⁷ Chiar dacă noi nu operaționalizăm variabila de grad, este evident că vor exista variații de forță și variații de distanță între perechile de predicate. Doar rezultatele primei etape de interpretare vor putea sugera dacă această variabilă este pertinentă pentru inferarea direcției temporale.

3.3.2.2. Formularea perechilor de predicate

Conform MID, semanticii predicatelor i se atribuie o trăsătură direcțională slabă, iar direcția *înainte* sau *înapoi* a unei secvențe discursive este validată, în ultimă instanță, de o ipoteză contextuală. Am văzut că o ipoteză contextuală este o premisă accesibilă în mediul cognitiv. O bună parte a mediului nostru cognitiv este constituit din cunoștințe, credințe, concluzii pe care le-am acumulat în timpul vieții. Astfel, dacă avem două secvențe ca (1) și (2), temporal uniforme, fără un context standard care să comunice lecturi nonstandard, [IAR] pentru (1) și [IAV] pentru (2), lectura preferată, în virtutea unor regularități lingvistice și pragmatice (inclusiv cunoștințele noastre despre lume), va fi [IAV] și, respectiv, [IAR].

(1) *L'enfant a laissé tomber le verre. Le verre s'est cassé.*

(Copilul a scăpat paharul. Paharul s-a spart.)

(2) *Le verre s'est cassé. L'enfant l'a laissé tomber.*

(Paharul s-a spart. Copilul l-a scăpat.)

Ce se întâmplă atunci când timpurile verbale sunt diferite în cele două enunțuri ale secvențelor, iar lectura nonstandard nu este explicită. În condițiile unei relații cauzale ca în (1) și (2), verbele franceze au un comportament regulat. *Passé simple* este asociat cu [iav], iar *plus-que-parfait* cu [iar].

Una dintre ipotezele noastre cu referire la rezultatele acestui studiu experimental este că limba română, din motive pe care le descriem *infra*, nu se pretează unor regularități la fel de puternice. Pentru a testa această ipoteză, am selectat perechi de predicate care implică o relație de cauză-consecință, în care am variat parametrul de forță și de distanță în lanțul cauzal.

Aplicând testul negației pentru a stabili gradul de contingență și testul intervalului pentru a stabili gradul de contiguitate, propunem următoarele opt perechi, în care ordinea predicatelor corespunde ordinii temporale:

1) A scăpa ... a se sparge

a) *Anca a scăpat paharul din mână, dar acesta nu s-a spart pentru că era din plastic.*

b) *Anca a scăpat paharul din mână. Peste 10 minute, paharul s-a spart.*

2) A se tăia ... a sângera

a) *Paul s-a tăiat, dar degetul nu a sângerat pentru că Paul purta mănuși.*

b) *Paul s-a tăiat. Peste 10 minute, degetul său a sângerat.*

3) A aprinde ... a se încălzi

a) *Toma a aprins focul în cămin, dar casa nu s-a încălzit pentru că cineva a deschis fereastra.*

b) *Toma a aprins focul în cămin. Peste 10 minute, casa s-a încălzit.*

4) A smulge ... a se usca

a) *Furtuna a smuls copacul din pământ, dar acesta nu s-a uscat pentru că avea suficiente rezerve de apă.*

b) *Furtuna a smuls copacul din pământ. Peste două zile, acesta s-a uscat.*

5) *A luneca ... a cădea*

a) *Lucia a lunecat pe gheață, dar nu a căzut.*

b) *Lucia a lunecat pe gheață. Peste 10 minute, Lucia a căzut.*

6) *A tuna ... a se speria*

a) *A tunat, dar copilul nu s-a speriat.*

b) *A tunat. Peste câțva timp, copilul s-a speriat.*

7) *A trata ... a se însănătoși*

a) *Medicul a tratat pacientul, dar acesta nu s-a însănătoșit.*

b) *Medicul a tratat pacientul. Peste 10 zile, acesta s-a însănătoșit.*

8) *A planta ... a crește*

a) *Maria a plantat violete, dar florile nu au crescut.*

b) *Maria a plantat violete. Peste o lună, florile au crescut.*

Prin testul negației, e_{1CAUZA} dar non e_{2EFECT} , ne-am propus să indicăm de ce în cazul unei cauzalități necesare (puternice), pentru ca secvența respectivă să întrunească criteriile de relevanță, este nevoie să punem la dispoziție o explicație și să indicăm în ce mod efectul este blocat, deși cauza este prezentă. Perechile de predicate 1-4 se află în relații de cauzalitate puternică. Perechile 5-8, dimpotrivă, se află în relații de cauzalitate slabă.

Pentru a determina caracterul direct sau indirect al cauzalității, și anume proximitatea dintre e_{1CAUZA} și e_{2EFECT} în lanțul causal, am inserat expresii care sugerau un interval temporal între evenimentele din e_1 și e_2 . Perechile 1, 2, 5 și 6 nu admit astfel de inserări, dacă ne dorim anume o lectură $e_1 CAUZEAZĂ e_2$. Perechile 3, 4, 7 și 8 admit interpretări cauzale, chiar și cu astfel de inserări. Prin urmare, 1, 2, 5 și 6 exprimă o cauzalitate directă, iar 3, 4, 7 și 8 – o cauzalitate indirectă.

Tabelul 3.1 grupează, conform variabilelor de forță și de distanță, toate relațiile de cauzalitate dintre predicatele selectate pentru itemii experimentali.

Tabelul 3.1. Relațiile de cauzalitate dintre predicate

	Pereche	Directă	Indirectă	Puternică	Slabă
	<i>A scăpa ... a se sparge</i>	+	-	+	-
	<i>A se tăia ... a sângera</i>	+	-	+	-
	<i>A aprinde ... a se încălzi</i>	-	+	+	-
	<i>A smulge ... a se usca</i>	-	+	+	-
	<i>A luneca ... a cădea</i>	+	-	-	+
	<i>A tuna ... a se speria</i>	+	-	-	+
	<i>A trata ... a se însănătoși</i>	-	+	-	+
	<i>A planta ... a crește</i>	-	+	-	+

Acceptăm faptul că variabila de forță poate suscita obiecții, deoarece implică un grad de subiectivitate în determinarea a ceea ce este optimal pertinent. Aceasta se explică, în primul rând, prin aceea că parametrul de contingentă este o relație stabilită de gândire (în baza definiției lui D. Hume). Din acest motiv, pe care îl considerăm perfect fundamentat, la interpretarea rezultatelor, vom evalua aportul informațional al gradului de contingentă, luând în considerare faptul că este un parametru foarte gradual care depinde, în mare măsură, de nivelul de accesibilitate a unor informații contextuale. De exemplu, pentru perechea (7), admitem că forța relației poate primi alte valori, dacă se explicitează contra căreia maladii sau afecțiuni era tratată persoana, sau dacă este accesibilă o ipoteză contextuală despre rata de succes a sistemului de sănătate în care a fost tratată persoana.

3.3.3. Alegerea conectorilor

Pentru a identifica echivalentele în română ale celor doi conectori francezi, „et” și „parce que”, am decis să presupunem inițial că primele corespondențe date de orice dicționar bilingv, „și”, respectiv „pentru că”, sunt cele mai potrivite. Gradul lor de adecvare a fost evaluat ulterior în baza a două criterii: 1) statutul de conector pragmatic; 2) conținut procedural și conceptual echivalent. Pentru conectorul cauzal, am introdus și un criteriu de frecvență.

Conform TP, conectorii reprezintă constrângeri semantice asupra pertinentei. Prin aceasta înțelegem că ei fie impun un șir de limite în procesul de formare a contextului, anume privind natura premiselor implicate, fie constrâng efectele contextuale, prin adăugarea informației noi (1) sau prin reevaluarea informației deja existente (2). De exemplu, „pentru că” va genera o implicație contextuală nouă, în timp ce „dar” poate declanșa eliminarea unei informații considerate anterior adevărată sau probabil adevărată (Moeschler, 2002a).

(1) *Am renunțat la plimbare pentru că ploua.* (Implicație contextuală: „ploaia a fost cauza deciziei noastre de a renunța la plimbare”).

(2) *Am renunțat la plimbare din cauza ploii, dar ne-am răzgândit în ultimul moment.* (Anularea implicației contextuale: „Nu ne-am plimbat”).

Am menționat anterior rolul important pe care îl deține opoziția informație conceptuală/informație procedurală în TP și în MID. Totodată, am indicat că a existat o anumită evoluție în modul de a stabili cum sunt distribuite aceste două tipuri de informație în rândul categoriilor gramaticale. În ultimele contribuții științifice ale lui J. Moeschler (2000a, 2002a, 2002b etc.), se afirmă că conectorii (și alte expresii lingvistice) conțin în același timp, dar în volum variabil, atât informație procedurală, cât și informație conceptuală. În aceste condiții, definiția conectorului pragmatic este următoarea (Moeschler, 2002a, p. 276-277):

1) Un conector este o expresie procedurală propozițională care are drept domeniu:

a. mulțimea nevidă a reprezentărilor cu formă propozițională care definește contextul enunțului $e_1 \{C\}$;

b. reprezentarea cu formă propozițională Q a enunțului e_2 pe care îl introduce.

2) Constrângerile asupra $\{C\}$ sunt definite de informația conceptuală codificată de conector, în timp ce constrângerile asupra Q sunt definite de informația procedurală codificată de conector.

Aplicând această definiție conectorilor „parce que” și „et”, a fost observat că ei nu sunt simetrici la nivelul informației conceptuale. Procedural, ei codifică inferența *înapoi* și, respectiv, *înainte*. Conceptual însă, „parce que” codifică e_2 CAUZĂ e_1 , în timp ce „et” doar limitează relația la evenimente (Moeschler, 2002a, p. 284).

Ce presupune acest lucru pentru procesul nostru de selectare a conectorilor români echivalenți. Abordarea pe care o propunem este următoarea: să confirmăm în cazul ambilor conectori prezența conținuturilor conceptuale și procedurale echivalente. Vom apela la GBLR (2016), din aceleași motive pe care le-am invocat în cazul timpurilor verbale.

- **Și**

Informație procedurală – „La nivel discursiv se folosește foarte frecvent [...] așa-numitul **și** narativ, conector între enunțuri care prezintă o succesiune de acțiuni și evenimente” (p. 335).

Informație conceptuală – „Nu trebuie să se atribuie conjuncțiilor valorile raporturilor semantice din propozițiile coordonate; conjuncțiile copulative pot să apară între termeni care se contrazic sau sunt în raport de premisă – concluzie” (p. 332).

- **Pentru că**

Informație conceptuală – „Unele conjuncții circumstanțiale sunt specializate pentru a introduce un singur tip de propoziție. Din clasa conjuncțiilor specializate fac parte [...] conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale cauzale *căci, deoarece, fiindcă, întrucât, din cauză că, din pricină că, de vreme ce, din moment ce, pentru că*” (2016, p. 341).

Informație procedurală – „[...] acțiunea exprimată de CircCauză⁵⁸ este anterioară acțiunii exprimate în regentă” (2016, p. 565).

În ce privește al doilea criteriu, cel al statutului de conector pragmatic, acesta este confirmat chiar de GBLR, în care conectorii conjuncționali „și” și „pentru că” sunt asociați și cu diverse roluri pragmatice (2016, p. 652-654). De altfel, valoarea narativă a lui „și” deja presupune o valoare pragmatică de organizare a discursului.

Am menționat că vom apela pentru justificarea conectorului cauzal și la un criteriu de frecvență. Acest criteriu are rolul de a demonstra, în primul rând, că

⁵⁸ Circumstanțialul de cauză.

vorbitorii nativi de română sunt familiarizați cu el și îl utilizează pe larg. Respectiv, nu se pot invoca argumente privind gradul de identificare și de procesare a lui „pentru că”, similare argumentelor care pot apărea în cazul perfectului simplu.

În acest scop am recurs la CoRoLa – Corpus computațional de referință pentru limba română contemporană (Tufiş *et al.*, 2016) pentru a verifica numărul de utilizări ale conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale cauzale enumerate de GBLR (am admis că toate au și o funcție pragmatică). Am inclus toate expresiile menționate, deși chiar fără analize speciale, îi putem atribui lui „căci” preponderent o valoare explicativă, iar „întrucât” are și sensul adverbial „în măsura în care”, pentru a nu cita decât două exemple.

Interogarea CoRoLa ne-a furnizat următoarele date (număr de ocurențe) în baza a 368157 de documente⁵⁹: *pentru că* – 188878, *deoarece* – 108654, *întrucât* – 95809, *căci* – 70633, *fiindcă* – 45386, *de vreme ce* – 6955, *din moment ce* – 6445, *din cauză că* – 3592, *din pricină că* – 372.

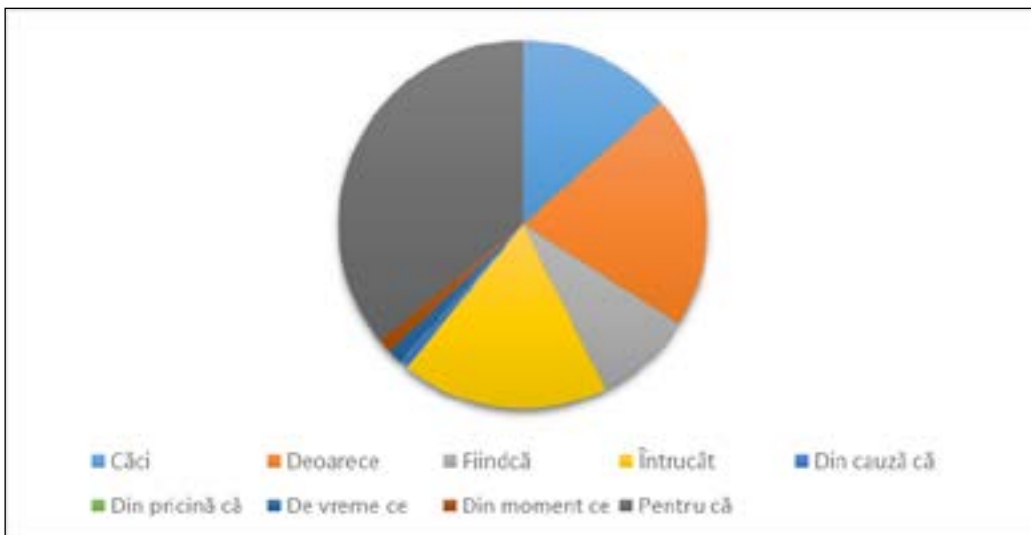

Fig. 3.1. Distribuția conectorilor conform numărului de ocurențe în CoRoLa

Deși datele din Figura 3.1 nu reflectă decât preponderența formei „pentru că” în raport cu celelalte forme, totuși credem că descrierile GBLR sunt un argument suficient pentru a considera că specializarea conectorilor analizați vizează, în primul rând, evocarea raporturilor cauzale (cu variații pragmatice explicative și argumentative), ceea ce ne permite să justificăm, chiar prin aceste date brute, alegerea noastră în favoarea conectorului „pentru că”.

⁵⁹ Am căutat fiecare conector atât cu minusculă, cât și cu majusculă, pentru a acoperi toate posibilitățile legate de topica CircCauză.

3.3.4. Construirea itemilor experimentali

Am menționat, în repetate rânduri, că validarea MID în română va urma îndeaproape principiile validării sale în franceză. În cazul construirii itemilor experimentali, aceasta presupune că cele trei tipuri de informație, conceptuală (predicatele), procedurală morfologică (timpurile) și procedurală propozițională (conectorii), vor fi supuse unui șir de variații în baza construcției prototipice e_1 - e_2 . Obținem astfel următoarele 12 configurații pe care le exemplificăm cu una dintre secvențele formulate în 3.3.2.2:

1. e_1 (PS). e_2 (PS): *Anca scăpă paharul din mână. Paharul se sparse.*
2. e_1 (PS). e_2 (MMP): *Anca scăpă paharul din mână. Paharul se spărsese.*
3. e_2 (PS). e_1 (PS): *Paharul se sparse. Anca îl scăpă din mână.*
4. e_2 (PS). e_1 (MMP): *Paharul se sparse. Anca îl scăpase din mână.*
5. e_1 (PS) și e_2 (PS): *Anca scăpă paharul din mână și paharul se sparse.*
6. e_1 (PS) pentru că e_2 (PS): *Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se sparse.*
7. e_2 (PS) și e_1 (PS): *Paharul se sparse și Anca îl scăpă din mână.*
8. e_2 (PS) pentru că e_1 (PS): *Paharul se sparse pentru că Anca îl scăpă din mână.*
9. e_1 (PS) și e_2 (MMP): *Anca scăpă paharul din mână și paharul se spărsese.*
10. e_1 (PS) pentru că e_2 (MMP): *Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se spărsese.*
11. e_2 (PS) și e_1 (MMP): *Paharul se sparse și Anca îl scăpase din mână.*
12. e_2 (PS) pentru că e_1 (MMP): *Paharul se sparse pentru că Anca îl scăpase din mână.*

În afară de alternanța PS/MMP prevăzută de validarea originală, am introdus în materialul nostru experimental și alternanța PC/MMP. Această variație suplimentară se explică prin două argumente:

a) Spre deosebire de limba franceză, perfectul compus nu este neutru din punct de vedere direcțional, după cum s-a văzut din descrierea din 3.3.1. Este justificat interesul nostru în a testa această caracteristică a perfectului compus.

b) Spre deosebire de limba franceză, mai-mult-ca-perfectul român se formează sintetic și diferă doar prin sufixul **-se-** și desinența de persoana întâi singular **-m** de perfectul simplu. Dacă adăugăm la aceste date formale constatarea autorilor GBLR (2016) privind statutul perfectului simplu, avem toate premisele pentru a ne pune întrebarea despre gradul de recunoaștere a celor două forme. În acest context, alternanța PC/MMP ar trebui să permită o interpretare mai dificilă a inferenței *înapoi* a mai-mult-ca-perfectului, în comparație cu alternanța PS/MMP.

Respectiv, celor 12 configurații li se mai adaugă 6:

1. e_1 (PC). e_2 (MMP): *Anca a scăpat paharul din mână. Paharul se spărsese.*
2. e_2 (PC). e_1 (MMP): *Paharul s-a spart. Anca îl scăpase din mână.*
3. e_1 (PC) și e_2 (MMP): *Anca a scăpat paharul din mână și paharul se spărsese.*
4. e_1 (PC) pentru că e_2 (MMP): *Anca a scăpat paharul din mână pentru că paharul se spărsese.*
5. e_2 (PC) și e_1 (MMP): *Paharul s-a spart și Anca îl scăpase din mână.*
6. e_2 (PC) pentru că e_1 (MMP): *Paharul s-a spart pentru că Anca îl scăpase din mână.*

Fiecare secvență (S) din două enunțuri (din cele formulate în 3.3.2.2), generează prin urmare 18 construcții. Deoarece secvențele respective exprimă diferite tipuri de cauzalitate, fiecare grilă experimentală va conține câte două secvențe, cu același tip de cauzalitate sau cu diferit tip de cauzalitate. Astfel vom putea obține de la participanți interpretări în funcție de mai mult decât un tip de cauzalitate. Sau, dimpotrivă, vom putea verifica dacă interpretări ale aceluiași tip de cauzalitate, din secvențe diferite, vor produce rezultate similare sau distincte la același participant.

La aceste 36 de construcții experimentale se vor mai adăuga 18 construcții „fillers” (F), elaborate în baza unor secvențe similare celor experimentale. Itemii „fillers” nu exprimă vreo relație de cauzalitate, ci sunt construiți mai degrabă în baza unor succesiuni stereotipice de evenimente. Scopul itemilor „fillers” este de a disimula obiectivul validării empirice și de a evita ca participanții să-și formuleze răspunsurile exclusiv în baza unor regularități depistate în itemii pertinenti pentru studiul nostru. Cele patru secvențe „fillers” sunt:

1. *Elena lipi timbrul pe plic. Ea expedie scrisoarea.*
2. *Marius se trezi. El puse cafeaua la fiert.*
3. *Angajatul bătu la ușă. El intră în birou.*
4. *Andrea tocă fructele. Ea puse tarta la cuptor.*

Grila de interpretare va consta astfel din următorii itemi experimentali:

- ✓ 18 configurații ale S1;
- ✓ 18 configurații F;
- ✓ 18 configurații S2.

În Anexa 1 poate fi consultată o astfel de grilă. În total, au fost elaborate 16 grile experimentale, fiecare cu 54 de secvențe experimentale și „fillers” de analizat. Conținutul grilelor se distinge prin combinațiile diferite ale S1-S2, după cum se ilustrează în Tabelul 3.2. Deoarece în fiecare dintre cele două validări experimentale a participat un număr mai mic de participanți decât numărul pe care l-am fi obținut combinând fiecare din cele două S ale aceluiași tip de cauzalitate cu una din cele două S ale unui alt tip de cauzalitate și fiecare S a aceluiași tip de cauzalitate între ele⁶⁰, am renunțat la ideea de a construi grile care să acoape-

⁶⁰ $\frac{9!}{2!6!} = 28$

re complet combinarea S din 3.3.2.2. Nu considerăm totuși această lipsă a unei combinați complete drept un factor care ar putea distorsiona esențial rezultatele, deoarece cele 16 S1-S2 asigură deja o variație suficientă a tipului de cauzalitate, iar variabilele de contingență și contiguitate afectează doar indirect procesul de atribuire a inferenței direcționale.

Tabelul 3.2. S1-S2 (grila de interpretare)

	S1	S2
1)	A scăpa ... a se sparge	A se tăia ... a sângera
2)	A aprinde ... a se încălzi	A smulge ... a se usca
3)	A luneca ... a cădea	A tuna ... a se speria
4)	A trata ... a se însănătoși	A planta ... a crește
5)	A scăpa ... a se sparge	A aprinde ... a se încălzi
6)	A smulge ... a se usca	A se tăia ... a sângera
7)	A luneca ... a cădea	A planta ... a crește
8)	A trata ... a se însănătoși	A tuna ... a se speria
9)	A scăpa ... a se sparge	A planta ... a crește
10)	A trata ... a se însănătoși	A se tăia ... a sângera
11)	A smulge ... a se usca	A tuna ... a se speria
12)	A luneca ... a cădea	A aprinde ... a se încălzi
13)	A scăpa ... a se sparge	A tuna ... a se speria
14)	A luneca ... a cădea	A se tăia ... a sângera
15)	A smulge ... a se usca	A planta ... a crește
16)	A trata ... a se însănătoși	A aprinde ... a se încălzi

3.4. Formularea ipotezelor experimentale

Validarea MID în limba română presupune confirmarea sau infirmarea a două tipuri de ipoteze. În primul rând, trebuie să fie verificate experimental principiile A, B, C, D, E ale MID cu privire la forța informațiilor lingvistice și contextuale. Verificarea acestor principii implică pentru limba română posibilitatea de a identifica o ierarhie a informațiilor lingvistice conceptuale, a informațiilor lingvistice procedurale și a informațiilor contextuale. Validarea va permite de asemenea să se atribuie o poziție, în această ierarhie, fiecărui tip de informație și, drept consecință, să se asocieze expresiilor lingvistice testate în studiu (predicate, timpuri și conectori) trăsături direcționale *înainte* sau *înapoi*.

Al doilea tip de ipoteze nu ține de structura sau principiile de funcționare a MID. Ele își au originea în intuițiile noastre în calitate de cercetător, dar mai ales în observațiile rezultate din activitatea noastră didactică în domeniul traducerii. Aceste ipoteze se referă preponderent la modul de utilizare în româna modernă a timpurilor testate în studiu și la cauzele care ar explica aceste utilizări.

Prin urmare, validarea empirică a MID are drept obiectiv să confirme sau să infirme următoarele ipoteze originale:

Principiul A. Informațiile contextuale sunt mai puternice decât informațiile lingvistice.

Principiul A (amendat). O ipoteză contextuală poate fi construită în baza unei reguli conceptuale doar dacă regula conceptuală nu este blocată de o informație procedurală (timpuri verbale, conectori).

Principiul B. Informațiile procedurale sunt mai puternice decât informațiile conceptuale.

Principiul C. Informațiile procedurale propoziționale sunt mai puternice decât informațiile procedurale încorporate morfologic.

Principiul D. O trăsătură puternică domină o trăsătură slabă sau o secvență de trăsături slabe.

Principiul E. O trăsătură slabă sau o secvență de trăsături slabe trebuie să fie validate de o trăsătură puternică.

Al doilea tip de ipoteze include:

1. În limba română modernă, trăsăturile direcționale ale perfectului simplu și ale mai-mult-ca-perfectului sunt latente și devin active doar când alte trăsături direcționale le confirmă. Dacă revenim la principiul de optimalitate, vom spune că trăsăturile perfectului simplu și mai-mult-ca-perfectului nu vor intra în conflict cu alte informații conceptuale și/sau procedurale. Prin urmare, nu vor impune acomodări pragmatice.

2. Fenomenul postulat de **ipoteza 1** are drept cauze unul sau o combinație a proceselor următoare:

a) asemănarea formală dintre perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul, amplificată de „învățarea” târzie a celor două timpuri;

b) costurile înalte de procesare a mai-mult-ca-perfectului (Costăchescu, 2019) și a perfectului simplu, explicate parțial de clauza precedentă;

c) semantica de bază a mai-mult-ca-perfectului ține mai mult de ideea de distanță, el fiind în acest sens similar perfectului simplu în relația sa cu momentul enunțării. Valoarea sa nu este propriu-zis temporală, ci mintală (Söhrman, 2007);

d) aoristizarea perfectului compus.

3. Variația gradului de contingență și de contiguitate al unei relații cauzale va influența funcționarea **principiului A (amendat)**.

Verificarea subipotezelor 2a) și 2b) implică verificarea ipotezei intermediare conform căreia alternanța PC/MMP ar trebui să permită o interpretare mai dificilă a inferenței direcționale a MMP, în comparație cu alternanța PS/MMP.

3.5. Protocolul de desfășurare a primei etape de validare a MID (faza I)

Prima etapă a validării MID în limba română a fost realizată prin interpretarea pragmatică a materialului lingvistic (calculul inferențelor direcționale) de către un public de vorbitori nativi de limbă română. Drept material lingvistic au servit grilele de interpretare descrise *supra*, fiecare grilă fiind compusă din 54 de itemi experimentali, concepuți nemijlocit pentru acest studiu experimental.

Prima etapă s-a desfășurat în două perioade diferite, cu două eșantioane distincte de participanți. Această diviziune după timp și participanți nu este justificată de vreun principiu intrinsec protocolului experimental sau prevederilor MID. Ea se explică, în principal, prin motive de oportunitate și de accesibilitate logistică.

Prima parte a fazei I a avut loc în 2013 și a inclus un eșantion de 21 de participanți, studenți ai Facultății de Limbi și Literaturi Străine, din cadrul Universității de Stat din Moldova. Toți participanții erau vorbitori nativi de română și aveau o medie de vârstă de 20,5 de ani. Participanții au primit aceleași instrucțiuni privind modul în care trebuie să completeze grila de interpretare. Nu s-au impus limite de timp, dar la finele experimentului, s-a constatat că timpul alocat în medie interpretării celor 54 de itemi a fost de 30 de minute. Studenții nu au fost recompensați sub nicio formă pentru participarea lor la studiu. Participarea a fost benevolă.

A doua parte a fazei I a avut loc în 2018. La experiență a participat un eșantion de 21 de participanți, studenți ai Facultății de Limbi și Literaturi Străine, din cadrul Universității de Stat din Moldova. Toți participanții erau vorbitori nativi de română și aveau o medie de vârstă de 21,5 de ani. Participanții au primit aceleași instrucțiuni privind modul în care trebuie să completeze grila de interpretare. Nu s-au impus limite de timp, dar la finele experienței, s-a constatat că timpul alocat în medie interpretării celor 54 de itemi a fost de 35 de minute. Studenții nu au fost recompensați sub nicio formă pentru participarea lor la experiență. Participarea a fost benevolă.

Trebuie să precizăm că rezultatele fiecărei părți a fazei I au fost deja analizate separat și au făcut obiectul unor publicații recente (Breahnă, 2020, Breahnă, 2019). Totuși, în cadrul acestei cercetări, ne propunem să revedem toate rezultatele obținute în urma fazei I (2013 și 2018), în lumina unei actualizări a ipotezelor de studiu și a unei finalități noi originale. Rezultatele generate de validarea empirică a MID în română au servit drept input pentru considerații mai largi de natură traductologică. Cu același scop, în 3.6, descriem Modelul HD pentru referința temporală. Acest model a fost deja supus testării de corpus și testării experimentale. Nu avem nicidecum intenția de a cumula prevederile sale cu cele ale MID, deși modelele integrează aceleași cadre și concepte teoretice. Ilustrarea modului în care funcționează HD este doar un argument în plus întru susținerea finalității

traductologice a cercetării noastre, deși nu putem ignora nici potențiala complementaritate a rezultatelor furnizate de HD în raport cu MID. Dar acest aport al HD va putea fi evaluat doar după a doua etapă de validare a MID (faza II), care va face obiectul următorului capitol.

Revenind la procedura de desfășurare a fazei I, rămâne de precizat conținutul instrucțiunilor pe care le-au primit participanții. După distribuirea grilelor de interpretare (16 grile standard), studenții au fost instruiți să indice interpretarea lor pentru cele 54 de secvențe, notând:

1. **AV** în rubrica „Direction du discours”⁶¹, dacă consideră că primul enunț al secvenței precedă cronologic al doilea enunț.

2. **AR** în rubrica „Direction du discours” (direcția discursului), dacă consideră că al doilea enunț al secvenței precedă cronologic primul enunț.

3. **X** în rubrica „Discours bizarre ou incohérent” (discurs bizar sau incoerent), dacă consideră că o secvență este bizară sau incoerentă.

4. (Opțional) În rubrica „Proposez un contexte” (propuneți un context), formulați un context în care secvența considerată bizară sau incoerentă ar fi acceptabilă.

Un exemplu de grilă completată poate fi consultat în Anexa 2.

Procedura de desfășurare a celei de-a doua etape de validare a MID (faza II) este descrisă în capitolul următor, dedicat analizei rezultatelor obținute în faza I, verificării ipotezelor și formulării concluziilor cu privire la operaționalitatea MID în limba română.

3.6. Modelul cu Discriminare Înaltă a Referinței Temporale (HD)

Recent, C. Grisot a prezentat în lucrarea *Cohesion, Coherence and Temporal Reference from an Experimental Corpus Pragmatics Perspective* (2018) rezultatele mai multor ani de cercetări, inclusiv sub conducerea lui J. Moeschler. Am decis să rezervăm un subcapitol separat acestei lucrări din trei motive:

- a. limba română se numără printre limbile analizate în această lucrare;
- b. Modelul HD propus de C. Grisot permite o analiză cu un grad înalt de discriminare a diverselor tipuri de informații temporale;
- c. intuițiile care au stat la baza cercetărilor lui C. Grisot, precum și unele dintre rezultatele obținute, sunt în perfect acord cu ipotezele și propunerile noastre privind aplicarea în traducere și traductologie a inferenței direcționale.

În cele ce urmează, prezentăm liniile generale ale cercetării lui C. Grisot, previziunile HD și rezultatele obținute pentru limba română. Pe parcurs vom încerca să comentăm unii parametri ai HD, sau rezultatele obținute, în lumina propriilor noastre observații, rezultate din aplicarea MID.

⁶¹ Deoarece grilele au fost elaborate inițial pentru o cercetare realizată în limba franceză, denumirile rubricilor au fost formulate în franceză. La anunțarea instrucțiunilor, fiecare rubrică a fost numită și în română.

C. Grisot și-a propus să studieze într-o perspectivă empirică și experimentală timpul gramatical, Aktionsartul și aspectul gramatical în calitate de elemente coezive care contribuie la coerența⁶² temporală a discursului. Drept motiv pentru a distinge clar cele trei categorii de informație temporală (MID nu face acest lucru) a servit necesitatea de a avea un model translingvistic valid, aplicabil atât pentru limbile care posedă categoria gramaticală a timpului, cât și pentru limbile care nu o posedă. Este o tentativă de a descentraliza rolul jucat de timpul gramatical și de a acorda mai multă atenție celorlalte componente ale referinței temporale. În plus, un șir de studii în psihologie, psiholingvistică și neurolingvistică deja demonstraseră că categoriile de timp, aspect și Aktionsart sunt motivate cognitiv.

Problematika care a stat la baza cercetării lui C. Grisot a fost una de natură traductologică: cum poate fi îmbunătățită performanța sistemelor statistice de traducere automată în cazul traducerii timpurilor verbale. Pentru a rezolva această problemă empirică, a fost necesar să se cerceteze teoretic, empiric și experimental un șir de aspecte conexe. Prin urmare, au fost formulate patru probleme științifice.

1. Pe ce bază este definit rolul timpului verbal și al constituentilor săi (aspect și Aktionsart) în calitate de elemente coezive? Această întrebare determină cadrul teoretic pe care l-a ales lingvista, și anume TP, care postulează subdeterminarea lingvistică și opoziția dintre informație procedurală și conceptuală, permițând astfel să se illustreze rolul acestor elemente de coeziune în procesul de înțelegere. C. Grisot formulează în limitele cadrului teoretic ales un șir de ipoteze cu privire la timp, Aktionsart și aspect pe care le testează experimental.

2. Pot fi considerate relațiile temporale relații de coerență cognitivă care leagă reprezentările mintale ale eventualităților construite de subiecți? C. Grisot a invocat două motive de ce relațiile temporale sunt motivate din punct de vedere cognitiv. Primul este că acestea afectează și procesarea limbajului și achiziția lui. Am menționat deja al doilea motiv: categoriile lingvistice care declanșează relațiile temporale sunt motivate cognitiv. În aceste condiții, C. Grisot introduce noțiunea de „coerență temporală cognitivă”.

Conform modelului HD, timpul gramatical contribuie la procesul de construire a reprezentărilor mintale, dar și îl constrânge totodată. Informația aspectuală derivată din Aktionsart și din aspect procedeează într-un mod similar. În special, Aktionsart indică tipul de eventualitate care trebuie inclus în reprezentarea conceptuală mintală (stare, activitate, realizare sau îndeplinire), în timp ce aspectul constrânge acest proces, instruind subiectul să-și reprezinte eventualitatea drept încheiată sau în proces.

3. Cum auditorii evaluează conștient informația temporală a timpului, aspectului și Aktionsartului în procesul de înțelegere a exemplelor neconstruite? În

⁶² Coerența în modelul lui C. Grisot trebuie înțeleasă ca o proprietate cognitivă a reprezentărilor mintale. Relațiile de coerență sunt relații cognitive.

cadru al acestei problematice, C. Grisot a analizat capacitatea subiecților de a evalua conștient semnificația temporalității verbale cu referire la un șir de trăsături semantice și pragmatice ale timpului (localizarea eventualității față de momentul enunțării S și trăsătura de [\pm narativitate] pentru relațiile dintre eventualități), ale Aktionsartului ([\pm limită]) și ale aspectului ([\pm perfectivitate]).

Această componentă experimentală a cercetării i-a permis lingvistei să propună modelul HD al referinței temporale, al cărui scop este de a discrimina categoriile și principiile care joacă un rol în determinarea referinței temporale, indiferent de tipul limbii studiate. Modelul prezice că interpretarea globală a referinței temporale la nivel discursiv este determinată, pe de o parte, de mijloacele lingvistice disponibile într-o limbă și, pe de alta, de determinarea lor contextuală inferențială *ad-hoc*.

Modelul HD îi permite autoarei să revadă prin urmare semnificația timpurilor verbale și utilizarea lor contextuală din perspectiva conținutului lor procedural și conceptual. Astfel, pentru română, sarcinile experimentale au arătat că trăsătura [\pm narativitate] a fost atribuită cel mai des perfectului compus (83%) și perfectului simplu (93%). Imperfectul a obținut valori nonnarrative în 71% din cazuri. De asemenea, s-a stabilit că locutorii nativi de română au o capacitate redusă de a evalua conștient relațiile temporale declanșate de timpurile verbale. Performanța lor se îmbunătățește însă când sunt rugați să introducă conectori, care exprimă explicit același conținut implicit.

O altă constatare, valabilă pentru toate limbile supuse sarcinilor experimentale, a fost că, atunci când participanții trebuie să localizeze eventualitatea în raport cu S, adică în trecut sau în nontrecut (prezent sau viitor), ei consideră sarcina simplă, iar gradul de convergență a opiniilor este foarte înalt. Când trebuie să localizeze o eventualitate în raport cu alta (coordonata R), participanții deja consideră sarcina mai dificilă, iar gradul de convergență a opiniilor este scăzut.

4. Cum poate fi prezisă utilizarea unui timp verbal într-o limbă-țintă? Această problemă științifică este legată de valoarea aplicativă a cercetărilor conduse de C. Grisot, și anume îmbunătățirea rezultatelor curente ale sistemelor statistice de traducere automată. Problema este analizată atât prin analize translingvistice ale datelor adnotate, cât și într-un model mixt generalizat, în care factorii ficși testați au fost trăsăturile [\pm narativitate], [\pm limită], [\pm perfectivitate].

Metodologic, cercetarea lui C. Grisot este un studiu empiric care a combinat date preluate din corpusuri în patru limbi (engleză, și trei limbi romanice – franceză, italiană și română) și date obținute experimental. Ambele tipuri de date au fost analizate calitativ și cantitativ. Datele experimentale au fost obținute din trei tipuri de investigații: experimente de adnotare, în care subiecții au fost rugați să evalueze conștient sensul sau utilizarea contextuală a unei categorii lingvistice; experimente cu sarcini ce implică judecăți de acceptabilitate, în care subiecții sunt rugați să evalueze conștient acceptabilitatea diferitelor versiuni ale exem-

plelor experimentale (exemple construite specific pentru scopul experimentului). Observăm că primele două tipuri de sarcini sunt similare sarcinilor pe care le-au efectuat subiecții studiului nostru experimental.

Al treilea tip de experimente a constat în sarcini de lectură, în care subiecții trebuiau să citească, adoptând un ritm propriu, diferite exemple experimentale, în diferite condiții experimentale, ceea ce a permis un acces direct la modul în care participanții procesau exemplele experimentale.

Ca rezultat, a fost obținută o descriere originală a timpului, Aktionsartului și aspectului în calitate de elemente coezive, fundamentată pe un corpus de studiu detaliat și rezultate empirice. Descrierea indică cum aceste elemente coezive joacă un rol crucial în stabilirea coerenței temporale discursive și a coerenței cognitive. În opinia autoarei, contribuția sa conține implicații importante pentru domeniile procesării limbilor naturale și traducerii automate și ar putea fi implementată și în alte domenii, precum didactica limbilor și traductologia. Previzuni cu care suntem în totalitate de acord, în măsura în care sunt și previziunile noastre pentru descrierile obținute din testarea MID în română. Și, deși HD poate fi considerat un model mai avansat și mai general decât MID, este evident că are aceleași origini, nu doar formale (TP). Diferența semnificativă a HD față de alte cercetări ale temporalității verbale constă în necesitatea de a diferenția categoriile gramaticale de cele lexicale, reunite deseori sub noțiunea de timp verbal⁶³. O altă contribuție originală a HD este și viziunea dualistă a timpului gramatical, care codifică informație temporală și la nivel procedural și la nivel conceptual. Modelul HD face astfel următoarele previziuni pentru timpurile gramaticale dintr-o limbă (pe care le vom ilustra cu rezultatele obținute experimental pentru limba română):

- Sensul lor este subderminat și trebuie dedus contextual.
- Ele codifică informație conceptuală și procedurală, fapt operaționalizat ca distincție trecut/nontrecut, în baza coordonatelor temporale E și S și trăsăturii [\pm narativitate].

Astfel, din perspectivă conceptuală, perfectul compus, perfectul simplu și imperfectul au în comun proconceptul TIMP. La acest nivel, toate trei timpuri sunt interschimbabile.

Din perspectiva informației procedurale, operaționalizată ca trăsătură [\pm narativitate], rezultatele pentru limba română sunt următoarele: perfectul simplu – 93% narativ/7% nonnarativ; perfectul compus – 83%/17%; imperfectul – 19%/81%.

Timpurile gramaticale nu codifică una dintre valorile acestei trăsături prin definire, valoarea este determinată contextual în funcție de valorile pe care le iau aspectul și Aktionsartul.

⁶³ O simplă analiză a conținutului din capitolele dedicate timpurilor în GBLR (2016) demonstrează această afirmație.

- Ele exprimă toate categoria aspectului, fapt operaționalizat ca trăsătură [\pm perfectivitate]. Aspectul codifică informație procedurală care constrânge conținutul explicit al enunțului. Reprezentările conceptuale (Aktionsart) sunt văzute prin prisma locutorului drept încheiate sau nu.

- Ele se aplică la toate tipurile de eventualități, fapt operaționalizat ca trăsătură [\pm limită]. În cazul Aktionsartului, conținutul său este conceptual, însă informația procedurală a aspectului impune ajustări de sens asupra Aktionsartului.

Cercetările lui C. Grisot nu conțin rezultate pentru limba română din perspectiva aspectului și Aktionsartului. Dar ceea ce am putea deduce pentru limba română este că timpurile nu au o valoare prin definire cu referire la cele două trăsături, ci determină contextual valorile respective. În acest sens, este elocventă poziția lui C. Grisot față de *passé simple*, care în MID este asociat cu [iav]. Lingvista consideră că *passé simple* codifică instrucțiunea de a determina o valoare contextuală pentru trăsătura procedurală [\pm narativitate], dar nu impune valoarea narativă.

Cum se poate de constatat chiar din rezultatele obținute din analiza de corpus sau din studiul experimental, descrierile HD pentru limba română și previziunile HD pentru limba română, nu contrazic *grosso modo* descrierile sugerate de MID, ci doar le completează, în virtutea gradului său înalt de discriminare, dar și a volumului și diversității mai mari a datelor analizate.

4. REZULTATELE VALIDĂRII EXPERIMENTALE A MODELULUI INFERENȚELOR DIREȚIONALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În capitolul de față, descriem cum au fost sistematizate și analizate rezultatele obținute în faza I de interpretare. Ne propunem, în lumina acestor rezultate, să stabilim dacă ipotezele de studiu au fost confirmate sau infirmate, precum și să determinăm pertinenta generală a unui astfel de studiu experimental în raport cu scopul, obiectivele de cercetare și ipotezele formulate. Nu în ultimul rând, indicăm limitele abordării alese și sugerăm potențiale îmbunătățiri la nivel de metodă, material și participanți.

4.1. Procedura de desfășurare a celei de-a doua etape de interpretare (faza II)

În același mod în care faza I a fost concepută conform unui șir de parametri, privind materialul, metoda și protocolul de interpretare și desfășurare a validării experimentale, considerăm că faza a doua trebuie să fie supusă unor exigențe similare.

Aceste exigențe se referă la:

- sistematizarea și vizualizarea rezultatelor;
- principiile de interpretare;
- principiile de formulare a concluziilor.

În ce privește **sistematizarea și vizualizarea rezultatelor**, acestea au fost reunite într-un „Tabel recapitulativ al rezultatelor fazei I”, disponibil în Anexa 3. Tabelul reprezintă o sinteză a tuturor itemilor experimentali⁶⁴ propuși subiecților care au participat la validarea MID. În total, au fost colectate 2268 de interpretări direcționale⁶⁵. Din numărul de perechi de predicate construite (8 secvențe) și combinarea lor simplă în grile a câte două secvențe de predicate (16 grile) a rezultat că o secvență a fost interpretată de către, cel puțin, 9 participanți și de către, cel mult, 12 participanți. Respectiv, notarea P_n , utilizată în tabel, nu se referă nemijlocit la un participant specific, ci la o interpretare realizată de un participant oarecare.

În rest, am recurs la aceleași notări pe care le-au utilizat participanții pentru a indica direcția inferenței temporale:

✓ **AV:** inferență *înainte* (primul enunț al secvenței precedă cronologic al doilea enunț);

✓ **AR:** inferență *înapoi* (al doilea enunț al secvenței precedă cronologic primul enunț);

⁶⁴ În 3.3.4 sunt indicate principiile de construire a itemilor experimentali.

⁶⁵ 42 de participanți au interpretat fiecare câte 54 de itemi experimentali. Toate interpretările unui participant sunt codate printr-o culoare unică.

✓ **X**: secvența este bizară și/sau incoerentă.

Pe lângă simbolurile respective, am introdus semnul „-” pentru a marca că răspunsul lipsește. În unele cazuri, în rubrica „Direction du discours”, în afară de tipul de inferență, era marcat și semnul „X”. Pentru astfel de interpretări, am păstrat notarea originală, așa cum a fost introdusă de către participant în grilă. În rubrica „Proposez un contexte” (propuneți un context), le-am cerut participanților să formuleze un context în care secvența considerată bizară sau incoerentă ar fi acceptabilă. În mare parte, această condiție opțională nu a fost realizată. Totuși, unii participanți au completat rubrica respectivă cu reformulări ale itemului original sau cu anumite comentarii. Le-am reprodus cu fidelitate, deoarece considerăm că ele revelează condițiile în care subiectul concepe enunțarea respectivă drept fiind optimal pertinentă.

Cu referință la **principiile de interpretare** a rezultatelor fazei I, aici demersul nostru s-a bazat pe o abordare comparativ-contrastivă. O astfel de metodă se explică prin înseși ipotezele de cercetare, construite preponderent pe raționamente care compară timpurile verbale în termeni formali de recunoaștere și termeni pragmatici de actualizare a relațiilor temporale, iar relațiile de cauzalitate sunt evaluate în termeni de forță și distanță, adică în funcție de parametrii de contiguitate și contingență. Aceasta presupune că pentru interpretarea rezultatelor s-a recurs la tabele de sinteză pentru fiecare tip de configurație, 18 în total.

În acest mod, am putut ilustra cum au fost atribuite inferențele direcționale în itemi experimentali cu aceeași configurație a timpurilor, conectorilor și ordinii enunțurilor, dar cu predicate în relații de cauzalitate cu grad diferit de forță/distanță.

Pentru a pune în valoare celelalte variații, am divizat totalul de 18 configurații în trei categorii: secvențele fără conector; secvențele cu conector; secvențele cu alternanța PC/MMP.

Faptul că anume informația conceptuală (predicatele) a fost utilizată drept criteriu principal de comparație se explică prin premisa fundamentală a MID, dar și a TP, despre rolul semnificativ al informației contextuale în procesul inferențial. Conform MID, ipotezele contextuale se află pe treapta de sus a ierarhiei informaționale, fiind construite, în mod obișnuit, în baza unei reguli cauzale accesibile, adică în baza informației conceptuale a predicatelor.

Formularea concluziilor include două surse de probe. În primul rând, este vorba de validarea principiilor generale A, B, C, D și E ale MID. A doua sursă este verificarea ipotezelor particulare cu privire nemijlocit la limba română. Metodologic, studiul nostru își propune o abordare eclectică semiinvazivă, îmbinând tehnici calitative și cantitative. Aceasta presupune că datele cantitative nu sunt un scop în sine, ci doar o etapă intermediară întru evidențierea unor fenomene majoritare, dar fără a le ignora pe cele minoritare. Stabilirea unor raporturi numerice are, prin urmare, o valoare descriptiv-argumentativă. Performanța

participanților, inclusiv comentariile lor, sunt supuse unor analize de conținut, în scopul de a testa intuițiile noastre privind un șir de fenomene legate de temporalitate în limba română.

4.2. Faza II de validare a MID: interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale

Cele 18 configurații au fost divizate în trei categorii: secvențele fără conector; secvențele cu conector; secvențele cu alternanța PC/MMP. Pentru fiecare configurație, se descrie procedura de atribuire a inferenței direcționale, conform algoritmului inferențial. Procedura este determinată în baza direcției inferențiale stipulată de majoritatea participanților pentru secvențele aparținând aceleiași configurații. Analizăm inclusiv motivele unor astfel de convergențe în interpretare. În cazul unor divergențe numeric comparabile⁶⁶, propunem proceduri de interpretare concurente și încercăm să identificăm cauzele divergențelor.

În condițiile unor divergențe de interpretare minore în raport cu un nucleu semnificativ de convergențe, ne pronunțăm asupra cauzelor posibile pentru asemenea devieri particulare.

De asemenea, comentăm cazurile de divergență și convergență a răspunsurilor la nivelul unei singure secvențe de predicate.

4.2.1. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații fără conector

Vom începe prin a analiza rezultatele obținute în urma interpretării configurațiilor $e_1(\text{PS})$, $e_2(\text{PS})$ și $e_2(\text{PS})$, $e_1(\text{MMP})$. Conform MID, în secvențele respective, toate tipurile de informații poartă trăsături direcționale convergente. De asemenea, aceste două tipuri de combinare a informațiilor direcționale se află pe treapta de sus a scării optimalității discursive (Moeschler, 2002b).

Direcțiile atribuite de participanți configurației $e_1(\text{PS})$, $e_2(\text{PS})$ (Tabelul 4.1) ar trebui astfel să reflecte următoarea procedură de calculare a inferenței direcționale:

1. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$$\text{PS} = [\text{iav}] \rightarrow e_1: [\text{iav}]_{e1};$$

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la $P(e_i)$;

3. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$$\text{PS} = [\text{iav}] \rightarrow e_2: [\text{iav}]_{e2};$$

⁶⁶ Considerăm numeric comparabile raporturi începând cu 70%:30%. Introducem, în acest sens, o marjă de interpretabilitate de 20%, cu posibile derogări, care vor fi justificate în momentul respectiv.

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_1 - e_2]$:

$[e_1 - e_2]: [iav]_{e_1} \& [iav]_{e_2} = [iav]_{e_1 - e_2}$;

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală cauzală (RCC) $P(e_1) - P(e_2): (P_1) \text{ CAUZĂ } (P_2)$;
- accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_1 , atunci e_2 după aceasta”, care validează interpretarea $[iav]_{e_1 - e_2} \rightarrow [IAV]_{e_1 - e_2}$.

Tabelul 4.1. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$. $e_2(PS)$

T_e^{67}	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (1)	Anca scăpă paharul din mână. Paharul se sparge.	X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AR	
D P (2)	Paul se tăie. Mâna sa sângeră puternic.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
I P (3)	Furtuna smulse arborele din pământ. Arborele se uscă.	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AR/X	AR	AV	AV/X	AR
I P (4)	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AR	AV	
D S (5)	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzu.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV			
D S (6)	Afară tună. Copilul se sperie.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
I S (7)	Medicul trata pacientul. Pacientul se însănătoși.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV		
I S (8)	Maria plantă o floare. Floarea creșcu.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	

⁶⁷ Tipul de cauzalitate: D – directă; P – puternică; I – indirectă; S – slabă.

Secvențele (2), (6), (7), (8) reflectă în totalitate această procedură. În ce privește celelalte secvențe, P8 semnaleză că S (5) este o construcție bizară/incoerentă, deși îi atribuie o direcție [(I)AV]. O evaluare similară primește și S (1) din partea unui alt participant. Este interesant să notăm că ambii participanți au indicat direcții [(I)AV] „curate” pentru S (2) și S (6), care exprimă aceleași relații de cauzalitate ca și S (1) și S (5). Respectiv, nu putem corela aceste judecăți privind bizazeria sau incoerența secvențelor cu un anumit tip de cauzalitate. Am putea presupune o explicație în acord cu remarca P1, care a identificat S (1) doar ca bizar/incoerent, fără a-i atribui o direcție: „*se sparse*” sună bizar; „*s-a spart*” (*consecință*). Mai ales că rectificarea propusă de P8 pentru S (1) înlocuiește PS cu PC, fără însă a preciza cauzele – P8: *Anca a scăpat paharul din mână. Paharul s-a spart*. Prin urmare, am putea deduce că bizare sau incoerente nu sunt discursurile în cauză, ci formele de PS. Comentariul P2 pentru S (8) pare să confirme această ipoteză, deoarece forma sugerată, „*crescură*”, este un evident solecism de număr.

S (4) și S (3) necesită explicații de altă natură. S (4) primește două lecturi [(I)AR] din unsprezece. Statistic, aceste două lecturi nu sunt pertinente (nota de subsol 66). Totuși, propunem o explicație pentru una din aceste lecturi, deoarece o asemenea posibilitate ar putea afecta și rezultatele ulterioare. Un factor de care trebuie să ținem cont în studiile experimentale, în care participanții trebuie să îndeplinească un anumit set de sarcini, este posibilitatea ca unii participanți să fi înțeles greșit fie sarcina, fie modul în care trebuie să-și codifice răspunsurile (simboluri, notații, semne etc.). Din această presupunere inițială pot fi deduse multiple scenarii despre cum randamentul participanților respectivi poate evolua pe parcursul sarcinii. Ei s-ar putea corecta conștient sau inconștient, pe măsură ce vor avansa în realizarea sarcinilor, sub influența unui spectru foarte divers de factori. Sau, dimpotrivă, ei ar putea continua să îndeplinească sarcina, pornind de la aceleași date greșite despre cum ar trebui să-și aducă contribuția la studiu. Diferite situații intermediare sunt posibile. Pentru a ne asigura că astfel de scenarii sunt luate în calcul la interpretarea noastră a fazei I, am inclus marja de interpretabilitate de 20%. O altă precauție a fost de a codifica cromatic toate răspunsurile unui participant (Anexa 3). În acest mod, putem verifica posibilitatea că la baza unora dintre raționamentele sale se află o banală greșeală de notare, o problemă de înțelegere a sarcinii sau factori ca neatenția sau oboseala. Astfel de scenarii se argumentează și prin contrastul dintre răspunsurile unui participant și răspunsurile celorlalți participanți, în cazuri cu divergență minimă, dar și prin faptul că nu am determinat nici pentru un participant doar răspunsuri care ar sugera că sarcina a fost îndeplinită aleatoriu.

Dacă revenim la interpretarea [(I)AR] dată de P10 pentru S (4), considerăm că ea se explică anume prin unul sau o combinație a factorilor descriși mai sus,

deoarece participantului respectiv îi aparține și unica interpretare [(I)AR] a S (1). În ce privește cealaltă [(I)AR], din partea P4, aici nu putem construi un scenariu similar, deoarece pentru S (3) lectura sa este [(I)AV].

În fine, S (3) ilustrează plenar de ce a fost necesară o fază I experimentală. În momentul când am conceput itemii experimentali, secvența în cauză, în lectura noastră, primea exclusiv o [(I)AV], RCC fiind unidirecțională: (*a smulge*) CAUZĂ (*a se usca*). Rezultatele, în această configurație, susțin în proporție de 75% previziunile MID. Totuși, cele 25% de lecturi [(I)AR], precum și faptul că două din lecturile [(I)AV] au fost considerate bizare, ne-a făcut să ne punem întrebarea despre cât de accesibilă este ipoteza contextuală inversă: *Furtuna smulse arborele din pământ, anume pentru că arborele deja se uscase*. Analiza interpretărilor din alte configurații ne-a permis să răspundem la această întrebare. Vom reveni *infra* asupra ei.

Ce este posibil să deducem din rezultatele obținute pentru această configurație? Este într-adevăr o construcție optimă, fapt demonstrat în mare parte de atribuirea uniformă a direcției [(I)AV]. Nu ne putem însă pronunța referitor la prevederile de forță sau de ierarhie a informațiilor procedurale și conceptuale. Tot ce putem stabili este că atât PS, cât și RCC, manifestă trăsături direcționale *înainte*, care converg în acest tip de configurație.

Tabelul 4.2 prezintă rezultatele interpretărilor pentru al doilea tip de configurație optimă: $e_2(\mathbf{PS})$. $e_1(\mathbf{MMP})$. Procedura de calculare a inferenței direcționale ar trebui să se desfășoare conform algoritmului următor:

1. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$$\mathbf{PS} = [\text{iav}] \rightarrow e_2: [\text{iav}]_{e_2};$$

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la $P(e_2)$;

3. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$$\mathbf{MMP} = [\text{iar}] \rightarrow e_1: [\text{iar}]_{e_1};$$

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_2-e_1]$:

$$[e_2-e_1]: [\text{iav}]_{e_2} \& [\text{iar}]_{e_1} = [\text{iar}]_{e_2-e_1};$$

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală causală (RCC) $P(e_2) - P(e_1): (P_2) \text{ EFECT } (P_1)$;

- accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_2 , atunci e_1 înainte de aceasta”, care validează interpretarea $[\text{iar}]_{e_2-e_1} \rightarrow [\text{IAR}]_{e_2-e_1}$.

Procedura prognozează că $e_2(\mathbf{PS})$. $e_1(\mathbf{MMP})$ obține preponderent interpretări [(I)AR]. Această prognoză se adevărește, în limitele stabilite, pentru S (10), S (13), S (14) și S (16).

Tabelul 4.2. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$. $e_1(MMP)$

T_c		P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (9)	<i>Paharul se sparge. Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	AV	AR	AV	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AV
D P (10)	<i>Mâna lui Paul sângereă puternic. El se tăia.</i>	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR
I P (11)	<i>Arborele se uscă. Furtuna îl smulsesese din pământ.</i>	AR	AR	AR	AR/X	AV/X	AR	AR	AV	AV	AV	AV	X
I P (12)	<i>Casa se încălzi. Toma aprinsese focul în cămin.</i>	X	AR/X	AR	AV/X	AR	AR	AR	AR	AV	AV	AR	
D S (13)	<i>Lucia căzu. Ea lunecase pe gheață.</i>	AR	AR	AR	AV/X	AR	AR	AR/X	AR	AR			
D S (14)	<i>Copilul se sperie. Afară tunase.</i>	AR	AV	AR	AR	AR/X	AR	AR	X	AR			
I S (15)	<i>Pacientul se însănătoși. Medicul îl tratase.</i>	AV	AV	AR	AR/X	AR	AR	AV	AV/X	AR	AR		
I S (16)	<i>Floarea crescute. Maria o plantase.</i>	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR/X	AR	

La prima vedere, S (9) depășește marja de interpretabilitate de 20%, dar de fapt, din cele trei interpretări [(I)AV], una se înscrie în cazul descris *supra* referitor la interpretări greșite la nivel de înțelegere a sarcinii. Este vorba chiar despre același participant (P11). Celelalte două interpretări (P2 și P4) reprezintă doar 18% din rezultate. Dar, este curios că P2 și P4 le-au atribuit S (10) și, respectiv, S (16) inferențe direcționale [(I)AR]. Și, dacă în cazul celui de-al doilea participant am putea căuta o explicație legată de tipul de cauzalitate (DP vs IS), în cazul primului participant, ambele secvențe sunt DP.

O situație similară am depistat și în S (12), unde din cauza aceluiași participant (P11 în S (9)) marja de interpretabilitate depășește 20% ([(I)AV] a P10). Dacă eliminăm această interpretare, atribuirea [(I)AV] de către P9 și P4 nu mai este proporțional pertinentă. În ce privește gradul de acceptabilitate, semnalat de P1, în cazul configurației de față sunt foarte elocvente comentariile participanților⁶⁸.

⁶⁸ P1. *Toma aprinsese focul în cămin, casa se încălzi.*

P4. *Casa se încălzi deoarece Toma aprinsese focul în cămin.*

P7. *Lucia lunecase pe gheață apoi căzu.*

P4. *Medicul tratase pacientul. Apoi pacientul s-a însănătoșit.*

P11. *Floarea crescute pentru că anume Maria o plantase.*

Dacă ne referim la scara optimalității lui J. Moeschler, construcțiile fără conector sunt superioare construcțiilor analoge cu conector, deoarece pentru costuri de procesare mai mici produc efecte contextuale comparabile. Altfel spus, informația procedurală a timpurilor verbale este suficient de puternică și nu are nevoie să fie confirmată de informația procedural-conceptuală a conectorului „pentru că”. Formulările propuse de participanți pentru discursurile problematice (S (12), S (15)) și pentru cele cu nivel scăzut de divergență a răspunsurilor (S (13) și S (16)), arată că informația procedurală a PS și MMP nu declanșează o [(I)AR] clară, fiind necesare informații procedurale și conceptuale suplimentare, furnizate de conectori ca „deoarece”, „apoi”, „pentru că” sau de respectarea ordinii temporale (P1).

S (15) este mai problematic de analizat decât celelalte secvențe cu lecturi divergente. Răspunsurile [(I)AV] reprezintă 40%, deci sunt proporțional pertinente. Pe de altă parte, trei dintre aceste răspunsuri (P1, P2 și P7) aparțin participanților care au atribuit această inferență în S (10), S (14) și S (16), adică în discursuri cu răspunsuri [(I)AR] preponderent convergente. În S (10) și S (14), au fost chiar unicele răspunsuri cu această direcție. În aceste condiții, apare întrebarea despre cât de semnificative sunt aceste 40%. Dacă analizăm configurația analogă cu conector și cu alternanța PC/MMP, observăm că în construcții optime (în care toate trăsăturile direcționale sunt convergente), și anume în „Pacientul se însănătoși, pentru că medicul îl tratase” și „Pacientul s-a însănătoșit, pentru că medicul îl tratase”, cei trei participanți oferă din nou, unanim, răspunsul [(I)AV]. În schimb, construcțiilor cu trăsături divergente, ca „Pacientul se însănătoși și medicul îl tratase”, „Pacientul s-a însănătoșit și medicul îl tratase”, sau în construcția unde PS este înlocuit cu PC („Pacientul s-a însănătoșit. Medicul îl tratase”), le sunt atribuite [(I)AR], în două cazuri din trei. În baza acestor comparații, putem deduce că, deși pista unei erori de procedură este promițătoare, totuși este prematur să o propunem drept principiu explicativ unic. Datele nu sunt concludente și este nevoie să completăm observațiile noastre referitor la această secvență cu rezultate din celelalte configurații.

Cea mai interesantă secvență cu răspunsuri divergente este desigur S (11). Aici sunt atribuite 5 [(I)AV] din 12 lecturi. Dintre acești 5 participanți, 4 (P5, P8, P9 și P11) au atribuit [(I)AR] celei de-a doua secvențe din configurația în cauză. Deci posibilitatea că [(I)AV] a fost acordată din greșeală este destul de mică. În plus, această distribuție a inferențelor direcționale de sens opus poate fi explicată de ipoteza pe care am formulat-o mai sus, și anume că premisa implicată „furtuna smulse arborele din pământ, anume pentru că arborele deja se uscăse” este foarte accesibilă.

În acest caz, S (11) primește o procedură alternativă de calculare a inferenței direcționale:

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_2-e_1]$:

$[e_2-e_1]: [iav]_{e_2} \& [iar]_{e_1} = [iar]_{e_2-e_1}$;

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală cauzală (RCC) $P(e_2) - P(e_1): (P_2) \text{ CAUZĂ } (P_1)$;
- accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicită) „dacă e_2 , atunci e_1 după aceasta”, care atribuie $[IAV]_{e_2-e_1}$.

Problema acestei interpretări – ea contravine principiului A (amendat). Procedura $[iar]$ a MMP ar fi trebuit să blocheze declanșarea din RCC a ipotezei contextuale $[IAV]$. Acest lucru nu s-a produs, după cum o demonstrează răspunsurile din S (11). Respectiv, rezultatele din această configurație vin să confirme, deși indirect, ipoteza noastră despre trăsăturile direcționale ale timpurilor verbale în română. Ele nu sunt suficient de puternice pentru a declanșa conflicte de interpretare și intră doar în relații de convergență cu informația expresiilor lingvistice (conectori, predicate) și cu informațiile contextuale (ipotezele). Următoarele două tipuri de configurații ne permit să consolidăm această primă confirmare.

Din analiza primelor două configurații, reținem și faptul că ordinea cauză-consecință are un randament mai bun de interpretare. Drept dovadă servește numărul de răspunsuri convergente, precum și faptul că a doua configurație a primit cu 8 „X”-uri mai mult decât prima.

Conform MID, configurațiile $e_2(\text{PS})$, $e_1(\text{PS})$ și $e_1(\text{PS})$, $e_2(\text{MMP})$ ar trebui să ilustreze cum are loc acomodarea pragmatică, adică formularea unei ipoteze contextuale alternative, în cazul când direcția informației procedurale (timpuri verbale și conectori) este opusă direcției deduse din RCC. În acest caz, principiul A (amendat) postulează că informația procedurală va bloca construirea unei ipoteze conceptuale pornind de la RCC, iar procesul inferențial se va desfășura în baza unei premise implicite alternative.

Procedura de calculare a inferenței direcționale pentru configurația $e_2(\text{PS})$, $e_1(\text{PS})$ va conține, respectiv, etapele următoare:

1. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$PS = [iav] \rightarrow e_2: [iav]_{e_2}$;

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicită nu poate fi formată pornind de la $P(e_2)$;

3. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$PS = [iav] \rightarrow e_1: [iav]_{e_1}$;

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_2-e_1]$:

$[e_2-e_1]: [iav]_{e_2} \& [iav]_{e_1} = [iav]_{e_2-e_1}$;

5. Validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală cauzală (RCC) $P(e_2) - P(e_1): (P_2) \text{ EFECT } (P_1) \rightarrow [iar]$;

• $[iar]_{RCC}$ este blocată de $[iav]$ a PS. Accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_2 , atunci e_1 înainte de aceasta” → $[IAR]_{e_2-e_1}$ nu se produce;

• acomodare pragmatică: formularea unei ipoteze contextuale alternative: „ e_2 și după aceasta e_1 ” → $[IAV]_{e_2-e_1}$.

Analizând rezultatele interpretărilor din faza I (Tabelul 4.3), observăm că lectura $[(I)AV]$, prevăzută de MID, este în minoritate pentru toate perechile de predicate, cu excepția S (19).

Tabelul 4.3. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$. $e_1(PS)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (17)	<i>Paharul se sparge. Anca îl scapă din mână.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR/X	AV	AR	AR	AR	AV	
D P (18)	<i>Mâna lui Paul sângereă puternic. El se tăie.</i>	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	X	
I P (19)	<i>Arborele se uscă. Furtuna îl smulse din pământ.</i>	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV/X	AV	AV	AR
I P (20)	<i>Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.</i>	X	AR	AR	AV/X	AR	AV/X	AV/X	AR	AR	AV	AR	
D S (21)	<i>Lucia căzu. Ea lunecă pe gheață.</i>	AR	AR	AV	AV	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR			
D S (22)	<i>Copilul se sperie. Afară tună.</i>	AR	AR	AV	AR	AV	AR	AR	AR	AR			
I S (23)	<i>Pacientul se însănătoși. Medicul îl trată.</i>	AR	AV/X	AR	AR/X	AR	AR/X	AR	AR/X	AR	-		
I S (24)	<i>Floarea cresc. Maria o plantă.</i>	AR	AR	X	AR	AR	AR	AR	AV	AR	AR	X	

Ceea ce se produce în S (19) nu este totuși un caz de acomodare pragmatică sub influența informației procedurale a PS. Am indicat deja, pentru configurația anterioară, că această secvență se pretează la două lecturi la fel de accesibile. Respectiv, procesul inferențial nu include o etapă de formulare a unei ipoteze contextuale noi, în condițiile când direcția $[iav]$ a PS intră în conflict cu $[iar]$ a RCC. Se produce doar o selecție a ipotezei contextuale compatibile cu PS din două ipoteze egal accesibile. Ceea ce reținem din răspunsurile pentru S (19) este că ipoteza contextuală $[(I)AV]$ se selectează mai ușor cu PS decât cu MMP (10 vs 5). Dar aceasta nu face decât să confirme că PS are o $[iav]$, iar MMP o $[iar]$. Nu

ne spune însă nimic despre forța acestor trăsături. În schimb, celelalte secvențe demonstrează că acomodarea prognozată de MID nu se produce. Valori mai mari ale [(I)AR] se înregistrează în S (17) și S (18) – 70% și 80%. S (21) și S (23) tot se înscriu în aceste valori, dar observăm că răspunsurile [(I)AR] sunt însoțite, în trei cazuri, de „X”-ul care marchează un discurs bizar sau incoerent. S (22) și S (24) au o rată de peste 70% a [(I)AR], fără a fi considerate bizare.

Deși toate secvențele cu scoruri sub 80% ar trebui analizate drept probe în favoarea acomodării, preferăm să explicăm cum și de ce se produce fenomenul respectiv, în configurații unde indicele acomodării este mai redus. Pe lângă faptul că nu depistăm o acomodare generală a ipotezei contextuale, acest set de itemi mai semnaleză procese interesante în raport cu alte configurații. Am observat, de exemplu, că lecturile problematice, analizate mai sus în contextul unor erori de procedură, aici converg cu majoritatea răspunsurilor. De exemplu, același participant, P2 în S (22) și P1 în S (23), indică [(I)AR] în configurația cu PS în a doua poziție, dar [(I)AV] în configurația cu MMP, S (14) și S (15), deși teoretic MMP ar trebui să declanșeze lectura *înapoi*, iar PS să o blocheze. Am presupus, în cazul acestui participant, că răspunsurile sale divergente în raport cu răspunsurile altor colegi, în configurații neproblematică, sunt rezultatul unor erori în înțelegerea sarcinilor sau a semnelor de notare. Și continuăm să credem acest lucru în cazul unor răspunsuri, în special în cele în care variază ordinea predicatelor. Dar faptul că în două configurații, cu aceeași ordine a enunțurilor, configurații care au fost analizate consecutiv în două secvențe diferite, sunt indicate două direcții opuse, dintre care prima diverge de la lectura preferată de ceilalți participanți, iar a doua converge, ni se pare că are cauze mai profunde decât defectele de procedură. Cu atât mai mult, cu cât am depistat o regularitate similară și în cazul celui alt participant deja menționat *supra*, codificat aici ca P7 și P9. El atribuie [(I)AR] S (23) și S (24), adică configurațiilor cu PS, dar [(I)AV] aceluiași configurații cu MMP.

În lumina acestor date, am decis să contrapunem și răspunsurile din S (20) celor din S (12). S (20) a adunat cel mai mic scor de [(I)AR], doar 54%, și cel mai mare număr de comentarii de la participanți, toate de la subiecți care i-au atribuit fie „X”, fie [(I)AV]⁶⁹. Este interesant că reformulările propuse de participanții în cauză indică că relația de cauzalitate sau ordinea temporală a cauzei și efectului sunt informații accesibile, deci nu poate fi vorba de vreo ambiguitate sau de vreo confuzie la nivel de situația extralingvistică. Comparând rezultatele pentru S (12) și S (20), am constatat că, într-adevăr, P6 și P7 au manifestat un comportament similar celui descris *supra*, doar că în direcție inversă: S (12) a primit lecturi *înapoi*, în timp ce S (20) – lecturi *înainte*.

Observațiile în cauză nu ne permit, la această etapă a interpretării rezulta-

⁶⁹ P1. *Toma aprinse focul în cămin, casa se încălzi.*

P4. *Casa se încălzi când Toma aprinse focul în cămin.*

P6. *Casa se încălzi deoarece Toma aprinse focul în cămin.*

telor, să corelăm comportamentul de atribuire a inferențelor direcționale cu anumite forme ale timpurilor verbale. Însă putem afirma, deja cu un anumit grad de certitudine, că procedurile PS și MMP impun constrângeri foarte slabe asupra procesului inferențial.

Configurația $e_1(PS)$. $e_2(MMP)$, similar configurației anterioare, ar trebui să demonstreze cum în timpul procesului inferențial se produce acomodarea pragmatică, impusă de procedura MMP. Și anume:

1. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$$PS = [iav] \rightarrow e_1: [iav]_{e_1};$$

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la $P(e_1)$;

3. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$$MMP = [iar] \rightarrow e_2: [iar]_{e_2};$$

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_1 - e_2]$:

$$[e_2 - e_1]: [iav]_{e_2} \& [iar]_{e_1} = [iar]_{e_1 - e_2};$$

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală cauzală (RCC) $P(e_1) - P(e_2): (P_1) \text{ CAUZĂ } (P_2) \rightarrow [iav]$;

- $[iav]_{RCC}$ este blocată de $[iar]$ a MMP. Accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_1 , atunci e_2 după aceasta” $\rightarrow [IAV]_{e_1 - e_2}$ nu se produce;

- acomodare pragmatică: formularea unei ipoteze contextuale alternative: „ e_2 și după aceasta e_1 ” $\rightarrow [IAR]_{e_1 - e_2}$.

Tabelul 4.4. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$. $e_2(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (25)	Anca scăpă paharul din mână. Paharul se spărsese.	AR	AV	AV	AR	AR/X	AR/X	AR	AR	AV	AV	AR	
D P (26)	Paul se tăie. Mâna sa sângerase puternic.	AV/X	AR	AR	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	
I P (27)	Furtuna smulse arborele din pământ. Arborele se uscăse.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR
I P (28)	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzise.	AV	AR/X	AV	AV	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	AV	AV	
D S (29)	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzuse.	AV	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AV	X			

D S (30)	<i>Afară tună. Copilul se speriasc.</i>	AR	AV	AR	AR	AR	AV	AV	AV	AV			
I S (31)	<i>Medicul trată pacientul. Pacientul se însănătoșise.</i>	AV	AR	AV/X	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV		
I S (32)	<i>Maria plantă o floare. Floarea crescuse.</i>	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	

Tabelul 4.4 demonstrează însă interpretări mai nuanțate. Deși unele secvențe, S (32), S (31), S (28) și S (26), înregistrează drept lectură preferată [(I)AV], anulând previziunea MID, totuși cele câteva [(I)AR] merită să fie analizate. În primul rând, dacă comparăm cu rezultatele din Tabelul 4.1, observăm că majoritatea participanților care au atribuit [(I)AR] în secvențele S (31), S (28) și S (26) au indicat [(I)AV] în secvențele corespunzătoare cu PS. Acest fapt înseamnă că informația procedurală a MMP nu a dispărut, dar locutorii preferă totuși informația conceptuală a predicatelor. Relațiile ierarhice, care se profilează din această configurație și configurația precedentă, se opun celor identificate pentru limba franceză și indică o inversare a ultimelor două poziții (informația conceptuală a predicatelor și informația procedurală a timpurilor verbale). Faptul în cauză ar explica de ce nu se produce acomodarea pragmatică și de ce nu este blocată ipoteza contextuală construită în baza unei RCC. Sunt elocvente și reformulările propuse de participanți⁷⁰. Pentru S (28), discursul primește de la P2 [(I)AR], dar este considerat bizar sau incoerent. Reformularea sugerată de P2 este interesantă din două motive. Primul constă în faptul că ea, prin inversarea predicatelor și introducerea conectorului, denotă o realitate diferită de cea căreia P2 i-a atribuit [(I)AR]. Al doilea, este utilizarea MMP și PS în poziții greșite. Reformularea propusă de P6, care a notat S (28) cu [(I)AV] și „X”, înlocuiește MMP cu imperfectul. Incompatibilitatea MMP cu informația conceptuală a predicatelor este sugerată și de reformularea P5 a S (31). Ambele comentarii confirmă ipoteza noastră privind relațiile ierarhice dintre timpuri și predicate.

Cum se explică, în aceste condiții, depășirea marjei de interpretabilitate în S (30), S (29) și, foarte semnificativ, în S (25)? În S (25), interpretările [(I)AR] reprezintă 63%. Participanții care au preferat lectura respectivă nu au optat neapărat pentru aceeași direcție în a doua secvență a grilei. Este cazul P5, P6, P7, P8. Prin urmare, în condiții egale, acomodarea pragmatică a fost posibilă în S (25), iar faptul că relația de cauzalitate este puternică și directă nu pare să fi jucat un rol esențial. Pentru cauzalitatea DP din S (26), același participant a indicat deja [(I)AV]. Putem afirma, în acord cu MID, că acomodarea pragmatică s-a realizat

⁷⁰ P2. *Casa se încălzise pentru că Toma aprinse focul în cămin.*

P6. *Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzea.*

P5. *Medicul trată pacientul. Pacientul se însănătoși.*

sub influența MMP. Dar atunci postulăm existența a două tipuri de MMP, unul va constrânge formarea ipotezelor contextuale, iar celălalt nu o va face. O astfel de explicație contravine „briciului lui Grice”. Dacă ne bazăm în continuare pe ideea că informația conceptuală a predicatelor este mai puternică decât informația procedurală morfologică a timpurilor verbale, trebuie să arătăm că o ipoteză contextuală ca „paharul mai întâi se sparge, iar după aceasta Anca îl scapă” nu cere eforturi cognitive atât de substanțiale încât să nu justifice efectele. Și, într-adevăr, un astfel de scenariu nu este greu de imaginat⁷¹. Cel puțin, nu atât de dificil ca un scenariu în care cineva, din cauza că sângerează, se taie. Faptul că sticla se sparge în condiții de temperatură înaltă sau de forță face parte din cunoștințele noastre enciclopedice de bază, chiar dacă nu este un eveniment stereotipic de tipul „a scăpa – a se sparge”. Rămâne de văzut dacă această explicație este confirmată de construcțiile cu conector.

Ceea ce se produce în S (25) este similar procesului inferențial prin care se interpretează S (27), în această configurație, dar și în configurațiile anterioare. Doar că în S (27) cele două ipoteze sunt foarte apropiate ca grad de accesibilitate. Prin urmare, asistăm la modul în care MMP nu participă la blocarea premisei implicite, ci contribuie la activarea premisei alternative, dacă aceasta este ușor accesibilă. În caz contrar, RCC predomină asupra [iar] a MMP.

Probabil, am fi tentați să oferim o interpretare similară pentru S (29) și S (30). Considerăm că pentru S (29) acest lucru este justificat. Mai întâi, pentru că P4, care a atribuit [(I)AR], a considerat că cealaltă secvență din grilă, S (28), este [(I)AV]. Și, într-adevăr, o succesiune de evenimente în care cineva cade pe gheață, iar apoi mai și lunecă pe ea, are un grad mai mare de acceptabilitate decât o succesiune în care suntem informați că o casă s-a încălzit, după care cineva a aprins focul.

S (30) are tocmai 44% interpretări [(I)AR], în timp ce configurația S (6) cu PS este 100% [(I)AV]. Rezultatul este cu atât mai incredibil, cu cât o ipoteza alternativă este greu de imaginat. Însă această dificultate se relativizează dacă observăm că relația de cauzalitate este slabă, iar conexiunea dintre evenimente – cea mai puțin stereotipică dintre toate cele 8 perechi de predicate. Respectiv, ipoteza alternativă nu se va construi necesar pe legătura dintre cele două evenimente. Ele vor fi contigue, dar nu neapărat contingente. Prin urmare, este clar de ce, în lipsa conectorului, am putea accesa un scenariu în care faptul că un copil se sperie și faptul că afară tună pot fi evenimente succesive, fără a avea o relație cauzală. Informația conceptuală ne permite să o conciliem cu procedura MMP.

Drept concluzii intermediare, putem afirma că secvențele fără conector au confirmat că PS și MMP au trăsăturile direcționale [iav] și, respectiv, [iar], așa cum pre-

⁷¹ Comentariul P5 demonstrează că pot fi accesate scenarii chiar mult mai improbabile la prima vedere: *Anca scapă paharul din mână în timp ce alt pahar se spărsese înainte cu câteva secunde.*

vede descrierea lor temporal-aspectuală standard (GBLR, 2016). Aceste trăsături nu sunt însă suficient de puternice pentru a bloca informația conceptuală a predicatelor. Drept urmare, acomodarea pragmatică nu este uniformă și depinde, în primul rând, de interacțiunea dintre informațiile conceptuale ale predicatelor și de cunoștințele noastre despre lume (intrările enciclopedice). Drept consecință, ierarhia informațiilor lingvistice nu corespunde ordinii prevăzute de MID: informația morfologică a PS și MMP este subordonată informației conceptuale a predicatelor.

4.2.2. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații cu conector

Configurațiile $e_1(PS)$ și $e_2(PS)$ și $e_2(PS)$ pentru că $e_1(MMP)$, similar configurațiilor analoage fără conector, sunt considerate optime, deoarece toate tipurile de informații converg în exprimarea direcției temporale. Diferența constă în faptul că conectorul explicitază relația dintre cele două enunțuri.

Deși pe scara optimalității lui J. Moeschler aceste configurații se află sub construcțiile corespunzătoare fără conector, am presupus că în limba română pozițiile s-ar putea inversa, deoarece costurile de procesare a conectorului vor fi justificate de efectele obținute. Putem verifica justetea acestei presupunerii comparând rezultatele din Tabelul 4.5 cu cele din Tabelul 4.1.

Tabelul 4.5. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ și $e_2(PS)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (33)	<i>Anca scăpă paharul din mână și paharul se sparse.</i>	AV	AV/X	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AR	
D P (34)	<i>Paul se tăie și mâna sa sângeră puternic.</i>	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
I P (35)	<i>Furtuna smulse arborele din pământ și arborele se uscă.</i>	AR	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AV	AR	X
I P (36)	<i>Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AR	AV	
D S (37)	<i>Lucia lunecă pe gheață și căzu.</i>	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AR	AV			
D S (38)	<i>Afară tună și copilul se sperie.</i>	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
I S (39)	<i>Medicul trată pacientul și pacientul se însănătoși.</i>	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV		
I S (40)	<i>Maria plantă o floare și floarea cresc.</i>	AV	AV	AV	-	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	

Observăm însă că această previziune nu se confirmă. Cel puțin, nu pentru conectorul „și”. S (33) și S (36) înregistrează un număr egal de [(I)AV]. S (37), S (39) și S (40) au cu câte o interpretare [(I)AV] mai puțin. Aceste diferențe nu sunt pertinente la nivelul de analiză a inferențelor, însă ne atrag atenția în raport cu tipul de cauzalitate. S (37), S (39) și S (40) denotă relații slabe de cauzalitate și am putea presupune că, prin introducerea conectorului, relația de cauzalitate ar fi consolidată. Efectul este invers: [(I)AV] este înlocuită cu [(I)AR] în aceste configurații. Cu atât mai elocvente sunt răspunsurile pentru S (35). Configurația fără conector a înregistrat un raport de 9 [(I)AV] la 3 [(I)AR]. În configurația de față, raportul este de 6:5. Chiar dacă presupunem că unele din răspunsuri sunt explicabile prin greșeli de procedură, tabloul de ansamblu nu ne permite să emitem o concluzie finală despre contribuția conectorului, în general, și a lui „și”, în particular.

Din aceste motive, procedura calculului inferențial de mai jos are doar statut provizoriu. Rămâne de analizat prestația conectorilor în celelalte configurații, pentru a ne pronunța despre forța și statutul ierarhic al informației procedural-conceptuale propoziționale.

1. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$$PS = [iav] \rightarrow e_1: [iav]_{e_1};$$

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la $P(e_1)$;

3. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$$\text{și} = [IAV];$$

$$PS = [iav];$$

$$\rightarrow e_2: [IAV]_{\text{și}} \& [iav]_{PS} = [IAV]_{e_2};$$

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_1-e_2]$:

$$[e_1-e_2]: [iav]_{e_1} \& [IAV]_{e_2} = [IAV]_{e_1-e_2};$$

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală cauzală (RCC) $P(e_1) - P(e_2): (P_1) \text{ CAUZĂ } (P_2)$;
- accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_1 , atunci e_2 după aceasta”, care validează interpretarea $[IAV]_{e_1-e_2} \rightarrow [IAV]_{e_1-e_2}$.

Răspunsurile din Tabelul 4.6 sunt analizate în același mod în care am procedat cu S (33)-S(40). Și anume, le confruntăm cu configurațiile analoge fără conector din Tabelul 4.2.

Tabelul 4.6. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ pentru că $e_1(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (41)	<i>Paharul se sparge pentru că Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	AR/X	AV	AV	AR	AV	AR	AR	AV	AV	AV	
D P (42)	<i>Mâna lui Paul sângeră puternic pentru că el se tăiase.</i>	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
I P (43)	<i>Arborele se uscă pentru că furtuna îl smulsese din pă-mânt.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR/X	AV	AV	AR	X
I P (44)	<i>Casa se încălzi pentru că Toma aprinsese focul în că-min.</i>	AR	AR	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AR	
D S (45)	<i>Lucia căzu pentru că lunecase pe gheață.</i>	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR			
D S (46)	<i>Copilul se sperie pentru că afară tunase.</i>	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AR	X	AR			
I S (47)	<i>Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl tratase.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AR		
I S (48)	<i>Floarea cresc pentru că Maria o plantase.</i>	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AV	AV	AR	

Din această comparație rezultă raporturi și mai neașteptate decât în cazul conectorului „și”. Doar S (45) păstrează cele 8 lecturi [(I)AR]. S (42) și S (44) au doar cu câte una mai puțin. S (41) – 5 [(I)AR], S (46) – 4 [(I)AR], S (47) – 3 [(I)AR] și S (48) – 6 [(I)AR], ceea ce reprezintă o diferență de cel puțin 3 răspunsuri [(I)AR] față de configurația fără conector. În schimb, S (43) obține cu două mai multe [(I)AR] față de S (11).

Dacă apelăm la tipurile de cauzalitate pentru a explica aceste rezultate controversate, nu găsim o anumită regularitate cu valoare explicativă. Secvențele din categorii similare de contiguitate și contingență au scoruri diferite.

O altă pistă a fost să comparăm $e_2(PS)$ pentru că $e_1(MMP)$ cu $e_2(PC)$ pentru că $e_1(MMP)$, rezultatele căreia sunt ilustrate în Tabelul 4.18. Înlocuirea PS cu PC, conform ipotezei noastre de cercetare, ar fi trebuit să producă rezultate mai slabe. Totuși s-a constatat, în mare parte, fenomenul invers. S (41) – 7 [(I)AR], S (43) – 9 [(I)AR], S (44) – 8 [(I)AR], S (48) – 10 [(I)AR] primesc astfel valori mai mari. S (42) – 8 [(I)AR], S (47) – 1 [(I)AR] – mai mici. S (45) – 8 [(I)

AR], S (46) – 4 [(I)AR] obțin aceleași rezultate. Trebuie să menționăm că valorile din primul grup de secvențe se îmbunătățesc semnificativ, în unele cazuri, cu câte 3-4 răspunsuri [(I)AR]. Valorile în scădere vizează 1-2 răspunsuri. Din această comparație a alternanței PS/PC rezultă două constatări intermediare:

1) Problema nu trebuie căutată la nivelul procesării informației direcționale a conectorului, deși forța sa este totuși sub semnul întrebării. În plus, după cum am menționat privind configurația fără conector, reformulările participanților insistau pe explicitarea relației prin conectori.

2) Combinarea informației direcționale a conectorului cu cea a PS și MMP, pe de o parte, și a PC și MMP pe de alta, produce divergențe de interpretare care privilegiază utilizarea PC, dar în același timp nu favorizează introducerea conectorului.

Analiza rezultatelor din configurațiile următoare ne-ar putea permite să determinăm cum se explică aceste fenomene.

Studiind rezultatele din tabelul anterior, am stabilit că introducerea conectorului nu a optimizat răspunsurile, ba chiar, dimpotrivă, a dus la scăderea numărului de inferențe [(I)AR]. Înlocuirea PS cu PC a demonstrat rezultate mai bune în majoritatea secvențelor, ceea ce ar putea vădi că, în calculul inferențial, se produc erori anume la interpretarea timpurilor. Configurația **$e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{PS})$** din Tabelul 4.7 ar trebui să ne permită fie să avansăm în demonstrarea acestei ipoteze, fie să ne sugereze explicații alternative. În această configurație, MMP din e_1 este înlocuit cu PS. Conform MID, informația procedurală a PS intră în conflict cu informația conceptuală a predicatelor și informația conceptual-procedurală a conectorului. Ipoteza contextuală nu este însă acomodată, deoarece [(I)AR] a conectorului coincide cu direcția premisei implicite, dedusă din RCC.

Din motivele evocate *supra*, vom compara rata de răspunsuri [(I)AR] din această configurație cu cea din configurațiile **$e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{MMP})$ și $e_2(\text{PC})$ pentru că $e_1(\text{MMP})$** , pentru a determina dacă explicațiile trebuie căutate la nivelul timpurilor verbale, și cu configurația **$e_2(\text{PS})$. $e_1(\text{PS})$** , pentru a reverifica impactul conectorului.

Tabelul 4.7. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ pentru că $e_1(PS)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
(49)	D P <i>Paharul se sparse pentru că Anca îl scăpă din mână.</i>	AR	AV/X	AR	AV	AR	AR	AV	AR	AV	AR	AR	
(50)	D P <i>Mâna lui Paul sângeră puternic pentru că el se tăie.</i>	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
(51)	I P <i>Arborele se uscă pentru că furtuna îl smulse din pământ.</i>	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AV/X	AV	-	AV	X
(52)	I P <i>Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.</i>	AV	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AV	AR	
(53)	D S <i>Lucia căzu pentru că lunecă pe gheață.</i>	AR	AR	AR	AR/X	AR	AR/X	AV	AR	AR			
(54)	D S <i>Copilul se sperie pentru că afară tună.</i>	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR			
(55)	I S <i>Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl trată.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AR		
(56)	I S <i>Floarea cresc pentru că Maria o plantă.</i>	AR	AR	AV	-	AR	AR	AR	AV	AV	AR	AR	

Raportul răspunsurilor dintre cele patru configurații⁷² este după cum urmează: S (49) – 7:5:7:8 [(I)AR], S (50) – 9:9:8:9 [(I)AR], S (51) – 5:8:9:2 [(I)AR], S (52) – 7:6:8:6 [(I)AR], S (53) – 8:8:8:7 [(I)AR], S (54) – 5:4:4:7 [(I)AR], S (55) – 3:3:1:8 [(I)AR], S (56) – 7:6:10:8 [(I)AR].

Observăm din aceste date că limitele de deviație sunt diferite. S (50) și S (53) înregistrează cele mai uniforme lecturi în toate cele patru configurații. După care urmează S (52) și S (56). S (54) și S (55) demonstrează cele mai mari discrepanțe. Analizând tipurile de cauzalitate, am identificat că, în cazul secvențelor rezistente la deviație, cauzalitatea este directă (puternică/slabă), în cazul celor cu rezistență medie – indirectă (puternic/slabă). Totuși, secvențele cele mai sensibile nu se înscriu în această logică, S (54) este directă și slabă, pe când S (55) – indirectă și slabă. Am putea considera forța contingenței drept criteriu unificator, dar aceasta nu explică de ce DS ar fi mai accesibilă cognitiv decât IS, de exemplu. Pe lângă factorul legat de natura cauzalității ar trebui să mai existe un alt factor, tot de natură conceptuală, deoarece analiza contrastivă a demonstrat că, în condiții egale, răspunsurile participanților variază în funcție de informația conceptuală a predicatelor și, într-o măsură mai mică, în funcție de informația procedurală morfologică a timpurilor sau a conectorului.

Dacă ne plasăm în o astfel de perspectivă și revenim asupra predicatelor, observăm că interpretările lui S (54), într-adevăr, confirmă analizele noastre anterioare despre faptul că secvența respectivă denotă scenariul cel mai puțin stereotipic din toate secvențele experimentale. Este cea mai slabă cauzalitate dintre cele patru propuse participanților. Faptul în cauză ar putea influența negativ RCC și formarea ipotezei contextuale corespunzătoare. Iar configurațiile anterioare au demonstrat că informația conceptuală a predicatelor joacă un rol mult mai semnificativ în română decât prevede MID.

Constatarea de față, pe care o considerăm justă, nu explică totuși S (55), care ia cele mai mici valori [(I)AR] în configurații considerate optime. În încercarea de a determina cauzele acestor rezultate, am comparat direcțiile pe care le-au atribuit participanții celeilalte secvențe din grilă. Astfel, am depistat că 3 participanți au dat exact aceleași răspunsuri în cazul ambelor perechi de predicate. Combinațiile tipurilor de cauzalitate erau diferite. Dintre acești trei participanți, unul a atribuit doar [(I)AV], iar ceilalți doi – câte o singură [(I)AR], ambii în configurația $e_2(\text{PS})$. $e_1(\text{PS})$.

Dacă e să comparăm numărul total al [(I)AR] în secvența care ne interesează cu numărul total de [(I)AR] în a doua secvență, raportul este de 15:19. În cazul în care a doua secvență conținea același tip de cauzalitate (IS), raportul este de 7:7.

Am semnalat și în cazul $e_2(\text{PS})$. $e_1(\text{MMP})$, cum această secvență iese în evidență pe fundalul celorlalte perechi de predicate. Atunci am analizat, în spe-

⁷² $e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{PS}) : e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{MMP}) : e_2(\text{PC})$ pentru că $e_1(\text{MMP}) : e_2(\text{PS})$. $e_1(\text{PS})$

cial, prestația a trei participanți. Acum, este evident că fenomenul este mult mai generalizat.

În lumina acestor constatări, considerăm prematur să ne pronunțăm definitiv asupra factorilor care determină interpretarea atât de neuniformă a secvenței „a se însănătoși... a trata”. Pentru moment, datele indică că ar fi vorba de o combinație dintre informația conceptuală în configurația efect-cauză, anumite erori de înțelegere a procedurii, dar și procesarea MPP și a conectorului causal specializat, deoarece rezultatele cu „și” și cu PS în a doua poziție par a fi mai bune.

În ce privește S (51), este interesant să observăm că cele mai mici valori [(I)AR]⁷³ se obțin în configurația cu PS în al doilea enunț. Fenomenul ar putea fi cauzat de faptul că [iav] a PS, deși nu blochează [(I)AR], totuși reduce optimalitatea procedurii.

În urma interpretării rezultatelor din Tabelul 4.6 și 4.7, propunem următoarea procedură de calculare a inferenței direcționale pentru configurațiile cu e_2 - e_1 și conector causal:

1. enunțului e_2 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice:

$$PS = [iav] \rightarrow e_1: [iav]_{e_1};$$

2. construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale: nicio premisă implicată nu poate fi formată pornind de la $P(e_2)$;

3. enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională:

$$\text{pentru } c\grave{a} = [IAR];$$

$$PS = [iav] / MMP = [iar];$$

$$\rightarrow e_1: [IAR]_{\text{pentru } c\grave{a}} \& [iav]_{PS} = [IAR]_{e_1} / e_1: [IAR]_{\text{pentru } c\grave{a}} \& [iar]_{MMP} = [IAR]_{e_1};$$

4. calcularea inferenței direcționale pentru $[e_1 - e_2]$:

$$[e_1 - e_2]: [iav]_{e_2} \& [IAR]_{e_1} = [IAR]_{e_2 - e_1};$$

5. validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile:

- regulă conceptuală causală (RCC) $P(e_2) - P(e_1): (P_2) \text{ EFECT } (P_1)$;
- accesarea, în baza RCC, a ipotezei contextuale (premisă implicată) „dacă e_2 , atunci e_1 înainte de aceasta”, care validează interpretarea $[IAR]_{e_2 - e_1} \rightarrow [IAR]_{e_2 - e_1}$.

Spre deosebire de celelalte proceduri, cu excepția celei cu conectorul „și”, procedura de față este foarte sensibilă la informația conceptuală a predicatelor și la costurile de procesare a acestei informații, în vederea construirii ipotezei contextuale și a inferenței direcționale în general. Credem că rezultatele joase înregistrate de configurația cu MMP sunt justificate, dacă presupunem că la cos-

⁷³ $e_2(PS)$. $e_1(PS)$ nu se ia în calcul, deoarece în această configurație se declanșează ipoteza contextuală alternativă.

turile (eforturile) de procesare a informației conceptuale se adaugă și costurile de procesare a unei forme verbale complexe ca structură și mai puțin familiare locutorului. Aceasta ar explica de ce alternanța PS/PC a dat rezultate, pe alocuri, mai bune. În loc să proceseze și PS și MMP, efortul participanților a fost orientat doar spre MMP, PC fiind un timp pe larg răspândit și utilizat. Introducerea conectorului ar fi afectat similar calculul inferențial, drept efort cognitiv suplimentar într-o construcție cu temporalitate inversă. Deși ordinea inversă este prototipică pentru discursul cauzal, aceasta nu presupune că relația „efect-cauză” declanșează automat reprezentări despre cum se succed temporal evenimentele. În ordinea „a trata... a se însănătoși”, secvența problematică primește lecturi mult mai uniforme, chiar în construcții în care trăsăturile puternice (conform MID) sunt în conflict cu RCC „cauză-efect”.

Următoarele două configurații, din tabelele 4.8 și 4.9, ar putea să ne ofere indicii suplimentare despre rolul cognitiv al conectorilor, atât în termeni de efect, cât și de efort. Conform MID, în ambele cazuri ar trebui să se producă o acomodare pragmatică sub constrângerea exercitată de timp și de conector asupra RCC. Altfel spus, (P_2) EFECT (P_1) ar trebui să fie blocată. Conform indicelui de optimalitate, acest tip de configurații, ca și construcțiile analoge fără conector, se plasează în partea de jos a scării.

Am arătat în configurația fără conector că, contrar previziunilor MID, timpul verbal nu blochează RCC dedusă din informația conceptuală. Prin urmare, nu am identificat un fenomen general de acomodare pragmatică, ba chiar invers. În cazul conectorului, pe lângă procedura timpului, intră în calcul și procedura conectorului, care conform MID poartă trăsături puternice. Respectiv, comparând cele două configurații, cu conector și fără, am putea stabili dacă principiul A (amendat) este valabil pentru română, atunci când informația procedurală propozițională se opune informației conceptuale a predicatelor. De asemenea, aceasta ar arăta, indirect, raportul de forță între informația conceptuală și informația procedurală propozițională. Similar, comparând randamentul lui „și”, care este un conector nespecializat, cu cel al lui „pentru că”, conector specializat, putem determina dacă expresiile lingvistice procedurale cu conținut mai mare de informație conceptuală joacă un rol mai pregnant în calculul inferențial, anume prin constrângerea acomodării pragmatice.

Dacă previziunile MID privind acomodarea pragmatică ar fi valabile și pentru limba română, atunci rezultatele din Tabelul 4.8 ar demonstra o majoritate de lecturi [(I)AV]. Ceea ce obținem însă sunt următoarele raporturi: S (57) – 7 [(I)AR] : 3 [(I)AV]; S (58) – 8 [(I)AR] : 1 [(I)AV]; S (60) – 4 [(I)AR] : 5 [(I)AV]; S (61) – 3 [(I)AR] : 5 [(I)AV]; S (62) – 7 [(I)AR] : 2 [(I)AV]; S (63) – 7 [(I)AR] : 1 [(I)AV]; S (64) – 6 [(I)AR] : 3 [(I)AV].

Tabelul 4.8. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ și $e_1(PS)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (57)	<i>Paharul se sparse și Anca îl scăpă din mână.</i>	AV	AR/X	AV/X	AR/X	AV	X	AR	AR	AR/X	AR	AR	
D P (58)	<i>Mâna lui Paul sângeră puternic și el se tăie.</i>	AR/X	AR/X	AR/X	AR	X	AV/X	AR/X	AR	AR	AR	X	
I P (59)	<i>Arborele se uscă și furtuna îl smulse din pământ.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AV/X	AV	AV	AV/X	AR	AV	AV
I P (60)	<i>Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.</i>	X	AV/X	AV/X	AV/X	AR/X	AR	AV/X	AR	AV	X	AR/X	
D S (61)	<i>Lucia căzu și lunecă pe gheață.</i>	AR	AV	AV	AV	AV	AR/X	AR/X	AV	X			
D S (62)	<i>Copilul se sperie și afară tună.</i>	AV	AR	AR/X	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X			
I S (63)	<i>Pacientul se însănătoși și medicul îl trată.</i>	X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	X	AV/X		
I S (64)	<i>Floarea cresc și Maria o plantă.</i>	AV	AR	X	AR/X	AV	AV/X	AR	AR	AR	AR	X	

S (59) înregistrează 10 [(I)AV], dar cum am explicat anterior, nu este vorba de o acomodare pragmatică, ci doar de selecția celeilalte ipoteze contextuale.

Cu excepția S (60) și S (61), celelalte secvențe au primit un număr mai mare de răspunsuri [(I)AR] decât [(I)AV], cu valori diferite ale marjei de interpretabilitate. Rezultatele sunt contrare MID din două puncte de vedere. În primul rând, nu se produce acomodarea pragmatică prognozată de model. În al doilea, informația procedurală propozițională a conectorului nu este suficient de puternică pentru a bloca formarea unei ipoteze contextuale din RCC. Dacă ținem cont de raporturile de forță stipulate de MID, am fi putut considera că introducerea conectorului „și” ar fi contribuit la inferarea [IAV], prin explicitarea relației de succesiune temporală. Observăm însă că rezultatele se îmbunătățesc nu atât de semnificativ, cu unele excepții pe care le abordăm mai jos.

Chiar dacă acomodarea pragmatică nu are loc, participanții au semnalat totuși că discursul este bizar/incoerent de 35 de ori. De asemenea, cea mai mare parte a comentariilor conține reformulări care restabilesc prin ordinea enunțurilor sau/și prin introducerea conectorilor o relație cauzală mult mai ac-

cesibilă⁷⁴. În două cazuri, participanții demonstrează chiar că sunt capabili să construiască ipoteze contextuale alternative, în baza cărora acordă [(I)AV]⁷⁵.

S (63) confirmă o presupunere, pe care o făcusem anterior, privind modul, aparent controversat, în care îi sunt atribuite inferențele direcționale. Din nou, spre deosebire de configurațiile considerate optime pentru ordinea invers temporală, S (63) obține rezultate mai bune doar cu PS. Introducerea lui „și” reduce lecturile [(I)AR] cu o singură unitate față de $e_2(\text{PS})$. $e_1(\text{PS})$. Pe de altă parte, față de $e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{PS})$, ele cresc cu 4 unități. O creștere similară (2 unități) o înregistrează și S (62).

În prezența conectorului, descresc însă simțitor rezultatele pentru S (60) și S (61), secvențe în care acomodarea pragmatică se produce aproximativ în jumătate din cazuri. Cum se explică faptul că anume în aceste secvențe se declanșează procesul de formulare a unei ipoteze alternative și de ce anume sub influența conectorului. Explicația noastră va include și S (57) și S (64), unde lecturile [IAV] nu sunt atât de multe ca în secvențele S (60) și S (61), dar sunt totuși suficiente pentru a se încadra în marja de interpretabilitate. Ele sunt, de asemenea, afectate de conector în procesul de acomodare pragmatică.

Rolul conectorului „și” poate fi explicat simplu, referindu-ne la forța de constrângere a timpurilor verbale. Respectiv, în configurația fără conector, informația procedurală a PS era mai slabă decât informația conceptuală a predicatelor, și drept rezultat nu avea loc acomodarea pragmatică. Conectorul „și” este mai puternic decât timpul verbal, deci ocupă o poziție mai înaltă pe treapta ierarhică. Avem însă rezerve în a considera trăsătura sa direcțională drept o trăsătură puternică [IAV]. Dacă acest lucru ar fi adevărat, [(I)AR] nu ar fi înregistrat scoruri atât de mari în celelalte secvențe. Factorul cauzalității din nou nu poate fi invocat, toate cele 4 secvențe fac parte din tipuri de cauzalitate distincte. Ceea ce le deosebește

⁷⁴ P4. *Anca îl scăpă din mână și paharul se sparse.*
P9. *Paharul se sparse din cauza că Anca l-a scăpat din mână.*
P3. *Paul se tăie și mâna lui sângeră puternic.*
P7. *Mâna lui Paul sângeră puternic, deoarece el se tăiase.*
P1. *Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.*
P5. *Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.*
P11. *Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.*
P7. *Lucia lunecă pe gheață și căzu.*
P9. *Lucia lunecă și căzu pe gheață.*
P3. *Afară tună și copilul se sperie.*
P5. *Din cauză că afară a tunat, copilul s-a speriat.*
P9. *Afară tună și copilul se sperie.*
P4. *Pacientul se însănătoși după ce medicul îl trată.*
P5. *Medicul îl trată și pacientul se însănătoșise.*
P6. *Medicul trată pacientul și el se însănătoșise.*

⁷⁵ P2. *Casa era dotată cu căldură centralizată. Aceasta se încălzi. Toma aprinse focul în cămin pentru a crea o atmosferă mai deosebită.*

P10. *Pacientul se însănătoși iar medicul îl trata în continuare.*

de secvențele cu [(I)AR] înalt sau mai înalt este faptul că toate se pretează relativ ușor la formularea unor ipoteze contextuale alternative care ar concorda cu trăsătura *înainte* a conectorului. Altfel spus, chiar în condiții experimentale, unde contextul este redus la intrările conceptuale și enciclopedice ale expresiilor lingvistice, pot fi accesate scenarii suficient de stereotipice pentru a nu cere eforturi cognitive considerabile, deși oricum mai costisitoare decât scenariile prototipice. De exemplu, o floare poate fi plantată într-un alt ghiveci sau în grădină, după ce a crescut; putem să mai lunecăm pe gheață chiar și după ce am căzut, dacă terenul este în pantă; căminul nu este neapărat un dispozitiv de încălzire în secolul XXI, având mai mult o funcție decorativă; paharul se poate sparge în mâinile noastre și de aceea îl lăsăm să cadă, pentru a evita să ne rănim.

Prin urmare, vom considera că forța conectorului este direct proporțională accesibilității unei ipoteze contextuale a cărei trăsătură este congruentă cu cea a conectorului. În caz că ipoteza contextuală este accesibilă, ea va confirma direcția conectorului. În caz contrar, informația procedural-conceptuală a conectorului nu blochează RCC și direcția lui este anulată.

Rezultatele din Tabelul 4.9 ar trebui să confirme ipoteza despre forța conectorului în raport cu accesibilitatea ipotezei contextuale alternative. În același timp, spre deosebire de „și”, conectorul „pentru că” este unul specializat, respectiv conține mai multă informație conceptuală, care ar putea exercita o forță de constrângere mai mare asupra formării contextului. Prin urmare, acomodarea pragmatică ar trebui să fie mai evidentă decât în configurația precedentă sau în configurația fără conector.

Tabelul 4.9. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ pentru că $e_2(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (65)	Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se spărsese.	AR	AV/X	AV	AR/X	AR	X	AV	AR	AV/X	AV/X	AR	
D P (66)	Paul se tăie pentru că mâna sa sângerase puternic	AV/X	AR	AR	AV/X	X	AV	AV	AV	AV	AV	X	
I P (67)	Furtuna smulse arborele din pământ pentru că arborele se uscuse.	AR	AR	AR	AV	AR	AR/X	AR	AV/X	AR	AR	AV	AV
I P (68)	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzise.	X	AR/X	AR/X	AV/X	AR/X	AR	AR	AV	AV	X	AV	
D S (69)	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzuse.	AV/X	AR/X	AR	AV	AR	AV/X	AV/X	AR	X			

D S (70)	<i>Afară tună pentru că copilul se speriasse.</i>	AR	AR	AR/X	AR/X	AR	AR	AV/X	X	X			
I S (71)	<i>Medicul trată pacientul pentru că pacientul se însănătoșise.</i>	X	AR/X	AR/X	AV/X	AR/X	AV	AR	AV/X	X	AV/X		
I S (72)	<i>Maria plantă o floare pentru că floarea crescuse.</i>	AV	AV/X	X	AR/X	AR	AV	AV	X	X	AV/X	X	

Dacă e să comparăm configurația cu conector și configurația fără, diferența de [(I)AR] atribuite nu este mai semnificativă decât în cazul conectorului „și”. În plus, această diferență se manifestă în secvențele care au fost mai sensibile la prezența conectorului și în configurația precedentă, cu unele excepții asupra cărora vor reveni.

Pentru moment, dorim să subliniem că, deși numărul de [(I)AR] nu crește simțitor față de $e_1(\text{PS})$. $e_2(\text{MMP})$, numărul de [(I)AV] scade considerabil, ceea ce înseamnă că unui număr mare de enunțuri nu îi este atribuită o inferență direcțională. Și, într-adevăr, această configurație este considerată de 41 de ori bizară/incoerentă. Multe secvențe primesc doar „X”, iar reformulările propuse de participanți sunt elocvente privind ordinea evenimentelor în relația causală sau condițiile generale în care o relație causală ar putea fi compatibilă cu e_1 ⁷⁶. Prin urmare, nu putem afirma că se produce un fenomen de acomodare pragmatică în timpul calculului inferențial, așa cum prevede MID.

Pe de altă parte, rezultă că informația conceptuală a lui „pentru că” este mai puternică decât cea a lui „și”. Conectorul causal specializat impune constrângeri mai mari asupra formării contextului. Nu se produce nici acomodarea [(I)AR], prevăzută de MID, dar nici [(I)AV] în baza RCC nu este atât de accesibilă.

Faptul că S (65), S (68) și S (69) obțin rezultate [(I)AR] și [(I)AV] cantitativ apropiate se explică printr-o procedură similară celei evocate în analiza precedentă. Ipoteza contextuală alternativă este costisitoare, dar totuși accesibilă⁷⁷. Credem că S (72) ar fi înregistrat rezultate [(I)AR] mai bune, dacă în e_1 substantivul „floare” ar

⁷⁶ P4. *Paharul se spărsese, pentru că Anca îl scăpă din mână.*

P9. *Anca scăpă paharul din mână și acesta se spărsese.*

P10. *Anca scăpă paharul din mână și paharul se spărsese.*

P1. *Casa se încălzește pentru că Toma aprinse focul în cămin.*

P1. *Lucia căzuse pentru că lunecă pe gheață.*

P7. *Lucia căzuse pentru că lunecase pe gheață.*

P3. *Copilul se speriasse pentru că afară tunase.*

P1. *Medicul trată pacientul pentru că pacientul nu se însănătoșise.*

P2. *Medicul trată pacientul, de aceea pacientul se însănătoșise.*

P4. *... pentru că pacientul se îmbolnăvisse.*

P5. *Pacientul se însănătoșise pentru că medicul îl tratase.*

P10. *Medicul trată pacientul iar pacientul se însănătoșise.*

⁷⁷ P2. *Doar dacă a căzut pe o vale și a continuat să lunece după ce a căzut.*

fi fost articulat hotărât. În condițiile actuale, se produc anumite disonanțe de interpretare ale substantivului în cauză, deoarece modul în care sunt articulate cele două ocurențe nu presupune neapărat că este vorba de același referent.

Am putea presupune o explicație similară și pentru S (71), dacă secvența respectivă nu ar fi demonstrat interpretări atât de contradictorii în combinații cu PS, MMP și „pentru că”. Dacă vom compara cu $e_1(\text{PS})$ pentru că $e_2(\text{PS})$ (Tabelul 4.10), observăm că numărul de [(I)AR] scade. Prin urmare, o anumită convergență a MMP și „pentru că” a jucat un rol mai mare decât accesibilitatea ipotezei alternative. S (70), care înregistrează cel mai mic număr de [(I)AV], confirmă această observație. În lipsa MMP în a doua poziție, [(I)AR] scade de la 6 la 1. În secvența dată, inferența *înapoi* practic nu poate fi explicată prin acomodare, deoarece un context care să explice de ce faptul că un copil se sperie cauzează tunet este foarte greu accesibil. De ce această convergență a MMP și a conectorului nu constrânge și S (66)? Credem că aici scenariul stereotipic „a tăia...a sânghera” este atât de pertinent, încât sunt inhibate toate celelalte informații, care ar fi putut declanșa un scenariu alternativ. Mai ales că el ar fi fost mai greu de accesat decât în secvențele unde atestăm o paritate a răspunsurilor.

În fine, S (67), fără a face o acomodare, primește o majoritate de [(I)AR]. Rezultatele arată că această secvență are un comportament previzibil. Este interesant că în S (43) s-a înregistrat același număr de [(I)AR]. Respectiv, ambele ipoteze sunt egal accesibile.

Interpretarea răspunsurilor din tabelele 4.8 și 4.9 nu oferă o imagine suficient de clară asupra calculului inferențial căruia îi sunt supuse aceste configurații, pentru a ne permite să construim o procedură unică. Ceea ce putem deduce din aceste analize este o completare a datelor despre statutul și contribuția conectorilor. Putem afirma că, în funcție de volumul de informație conceptuală (specializat vs nespecializat), conectorii vor constrânge cu grad diferit formarea contextului. De asemenea, ei posedă trăsături direcționale mai puternice decât timpurile verbale. Pe de altă parte, atât conectorii specializați, precum și cei nespecializați, manifestă un comportament foarte neuniform, atunci când interacționează cu informația conceptuală a predicatelor. Procedura lor direcțională nu blochează RCC în mod constant, așa cum prevede MID. Blocarea celei mai accesibile RCC are loc dacă o ipoteză contextuală alternativă este relativ accesibilă, poate chiar stereotipică.

Interpretarea rezultatelor din Tabelul 4.10 ne permite să analizăm dacă MMP combinat cu „pentru că” are un randament mai mare în inferarea [(I)AR]. Totodată, această configurație și următoarele două se află la limita de jos a scării optimalității propusă de J. Moeschler. Ceea ce presupune că toate trăsăturile direcționale ale informațiilor lingvistice sunt în conflict. Faptul că configurația respectivă a adunat 51 de „X”, dar și 27 de comentarii, demonstrează acest lucru.

MID prognozează că în $e_1(\text{PS})$ pentru că $e_2(\text{PS})$ conectorul cauzal are o utilizare epistemică. Relația cauzală se produce nu de la dreapta la stângă, dar de

la stânga la dreapta. Pornind de la aceste observații, utilizarea non-literală a lui „pentru că” îl transformă într-un conector causal *înainte*, cu condiția ca o regulă causală să fie accesibilă sau inferabilă. Direcția prevăzută de model este, prin urmare, [(I)AV].

Tabelul 4.10. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ pentru că $e_2(PS)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (73)	Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se sparse.	AR	AV	AV/X	AR/X	X	X	AV	AR	AR/X	X	AV	
D P (74)	Paul se tăie pentru că mâna sa sângeră puternic.	AV/X	AV	AR/X	AV/X	X	AV	AV/X	AV	AV	AV/X	X	
I P (75)	Furtuna smulge arborele din pământ pentru că arborele se uscă.	AR	AR	AV/X	AV/X	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR/X	AR/X	AR
I P (76)	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzi.	X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	X	AV	
D S (77)	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzu.	X	AR	AR	AR	AR	AV/X	AV/X	AR	X			
D S (78)	Afară tună pentru că copilul se sperie.	X	-	AV/X	AR/X	AV/X	AV	AV/X	X	AV/X			
I S (79)	Medicul trată pacientul pentru că pacientul se însănătoși.	X	AV	AV/X	AV/X	AR/X	AV	AR	AV/X	X	AV/X		
I S (80)	Maria plantă o floare pentru că floarea cresc.	AR	AR/X	X	-	AR/X	AV/X	AV	X	AR	AV/X	X	

Pentru a verifica ipoteza că MMP combinat cu „pentru că” are un randament mai mare în inferarea [(I)AR], am comparat numărul de inferențe *înapoi* din această configurație cu numărul corespunzător din configurația precedentă⁷⁸. Diferența este de 4 [(I)AR], în favoarea configurației cu MMP. Diferența este totuși nesemnificativă, în special dacă ținem cont că numărul de [(I)AV] rămâne același (30). Am prefera, în aceste condiții, să reformulăm ipoteza noastră și să presupunem că nu este vorba de un randament mai mare, dar de un grad mai mare de constrângere asupra contextului. În acest sens, este elocventă seria de secvențe S (74), S (78) și S (79). În secvențele respective, numărul de [(I)AV] este mai mare decât cel de [(I)AR], și se observă o creștere a [(I)AV] și o descreștere a [(I)AR] față de configurația precedentă. Aceasta presupune că în lipsa MMP trăsătura direcțională a conectorului este mai slabă.

Secvențele S (76), S (77) și S (80) par a contrazice ipoteza formulată *supra*. În lipsa MMP, procedura de constrângere a conectorului pare a fi și mai puternică, deoarece numărul de [(I)AR] crește, iar numărul de [(I)AV] descrește față de configurația precedentă. S (73), pe care l-am inclus în alte configurații în seria de secvențe cu ipoteze alternative relativ accesibile, primește un număr egal de inferențe *înapoi* și *înainte*, dar în fiecare caz cu câte o unitate mai puțin decât în configurația cu MMP.

Nu putem oferi o descriere coerentă a calculelor inferențiale care ar explica de ce se produc lecturi atât de inconsistente. De altfel, nici nu credem că este cazul să pornim de la premisa că o astfel de procedură ar exista. Faptul că MID prevede o lectură [(I)AV] pentru configurația de față este mai mult o presupunere, bazată pe ideea că este mai simplu de anulat doar procedura conectorului decât să anulezi și procedura RCC, și procedura timpurilor verbale. Ceea ce demonstrează rezultatele în română este că acest criteriu de „simplitate” depinde foarte mult de accesibilitatea unei ipoteze congruente cu procedura conectorului, iar timpul verbal nu este luat în calcul. PS nu blochează [(I)AR], ci, dimpotrivă, în unele cazuri, pare să o favorizeze.

La acest moment al interpretării răspunsurilor și a datelor disponibile, putem afirma cu o doză mai mare de siguranță ceea ce nu demonstrează această configurație, precum și configurația anterioară. Nu se demonstrează, și prin aceasta se confirmă ipoteza noastră, statutul ierarhic al trăsăturilor direcționale ale PS și MMP. În continuare, interpretările participanților arată că informația procedurală morfologică este subordonată informației conceptuale a predicatelor. De asemenea, nu se demonstrează că informația procedural-conceptuală a conectorilor este suficient de puternică pentru a bloca RCC. Totuși, un anumit parametru de forță se manifestă gradual în funcție de nivelul de specializare a co-

⁷⁸ S (67) și S (75) nu au fost incluse din motiv că nu sunt reprezentative. Totuși, în mod curios, configurația cu PS în a doua poziție a adunat cu două lecturi [(I)AR] mai multe decât cea cu MMP în al doilea enunț.

necteurului, precum și în funcție de cât de susceptibilă este informația conceptuală la formularea unei ipoteze contextuale alternative. Totodată, se constată că introducerea conectorului generează costuri de procesare care influențează negativ întregul proces de calcul inferențial, în special, dacă acest conector vine în cuplu cu MMP. Am putea considera că ipoteza noastră precum că această combinație crește gradul de constrângere este greșită. De fapt, ar fi vorba de o suprasolicitare a mecanismului inferențial care duce la o creștere a rezultatelor divergente. În ordinea efect-cauză, am observat, de asemenea, o ușoară îmbunătățire a [(I)AR] cu PS față de configurația analogă cu MMP. Aceasta ar însemna că trăsătura direcțională a conectorului specializat este suficient de puternică pentru a declanșa [(I)AR], acolo unde informația conceptuală predispune spre astfel de acomodări. Introducerea MMP însă creează costuri de procesare care scad randamentul întregului calcul inferențial, producând interpretări divergente.

Rezultatele din Tabelul 4.11 vin să confirme câteva dintre constatările menționate *supra*. Este vorba de statutul timpurilor verbale, și anume al MMP. MID include această configurație în grupul de construcții în care inferența prognozată [(I)AV] este greu accesibilă, pentru că toate informațiile sunt în conflict. Dacă comparăm numărul de „X”-uri pe care le-au primit secvențele S (81)-S(88) cu numărul de „X”-uri acordate configurațiilor considerate optime pentru inferența [(I)AV], observăm că raportul este de 13:6:3⁷⁹. Respectiv, inferența direcțională este accesată relativ ușor. Celelalte două configurații, din categoria inferențelor greu accesibile, au primit câte 51/41 de mențiuni „discurs bizar sau incoerent”. Rezultatele din tabelele 4.8 și 4.9 au inclus 35 și, respectiv, 51 de „X”-uri, chiar dacă configurațiile corespunzătoare se plasează mai sus pe scara optimalității.

Toate aceste date ne arată că [(I)AV] este relativ ușor accesibilă, ceea ce se explică prin excluderea trăsăturii direcționale a MMP din calculul inferențial. Excluderea nu este rezultatul unui conflict al informațiilor, din aceleași motive din care $e_1(\text{PS}).e_2(\text{MMP})$ nu a dus la acomodare pragmatică. Trăsăturile direcționale morfologice sunt subordonate ierarhic informației conceptuale a predicatelor, care, în configurația de față, mai este și consolidată de trăsătura [(I)AV] a conectorului. Analizând reformulările propuse de participanți, se poate constata că prezența MMP, în unele cazuri, este o problemă, dar una locală. Participanții, care au semnalat corectări și „X” în una din secvențe, nu au făcut-o pentru a doua⁸⁰.

⁷⁹ $e_1(\text{PS})$ și $e_2(\text{MMP})$: $e_1(\text{PS}).e_2(\text{PS})$: $e_1(\text{PS})$ și $e_2(\text{PS})$

⁸⁰ P2. „și paharul se sparse”. Nu și în S (88).

P8. și mâna sa sângera puternic. Nu și în S (81)

P9. Lucia lunecă și căzu. Nu și în S (88).

P3. Maria plantase o floare și floarea crescuse. Nu și în S (87).

Tabelul 4.11. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PS)$ și $e_2(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (81)	Anca scăpă paharul din mână și paharul se spărsese.	X	AV/X	AV/X	AR	AR/X	AV	AV	AV	AV	AV	AR	
D P (82)	Paul se tăie și mâna sa sângerase puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	
I P (83)	Furtuna smulse arborele din pământ și arborile se uscăse.	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV/X	AR	AR	AV	AV	X
I P (84)	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzise.	AV	AV	AV	AR	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	X	AV	
D S (85)	Lucia lunecă pe gheață și căzuse.	AV	AV	AV	AV	AR/X	AV	AV	AV	X			
D S (86)	Afară tună și copilul se speriasă.	AR	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AR	AV			
I S (87)	Medicul trată pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AV	-	AV		
I S (88)	Maria plantă o floare și floarea creșcuse.	AV	AV	X	-	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	

Ultimul set de rezultate, obținute în urma aplicării variațiilor originale pentru validarea MID, tot face parte din grupul configurațiilor cu interpretări greu accesibile. Cantitatea de reformulări și de „X”-uri primite confirmă acest lucru.

Direcția prognozată este [(I)AV]. Se presupune că trăsătura direcțională a lui „și” va constrânge formarea contextului, ceea ce va duce la acomodarea ipotezei contextuale. Numărul de [(I)AR] din Tabelul 4.12. infirmă această prognoză, fiind aproximativ dublu față de numărul de [(I)AV]⁸¹.

Tabelul 4.12. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PS)$ și $e_1(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (89)	Paharul se sparse și Anca îl scăpase din mână.	AV	AV	AV	AR	în același timp	X	AV	AV	AR/X	AR	AR	
D P (90)	Mâna lui Paul sângeră puternic și el se tăia.	AR/X	AR/X	AR	AR/X	X	AV/X	AR/X	AV	AV	AR	X	

⁸¹ Din nou, excludem S (91).

I P (91)	<i>Arborele se uscă și furtuna îl smulsesse din pământ.</i>	AV	AV	AV/X	AR/X	AV	AV/X	AV/X	AR	AV	AV	AV	X
I P (92)	<i>Casa se încălzi și Toma aprinsese focul în cămin.</i>	X	AV/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	AV	AR/X	
D S (93)	<i>Lucia căzu și lunecase pe gheață.</i>	AR	AV	AV/X	AV	AR/X	AR/X	AR/X	AV	X			
D S (94)	<i>Copilul se sperie și afară tunase.</i>	X	-	AR	AV	AR	AV	AR	X	X			
I S (95)	<i>Pacientul se însănătoși și medicul îl tratase.</i>	X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	X	AR		
I S (96)	<i>Floarea cresc și Maria o plantase.</i>	AR	AV	X	AR/X	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	X	

Dacă comparăm aceste rezultate cu ceea ce s-a obținut în configurația $e_2(\text{PS})$ și $e_1(\text{PS})$, nu obținem o imagine coerentă despre creșterea [(I)AR] cu MMP. În unele cazuri, ele scad (S (89), S (90), S (94)), în altele cresc (S (92), S (96)). Valorile pentru S (93), S (95), S (91) sunt foarte apropiate. Gradul de accesibilitate a ipotezelor alternative nu ne permite să explicăm aceste variații, deoarece ne este dificil să stabilim vreo dependență în acest sens.

Prin infirmarea direcției inferențiale prognozate de MID, consolidăm o ipoteză enunțată anterior despre faptul că conectorul nespecializat „și” nu posedă o trăsătură suficient de puternică pentru a declanșa acomodarea pragmatică. De asemenea, se confirmă parțial și intuițiile noastre privind MMP. Din nou, secvențele cu MMP produc rezultate dificil de explicat prin relația dintre informația conceptuală și cea procedurală. Altfel spus, se creează impresia că, odată cu introducerea MMP, crește gradul de răspunsuri acordate aleatoriu.

În continuare, analizăm rezultatele obținute în urma interpretării configurațiilor cu alternanța PS/PC. Scopul inițial pentru introducerea acestei alternanțe a fost de a verifica dacă, în cuplul PS-MMP, trăsătura *înapoi* a MMP va fi mai „lizibilă”. Unele rezultate evocate mai sus au arătat fenomenul exact invers, o lectură mai bună se obținuse cu PC-MMP. Dacă adăugăm la aceste constatări preliminare și faptul că în configurațiile cu PS și MMP rezultatele obținute, de cele mai multe ori, nu puteau fi explicate conform unor patternuri coerente cu informația conceptuală și informația procedurală propozițională, devine clar că alternanța PS/PC ar putea avea consecințe mult mai importante asupra procesului de calculare a inferențelor decât am prognozat inițial.

4.2.3. Interpretarea procesului de atribuire a inferențelor direcționale în configurații cu alternanța PC/MMP

Analizând rezultatele din tabelele 4.13-4.18, ne propunem să stabilim dacă, cantitativ, introducerea PC afectează distribuția celor două tipuri de inferențe direcționale.

Configurația $e_1(\text{PS})$. $e_2(\text{MMP})$, conform previziunilor MID, trebuia să reflecte procesul de acomodare pragmatică. Inferența direcțională prognozată era [(I)AR], impusă de MMP în al doilea enunț. Rezultatele cu PS au arătat că în română acomodarea nu se produce ca fenomen majoritar. Dacă ipoteza noastră despre faptul că MMP este mai ușor de recunoscut în contrast cu PS ar fi fost adevărată, atunci în configurația cu PC s-ar fi obținut mai puține [(I)AR]. Această previziune se confirmă. Din Tabelul 4.13. reiese că numărul inferențelor *înapoi* descrește cu 8 unități, iar numărul de inferențe *înainte* crește cu 3. Descreșterea [(I)AR] nu este totuși uniformă. În unele secvențe, dimpotrivă, numărul [(I)AR] crește, deși mai nesemnificativ decât în secvențele în care descrește. În unele secvențe nu se produc modificări în distribuția inferențelor direcționale. Variațiile nu pot fi corelate cu gradul de accesibilitate a ipotezelor contextuale alternative, deoarece afectează perechi de predicate diferite conform acestui parametru.

Tabelul 4.13. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(\text{PC})$. $e_2(\text{MMP})$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (25)	Anca scăpă paharul din mână. Paharul se spărsese.	AR	AV	AV	AR	AR/X	AR/X	AR	AR	AV	AV	AR	
(97)	Anca a scăpat paharul din mână. Paharul se spărsese.	X	AV	AV/X	AR	AR/X	AV	AV	AR	AV	AV	AR	
D P (26)	Paul se tăie. Mâna sa sângerase puternic.	AV/X	AR	AR	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	
(98)	Paul s-a tăiat. Mâna sa sângerase puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
I P (27)	Furtuna smulse arborele din pământ. Arborele se uscăse.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR
(99)	Furtuna a smuls arborele din pământ. Arborele se uscăse.	AR	AR	AR/X	AV/X	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AV	AV
I P (28)	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzise.	AV	AR/X	AV	AV	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	AV	AV	
(100)	Toma a aprins focul în cămin. Casa se încălzise.	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	AR	AV	

D S (29)	<i>Lucia lunecă pe gheață. Ea căzuse.</i>	AV	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AV	X			
(101)	<i>Lucia a lunecat pe gheață. Ea căzuse.</i>	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	X			
D S (30)	<i>Afară tună. Copilul se speriase.</i>	AR	AV	AR	AR	AR	AV	AV	AV	AV			
(102)	<i>Afară a tunat. Copilul se speriasse.</i>	X	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV			
I S (31)	<i>Medicul trată pacientul. Pacientul se însănătoșise.</i>	AV	AR	AV/X	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV		
(103)	<i>Medicul a tratat pacientul. Pacientul se însănătoșise.</i>	AR	AR	AV	AV/X	AV/X	AV	X	AV	X	AV		
I S (32)	<i>Maria plantă o floare. Floarea crescuse.</i>	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
(104)	<i>Maria a plantat o floare. Floarea crescuse.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	X	

Compararea răspunsurilor din Tabelul 4.14 reflectă un fenomen similar de creștere a numărului de [(I)AV] (plus 3) și o descreștere, deja mai mică, a [(I)AR] (minus 3). Problema constă în faptul că, teoretic, $e_2(PS)$. $e_1(MMP)$ este o configurație optimă. Dacă scăderea [(I)AR] se explică prin probleme de recunoaștere a MMP și a procedurii sale, cum se explică însă creșterea numărului de [(I)AV]? În configurația precedentă, creșterea inferențelor *înainte* poate fi atribuită faptului că PC/MMP constrânge mai puțin formarea contextului. În această configurație, argumentul respectiv nu mai este valabil. Am putea presupune că, în lipsa unor constrângeri mai evidente ale MMP, ordinea enunțurilor joacă un anumit rol, deși nesemnificativ, acolo unde informația conceptuală permite construirea contextelor alternative.

Tabelul 4.14. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$. $e_1(MMP)$

T_c		P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (9)	<i>Paharul se sparge. Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	AV	AR	AV	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AV
(105)	<i>Paharul s-a spart. Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	-	AR	AV	AR	X	AR	AR	AV	AR	AR	
D P (10)	<i>Mâna lui Paul sângeră puternic. El se tăiasse.</i>	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	

Continuarea tabelului 4.14

(106)	Mâna lui Paul a sângerat puternic. El se tăiase.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
I P (11)	Arborele se uscă. Furtuna îl smulsese din pământ.	AR	AR	AR	AR/X	AV/X	AR	AR	AV	AV	AV	AV	X
(107)	Arborele s-a uscat. Furtuna îl smulsese din pământ.	AV	AV	AV	AV/X	AR/X	AV	AR	AV	AV	AR	AV	X
I P (12)	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.	X	AR/X	AR	AV/X	AR	AR	AR	AR	AV	AV	AR	
(108)	Casa s-a încălzit. Toma aprinse focul în cămin.	AR	AR/X	AR	AV/X	AR	AV	AR	AR	AV	AV	AR	
D S (13)	Lucia căzu. Ea lunecase pe gheață.	AR	AR	AR	AV/X	AR	AR	AR/X	AR	AR			
(109)	Lucia a căzut. Ea lunecase pe gheață.	AR	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR			
D S (14)	Copilul se sperie. Afară tunase.	AR	AV	AR	AR	AR/X	AR	AR	X	AR			
(110)	Copilul s-a speriat. Afară tunase.	AR	AV	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR			
I S (15)	Pacientul se însănătoși. Medicul îl tratase.	AV	AV	AR	AR/X	AR	AR	AV	AV/X	AR	AR		
(111)	Pacientul s-a însănătoșit. Medicul îl tratase.	AV	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X	AV	AR		
I S (16)	Floarea cresc. Maria o plantase.	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR/X	AR	
(112)	Floarea a crescut. Maria o plantase.	AR	AR	X	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR/X	AR	

În condițiile MID original, configurația $e_1(\text{PS})$ și $e_2(\text{MMP})$ (Tabelul 4.15) face parte din grupul discursurilor cu interpretări greu accesibile. Studiul experimental a arătat că în română această construcție este considerată acceptabilă, iar [(I)AV] este lectura preferată, la o distanță destul de mare de [(I)AR]. Introducerea PC modifică rezultatele nesemnificativ. Din nou, cresc inferențele înainte (plus 2). De această dată, cresc cu o unitate și inferențele înapoi.

Tabelul 4.15. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PC)$ și $e_2(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (81)	Anca scăpă paharul din mână și paharul se spărsese.	X	AV/X	AV/X	AR	AR/X	AV	AV	AV	AV	AV	AR	
(113)	Anca a scăpat paharul din mână și paharul se spărsese.	X	AV/X	AV	AR	AR/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
D P (82)	Paul se tăie și mâna sa sângerase puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	
(114)	Paul s-a tăiat și mâna sa sângerase puternic.	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	
I P (83)	Furtuna smulse arborele din pământ și arborele se uscase.	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV/X	AR	AR	AV	AV	X
(115)	Furtuna a smuls arborele din pământ și arborele se uscase.	AR	AV	AV	AR/X	AV	AV	AV/X	AV	AR	AV	AR	X
I P (84)	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzise.	AV	AV	AV	AR	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	X	AV	
(116)	Toma a aprins focul în cămin și casa se încălzise.	-	AV	AV	AR	AV	AV/X	AR/X	AV	AV	AR	AV	
D S (85)	Lucia lunecă pe gheață și căzuse.	AV	AV	AV	AV	AR/X	AV	AV	AV	X			
(117)	Lucia a lunecat pe gheață și căzuse.	AV	AV	AV	AR/X	AR	AV	AV	AV	X			
D S (86)	Afară tună și copilul se speriasă.	AR	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AR	AV			
(118)	Afară a tunat și copilul se speriasă.	AV	AR	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AV			
I S (87)	Medicul trată pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AV	-	AV		
(119)	Medicul a tratat pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV	AR	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV		
I S (88)	Maria plantă o floare și floarea creșcuse.	AV	AV	X	-	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
(120)	Maria a plantat o floare și floarea creșcuse.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	

Creșterea nesemnificativă a [(I)AV] (plus 1) și [(I)AR] (plus 1) se observă și în configurația ilustrată în Tabelul 4.16. MID prognozează o acomodare pragmatică, în primul rând sub influența conectorului specializat „pentru că”. Raportul dintre cele două tipuri de inferențe se apropie de 1, ceea ce demonstrează că în limba română, fără a fi decisivă, informația conectorului predispozează totuși spre acomodare. Rezultatele generale obținute cu PC, ca și în configurația precedentă, nu sunt suficient de semnificative pentru a căuta vreun pattern legat de procedura inferențială a PC. Totuși, dacă analizăm fiecare secvență individual, observăm că în configurația precedentă, discrepanțele dintre rezultatele cu PS și cele cu PC sunt minime. În configurația dată, unele discrepanțe sunt mai semnificative. Explicația noastră reia o idee propusă anterior despre costurile de procesare, care se majorează odată cu introducerea conectorului. Discrepanțele cu PC ar sugera că acest timp are costuri de procesare diferite de PS, ceea ce produce abateri în procesul inferențial. Ipoteza noastră ar fi că PC este mai puțin costisitor.

Tabelul 4.16. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_1(PC)$ pentru că $e_2(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (65)	<i>Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se spărsese.</i>	AR	AV/X	AV	AR/X	AR	X	AV	AR	AV/X	AV/X	AR	
(121)	<i>Anca a scăpat paharul din mână pentru că paharul se spărsese.</i>	AR	AV	AR	AR	AR	X	AV	AR	AR	AV/X	AV	
D P (66)	<i>Paul se tăie pentru că mâna sa sângerase puternic.</i>	AV/X	AR	AR	AV/X	X	AV	AV	AV	AV	AV	X	
(122)	<i>Paul s-a tăiat pentru că mâna sa sângerase puternic.</i>	AV/X	AR	AR	AV/X	X	AV/X	AV	AV/X	AV	AV	X	
I P (67)	<i>Furtuna smulse arborele din pământ pentru că arborele se uscăse.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR/X	AR	AV/X	AR	AR	AV	AV
(123)	<i>Furtuna a smuls arborele din pământ pentru că arborele se uscăse.</i>	AR	AR	AV	AV	AR	AR/X	AR	AV	AR/X	AV	AV	AR

I P (68)	<i>Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzise.</i>	X	AR/X	AR/X	AV/X	AR/X	AR	AR	AV	AV	X	AV	
(124)	<i>Toma a aprins focul în cămin pentru că casa se încălzise.</i>	X	AR	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AV	AR	X	AV	
D S (69)	<i>Lucia lunecă pe gheață pentru că căzuse.</i>	AV/X	AR/X	AR	AV	AR	AV/X	AV/X	AR	X			
(125)	<i>Lucia a lunecat pe gheață pentru că căzuse.</i>	AV/X	AR	AR	AV	AR	AV/X	AV	AR	X			
D S (70)	<i>Afară tună pentru că copilul se speriasse.</i>	AR	AR	AR/X	AR/X	AR	AR	AV/X	X	X			
(126)	<i>Afară a tunat pentru că copilul se speriasse.</i>	AR	AR	AR/X	AR/X	AR	AV	AV	X	AV/X			
I S (71)	<i>Medicul trată pacientul pentru că pacientul se însănătoșise.</i>	X	AR/X	AR/X	AV/X	AR/X	AV	AR	AV/X	X	AV/X		
(127)	<i>Medicul a tratat pacientul pentru că pacientul se însănătoșise.</i>	AR	AR/X	X	AV/X	AR/X	AV/X	AR	AV/X	X	AV		
I S (72)	<i>Maria plantă o floare pentru că floarea creșcuse.</i>	AV	AV/X	X	AR/X	AR	AV	AV	X	X	AV/X	X	
(128)	<i>Maria a plantat o floare pentru că floarea creșcuse.</i>	AV	AV	X	AV/X	AR	AV/X	AV/X	X	AR	AV/X	X	

Ipoteza noastră despre costurile mai mici de procesare ale PC în raport cu PS este demonstrată indirect de rezultatele din tabelele 4.17 și 4.18. În ambele cazuri, se înregistrează o scădere a [(I)AV] (minus 8 și, respectiv, 6) și o creștere a [(I)AR] (plus 10 și, respectiv, 6). Costurile de procesare, reamintim, devin pertinente în configurațiile unde, pe lângă trăsăturile direcționale ale timpurilor și predicatelor, trebuie procesate și trăsăturile conectorului. Conectorul specializat necesită eforturi mai mari. De asemenea, dacă comparăm configurațiile din tabelele 4.17 și 4.18, observăm că în ambele ordinea temporală este inversă, ceea ce îngreunează mecanismul inferențial.

Prin urmare, pentru $e_2(\text{PS})$ și $e_1(\text{MMP})$, rezultatele [(I)AR] se îmbunătățesc cu PC. Această construcție este considerată greu accesibilă. MID prognozează [(I)AV], în urma acomodării pragmatice. Însă informația conceptuală a predica-

telor este suficient de puternică, pentru ca acomodarea prezisă să nu se producă în majoritatea cazurilor. Totuși, observăm că randamentul informației conceptuale este mai mare, atunci când eforturile de procesare ale PS sunt excluse din calculul inferențial. Faptul că PS este un timp costisitor din punct de vedere inferențial se explică prin statutul său de timp „rezervat” stilului literar și/sau de faptul că este un timp achiziționat târziu de vorbitorii nativi de română.

Tabelul 4.17. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$ și $e_1(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (89)	<i>Paharul se sparse și Anca îl scăpase din mână.</i>	AV	AV	AV	AR	în același timp	X	AV	AV	AR/X	AR	AR	
(129)	<i>Paharul s-a spart și Anca îl scăpase din mână.</i>	X	AV/X	AR	AR	AR	X	AR	AV	AR	AR	AV	
D P (90)	<i>Mâna lui Paul sângeră puternic și el se tăiase.</i>	AR/X	AR/X	AR	AR/X	X	AV/X	AR/X	AV	AV	AR	X	
(130)	<i>Mâna lui Paul a sângerat puternic și el se tăiase.</i>	AR/X	AR/X	AR	AR/X	X	AV/X	AR/X	AV	AR	AR	X	
I P (91)	<i>Arborele se uscă și furtuna îl smulse din pământ.</i>	AV	AV	AV/X	AR/X	AV	AV/X	AV/X	AR	AV	AV	AV	X
(131)	<i>Arborele s-a uscat și furtuna îl smulse din pământ.</i>	AV	AR	AV/X	AR/X	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AV
I P (92)	<i>Casa se încălzi și Toma aprinsese focul în cămin.</i>	X	AV/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	AV	AR/X	
(132)	<i>Casa s-a încălzit și Toma aprinsese focul în cămin.</i>	X	AR	AV/X	AV/X	AR/X	AR	AR/X	AR/X	AR	X	AR/X	
D S (93)	<i>Lucia căzu și lunecase pe gheață.</i>	AR	AV	AV/X	AV	AR/X	AR/X	AR/X	AV	X			
(133)	<i>Lucia a căzut și lunecase pe gheață.</i>	AR	AR	AV	AV	AR	AR/X	AR	AV	X			

D S (94)	<i>Copilul se sperie și afară tunase.</i>	X	-	AR	AV	AR	AV	AR	X	X			
(134)	<i>Copilul s-a speriat și afară tunase.</i>	-	AR	AR/X	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X			
I S (95)	<i>Pacientul se însănătoși și medicul îl tratase.</i>	X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR	AR	X	AR		
(135)	<i>Pacientul s-a însănătoșit și medicul îl tratase.</i>	AR	AR/X	AR	AR/X	AR	AR/X	X	AR	X	AR/X		
I S (96)	<i>Floarea cresc și Maria o plantase.</i>	AR	AV	X	AR/X	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	X	
(136)	<i>Floarea a crescut și Maria o plantase.</i>	AR	AR	X	AR/X	AV	AR/X	AR	AR	X	AR	X	

Configurația din Tabelul 4.18, spre deosebire de configurația precedentă, este o construcție optimă, care denotă explicit o relație de cauzalitate. Totuși, rezultatele cu PS au demonstrat că această optimalitate poate fi pusă sub semnul întrebării. În momentul când am analizat construcția cu PS, nu am putut oferi o explicație clară. Răspunsul nostru, în urma interpretării tuturor rezultatelor, se bazează pe volumul eforturilor cognitive. Ca și în configurația anterioară, eforturile de procesare a PS, a MMP și a conectorului, care mai este și specializat, suprasolicită mecanismul inferențial și acesta nu este foarte eficient. Mai ales, dacă includem în datele problemei ordinea temporal inversă și faptul că sarcina de a atribui o inferență direcțională tot necesită un efort cognitiv substanțial. Și dacă relevanța este un raport între efecte și eforturi, devine și mai clar de ce unii participanți nu au considerat că potențialele efecte meritau eforturile necesare. Observația în cauză nu înseamnă că inferențele s-au atribuit aleatoriu. În ultimă instanță, divergența rezultatelor nu este atât de mare. Fenomenul semnalat de noi explică doar de ce configurații considerate optime în franceză, sau chiar optime pentru unii vorbitori de română, nu sunt neapărat optime în momentul în care sunt confruntate cu mecanisme inferențiale individuale, unde produc variații de interpretare. TP postulează că înțelegerea și comunicarea se bazează pe un echilibru al efectelor și al eforturilor. PS, MMP, conectorul specializat și ordinea inversă, în ansamblu, au generat pentru unii participanți eforturi incomparabile cu efectele.

De altfel, TP chiar prezice fenomenul descris *supra*. În articolul „Pragmatique et temps”, D. Wilson și D. Sperber subliniază că efortul de procesare, necesar

pentru a înțelege un enunț, depinde de doi factori principali. În primul rând, pentru construirea unui context apropiat este indispensabil un efort de memorie și de imaginație. În al doilea rând, complexitatea psihologică și lingvistică a enunțului însuși joacă un rol esențial. Cu cât este mai mare complexitatea, cu atât cresc eforturile de procesare, iar o complexitate nemotivată duce la pierderea pertinentei (Wilson, Sperber, 1993, p. 15).

Tabelul 4.18. Sinteza rezultatelor pentru configurația $e_2(PC)$ pentru că $e_1(MMP)$

T_c	Secvența	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
D P (41)	<i>Paharul se sparge pentru că Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	AR/X	AV	AV	AR	AV	AR	AR	AV	AV	AV	
(137)	<i>Paharul s-a spart pentru că Anca îl scăpase din mână.</i>	AR	AV	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AV	AR	AV	
D P (42)	<i>Mâna lui Paul sângeră puternic pentru că el se tăia.</i>	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
(138)	<i>Mâna lui Paul a sângerat pentru că el se tăia.</i>	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR	
I P (43)	<i>Arborele se uscă pentru că furtuna îl smulsese din pământ.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR/X	AV	AV	AR	X
(139)	<i>Arborele s-a uscat pentru că furtuna îl smulsese din pământ.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR/X	AV	AR	AR	-
I P (44)	<i>Casa se încălzi pentru că Toma aprinsese focul în cămin.</i>	AR	AR	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AR	
(140)	<i>Casa s-a încălzit pentru că Toma aprinsese focul în cămin.</i>	AR	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AV	AR	AR	
D S (45)	<i>Lucia căzu pentru că lunecase pe gheață.</i>	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR			
(141)	<i>Lucia a căzut pentru că lunecase pe gheață.</i>	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR			
D S (46)	<i>Copilul se sperie pentru că afară tunase.</i>	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AR	X	AR			
(142)	<i>Copilul s-a speriat pentru că afară tunase.</i>	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AR	AV	AR			
I S (47)	<i>Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl tratase.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AR		

(143)	<i>Pacientul s-a însănătoșit pentru că medicul îl tratase.</i>	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	-	AV		
I S (48)	<i>Floarea cresc pentru că Maria o plantase.</i>	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AV	AV	AR	
(144)	<i>Floarea a crescut pentru că Maria o plantase.</i>	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR/X	AR	

În concluzie, putem afirma că pentru acest set de configurații ipoteza noastră inițială este parțial confirmată de rezultatele din Tabelul 4.13. Acomodarea pragmatică se produce mai bine, atunci când MMP este în cuplu cu PS. Configurația din Tabelul 4.14 este una optimă, respectiv considerăm că timpul are o contribuție mai mică, în raport cu influența trăsăturii direcționale a predicatelor. Plus, ordinea temporală inversă, după cum am sugerat, poate juca și ea un rol important în calculul inferențial.

Răspunsurile oferite pentru celelalte configurații s-ar părea că nu ne permit să susținem în continuare ipoteza în cauză. Aparent, ele o infirmă. Totuși, alegem să nu urmăm această pistă de interpretare. În opinia noastră, ceea ce demonstrează configurațiile cu conector este că PC are un cost de procesare mai mic decât PS și aceasta se răsfrânge pozitiv asupra procesării MMP, atunci când mecanismul inferențial este supraîncărcat.

Prin urmare, considerăm că rezultatele obținute nu sunt suficient de concludente pentru a ne permite să confirmăm sau să infirmăm ipoteza despre modul de funcționare a MMP în cuplu cu PS/PC.

4.3. Validarea ipotezelor de cercetare

Validarea empirică a MID a avut drept obiectiv să confirme sau să infirme un șir de ipoteze generale, intrinsece funcționării MID, precum și ipoteze particulare, care țin de dinamica unor timpuri ale trecutului în româna modernă.

În urma interpretării rezultatelor din faza I de validare a MID, am ajuns la concluzii care ne permit să oferim un răspuns fundamentat tuturor ipotezelor de cercetare:

Principiul A a fost confirmat. Informațiile contextuale sunt mai puternice decât informațiile lingvistice. Rezultatele au demonstrat că acomodarea pragmatică sub influența trăsăturilor direcționale ale expresiilor lingvistice (conectori sau timpuri verbale) se produce doar în cazul când o ipoteză contextuală nouă este ușor sau relativ ușor accesibilă. Accesibilitatea unei premise implicite alternative variază în funcție de cât de stereotipic este evenimentul reprezentat de informația conceptuală a predicatelor. Altfel spus, intrările enciclopedice ale conceptelor determină în ce măsură informația lingvistică va fi luată în considerare în calculul inferențial. Rolul intrărilor enciclopedice în inferarea direcției este

demonstrat și prin faptul că în configurații problematice divergența răspunsurilor este foarte mare, de la participant la participant și de la secvență la secvență. Intrările enciclopedice variază semnificativ de la un individ la altul, ceea ce explică de ce, pentru aceeași configurație, un participant a putut construi un context alternativ, în timp ce alt participant – nu. Din motive similare, același participant este capabil, în unele secvențe, să se detașeze de o ordine prototipică a evenimentelor, iar în altele se ghidează doar după această ordine.

Principiul A (amendat) nu a fost confirmat. Regula conceptuală nu este blocată de informația procedurală (timpuri verbale, conectori) și o ipoteză contextuală poate fi construită. Totuși, rezultatele indică că răspunsul nostru ar trebui să fie mai nuanțat. Este adevărat că din punct de vedere cantitativ niciuna dintre configurațiile, pentru care MID prognoza acomodare, nu a demonstrat că fenomenul în cauză a avut loc. Dar, raportul dintre [(I)AR] și [(I)AV] sugerează că informația procedurală a timpurilor verbale și cea a conectorilor au un impact diferit asupra calculului inferențial. PS și MMP arată rezultate joase de acomodare, respectiv procedurile lor nu sunt suficient de puternice pentru a bloca regula conceptuală. În același timp, MMP înregistrează rezultate nesemnificativ mai mari decât PS în acomodarea pragmatică.

Conectorii au scoruri mai mari de acomodare decât timpurile. Dar, conectorul specializat „pentru că” constrânge mult mai puternic formarea contextului decât conectorul nespecializat „și”. În configurația $e_1(\text{PS})$ **pentru că** $e_2(\text{MMP})$, raportul dintre cele două direcții se apropie de 1. În configurațiile în care toate trăsăturile diverg, se observă fenomene similare. În $e_1(\text{PS})$ **pentru că** $e_2(\text{PS})$, chiar dacă MID nu prognozează pentru această configurație acomodarea ipotezei contextuale, cantitativ această tendință poate fi identificată. Pe de altă parte, în $e_2(\text{PS})$ și $e_1(\text{MMP})$, deși acomodarea este prognozată, ea nu se produce.

De asemenea, am determinat că constrângerile exercitate de conectori și, într-o măsură mai mică de timpuri, sunt foarte dependente de accesibilitatea ipotezelor alternative. Nu putem vorbi despre fenomene generale de acomodare generate de informațiile procedurale ale timpurilor sau ale conectorilor.

Discrepanța de forță la nivelul aceluiași tip de expresie lingvistică se explică prin raportul dintre informația procedurală și informația conceptuală pe care le conține. Conectorul specializat va deține mai multă informație conceptuală față de conectorul nespecializat. În același mod, MMP pe lângă faptul că este un timp trecut, mai este și un timp relativ, ceea ce presupune un aport informațional mai bogat, în comparație cu PS. Dar și aici, am depistat devieri de la aceste principii. Este vorba, în primul rând, de contribuția timpurilor. De exemplu, configurația $e_1(\text{PS})$ **pentru că** $e_2(\text{PS})$ a adunat 24 [(I)AR], iar $e_2(\text{PS})$ și $e_1(\text{MMP})$ – 39 [(I)AR]. Putem presupune că MMP are un rol semnificativ în calculul inferențial și determină numărul mare al inferențelor *înapoi*. Totuși, este suficient să comparăm cu $e_2(\text{PS})$ și $e_1(\text{PS})$, în care sunt acordate 42 [(I)AR], ca să renunțăm la aceas-

tă ipoteză. Cel puțin, în această formulare. MMP este, într-adevăr, mai bogat informațional ca PS, dar și mai costisitor ca efort cognitiv. De aceea, procesarea lui nu este neapărat eficientă.

Nu este confirmat nici **principiul B**. Informațiile procedurale ale timpurilor verbale testate nu sunt mai puternice decât informațiile conceptuale. Drept argument principal putem invoca faptul că principiul A nu a avut nevoie de amendare în română. Trăsăturile direcționale ale timpurilor și ale conectorului nespecializat sunt anulate în majoritatea cazurilor. Dacă și se produce o acomodare pragmatică sau se înregistrează tendințe spre acomodare, aceste fenomene se explică, în primul rând, prin predispoziția informației conceptuale de a construi contexte alternative, sau prin conținutul conceptual al conectorului specializat.

Din cele expuse cu privire la principiul A (amendat), rezultă în mare parte că **principiul C** a fost confirmat. Informațiile procedurale propoziționale sunt mai puternice decât informațiile procedurale încorporate morfologic. Drept dovezi pot fi aduse rezultatele din configurațiile $e_2(\text{PS})$ pentru că $e_1(\text{PS})$ și $e_1(\text{PS})$ și $e_2(\text{MMP})$. În ambele cazuri, trăsătura direcțională a conectorului este mai puternică decât trăsătura direcțională a timpurilor verbale. Și, dacă în cazul francezei, prima configurație era plasată pe la mijlocul scării optimalității, iar a doua în partea de jos, în română ambele înregistrează randamente comparabile. Fenomenul în cauză presupune că trăsătura direcțională opusă a MMP nu creează conflicte de interpretare, confirmând ipoteza particulară 1.

Principiul D este confirmat de rezultatele obținute în configurațiile pentru care se prognoza acomodarea pragmatică. Dacă informația conceptuală este mai puternică decât informația procedurală (morfologică și propozițională nespecializată) ar fi trebuit ca trăsătura RCC să fie și trăsătura discursului. Această presuposiție s-a adeverit – o trăsătura puternică domină o trăsătura slabă sau o secvență de trăsături slabe. În același mod, se explică și impactul conectorul specializat: este anulată trăsătura direcțională slabă a timpului verbal.

Principiul E este confirmat de modul în care variază, în limitele aceleiași secvențe, direcția inferențelor atribuite de participanți. Este vorba preponderent de secvențele unde apare un conflict al trăsăturilor direcționale. O trăsătură slabă sau o secvență de trăsături slabe trebuie să fie validate de o trăsătură puternică pentru ca să devină trăsătura discursului. Ceea ce deosebește calculul inferențial în română este faptul că trăsături slabe posedă nu doar timpurile verbale și conectorii nespecializați, dar și conectorii specializați. Doar ipoteza contextuală este puternică în română. În funcție de intrările enciclopedice ale conceptelor și de eficiența generală a mecanismului inferențial al destinatarului, ipoteza contextuală formată poate converge cu informațiile lingvistice sau poate diverge, dar în ultimă instanță direcția discursului este atribuită de trăsătura direcțională a ipotezei. În acest sens, am putea spune că în limba română contribuția procesării pragmatice este mai mare decât în limba franceză. Cel puțin, acesta este cazul

pentru calculul inferențelor direcționale. Cauzele fenomenului, în opinia noastră, se regăsesc printre ipotezele particulare enumerate mai jos.

Cu privire la verificarea ipotezelor particulare, formulate specific pentru limba română modernă, am determinat următoarele:

1. S-a confirmat ipoteza că trăsăturile direcționale ale PS și ale MMP, în româna modernă, sunt latente și devin active doar când alte trăsături direcționale puternice le confirmă. Trăsăturile perfectului simplu și mai-mult-ca-perfectului nu intră în conflict cu alte informații conceptuale și procedurale. Prin urmare, aceste două timpuri nu impun acomodări pragmatice. Dar, ele pot declanșa ipoteze contextuale alternative, dacă acestea sunt ușor sau relativ ușor accesibile, și mai ales dacă trăsătura timpului este consolidată de trăsătura conectorului sau de ordinea predicatelor.

2. Pentru fenomenul postulat de **ipoteza 1**, s-au confirmat parțial procesele următoare:

a) alternanța PC/PS nu a oferit rezultate suficient de concludente pentru a confirma sau infirma premisa noastră că, în cuplu cu PS, MMP va fi mai ușor de recunoscut. Dimpotrivă, în unele configurații, introducerea PC a dus la o creștere a [(I)AR]. În opinia noastră, acest fapt s-a produs datorită costurilor mai mici de procesare a PC, ceea ce a favorizat interpretarea MMP în cazuri când mecanismul inferențial este suprasolicitat de alte tipuri de informație (conceptuală, procedurală propozițională). În același timp, o analiză a reformulărilor propuse de către participanți sugerează ideea că cele două forme sunt confundate sau utilizate aleatoriu.

b) MMP în cuplu cu PS, sau cu conectorul specializat, a produs rezultate neașteptate. Studiul nostru nu poate să determine univoc dacă ele sunt cauzate de costurile înalte de procesare. Dar, indirect, se observă că anomaliile, chiar în configurații optime, sunt legate cel mai des de prezența MMP.

c) Ipoteza că semantica de bază a MMP ține mai mult de ideea de distanță (Söhrman, 2007) nu a fost confirmată, cel puțin nu în condițiile utilizării sale în itemii experimentali. Nu am depistat vreo corelație între cauzalitatea indirectă și atribuirea mai uniformă a [(I)AR] cu MMP.

d) Studiul nostru nu a fost menit să demonstreze procesul de aoristizare a perfectului compus. De altfel, acest fenomen deja a fost demonstrat și nu face obiectul unei ipoteze propriu-zise. El însă explică de ce rezultatele obținute sunt în acord cu un proces global care afectează limba română.

3. Nu s-a confirmat că variația gradului de contingență și de contiguitate al unei relații cauzale influențează funcționarea **principiului A (amendat)**. S-a demonstrat totuși că gradul de accesibilitate a unei ipoteze contextuale alternative, derivată din RCC, influențează pozitiv fenomenul de acomodare pragmatică.

În încheiere, prezentăm o posibilă ierarhie a informațiilor implicate în calculul inferențial direcțional în limba română (Figura 4.1).

Ipoteză contextuală ***trăsătură puternică***

Informație conceptuală
(predicate)

trăsătură puternică

▲ **Informație procedurală propozițională** ▲
(conectori specializați)

trăsătură ≈ puternică

▲ **Informație procedurală propozițională** ▲
(conectori nespecializați)

trăsătură slabă

Informație procedurală morfologică
(PS/MMP)

trăsătură slabă

Fig. 4.1. Ierarhia trăsăturilor direcționale în limba română

În limba română, din cele observate în timpul interpretării rezultatelor, relațiile nu sunt atât de liniare precum le-ar sugera o ierarhie strictă. Din aceste motive, am inclus săgeți pentru a sugera dependența de informația conceptuală și contextuală, precum și semnul „aproximativ” la atribuirea forței conectorului specializat. De asemenea, am limitat informația procedurală morfologică doar la PS și MMP, deoarece nu deținem date suficiente pentru a ne pronunța asupra trăsăturilor PC. Deși, dacă luăm în calcul unele studii în care PC i se atribuiau fenomene de inversare a ordinii⁸², am putea presupune că trăsătura direcțională a PC este tot slabă.

Rezultatele obținute ne permit să ne pronunțăm și asupra unor constatări făcute în contextul validării Modelului HD. C. Grisot a demonstrat că timpurile române incluse în studiul său (perfectul simplu, perfectul compus și imperfectul) nu au o valoare prin definiție cu referire la trăsătura procedurală [\pm narativitate]. Valorile acesteia sunt determinate contextual. În MID, *passé simple* primea *a priori* [\pm narativitate], ceea ce justifica fenomenele de acomodare pragmatică. Rezultatele pe care le-am obținut, și anume constatarea faptului că acomodarea pragmatică nu este un fenomen general, ne-au permis să atribuim PS cea mai joasă poziție în ierarhia informațiilor direcționale. Dar, pe lângă aceasta, am sem-

⁸² *Ion a căzut. Marin l-a împins.* (Vișan, 2006, p. 57)

nalat în unele configurații că ordinea temporală inversă tot părea să joace un rol în fenomenele de acomodare. În construcțiile cu două PS, trăsătura narativă se manifesta mai puternic anume în ordinea temporală. Acest lucru este valabil pentru configurațiile optime, pentru configurațiile cu acomodare prognozată și pentru cele cu trăsături direcționale în conflict. Observația în cauză confirmă, prin urmare, constatările lui C. Grisot. Deși, studiul nostru nu a inclus și configurații cu PC/PC, în baza ipotezelor evocate mai sus despre forța trăsăturii direcționale a PC, precum și în baza fenomenelor de inversiune temporală semnalate de alți cercetători, am putea presupune că PC, de asemenea, activează contextual [\pm narativitate]. În acest sens, nu PC provoacă inversiunea temporală, ci contextul este cel care dezactivează interpretarea narativă a PC.

Am afirmat că validarea MID în limba română și interpretarea rezultatelor sale va avea două consecințe importante pentru acest proiect de cercetare:

1. O consecință, pe care am numit-o „didactică”, presupunea că este necesar de revăzut sau de recadrat principiile după care se predă și se evaluează în traducere transferul (echivalențele, corespondențele etc.) informației temporale.

2. O consecință, pe care am numit-o „teoretică”, presupunea identificarea într-o perspectivă cognitivă a unei unități sau subunități de traducere, conținutul căreia ar putea fi inferența direcțională.

Considerăm că rezultatele și interpretările pe care le-am dat acestor rezultate ne autorizează să afirmăm că ambele consecințe și-au demonstrat relevanța și pot face, prin urmare, obiectul unui studiu mai aprofundat. Acestui studiu îi este dedicat capitolul următor.

În încheiere, am dori să atragem atenția asupra limitelor acestui studiu experimental și să propunem măsuri de ameliorare.

Prima observație ține de calitatea itemilor experimentali. În opinia noastră, pentru a obține rezultate mai bune, este necesar ca asocierea celor două predicate, conform unor criterii de contingență, să se facă în baza unei etape preliminare. Astfel, un public de locutori nativi de română poate fi rugat să propună cauze sau consecințe pentru un set predeterminat de predicate. În acest mod, forța relației de contingență va fi argumentată statistic prin numărul de ocurențe ale unei cauze sau ale unei consecințe în răspunsurile participanților. Posibil, în aceste condiții, relația de cauzalitate va oferi date mai pertinente pentru a ilustra rolul său în calculul inferențial.

În al doilea rând, credem că a fost necesară o etapă de antrenament. În opinia noastră, sarcinile pe care le-am propus participanților erau foarte simple și nu necesitau o pregătire specială. Totuși, rezultatele au arătat că, în unele cazuri, participanții nu au înțeles fie sarcina pe deplin, fie modul în care trebuiau să-și codifice răspunsurile. După cum am subliniat și anterior, nu am depistat cazuri în care să fie necesar să anulăm o grilă întregă din aceste motive. Considerăm totuși că o etapă preliminară, în care am fi demonstrat în baza unor itemi-exem-

plu cum trebuie să se desfășoare procedura de atribuire a inferenței, ar fi produs rezultate mai bune.

În al treilea rând, însuși cadrul teoretic cognitiv ales sugerează necesitatea de a monitoriza performanța participanților. Este important de observat și de cuantificat fenomenele care afectează mecanismul inferențial, dar care nu țin de procesarea nemijlocită a datelor lingvistice. Printre acestea ar putea fi neatenția, oboseala, plictiseala etc. În acest sens, contribuția metodelor și tehnicilor din psihologia experimentală s-ar dovedi foarte utile, pentru că ar permite să obținem date mai „ecologice”.

O propunere, în continuarea observației de mai sus, ar fi de apelat la metoda Protocolului verbalizării concomitente⁸³ (PVC). W. Lörcher, care a aplicat PVC în domeniul traducerii, notează că acesta reprezintă un instrument util pentru formularea ipotezelor privind procesele cognitive, în general, și procesul traducerii, în particular (2005).

Acest exercițiu de exteriorizare verbală a propriei performanțe în timpul îndeplinirii unei sarcini prezintă însă un șir de aspecte controversate, legate preponderent de puritatea și spontaneitatea comentariilor metacognitive și metalingvistice. De exemplu, H. P. Krings pune constant la îndoială validitatea metodologică a PVC pe care le folosește în studiile sale. Observațiile sale critice țin de faptul că verbalizarea concomitentă nu doar exteriorizează procesele cognitive în timpul producerii textului, dar și le modifică parțial (2001, p. 494).

Din aceste motive, W. Lörcher recomandă combinarea PVC cu investigații retrospective, în care subiecții comentează sarcinile propuse, după realizarea lor (2005, p. 598-599).

În pofida carențelor de natură teoretică sau metodologică, în ultimele decenii, PVC este printre cele mai prolifiche metode calitative în cercetările traductologice (Dancette, Ménard, 1996, p. 142). În mod curios, D. Gile o plasează atât în categoria metodelor invazive, cât și în cea a studiilor experimentale noninvazive (2011, p. 47-49), ceea ce demonstrează că pozițiile cercetătorilor față de aspectele metodologice, dar și față de procesul de prelucrare a datelor obținute în urma verbalizării, nu sunt unanime la ora actuală, fiind influențate și de componenta strict tehnică a PVC. Odată cu evoluția echipamentului de înregistrare a subiecților participanți la studiu, dar și a instrumentelor ce permit monitorizarea unor parametri adiționali (de origine neurologică și fiziologică), valoarea descriptivă și explicativă a PVC a sporit considerabil.

În opinia noastră, valorii științifice a PVC i se poate adăuga și o valoare pedagogică, în măsura în care aplicarea regulată de către cursant a exercițiului

⁸³ Adoptăm termenul utilizat de E. Gheorghiu pentru a traduce din engleză „think-aloud protocol”. Cercetătoarea din cadrul Universității de Stat din Moldova este și la originea unui studiu experimental derulat cu aplicarea Protocolului verbalizării concomitente „al cărui scop a fost, în primul rând, soluționarea problemelor controversate de ordin metodologic privind această procedură de colectare și analiză a datelor” (2012, p. 150).

de verbalizare creează un cadru propice pentru dezvoltarea unor competențe de autoevaluare și de autoanaliză a propriei performanțe cognitive și lingvistice, precum și de conștientizare a unor aspecte cognitiv-comportamentale sub formă de strategii de traducere. Din aceste considerente, PVC reprezintă un demers empiric care, și într-o formă elementară, poate furniza date primare prețioase.

În cazul nostru, PVC, aplicat simultan unei experiențe de testare a MID în limba română, ar fi permis colectarea datelor privind modul în care subiecții vorbitori soluționează contradicțiile temporale și direcționale situate la interfața semantică-pragmatică. În acest mod, s-ar putea remedia aspectele problematice pe care le-am constatat în faza II de testare a MID și ar fi posibil de analizat mai fin situațiile în care opiniile subiecților se împart egal sau aproximativ egal, clarificând motivele fiecărui participant în parte și stabilind dacă rezultatul ține de o deficiență la nivel experimental sau este cu adevărat reprezentativ pentru sistemul direcțional-temporal.

Implementarea PVC poate fi însă riscantă în condițiile în care participanții nu sunt antrenați constant în activități de autorefecție, iar prezența unor tehnologii de vârf nu reduce caracterul invaziv al PVC. În acest caz, sarcina de a verbaliza procesul de atribuire a inferenței direcționale ar putea, dimpotrivă, afecta negativ mecanismele cognitive și produce mult „zgomot” în datele finale. Din acest motiv, asocierea unei testări a MID cu PVC este, la moment, doar o propunere, pe care sperăm să o realizăm într-un viitor apropiat.

5. INFERENȚA DIREȚIONALĂ CA SUBUNITATE DE TRADUCERE – ASPECTE COGNITIVE ȘI COMUNICAȚIONALE

Pentru capitolul de față, ne-am fixat drept obiectiv un șir de sarcini, care își au toate originea în poziția teoretică că TP poate fi și o teorie a traducerii. Această poziție este ilustrată plenar în contribuția lui E.-A. Gutt „Translation and Relevance” (1991/2000), dar și în lucrări ale traductologilor sau pragmaticienilor care, fie se inspiră din ideile TP, fie construiesc cadre teoretice pornind de la premise similare. În acest context, menționăm pe M. Baker, J. Verschueren, X. Rosales Sequeiros, F. Alves, A. H. Albir, R. Setton, I. Mason ș.a.

Abordarea noastră a traducerii în cadrul TP urmează două linii de argumentare. Prima ține de faptul că traducerea este o activitate care implică limba umană. A doua derivă din aspectele cognitive ale traducerii. Atât comunicarea verbală, cât și fenomenele legate de procesele de înțelegere a comunicării verbale sunt subiecte centrale descrise și explicate de TP. Aceste două direcții, verbală și cognitivă, pot converge într-un concept devenit clasic în traductologie – unitatea de traducere (UT). În opinia noastră, unitatea de traducere constituie un instrument teoretic util, în măsura în care pune în valoare elementele de input și output (materialul lingvistic), precum și mecanismele de procesare ale acestora (procesul inferențial). Ceea ce obținem este, pe de o parte, un conținut al UT, iar pe de alta, un principiu de funcționare. Altfel spus, un micronivel și un macronivel. Deoarece obiectul de cercetare al acestui proiect este inferența direcțională, ne axăm pe postularea unei UT direcționale, a cărei existență este ilustrată atât din perspectiva macronivelului, cât și din cea a micronivelului. În primul caz, ne referim la principiile generale de funcționare a unei UT direcționale, care, în mare parte, sunt principii pragmatice. În al doilea caz, ne referim la o problematică studiată pe larg în traductologie – greșeala de traducere (GT). Ambele perspective au, pe lângă o valoare teoretică, și una practică, de orientare didactică. Am semnalat anterior că validarea MID în limba română are drept consecință didactică revederea modului în care se predă și se evaluează „echivalența temporală” în traducere. Această consecință poate fi direct corelată cu fenomenul greșelii de traducere și cu revederea unor principii cu rădăcini mai profunde. În mare parte, valoarea aplicativă a UT direcționale rezidă în faptul că, în procesul traducerii, subiectul traducător este nu doar receptor, dar și comunicator. Respectiv, el nu doar proiectează așteptări de relevanță, dar și este responsabil, la rândul său, să satisfacă așteptările de relevanță ale destinatarului implicat în actul de comunicare.

5.1. Traducerea și Teoria pertinentei

În cele ce urmează, arătăm în ce condiții TP a devenit și o teorie a traducerii. În acest scop, facem o scurtă incursiune în evoluția cercetărilor traductologice, pentru a indica care sunt avantajele TP în raport cu alte abordări ale traducerii. În plus, urmărim cum aspectele pragmatice și cognitive ale traducerii justifică ideea că o teorie generală a comunicării este suficientă pentru a explica fenomenul traducerii. De asemenea, ne referim la direcții de cercetare care au permis actualizarea și completarea paradigmei propuse de E.-A. Gutt (1991/2000), inclusiv din punct de vedere metodologic.

5.1.1. Abordări descriptive și explicative ale traducerii

În „*Memes of Translation*” (1997/2016), A. Chesterman împrumută din sociobiologie conceptul de „memă”⁸⁴ în calitate de metaforă pentru traducere. Această metaforă are scopul de a o înlocui pe cea a traducerii ca transfer. În opinia cercetătorului englez, traducerea face mai mult decât să transfere și să conserve obiectul tradus. Ea propagă și modifică prin acțiunea sa. În acest mod, mema, așa cum este definită de R. Dawkins, devine o metaforă mai potrivită pentru ceea ce reprezintă fenomenul traducerii în istoria umanității: „Avem nevoie de un nume pentru noul replicator, un substantiv care să comunice idee unei unități de transmitere culturală sau a unei unități de imitație. «Mimemă» vine dintr-o rădăcină elină convenabilă, însă eu doresc un termen mai simplu, care să sune puțin la fel ca și «genă». Sper că prietenii mei clasiști mă vor ierta dacă voi prescurta cuvântul mimemă, pentru a rămâne la memă. Exemple de meme sunt melodii, idei, ghicitori, mode vestimentare, tehnici de olărit sau de construcție. Exact așa cum genele se propagă în fondul genetic, sărind dintr-un corp în altul la bordul spermatozoidelor și al ovulelor, tot astfel memele se propagă în fondul memetic sărind dintr-un creier în altul printr-un proces care, într-un sens larg, poate fi numit imitație” (2019, p. 327-328).

Traducerea este astfel un mecanism care permite memelor să supraviețuiască dincolo de frontierele culturale și lingvistice, în același mod în care organismele umane sunt mecanisme care asigură supraviețuirea și replicarea genelor. Pentru A. Chesterman, există și meme care reflectă idei sau concepții despre traducere sau o teorie a traducerii. O teorie a traducerii devine un memom, adică o structură complexă de meme în relații de interdependență, iar memele cu un grad înalt de generalitate pot fi considerate supermeme (2016, p. 2-3).

⁸⁴ În ce privește traducerea noțiunii engleze „meme”, facem trimitere la nota traducătorului din ediția română a lucrării lui R. Dawkins *The Selfish Gene* (1976), unde apare pentru prima dată acest concept: „Din motive lesne de înțeles, după cum *gene* se spune în română „genă”, tot astfel *meme* nu poate fi preluat altcumva decât în forma, la început bizară, însă — după explicațiile lui Dawkins —, perfect inteligibilă și în contextul semantic al limbii române, de „memă”” (2019, p. 323).

A. Chesterman distinge cinci supermeme ale traducerii. Ele reprezintă concepte teoretice, norme, strategii sau valori cu un grad de influență atât de mare, încât revin în câmpul reflecțiilor despre traducere cu o regularitate uimitoare, chiar dacă sub aparențe diferite. Influența majoră a supermemelor însă nu garantează că acțiunea lor este neapărat benefică, observă A. Chesterman. Cele cinci supermeme sunt: cuplul sursă-țintă, conceptele de echivalență și intraductibilitate, dihotomia traducere liberă-traducere literală și ideea că orice scriere este traducere (Chesterman, 2016, p. 3-10).

Ultima supermemă își are originea în cele trei tipuri de traducere propuse de R. Jakobson (1959), în viziunile hermeneutice ale lui G. Steiner (1975), dar și în abordările postmoderne ale intertextualității. Dacă nu există text „original”, nu putem decât traduce ceea ce alții au spus înainte de noi. Din aceste poziții teoretice se profilează și o nouă atitudine față de conceptul de sens. Dacă supermema echivalenței postulează sensul drept o realitate care există „în afară”, într-o realitate obiectivă, iar sarcina traducătorului este de a-l transporta din textul-sursă în textul-țintă, în condițiile acestei supermeme, sensul este generat de însuși procesul comunicării sau interpretării, fiind modelat de acesta. Sensul nu este un dat. El este construit în timp, dar și instantaneu. Aceste două abordări ale sensului integrează diferit și conceptul de intraductibilitate. Dacă sensul nu este un adevăr obiectiv, atunci traducerea nu doar că este posibilă, dar nici măcar nu se deosebește atât de mult de alte forme de utilizare a limbajului (Chesterman, 2016, p. 10). Observăm că în această supermemă se regăsesc idei pe care le-am întâlnit deja în contextul TP. Constatarea în cauză nu servește doar ca argument pentru TP ca teorie a traducerii, dar și demonstrează o anumită convergență a ideilor din mai multe domenii de cercetare, într-un interval de timp destul de extins, cu rădăcini în perioade pre-TP.

Deși supermemele sunt idei practic indestructibile, care revin cu insistență în domeniul traducerii, există însă și o altă categorie de idei, care au influențat semnificativ diferite etape ale reflecțiilor despre traducere, fără a se impune cu aceeași forță. Aplicând principiile lui K. Popper (1956/2005) privind metodologia științifică, A. Chesterman consideră că fiecare dintre ideile respective a fost o soluție propusă pentru rezolvarea unei anumite probleme și, prin aceasta, a generat o nouă problemă, într-un proces interminabil, care se tot apropie de „adevăr”.

A. Chesterman distinge opt etape majore în evoluția ideilor despre traducere. Fiecare etapă este concepută ca o memă individuală sau un complex de meme, axate pe soluționarea unei anumite probleme sau set de probleme (științifice sau protoștiințifice). Dintre ipotezele sau conceptele teoretice care apar în fiecare etapă, unele dispar, iar altele supraviețuiesc în memofondul⁸⁵ etapelor ulterioare (2016, p. 18).

⁸⁵ Dacă genofondul este un rezervor genetic, memofondul este un rezervor de meme.

Fiecare dintre cele opt complexe de meme este ilustrat printr-o metaforă, menită să condenseze totalitatea ideilor și proceselor care se asociază cu etapa respectivă. Urmele tuturor celor opt etape se regăsesc în memofondul curent al traducerii. Ordonate cronologic, complexe de meme sunt (Chesterman, 2016, p. 18-40):

1. Cuvintele – a traduce înseamnă a reconstrui;
2. Cuvântul lui Dumnezeu – a traduce înseamnă a copia;
3. Retorica – a traduce înseamnă a imita;
4. Logosul – a traduce înseamnă a crea;
5. Lingvistica – a traduce înseamnă a transcoda;
6. Comunicarea – a traduce înseamnă a transmite un mesaj cuiva;
7. Cultura țintă sau cultura traducătoare – a traduce înseamnă a manipula;
8. Cognația⁸⁶ – a traduce înseamnă a gândi.

A. Chesterman menționează paradigma lui E.-A. Gutt atât în etapa „Comunicare”, cât și în etapa „Cognație”. Acest lucru nu este întâmplător și poate servi drept argument în plus pentru o abordare teoretică a traducerii în cadrul TP. Lucrarea fondatoare a TP, reamintim, se numea *Relevance: Communication and Cognition*. Pertinența este un principiu de bază al cognației umane care explică comunicarea, inclusiv comunicarea verbală. Traducerea poate fi concepută, în opinia noastră, ca o funcție definită de două variabile – comunicare și cognație. În aceste coordonate, considerăm justificată o abordare a traducerii în acord cu principiul pertinentei. O traducere reușită, insistă E.-A. Gutt (1991/2000), este similară cu originalul într-un mod considerat pertinent în raport cu scopul scriitorului (autorului)/comanditarului și cu necesitățile și mediul cognitiv al destinatarului. În paradigma comunicativă, E.-A. Gutt și alții au arătat că principiile derivate din supermema echivalenței, postulări despre „același efect” sau despre „aceeași funcție”, se bazează pe o eroare logică, așa-numita eroare a destinatarului omogen. Or, dacă fiecare utilizator al unei limbi interpretează un enunț în baza propriei practici de locutor și în baza propriei experiențe de viață, nu se vor găsi doi destinatari care vor recepta un text pornind de la același set de ipoteze cognitive. Diferența devine și mai semnificativă când vizează destinatari cu limbi sau culturi diferite (Chesterman, 2016, p. 33).

Paradigma cognitivă a abordării lui E.-A. Gutt (1991/2000) se reflectă în modul în care este definit domeniul de cercetare al teoriei traducerii: facultățile mintale ale traducătorului mai curând decât textele sau procesele de producere a textelor.

În ediția din 2016 a *Memes of Translation*, A. Chesterman a actualizat direcțiile de cercetare și rezultatele obținute în domeniul traducerii, în lumina evoluțiilor din ultimele două decenii (p. 46). Autorul constată că cercetările în

⁸⁶ Preluăm de la G. Lungu-Badea traducerea pentru primele 7 etape (2005, p. 47). Preferăm să utilizăm pentru etapa 8 termenul „cognație”, din motive de paralelism terminologic: cognație, științe cognitive, teorie cognitivă.

bază de corpus au adus o contribuție majoră pentru mema lingvistică, și anume, în domeniul universaliiilor traducerii. Astfel, în urma procesării unor mari corpusuri de texte traduse și texte netraduse, de texte-sursă cu traduceri lor respective, mai multe cercetări au examinat astfel de fenomene ca tendința traducătorului de a explicita, de a normaliza stilul și dialectul, de a traduce mai literal, atunci când un anumit text literar a fost deja tradus în limba-țintă respectivă. Comparând traduceri cu texte originale din aceeași limbă, cercetătorii au observat că traducătorii tind să utilizeze un limbaj mai simplu, dar și construcții atipice, în detrimentul unor construcții specifice limbii-țintă.

În opinia noastră, aceste observații se explică și fără a recurge la un concept particular de universalii ale traducerii. Ele sunt coerente cu principiul comunicativ al pertinentei și cu prezumția pertinentei optimale. Cu cât mediul cognitiv mutual manifest este mai mare, cu atât volumul inputului lingvistic va fi mai redus. Aceasta explică de ce două persoane foarte apropiate comunică eficient fără a recurge la fraze complexe cu explicitări. Pe de altă parte, în cazul traducerii, mediul cognitiv mutual manifest este foarte limitat, atât între traducător și cititorul său, cât și între autorul din cultura-sursă și destinatarul său din cultura-țintă. În ceea ce privește cel de-al doilea set de observații, obținute în urma comparării traducerilor cu texte originale în aceeași limbă, în opinia noastră, ele de fapt confirmă ideea că traducerea, cel puțin cognitiv, nu este o activitate diferită de orice activitate care include procesarea limbajului. În același sens, se poate compara performanța în limba maternă a persoanelor expuse preponderent unui context monolingv cu performanța în limba maternă a persoanelor expuse preponderent unui context bilingv sau chiar plurilingv. În aceste condiții, nu vedem în ce măsură activitatea de traducere se deosebește de orice activitate influențată, direct sau indirect, de alternarea codului sau de ce fenomenele asociate traducerii sunt distincte de cele generate de procesele de interferență. Credem însă că o explicație posibilă ține de constituirea traductologiei ca știință independentă. Într-o paradigmă clasică, acest lucru ar fi posibil doar dacă traducerea ar avea trăsături particulare față de alte instanțe de utilizare a limbajului. Totuși, propria noastră abordare a traducerii în cadrul TP aderă la ceea ce E.-A. Gutt numea, în titlul unui articol din 1990, o abordare teoretică a traducerii fără o teorie a traducerii. În acest mod, s-ar părea că punem la îndoială legitimitatea științifică a traductologiei. În viziunea noastră, paradigma tradițională a unor științe impermeabile nu mai reflectă realitatea cercetărilor moderne, care se plasează tot mai mult în sfera interdisciplinarității. Faptul că o teorie generală a cogniției și comunicării poate fi și o teorie a traducerii nu lezează dreptul la existență a traductologiei. Dimpotrivă, considerăm că ea îl consolidează, în măsura în care îi oferă un grad de generalizare pe care teoriile anterioare nu l-au putut obține. Atunci când ne referim la cogniție și comunicare, în cadrul TP, principiile fundamentale sunt general-umane. Principiul pertinentei reunește toți traducătorii din toate limbile și toate culturile. Ceea ce diversifică

comportamentul, produsele, ideologia etc. acestor traducători este noțiunea de „context”, așa cum este ea definită în TP. În acest sens, adoptăm distincția introdusă de G. Toury (2012, p. 67-69) dintre actul de traducere și evenimentul de traducere. Traductologul propune diferențierea respectivă pentru a evita interpretări extreme și absurde, în care se operează o disociere completă a mintalului de situația în care are loc actul traducerii. G. Toury nu neagă faptul că traducerea trebuie abordată într-un cadru, în esență, cognitiv. Orice act de traducere reunește un subiect uman și un text unic, iar locul în care se produce actul este creierul uman. Totuși, în opinia autorului, nu trebuie neglijat nici mediul în care se produce actul de traducere, deoarece acesta impune anumite constrângeri. Prin urmare, abordarea cognitivă trebuie completată cu o abordare socioculturală. În opinia lui G. Toury, aceste două perspective nu se află într-o relație de opoziție. Orice concurență dintre ele se anulează, dacă determinăm corect obiectul investigat: structura internă a procesului sau includerea lui într-un context particular. Altfel spus, dacă se cercetează actul în sine sau evenimentul global. Formulată astfel, relația devine una de interdependență. Nu există eveniment de traducere fără act de traducere. De asemenea, niciun act de traducere nu se realizează în afara unui context care îl încadrează și îl condiționează. G. Toury admite că ar fi chiar posibil ca aspectul intern și aspectul extern să se influențeze reciproc. În cadrul TP, o astfel de posibilitate devine principiu explicativ. Din acest motiv, investigarea traducerii în cadrul TP oferă, din start, o bază teoretică solidă, în care factorul individual (cognitiv) și factorul sociocultural (mediul cognitiv/contextul) stau la baza producerii de sens, adică a comunicării umane. În timp ce actul este în esență tributar proceselor cognitive, evenimentul reflectă latura comportamentală a traducerii, influențată de factori sociali, economici, politici, culturali etc. În aceste condiții, putem concilia o viziune a traducerii în cadrul TP cu ideea unui domeniu independent pentru cercetarea traductologică. Altfel spus, TP ne permite să justificăm de ce în pofida unei mari variații la nivelul actualizării obiectului său de studiu, acest obiect de studiu este totuși unic. Ceea ce particularizează cercetarea traducerii, în raport cu cercetarea altor practici care utilizează limbajul, este anume investigarea evenimentului de traducere, sau mai general, investigarea modului în care se construiește contextul în cadrul căruia are loc actul de traducere. Prin urmare, devine relevant faptul că titlul cărții lui E.-A. Gutt este *Translation and Relevance. Cognition and Context*.

5.1.2. O teorie „pragmatică” a traducerii

În subcapitolul anterior, am indicat că abordarea lui A. Chesterman în determinarea celor opt complexe de meme ale traducerii este bazată pe viziunea popperiană despre descoperirea științifică. O teorie științifică este formulată în scopul de a rezolva o anumită problemă. În urma procesului de testare (falsifica-

re) a acestei teorii, poate rezulta o nouă problemă de cercetare și tot așa mai departe. Perspectiva cronologică adoptată de A. Chesterman are meritul de a ilustra această consecutivitate a diferitelor probleme și teorii interdependente care au marcat istoria cercetărilor traductologice.

În acest context, ne interesează ce probleme noi și-a propus să soluționeze teoria pragmatică a lui E.-A. Gutt în raport cu cadrele teoretice anterioare. În viziunea lui X. Rosales Sequeiros (2006, p. 85-89), o teorie pragmatică a traducerii a permis să se obțină rezultate cu o valoare explicativă mai mare, în comparație cu cadre nonteoretice, de tipul celor promovate de G. Steiner (1998), pentru care traducerea este o artă exactă, sau de P. Newmark (2001), în opinia căruia teoria traducerii nu este nici teorie, nici știință, ci un ansamblu de cunoștințe despre procesul traducerii. În raport cu cadrele teoretice ale traducerii, abordarea pragmatică oferă o teorie unificată, depășind caracterul fragmentar pe care îl au în special cadrele multidisciplinare. Am putea să nu fim de acord cu afirmația autorului, reamintind, în acest sens, despre conceptul de echivalență, utilizat drept principiu teoretic pentru o abordare mai sistematică și mai coerentă a traducerii. Dar, din păcate, chiar cercetătorii care își bazează demersul teoretic pe noțiunea de echivalență recunosc că aceasta este problematică. Astfel, în *In Other Words*, M. Baker recunoaște că a recurs la termenul „echivalență” doar din considerente practice, deoarece majoritatea traducătorilor s-au obișnuit cu el, și nu pentru că ar avea vreun statut teoretic. Autoarea notează că îl utilizează cu mențiunea că, deși de obicei echivalența poate fi obținută într-o anumită măsură, ea este influențată de o varietate de factori lingvistici și culturali, fiind prin urmare relativă (1992/2001, p. 5-6).

Studierea traducerii în cadrul comunicării verbale și a pragmaticii soluționează în acest mod problemele legate preponderent de fundamentele teoretice ale traducerii și de puterea explicativă a conceptelor de bază. Totuși, nu toate abordările pragmatice au drept cadru de referință TP. Paradigma comunicativă este foarte diversă în modul în care își selectează reperele din cercetările pragmatice. Cum TP este doar una dintre teoriile pragmatice, abordările pragmatice ale traducerii nu se limitează la TP.

Dacă ne referim la alte moduri de a conceptualiza schimbarea și evoluția ideilor în cercetările traductologice, unii autori aderă la o paradigmă pragmatică în traducere, distinctă de orientările comunicative. De exemplu, M. Snell-Hornby introduce noțiunea de „pragmatic turn” pentru a descrie emanciparea traducerii de sub tutela lingvisticii și a literaturii comparate. Nume de referință pentru această etapă sunt J. Austin, J. Searle, E. Coseriu, E. Leisi, C. Fillmore, M.A.K. Halliday, R. de Beaugrande și W. Dressler (2006, p. 35-40). Cronologic, perioada asociată de M. Snell-Hornby procesului de „pragmatic turn” precedă publicarea lucrării lui D. Sperber și D. Wilson. De asemenea, nu se face nicio referință la cadrul griceean, fără de care este greu de imaginat o descriere coerentă a prag-

maticii. Semnalăm aceste observații nu pentru a critica sau a pune la îndoială contribuția autoarei, ci pentru a indica o posibilă problemă de metalimbaj. O abordare „pragmatică” a traducerii poate referi, în funcție de autor, la cadre teoretice foarte îndepărtate din punct de vedere cronologic, dar mai ales conceptual. Din acest motiv, vom evita să folosim calificativul „pragmatic” cu referință la abordarea lui E.-A. Gutt, preferând termenii „comunicativă” și „cognitivă”. În același timp, nu negăm în niciun caz faptul că această abordare face parte din domeniul ideilor pragmatice.

În raport cu celelalte teorii de sorginte pragmatică, meritul lui E.-A. Gutt constă în a fi surprins traducerea, prin prisma TP, în dubla ipostază de act și de eveniment. În acest mod, se asigură o continuitate a ideilor din mema comunicativă în cea cognitivă și se valorifică statutul traducătorului în calitate de actor principal al acțiunii prin limbaj.

5.1.3. Traducere și relevanță – o abordare teoretică a traducerii fără o teorie a traducerii

Aplicarea TP în domeniul traducerii își propune să explice această practică în calitate de act de comunicare. Respectiv, notează A.-E. Gutt (2006), este necesar să se răspundă la două întrebări centrale: 1) Care procese, componente, structuri etc. mintale permit ca oamenii să exprime într-o limbă ceea ce s-a spus în alta? 2) Care sunt legile cognitive (relații cognitive de cauză-efect) de care depinde succesul sau eșecul unei traduceri?

A.-E. Gutt compară contribuția TP în domeniul traducerii cu contribuția fizicii în dezvoltarea ingineriei. O mai bună înțelegere a relațiilor cognitive de cauză-efect în comunicare poate îmbunătăți activitatea de traducere. Autorul menționează că abordarea sa ar putea duce la o perspectivă mai realistă asupra traducerii, deoarece aplicarea TP pune accentul, în primul rând, pe ceea ce traducerea poate sau nu poate obține.

În accepția lui A.-E. Gutt, traducerea poate fi considerată un act de comunicare despre un alt act de comunicare, un fenomen înrudit cu citarea, la care se adaugă dificultatea de a trece de la o limbă la alta. TP pune în evidență, în contextul acestui tip de act de comunicare, rolul jucat de diferențele de context între destinatarii originalului și cei ai traducerii. Diferențele în cauză sunt o provocare semnificativă, posibil mai importantă decât problemele de limbă, legate de schimbarea sistemului lingvistic.

În capitolul 2, am menționat că TP distinge utilizarea descriptivă a limbii de utilizarea interpretativă. Un enunț este utilizat descriptiv, atunci când scopul său constă în a informa despre o anumită stare a lucrurilor la care face referință. Un enunț este utilizat interpretativ, atunci când scopul său constă în a informa despre sensul unui alt enunț. Pentru a atinge acest scop, enunțul utilizat interpretativ tre-

buie să aibă un sens similar cu enunțul original. Inițial, TP considera traducerea drept o actualizare a utilizării interpretative, bazată pe similaritatea reprezentărilor semantice (formele logice) ale enunțurilor. A.-E. Gutt (1991/2000) consideră că această abordare nu este adecvată. Similaritatea interpretativă dintre enunțuri nu trebuie definită în funcție de similaritatea reprezentărilor semantice (formele logice), ci în funcție de similaritatea interpretărilor lor. În Figura 5.1., A.-E. Gutt preia, de la D. Sperber și D. Wilson (1995, p. 232), schema dimensiunilor descriptive și interpretative în utilizarea limbajului și indică unde în această reprezentare grafică poate fi localizată traducerea (2014, p. 214).

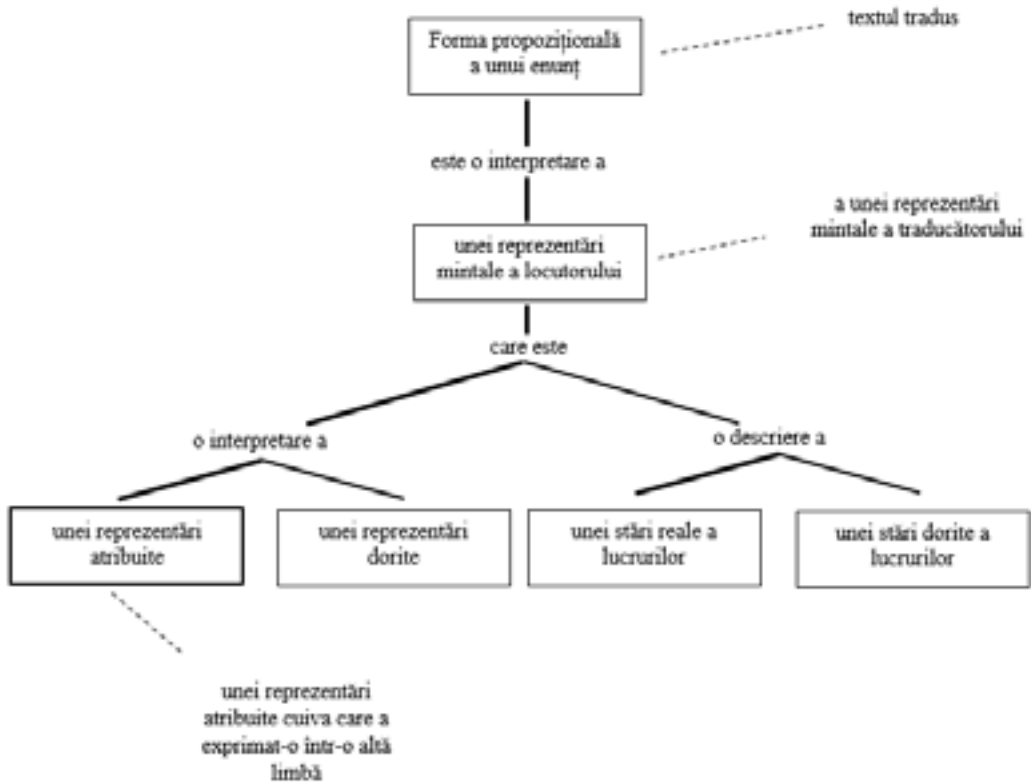

Fig. 5.1. Traducerea – utilizare interpretativă a limbii⁸⁷

Astfel, în traducere, forma propozițională a enunțului, adică textul tradus, este o interpretare a unui gând al locutorului, adică al traducătorului, care este o interpretare a unui gând atribuit cuiva care l-a exprimat într-o altă limbă, adică în limba originalului. Consecința principală a acestui mod de a localiza traducerea în cadrul TP este că în ultimă instanță traducerea reprezintă un proces de comunicare între traducător și publicul-țintă.

⁸⁷ Traducerea noastră a schemei elaborate de E.-A. Gutt.

Deoarece interpretarea unui enunț constă dintr-un set de ipoteze pe care acesta trebuie să le transmită, în abordarea lui A.-E. Gutt, două interpretări sunt similare în măsura în care transmit aceleași ipoteze. Această stare a lucrurilor permite ca similaritate interpretativă dintre enunțuri să fie concepută ca un continuum, definit la o extremitate de situația în care nu se atestă nicio similaritate, adică nicio ipoteză nu este împărtășită, iar la cealaltă extremitate, similaritatea interpretativă este completă – toate ipotezele sunt împărtășite.

Luând drept reper punctul extrem al similarității maxime, A.-E. Gutt distinge două moduri de traducere: traducerea directă și traducerea indirectă. Traducerea directă este definită drept un mod de comunicare interlinguală care își propune să transmită aceeași interpretare care a fost destinată textului original. Cu mențiunea obligatorie că la procesarea interpretării se utilizează informația contextuală a originalului. Este însă evident că informația contextuală este rareori identică, chiar pentru două persoane. Din acest motiv, A.-E. Gutt caracterizează traducerea directă, în primul rând, ca o relație de dependență: cu cât contextul unei traduceri directe este mai similar cu contextul originalului, cu atât interpretarea sa va fi mai similară cu interpretarea originalului.

Lingvistul german introduce noțiunea de „traducere directă” pentru a demonstra în ce măsură realizarea acestui scop, pe care îl putem identifica cu adagiul secular că traducerea trebuie să aibă același sens ca și originalul, depinde de utilizarea informației contextuale originale. Prin urmare, devine o necesitate, justificată cognitiv, ca destinatarul unei traduceri să se familiarizeze cu contextul original, dacă doresc să ajungă cât mai aproape de sensul originalului. Pentru aceasta, reamintim cum este definit contextul în cadrul TP, pentru a sublinia că o familiarizare completă nu este în niciun caz trivială, iar în unele aspecte chiar puțin probabilă, anume în virtutea unor parametri de ordin cognitiv: „Contextul cognitiv al unui enunț este o construcție psihologică, constituită din ambianța cognitivă pe care interlocutorul o selectează pentru o submulțime a ipotezelor auditorului despre lume, folosite pentru a da enunțului o interpretare coerentă cu împrejurările comunicative generale. Acest context nu se limitează la ambianța fizică sau la enunțurile care l-au precedat imediat, ci cuprinde și așteptări privind viitorul, ipoteze științifice sau credințe religioase, amintiri despre diverse incidente, ipoteze culturale generale, păreri despre starea mintală și psihică a vorbitorului; toate aceste elemente pot juca un rol în interpretare” (Costăchescu, 2019, p. 537; după Sperber, Wilson, 1995, p. 15-16).

Orice traducere care se deplasează de la punctul extrem al similarității maxime, adică își propune să obțină un grad de similaritate interpretativă mai mic, este inclusă de A.-E. Gutt în modul numit „traducere indirectă”. Acest mod nu le cere destinatarilor să se familiarizeze cu contextul original, de obicei utilizând contextul-țintă curent al destinatarilor. Avantajul modului indirect de traducere este un grad înalt de comprehensibilitate spontană.

În ce privește diferențele de limbă, A.-E. Gutt consideră că similaritatea interpretativă în traducere depinde nu atât de comunitatea unor componente lingvistice concrete, cât de posibilitatea de a replica în limba-țintă indiciile comunicative mai abstracte semnalate de componentele lingvistice în cauză. Altfel spus, similaritatea interpretativă depinde de replicarea modului în care aceste componente indică pertinența mai mare a unor pasaje în raport cu altele. În capitolul dedicat traducerii a ceea ce este exprimat (explicaturile enunțului), A.-E. Gutt identifică opt tipuri de indicii comunicative: indicii rezultate din reprezentările semantice; indicii rezultate din proprietățile sintactice; indicii rezultate din proprietățile fonetice; indicii rezultate din constrângerile semantice asupra pertinentei; indicii rezultate din clișee verbale; indicii rezultate din fenomene de onomatopee; indicii rezultate din valoarea stilistică a cuvintelor; și indicii rezultate din proprietăți poetice bazate pe sunet (2014, p. 130-167).

În lumina celor prezentate *supra*, răspunsul lui A.-E. Gutt la cele două întrebări este: 1) fenomenul traducerii poate fi explicat ca o interacțiune între capacitatea generală de a comunica (în sensul postulat de TP) și facultatea limbajului; 2) posibilitatea și limitele traducerii sunt determinate preponderent de procedura general-umană a înțelegerii, definită de relațiile cauzale dintre sens, stimul și context.

În virtutea acestor două răspunsuri, A.-E. Gutt conchide că, din punct de vedere cognitiv, nu este nevoie de o teorie specială a traducerii pentru a explica abilitatea umană de a traduce sau succesul/eșecul traducerilor de a comunica. Abordarea lui A.-E. Gutt explică și de ce numeroase încercări de a defini în termeni clari în ce constă diferența dintre traducere și parafrază, dintre traducerea literală și traducerea liberă, și alte opoziții de acest gen, în funcție de similarități sau deosebiri între original și textul-țintă, nu au produs rezultate concludente. Dacă similaritatea interpretativă este un continuum, astfel de demarcații nu pot fi concepute drept puncte non arbitrare.

Nu vom reveni asupra argumentării noastre despre faptul că abordarea traducerii în cadrul TP nu prejudiciază legitimitatea și statutul traductologiei ca domeniu științific independent. Subliniem doar repetat că ceea ce pune la dispoziție TP este o teorie a traducerii adecvată explicativ, în cadrul căreia se pot investiga și descrie o diversitate foarte mare de fenomene specifice (aparținând traductologiei), generate de interacțiunea componentelor „cogniție” și „context” în activitatea de traducere.

Comparată cu alte „teorii” ale traducerii, abordarea lui A.-E. Gutt a fost pusă sub semnul întrebării nu doar din motivul semnalat mai sus, dar și pentru că, în raport cu teoriile și cadrele teoretice (explicative sau descriptive) anterioare, programul său de cercetare nu conține elemente devenite deja familiare în peisajul traductologic. Prin familiare ne referim la paradigmele foarte răspândite, de tip input-output, care investighează traducerea prin prisma comparării siste-

matice a inputului și outputului observabil în procesul traducerii. Prin urmare, există o lungă tradiție în care domeniul de referință al cercetărilor este perechea text-sursă–text-țintă. Programele de cercetare cu acest tip de paradigmă au drept obiectiv să stabilească regularități în relația dintre cele două texte, în cadrul unor teorii tot mai sofisticate, care își propun să coreleze regularitățile în cauză cu factori externi ca parametrii socio- și istorico-culturali, printre care tradiția literară sau concepte ca „skopos”, axate pe dimensiunea funcțională a traducerii.

TP și abordarea traducerii în cadrul TP sunt programe de cercetare care investighează competența ființelor umane de a comunica unele cu altele. Respectiv, domeniul de referință va fi foarte diferit. Textele sursă și țintă joacă evident un rol important, dar ele sunt, în primul rând, surse de date care permit să se emită un șir de presupuneri despre facultățile mintale implicate în procesul de traducere. Odată ce aceste facultăți sunt înțelese, este posibil de înțeles nu doar relația dintre input și output, dar și, mai important, efectele comunicative pe care acestea le au asupra destinatarilor.

Cercetările orientate pe investigarea competenței de traducere (cum este cea a lui A.-E. Gutt) țin seama de o gamă variată de parametri. Ele nu minimizează influența factorilor istorici, culturali, sociali etc. asupra performanței traducătorilor și așteptărilor destinatarilor. Diferența principală dintre acest tip de program de cercetare și programele de cercetare de tip input-output constă în faptul că factorii respectivi nu sunt tratați prin elaborarea unor sisteme de clasificare sau subsisteme teoretice, ci în calitate de elemente naturale ale backgroundului contextual pe care traducătorul și destinatarul îl aduc cu sine în actul de comunicare. Noțiunea sau noțiunile de „traducere” favorizate de un anumit grup sau subgrup cultural, noțiunile de „gen” care ar putea determina care „tip” de traducere ar fi cel mai potrivit pentru anumite tipuri de texte, convențiile sau ideile despre ce înseamnă un text „literar” etc. – toate aceste elemente sunt luate în considerare în calitate de ipoteze contextuale întretinute de traducător și destinatari (Gutt, 2014, p. 204-207).

În încheiere, am dori să completăm prezentarea modelului teoretic propus de E.-A. Gutt cu o descriere a modului în care ar trebui să fie organizată practic activitatea traducătorului, în sistemul de coordonate definit de TP. La prima vedere, s-ar putea crea impresia că modelul pe care l-am ales pentru cercetarea noastră nu admite existența unor reguli, norme, orientări sau generalizări cu privire la practica traducerii. Totuși, ceea ce postulează modelul este că traducătorul poate beneficia substanțial aplicând tot acest corpus normativ, dacă este conștient de faptul că regulile respective nu au o valoare intrinsecă, ci sunt valoroase doar cu referință la situația contextuală în care au fost elaborate. Regulile sau normele adecvate pentru un anumit context pot fi inacceptabile pentru un altul. Dincolo de a educa în practician o viziune critică asupra aspectelor normative în traducere, TP are meritul de a-l ajuta să ia decizii privind performanța sa și în acele situații

pentru care încă nu au fost elaborate reguli sau principii directoare. Procesul decizional se poate construi în concordanță cu principiul de bază al TP, și anume: comunicarea este ghidată și coordonată de căutarea pertinentei optime în raport cu un anumit context.

Prin urmare, sarcina traducătorului poate fi declinată conform următoarelor componente (Gutt, 2014, p. 232):

- Traducătorul trebuie să se familiarizeze plenar cu cunoștințele de fundal pe care emițătorul le-a considerat parte a contextului intenționat pentru interpretarea textului original.

- Analizând textul, traducătorul trebuie să determine, pentru fiecare moment, efectele contextuale care se doreau a fi produse în contextul original. Astfel, traducătorul trebuie să formuleze o ipoteză globală despre interpretarea intenționată pentru original, adică să determine explicaturile și implicaturile acestuia.

- În continuare, pentru fiecare enunț din limba-sursă, traducătorul va construi un enunț în limba-țintă, selectând pentru acesta proprietăți ale limbii-țintă care vor duce la o interpretare similară cu interpretarea originală, în măsura în care ea va fi coerentă cu principiul pertinentei pentru publicul-țintă.

Din acest mod de a (des)compune procesul, devine clar că traducerea bazată pe TP se concentrează primordial pe compararea interpretărilor, nu pe reproducerea cuvintelor, construcțiilor lingvistice sau a trăsăturilor textuale. Concepută în acest fel, cercetarea traducerii atrage atenția asupra unui șir de întrebări foarte interesante despre capacitățile gândirii umane. De exemplu, cum se descurcă cogniția traducătorului cu sarcina de a procesa un enunț într-un context proiectat, diferit de propriul context de referință. Cum variază intuițiile traducătorului despre ce este pertinent în funcție de caracterul contextului: contextul autorului, contextul traducătorului, contextul destinatarului. Problema similarității interpretative generează probleme foarte practice, care pot depăși cadrul traducerii *stricto sensu*, necesitând eforturi suplimentare pentru a ajusta contextul publicului-țintă. Uneori, traducătorul poate el însuși completa un context lacunar. În alte cazuri, diferențele contextuale sunt atât de mari, încât sunt necesare eforturi care depășesc resursele traducătorului și se impune stabilirea unor canale de comunicare adiționale în raport cu traducerea (Gutt, 2014, p. 231).

Aceste constatări legate nemijlocit de activitatea de traducere au consecințe directe asupra domeniului de formare a traducătorilor. Am semnalat deja această dimensiune didactică cu referire la aspectele normative ale traducerii. Misiunea formatorilor va consta nu doar în a-i face pe cursanți să conștientizeze nonuniversalitatea regulilor, dar și să le dezvolte competențe de a produce o comunicare eficientă în situații pentru care încă nu sunt prevăzute reguli sau norme. Din fericire, abilitățile respective fac deja parte, în măsură mai mare sau mai mică, din experiența noastră de locutori. Pentru a ne convinge de acest lucru, este suficient să observăm cum variem cotidian performanța noastră comunicativă.

5.1.4. Abordarea traducerii în cadrul Teoriei pertinentei – de la macronivel la micronivel

Abordarea propusă de E.-A. Gutt, descrisă *supra*, este o investigație de macronivel a traducerii în calitate de act de comunicare interlinguală.

Pe lângă cercetări de macronivel, în deceniile care au urmat publicării lucrărilor lui D. Sperber și D. Wilson, și E.-A. Gutt, au apărut și investigații de micronivel, care și-au propus să studieze procesele cognitive și comunicative cu care se confruntă traducătorii în calitate de destinatari și emițători, precum și consecințele pe care aceste procese le au asupra traducerilor ca produs.

Un element central în studiile traductologice de orientare comunicativ-pragmatică este noțiunea de context sau contextualizarea. Am subliniat rolul central al acestei construcții psihologice în TP și, respectiv, în abordarea lui E.-A. Gutt. De asemenea, am demonstrat, în urma validării MID în limba română, în ce măsură capacitatea sau incapacitatea destinatarului de a formula ipotezele contextuale apropiate influențează procesul și rezultatele calculului inferențial direcțional, cu impact direct asupra procesului general de interpretare a enunțurilor. Dacă ne referim nemijlocit la activitatea traducătorului, natura mediului cognitiv în baza căruia se construiește contextul și raportul fizic dintre interlocutori în acest mediu mutual cognitiv sunt elemente care vor afecta semnificativ modul în care vor interacționa inputul lingvistic, mecanismul deductiv și contextul. O traducere consecutivă sau simultană, unde (aproape) toți actorii traducerii se află în *in praesentia*, va implica fenomene de interpretare diferite de o traducere scrisă cu actorii principali *in absentia*. Considerăm că prin aceste două scenarii, care definesc foarte general două extremități ale unui continuum, ce conține o varietate extrem de mare de scenarii particulare, se revelează de fapt în ce măsură interdependența dintre componenta cognitivă și componenta contextuală generează cea mai mare parte a fenomenelor pe care investigațiile traductologice le studiază prin prisma noțiunilor „tip de text”, „tip de traducere”, „context cultural”, „echivalență dinamică” sau „formală” etc. Deoarece abordarea noastră traductologică și didactică se dorește a fi una suficient de generală pentru a îngloba noțiunea de UT, este evident că scopul nostru rezidă în a găsi în acest continuum numitorul comun pentru toate scenariile în care s-ar produce procesarea informației direcționale drept componentă a referinței temporale. Doar în acest caz, putem construi un model al UT direcționale. Considerăm că dezideratul în cauză este realizabil anume în baza cercetărilor de micronivel, în cadrul cărora se poate studia modul cum componenta contextuală și componenta cognitivă interacționează în diferite instanțe de traducere.

În acest sens, este interesantă contribuția M. Baker (2006) care, fără a se asocia direct cu TP, pledează totuși pentru o concepție dinamică, constructivistă și psihologică despre context. Autoarea consideră că ar fi științific mai eficient de

abordat contextul nu drept o constrângere sau un set de restricții asupra traducerii, dar drept o resursă pe care o construim selectiv și strategic în timpul actului de traducere. M. Baker pune în valoare anume latura strategică a procesului de contextualizare, adică o viziune în care așteptările destinatarilor cu privire la traducere și presupunerile traducătorilor despre existența unor astfel de așteptări influențează procesul de luare a deciziilor în traducere și, implicit, produsul final. De exemplu, identificarea unui act de comunicare drept traducere îi protejează pe destinatari de posibilitatea de a interpreta greșit intențiile autorului (Weizman, Blum-Kulka, 1987, p. 72). Similar se explică și tendința interpreților juridici de a corecta maratorii care se exprimă confuz, pentru a nu crea impresia că această confuzie este rezultatul propriei lor incompetențe (Shlesinger, 1989). Cercetări recente au arătat cum interpreții asumă în cadrul conversațiilor și alte roluri decât cel de traducător sau se disociază prin mecanisme discursive de rolul de interpret. Un astfel de mecanism ar fi de a marca lipsa de identitate dintre „eu” discursiv al traducerii și „eu” traducătorului (Berk-Seligson, 1990; Katan, Straniero-Sergio, 2001).

Abordarea contextualizării din perspectivă strategică îi permite M. Baker să studieze contextul ca un domeniu în care intervin relații de putere și de manipulare. Cercetătoarea remarcă faptul că investigațiile traductologice încep să recunoască faptul că procesul de traducere nu constă într-un răspuns pasiv la convenții culturale, sociale, estetice, ci într-un act de negociere activă între participanți cu intenții în continuă schimbare și niveluri diferite de control asupra interacțiunii. Oamenii construiesc contexte diferite pentru același fenomen, deoarece ei dețin roluri, interese, scopuri și putere diferită (2006, p. 335). O viziune asemănătoare, despre inegalitatea controlului și a forțelor, regăsim și în TP, atunci când autorii compară comunicarea cu dansul în pereche, unde cineva dintre parteneri își asumă misiunea de a-l ghida pe celălalt (Sperber, Wilson, 1995, p. 43).

Includerea noțiunii de putere în cercetările despre traducere poate fi foarte productivă din punct de vedere cultural, social, politic etc. În opinia noastră, această noțiune poate fi utilă și în context didactic, acolo unde se poate materializa în relația dintre cursant și formator și în relația dintre autorul textului-sursă și traducătorul-cursant. Pe fundal, am putea distinge și o relație mai generală între cursant și tot ceea ce presupune învățământul instituționalizat sau între cursant în calitate de locutor al unei limbi și norma limbii în cauză. Toate aceste relații, prin raportul inegal de forțe pe care îl presupun, au consecințe directe asupra performanței cursantului. Înțelegem că facem un salt logic important, și omitem mai multe etape ale demersului explicativ, dar convingerea noastră este că problemele de traducere și de interpretare, semnalate în raport cu informația temporală în română, pot fi concepute într-un sistem de relații mult mai fine decât simpla constatare a faptului că un anumit cursant „nu știe” perfectul simplu sau mai-mult-ca-perfectul. Această convingere are consecințe directe, pentru noi, asupra procesului de predare și de evaluare în traducere.

I. Mason, autor împreună cu B. Hatim (1997) al unei lucrări în care traducerea este concepută similar oricărui act de interacțiune verbală, adoptă, în cercetări mai recente, TP și cadrul explicativ al lui E.-A. Gutt. Concluziile la care ajunge I. Mason, în baza unui corpus de interpretare comunitară, sunt relevante și pentru studiul nostru. În primul rând, autorul face o distincție, în cadrul TP, între inferențe admisibile, plauzibile și reale (2006, p. 363). Importanța acestei distincții rezidă în opoziția dintre inferențele admise sau prevăzute de teoretician, în funcție de constrângerile dictate de un context ipotetic, și inferențele deduse în mod real de participanții unui act de comunicare. Am arătat în ce măsură previziunile teoretice ale MID nu s-au adevărat în cazul limbii române. Pe de o parte, explicația legată de testarea modelului pe un material lingvistic distinct de materialul original de validare este în continuare perfect valabilă. Pe de altă parte, considerăm validă și propunerea lui I. Mason. În cele mai bune tradiții popperiene, aceasta ne arată că un demers teoretic explicativ poate fi îmbunătățit prin testare.

O altă observație făcută de I. Mason ține de statutul ipotezelor mutual accesibile. Am notat mai sus că traducătorul se regăsește într-o dublă ipostază în actul de comunicare. El este destinat în raport cu discursul-sursă și emițător în raport cu discursul-țintă. Analizele discursive operate de I. Mason arată, în special cu privire la activitatea interpretilor în situație dialogală, că cei trei interlocutori nu împărtășesc constant și continuu același context. În diferite momente ale interacțiunii verbale, pot apărea contexte divergente între participanți și, prin urmare, și ipoteze contextuale divergente. Această stare a lucrurilor, în opinia noastră, nu contravine principiului pertinentei sau altor previziuni ale TP. Apariția acestor contexte divergente confirmă de fapt că contextul este o construcție psihologică și nu un dat, extern locutorului și independent de el. De asemenea, dacă ne referim la abordarea lui E.-A. Gutt, putem explica aceste contexte divergente prin diferențele dintre interpretările intenționate de toți cei trei interlocutori în ipostaza lor de emițători, în virtutea ipotezelor lor despre așteptările destinatarului. Altfel spus, similaritatea interpretărilor, în sens guttian, devine obiect de negociere și atribuie traducătorului o funcție de decizie. Sub aspect didactic și teoretic, aceasta presupune că o potențială UT temporală poate fi formulată doar în termeni cognitivi, iar conținutul ei nu poate fi determinat în funcție de input sau output, ci în funcție de relații temporale (direcționale), de tipul celor prevăzute de MID (inferența *înainte* sau *înapoi*). Altfel spus, în funcție de noțiuni suficient de generale, pentru a nu depinde de o anumită limbă și de particularitățile sale morfologice (în mod special de informația morfologică procedurală), și pentru a nu exclude posibilitatea apariției contextelor divergente.

Din considerente de generalitate, găsim interesantă și investigația lui R. Setton (2006), care își propune să completeze abordarea lui E.-A. Gutt, prin includerea interpretării ca formă de traducere. Cercetătorul britanic indică asupra faptului că propunerile lui E.-A. Gutt vizează, în primul rând, principiile și pro-

cesele traducerii scrise. În condițiile acestui tip de traducere, distanța în timp și spațiu dintre emițătorul original, traducător și destinatarul său cere de la traducător să reconstruiască intenția informativă originală, să proiecteze mediul cognitiv original al emițătorului și al destinatarilor lui și să producă un stimul corespunzător gradului necesar de similaritate interpretativă. Or, observă R. Setton, în traducerea orală, mai ales în traducerea simultană, interpretul împărtășește cu ceilalți participanți cea mai mare parte a mediului cognitiv manifest. Din acest motiv, el poate proiecta și controla mai bine contextele în care destinatarul său îi vor interpreta enunțurile. Chiar mai mult, interpretul se va baza semnificativ pe accesibilitatea imediată a contextului și pe capacitățile inferențiale ale destinatarului, deoarece în condițiile interpretării simultane, alegerea stimulilor este foarte limitată de constrângerile de timp (2006, p. 374).

Contribuția lui R. Setton este valoroasă și pentru că ilustrează o idee pe care o susținem plenar în cercetarea de față. Studiarea actelor reale de traducere poate deveni un important laborator pentru înțelegerea factorilor care asigură o comunicare de succes. Dacă acceptăm drept principii generale ale comunicării faptul că ea este ostensiv-inferențială și faptul că se bazează pe obținerea pertinentei, rezultă că o comunicare de succes depinde de doi factori principali: alegerea stimulilor de către locutor (competența lor) și selectarea contextelor. Totuși, aceste decizii depind de un șir de parametri secundari. Traductologul britanic menționează printre ei: mediul locutorului, mediumul (canalul) comunicării și ritmul acesteia – alternant, suprapus, amânat (2006, p. 376).

Astfel, din punct de vedere metodologic, studiarea traducerii în cadrul TP pune la dispoziția cercetătorului probe despre încercările deliberate ale traducătorului de a reproduce efectele comunicative ale enunțului original, traducerea orală păstrând și dimensiunea *in situ* a comunicării interactive față-în-față (2006, p. 377). R. Setton este interesat să determine ce pot spune despre comunicare în general diferențele de procesare dintre traducerea scrisă și traducerea simultană, în special privind constrângerile pe care acestea le impun asupra utilizării contextului de către participanți. Pe lângă valoarea metodologică a traducerii pentru o teorie generală a comunicării, această comparație (între traducere scrisă și interpretare simultană) de micronivel, cu implicații de macronivel, confirmă concluzia noastră, enunțată anterior în contextul cercetării lui I. Mason. În TP, comunicarea verbală este rezultatul interacțiunii dintre două variabile: stimulii verbali și contextele cognitive. R. Setton consideră că traducătorii și interpreții de simultană controlează în mod diferit acești doi parametri. Calitatea stimulului verbal produs în scris depinde de competența lingvistică a autorului, care controlează semnificativ contextul cititorului, deoarece efectele derivate din fiecare enunț formează contextul inițial cel mai apropiat pentru procesarea enunțului următor. Textul creează context. Scriitorul/traducătorul are suficient timp pentru a compune acest stimul, dar și destinatarul textului scris are timp pentru a-l pro-

cesa în contexte adiționale, pe care scriitorul/traducătorul nu le mai pot controla. Pe de altă parte, inputul lingvistic are puterea de a limita căutările de relevanță și de a finaliza procesul de interpretare. Un vorbitor/interpret se va baza însă pe alte proprietăți ale limbii pentru a constrânge obținerea relevanței, iar auditorii au mai puțin timp la dispoziție pentru a extinde contextele dincolo de cele care sunt monitorizate de vorbitor/interpret, adică discursul imediat și mediul fizic (Setton, 2006, p. 385). Reiterăm, prin urmare, că pentru a explica o astfel de flexibilitate în traducerea interacțiunii dintre stimulii verbali și contextele cognitive, o potențială modelizare a unei UT trebuie să evite descrieri inspirate din caracteristici specifice limbilor particulare și să illustreze procesele de compensare a subdeterminării lingvistice prin mecanisme de îmbogățire/saturare pragmatică, altfel spus prin mecanisme de contextualizare.

Îmbogățirea pragmatică este un proces de completare a formei logice care, în cadrul TP, corespunde reprezentării semantice codificată de enunț. După cum explică D. Sperber și D. Wilson, dacă informația codificată lingvistic este prea vagă sau prea incompletă pentru a produce o interpretare relevantă, aceasta va fi saturată (îmbogățită) cu ajutorul ipotezelor contextuale imediat accesibile, până când va fi suficient de relevantă (2012, p. 183).

În contextul noțiunii de „îmbogățire/saturare pragmatică” este interesantă cercetarea lui X. Rosales Sequeiros care introduce și studiază fenomenul îmbogățirii pragmatice interlinguale, adică al îmbogățirii pragmatice în traducere (2002, p. 1069). Autorul descrie îmbogățirea pragmatică interlinguală astfel: un enunț este rezultatul unei îmbogățiri interlinguale, dacă reprezentarea sa semantică este o îmbogățire intenționată a reprezentării semantice a unui enunț dintr-o altă limbă (2002, p. 1078).

X. Rosales Sequeiros explică necesitatea îmbogățirii pragmatice interlinguale recurgând la două argumente: incompatibilitățile gramaticale la nivelul inputului și variația culturală la nivelul contextului. Limbile sunt foarte diferite în funcție de modul în care explicitează sensul. O anumită limbă ar putea fi dotată cu mijloace suficiente pentru a codifica nuanțe foarte subtile prin intermediul unor mecanisme lingvistice inechivoce, în timp ce o altă limbă ar putea exprima aceleași nuanțe, sau nuanțe echivalente, prin mecanisme lingvistice care codifică constrângeri semantice foarte vagi asupra interpretării. Prin urmare, traducătorul este nevoit să recurgă la îmbogățirea pragmatică a formei logice, pentru a deduce forma propozițională complet determinată, conformă intenției informative a locutorului (2002, p. 1069-1070).

Corpusul de traduceri, în baza căruia lingvistul ilustrează cum se produce îmbogățirea pragmatică interlinguală (între engleză și spaniolă), demonstrează în ce măsură acest fenomen afectează domeniul temporalității, în special dimensiunea intervalului și dimensiunea ordinii temporale. De altfel, dacă ne referim la rezultatele validării experimentale a MID în limba română, putem considera ma-

joritatea comentariilor propuse de participanți drept probe directe ale procesului de îmbogățire pragmatică intralinguală. În această categorie pot fi incluse toate reformulările cu includerea conectorului.

Abordarea discrepanțelor dintre original și traducere prin prisma noțiunii de îmbogățire pragmatică este utilă pentru că poate explica și descrie și procesul invers. În acest caz, traducerea este mai puțin explicită decât originalul. Motivele unei „sărăciri”⁸⁸ pragmatice sunt aceleași ca și în cazul îmbogățirii: diferențele lingvistice dintre limbi sau o decizie a traducătorului, bazată pe considerații extralingvistice. Totuși, trebuie să menționăm că traducătorul poate opta pentru formulări mai puțin explicite în limba-țintă anume în virtutea capacității destinatarilor de a recurge la îmbogățirea pragmatică. Altfel spus, acolo unde textul-sursă recurge la codificare, textul-țintă profită de mecanismele de îmbogățire.

În contextul cercetării noastre, fenomenul „sărăcirii” pragmatice explică de ce, chiar în condițiile când franceza și româna posedă ambele mijloace pentru a obține același nivel de explicitare (de exemplu, formele de MMP sau PS), traducătorul decide că, în contextul potrivit, unele ipoteze contextuale sunt suficient de mutual manifeste pentru a fi recuperate pragmatic, în detrimentul codificării lingvistice. Din considerente similare, putem face ipoteza unei explicații cognitive a greșelilor de traducere (de tipul solecismelor și barbarismelor temporale): ele funcționează drept dovezi ale faptului că relațiile temporale sunt inferabile independent de codificarea în timpuri verbale, îmbogățirea pragmatică fiind posibilă doar recurgând la informația conceptuală a predicatelor și la ipotezele contextuale.

Prin intermediul studiilor și analizelor descrise în acest subcapitol, ne-am propus să ilustrăm în ce mod cercetările traductologice pot recurge și au recurs la TP în calitate de cadru teoretic explicativ. De asemenea, scopul nostru a constat în a determina în baza proceselor generale de înțelegere și comunicare în traducere, ce parametri pot defini o potențială UT. Am determinat că o UT trebuie să illustreze, în dimensiunea sa cognitivă, cum se produc procesele inferențiale specifice, iar în dimensiunea sa comunicativă să reflecte dependența inputului și outputului de informația codificată lingvistic, de procesele de contextualizare și de mecanismele pragmatice generale. De asemenea, am considerat important să explorăm și potențiala aplicabilitate didactică a unei noțiuni ca UT, în măsura în care aceasta permite să se formuleze un demers pedagogic coerent în formarea competențelor de gestionare a conținuturilor specifice UT particulare (referința temporală, în cazul nostru). De asemenea, o astfel de UT este utilă și în calitate de instrument de evaluare a performanței cursantului-traducător, cu deschidere spre abilitățile și preferințele sale cognitive.

⁸⁸ Fenomenele de „sărăcire” pragmatice sunt studiate de X. Rosales Sequeiros în „Interlingual Impoverishment in Translation” (1998).

5.2. Traducerea și științele cognitive

Am indicat anterior că TP este o teorie cognitivă, o versiune a pragmaticii radicale. În acest sens, TP se opune teoriilor pragmatice lineare și teoriilor pragmatice în Y (Moeschler, Reboul, 1994, p. 21). Prin urmare, studierea traducerii în cadrul TP presupune, prin definiție, și abordarea aspectelor cognitive ale acestui tip de comunicare interlinguală. În condițiile date, cadrul teoretic ales pentru cercetarea noastră, converge și cu unul dintre cele mai prolifere domenii de cercetare actuale, și anume științele cognitive. Totuși, trebuie să precizăm că nu toate investigările traducerii din perspectivă cognitivă fac nemijlocit referință la TP, unele dintre ele având drept scop formularea propriilor modele ale traducerii. În același mod, TP, în particular, și pragmatica, în sens larg, au propriul lor loc în domeniul de studiu al științelor cognitive.

În consecință, putem observa că traducerea a devenit obiect de interes științific în cadrul științelor cognitive pe două filiere: 1) în calitate de activitate umană pentru descrierea și explicarea căreia este imperios să se explice și să se descrie procesele cognitive care o fac posibilă; 2) în calitate de formă specifică de comunicare interlinguală, explicabilă în cadrul TP. Aceste două filiere de cercetare nu sunt neapărat divergente, dimpotrivă, ele se alimentează reciproc, iar uneori chiar converg în cercetările unor traductologi. De exemplu, studiile experimentale ale lui F. Alves investighează empiric UT, într-un cadru teoretic definit de TP, utilizând metodologii și instrumente preluate direct din științele cognitive și din investigarea traducerii în științele cognitive (2009).

5.2.1. Științele cognitive și Teoria pertinentei

Referindu-se, în sens larg, la relația dintre pragmatică și științele cognitive, S. Coulson și T. Martlock observă că o bună parte a fenomenelor analizate de pragmatică fac parte, prin definiție, din domeniul științelor cognitive (2009, p. 102-106). Pragmatica a arătat în ce măsură utilizarea unei limbi depinde de ipotezele și inferențele pe care locutorii le fac unii despre alții, de cât sunt ei de conștienți de contextul în care se produce interacțiunea verbală, de cunoștințele de fundal, și chiar de ipotezele despre cum funcționează și este utilizată o limbă. Toate aceste constatări, precum și relația strânsă dintre limbă și gândire, inerentă fenomenelor pragmatice, creează numeroase oportunități pentru colaborări între cercetătorii din domeniul pragmaticii și cei din domeniile științelor cognitive. Din punct de vedere metodologic, pragmatica pune la dispoziția științelor cognitive un număr de date lingvistice, un set de categorii pentru a clasifica aceste date și metode pentru a testa explicații concurente pentru un șir de fenomene. Propunerile formulate în cadrul științelor cognitive ar trebui să ia în considerare fenomenele deja identificate și explicate în pragmatică. Similar, propunerile formulate în cadrul cercetărilor pragmatice ar trebui să reziste criticii din partea cercetătorilor din domeniul științelor cognitive.

O importantă direcție de cercetare, unde colaborarea dintre pragmatică și științele cognitive ar fi foarte utilă, este studierea modului în care contextul impune constrângeri asupra interpretării. În timp ce pragmaticienii se interesează de faptul cum particularitățile generale ale interacțiunii cooperative afectează structura și utilizarea limbii, cercetătorul din domeniul științelor cognitive ar putea inversa întrebarea și studia ce anume putem afla despre particularitățile generale ale interacțiunii cooperative analizând limba.

Drept rezultat al cercetărilor comune, în ultimele decenii, s-a dezvoltat pragmatica experimentală, scopul căreia este de a investiga relația dintre limbă și gândire în fenomenele pragmatice. Dacă ne referim nemijlocit la TP, în calitate de teorie pragmatică, au fost supuse testării experimentale principiul cognitiv și principiul comunicativ al pertinentei.

În cele ce urmează, prezentăm rezultatele unor astfel de studii experimentale (Van der Henst, Sperber, 2004), fixându-ne două obiective de bază. Primul ține de interpretarea propriilor rezultate colectate în urma validării MID. Reamintim că MID este o specificare a TP pentru referința temporală. Prin urmare, chiar dacă unele dintre fenomenele pe care le-am constatat în limba română nu sunt prevăzute de MID, ele și-ar putea regăsi o explicație generală în cadrul TP. Al doilea obiectiv vizează consecințele directe și indirecte ale rezultatelor obținute empiric pentru traducere, în calitate de formă de comunicare interlinguală.

În plan cognitiv, TP ar putea fi o contribuție directă la studierea raționamentului, înaintând ipoteze verificabile privind scopurile proceselor care implică această operație mentală. J.-B. Van der Henst și D. Sperber consideră că investigațiile standard ale raționamentului explică foarte puțin de ce oamenii recurg la raționament, ce așteptări au ei de la procesul respectiv și ce fel de concluzii satisfac aceste așteptări, ducând astfel la încheierea procesului. Cercetătorii nu sunt de acord cu ideea că oamenii au drept scop să infereze o concluzie care rezultă logic din premise, deoarece din orice set de premise rezultă o infinitate de concluzii. Nu este, prin urmare, suficient ca o concluzie să fie validă din punct de vedere logic pentru a merita să fie inferată (2004, p. 147). G. Harman a formulat acest principiu astfel: nu este rezonabil sau rațional să ne umplem mintea cu consecințe triviale obținute din credințele noastre, când avem lucruri mai bune de făcut cu timpul nostru, așa cum este adesea cazul (1995, p. 186). Unele concluzii valide sunt astfel prea triviale pentru a fi deduse vreodată, iar alte concluzii ar putea fi trase în anumite circumstanțe, dar nu în altele. Într-un studiu din 2002, J.-B. Van der Henst *et al.* (2002) au testat ideea că oamenii sunt înclinați să tragă acele concluzii pe care le consideră suficient de pertinente într-un context dat. Această ipoteză este evident o consecință directă a Principiului Cognitiv al Pertinentei.

Studiul experimental realizat de J.-B. Van der Henst *et al.* a vizat interogarea participanților în baza unui set de premise și a concluziilor la care aceștia ajung. Altfel spus, participanții au fost rugați să spună ce anume rezultă din două premi-

se⁸⁹. Răspunsul „nu rezultă nimic”, oferit de 43% din participanți pentru setul 2, poate fi considerat o dovadă în plus în favoarea TP, deoarece, observă autorii, este mereu posibil de inferat o concluzie dintr-un set de premise, unele dintre aceste concluzii fiind chiar evidente. De exemplu, din două premise P și Q rezultă trivial conjuncția lor P și Q. În opinia autorilor, răspunsul „nu rezultă nimic” trebuie interpretat drept „nu rezultă nimic pertinent”. Dacă o problemă creează așteptări privind faptul că cea mai pertinentă concluzie de dedus trebuie să fie de un anumit tip, și în același timp nu permite să se tragă o concluzie de acest tip, oamenii ar fi tentați să răspundă că nu rezultă nimic (J.-B. Van der Henst *et al.*, 2002).

În același studiu, principiul cognitiv al pertinentei a fost testat prin manipularea relației dintre efecte și eforturi cognitive. Am subliniat în multiple rânduri că relevanța unui input/stimul (de exemplu, a unui enunț) poate fi definită drept un raport dintre efecte și eforturi. În aceste condiții, în studiu s-a variat relevanța stimulilor în diverse condiții, fie menținând factorul de efort constant și modificând factorul de efect, fie menținând factorul de efect constant și modificând factorul de efort. Rezultatele obținute de J.-B. Van der Henst *et al.* și de G. Politzer (într-un studiu nepublicat) au confirmat predicțiile TP cu privire la Principiul Cognitiv al Pertinentei, și anume că cogniția umană tinde spre maximizarea pertinentei. Decizia de a trage sau de a nu trage concluzii dintr-un set de premise, precum și decizia privind care concluzii anume să fie trase este determinată de principiul pertinentei. Oamenii sunt înclinați să ajungă la o concluzie particulară dintr-un set de premise, în măsura în care concluzia respectivă este potențial pertinentă. Iar insuccesul subiecților de a ajunge la anumite concluzii, într-o sarcină de raționament, ar putea fi explicat nu prin capacități logice reduse sau prin probleme pragmatice legate de înțelegerea sarcinii, dar prin eșecul de a considera pertinentă concluzia la care trebuiau să ajungă, sau prin eșecul de a considera relevanți unii pași inferențiali intermediari, necesari pentru a deduce concluzia dorită. Considerații similare au fost invocate și în cazul studiului nostru experimental, unde divergențele cu previziunile MID sau cu răspunsul majoritar au fost explicate făcând apel la așteptările de relevanță ale subiecților.

În ce privește testarea Principiului Comunicativ al Pertinentei, în calitate de instrument experimental s-a aplicat Sarcina de selecție Wason⁹⁰ (1966), foarte răspândită în studiile de psihologie a raționamentului. Această sarcină a stat la baza a numeroase ipoteze privind raționamentul uman și rațiunea. În mod special, s-a arătat că majoritatea persoanelor nu gândesc, în general, conform regulilor logicii, nici măcar conform regulilor elementare ale calculului propozițional. În aceste condiții, s-a contestat relevanța sarcinii pentru a testa modul general de

⁸⁹ Set 1 – A este mai înalt decât B/B este mai înalt decât C; Set 2 – A este mai înalt decât B/A este mai înalt decât C.

⁹⁰ Scopul sarcinii constă în selectarea de către participanți a dovezilor (sub formă de cărți cu text sau semne grafice) pentru a testa o regulă condițională (Dacă P, atunci Q).

funcționare a raționamentului uman. J. Evans (1989) consideră, de exemplu, că participanții la sarcină înțeleg că li se cere să identifice cărțile pertinente și utilizează în acest scop indicii euristice de relevanță, și nu raționamentul deductiv. Pornind de la această idee, D. Sperber, F. Cara și V. Girotto (1995) au realizat un studiu experimental în care și-au propus să explice Sarcina de selecție Wason din perspectiva TP. Rezultatele obținute în realizarea sarcinii sunt explicate de cercetători apelând la un șir de procese prevăzute de principiul relevanței. Astfel, subiecții inferează din regulă consecințe direct verificabile. Ei le inferează în ordinea accesibilității și se opresc atunci când interpretarea obținută a regulii le satisface așteptările de relevanță. În continuare, subiecții aleg cărțile care ar putea testa consecințele pe care le-au inferat din regulă. Ordinea de accesibilitate a consecințelor și așteptările de relevanță variază în funcție de regulă și context și, respectiv, duc la o variație în performanța subiecților (1995, p. 31).

Studiul experimental a permis să fie testat principiul comunicativ al relevanței, în măsura în care confirmarea ipotezelor bazate pe principiul respectiv a fundamentat o explicație generală și predictivă a sarcinii de selecție. D. Sperber, F. Cara și V. Girotto au arătat că 1) însuși procesul de înțelegere a inputului lingvistic le furnizează participanților intuiții privind relevanța; 2) aceste intuiții, ca și procesul de înțelegere în general, sunt foarte dependente de conținut și de context; 3) participanții au încredere în intuițiile lor privind relevanța și aleg cărțile în funcție de aceasta. În versiunile standard ale sarcinii, aceste intuiții sunt înșelătoare. În alte versiuni, în special în cele deontice, intuițiile privind relevanța indică spre alegerea corectă a cărților (Van der Henst, Sperber, 2004). Astfel se explică de ce, în versiunile abstracte ale sarcinii, numărul de răspunsuri corecte este mai mic decât în sarcinile deontice.

Ca și în cazul studiilor dedicate testării Principiului Cognitiv al Relevanței, studiile dedicate verificării Principiului Comunicativ confirmă ipotezele și propunerile noastre făcute pe marginea rezultatelor obținute în urma validării MID în limba română. Fenomenul descris prin „intuiții privind relevanța” poate explica, alături de fenomenele de ordin cognitiv, prevăzute de TP sau generale, interpretările pe care le-am considerat divergente, adică incorecte, în cadrul studiului. Procesarea inputului lingvistic a putut genera inferențe distincte în măsura în care regula (relația de cauzalitate) putea fi interpretată unidirecțional sau bidirecțional. Accesibilitatea acestor interpretări și contextul imediat de interpretare generează rezultate variate, fundamentate inclusiv de componenta cognitivă a relevanței. Efortul de a infera consecințe verificabile din regula inversă poate fi considerat nejustificat, deoarece nu satisface așteptările de relevanță ale participantului la studiul experimental. Sau, eșecul de a ajunge la o concluzie (IAV sau IAR), exprimat în studiul nostru prin „X”, se poate explica prin refuzul participanților de a face inferențe intermediare, oprind procesul inferențial imediat ce regula produce consecințe care contravin intuițiilor lor privind relevanța.

Din perspectivă traductologică, testarea experimentală a TP pune în evidență un aspect important, în opinia noastră. Este vorba de necesitatea de a aborda traducerea drept o activitate online, în care elementele centrale (emițător, text, traducător, destinatar), în cea mai largă accepție a lor, se află într-un continuu proces de interacțiune și duc la reajustarea proceselor de înțelegere. Chiar în cazul în care actul traducerii are loc *in absentia*, se poate concepe o dinamică a interacțiunilor, în măsura în care procesele cognitive ale traducătorului constant integrează informații (efecte cognitive) noi din diverse surse, care duc la reorganizări ale cunoștințelor, credințelor, impresiilor etc. deja achiziționate. Realitatea proteică a traducerii nu presupune însă, cum s-ar putea crede, imposibilitatea actului traductiv. În același mod în care comunicarea funcționează preponderent cu succes după aceste reguli, astfel și traducerea ca formă de comunicare este realizabilă în acest cadru dinamic și interactiv. Credem că unica piedică în calea traducerii este tocmai refuzul de a admite că nu există nimic fix și predeterminat și de a se complăce într-o ipostază de imuabilitate.

5.2.2. Aspectele cognitive ale traducerii

În subcapitolul anterior, am indicat în ce măsură TP, în calitate de cadru explicativ general pentru traducere, poate fi investigată și confirmată în cercetări care se pot raporta, din punct de vedere metodologic, la științele cognitive. În acest subcapitol și subcapitolul următor, ilustrăm cum sunt investigate aspectele cognitive ale comunicării interlinguale, adică aspectele cognitive ale traducerii. Obiectivul nostru este de a interpreta rezultatele investigațiilor în cauză din perspectiva TP și a propunerii noastre privind modelizarea unei UT temporale (direcționale).

Pe lângă o complexitate generală inerentă traducerii, orice studiu al aspectelor sale cognitive se confruntă cu faptul că fenomenele cognitive nu sunt direct observabile. În aceasta constă, probabil, cea mai mare provocare a direcției cognitive de cercetare în traductologie. Constatarea în cauză a determinat și principalele domenii și metodologii care s-au constituit în cadrul investigațiilor traductologice din perspectivă cognitivă. Începând cu mijlocul anilor 1980 și până în prezent, s-au definit trei domenii interconectate: procesul traducerii, competența de traducere și achiziția competenței de traducere (Alves, Hurtado Albir, 2017, p. 537).

Deși toate aceste domenii sunt valoroase pentru o analiză în profunzime a actului de traducere, atât din punct de vedere descriptiv, cât și didactic, totuși, în virtutea obiectivului fixat pentru această cercetare, pentru noi prezintă un interes predominant investigarea procesului de traducere.

Drept punct de pornire pentru această direcție științifică a servit Teoria Interpretativă a Traducerii (Seleskovitch, Lederer, 1984). Contribuțiile ulterioa-

re, F. G. Königs (1987), W. Wilss (1988), R. T. Bell (1991), E.-A. Gutt (1991), D. Kiraly (1995), F. Alves (1995), au creat un cadru conceptual propice pentru dezvoltarea studiilor privind procesul traducerii. Drept baze teoretice, cercetătorii respectivi au utilizat modele și propuneri din psihologia cognitivă, inteligența artificială, lingvistica textuală, TP, psiholingvistică, sociolingvistică. A. Hurtado Albir și F. Alves rezumă concluziile modelelor respective sub forma următoarelor trăsături esențiale ale procesului de traducere (2017, p. 538-539):

- Existența proceselor de bază cu două faze principale – înțelegerea și reexprimarea. Unii autori includ și o fază intermediară nonverbală.
- Rolul memoriei pe termen scurt și pe termen lung.
- Necesitatea de a integra resurse interne (cognitive) și externe (documentarea).
- Rolul unităților de procesare și al patternurilor de segmentare.
- Natura multidirecțională și nonlineară a procesului.
- Natura dinamică și interactivă a unui șir de elemente constitutive ale procesului de traducere, inclusiv cunoștințele lingvistice și extralingvistice, procesele deductive și inductive etc.
- Existența proceselor automatizate (necontrolate) și nonautomatizate (controlate) care tind să opereze în paralel.
- Includerea proceselor de soluționare a problemelor, utilizare a strategiilor și luare a deciziilor.

De la finele anilor 1990, domeniul de cercetare a procesului de traducere s-a orientat mai puțin pe formularea modelelor și mai mult pe implementarea studiilor empirico-experimentale, în scopul de a testa astfel de fenomene ca UT, patternurile de segmentare, ritmurile cognitive, fazele procesului de traducere etc. A. Hurtado Albir și F. Alves disting patru faze ale studiilor empirice (2017, p. 542-545). În faza I, predomină utilizarea protoalelor verbalizării concomitente. Un alt aspect caracteristic al acestei etape este lipsa unei abordări riguroase și sistematice a cercetărilor empirice, precum și caracterul dispartat al obiectelor de studiu. Lacunele metodologice din prima fază sunt suplinite parțial în faza II, prin introducerea paradigmelor plurimetodologice (triangulația), utilizarea instrumentelor tehnologice care monitorizează procesul de traducere în timp real (de exemplu, programe care înregistrează introducerea caracterelor de către un dispozitiv) și modelarea mai riguroasă a designului experimental (formularea ipotezelor, definirea variabilelor, analize statistice etc.). Faza III consolidează paradigma plurimetodologică, introducând noi instrumente pentru colectarea datelor, precum programele pentru monitorizarea privirii. Faza IV, în care ne aflăm curent, se caracterizează printr-o interdisciplinaritate tot mai pregnantă, convergența instrumentelor de cercetare și elaborarea aplicațiilor web pentru stocarea, adnotarea și interogarea datelor generate de procesul traducerii. Pentru toate aceste etape pot fi identificate descoperiri și rezultate importante care coro-

borează diferite propuneri sau modele privind aspectele cognitive ale traducerii, conform celor trei direcții de cercetare: procesul traducerii, competența de traducere și achiziția competenței de traducere.

Studiile empirico-experimentale, dar și întreg corpusul de lucrări privind fațetele cognitive ale traducerii, reflectă, explicit sau implicit, relația lor cu studiile realizate în alte discipline preocupate de activitățile cognitive umane și investighează caracteristicile generale și particulare ale cogniției. Un astfel de dialog interdisciplinar este motivat nu doar cu referință la complexitatea și diversitatea traducerii ca atare, dar și cu referință la necesitatea de a fundamenta cercetările traductologice în cadre epistemologice solide. Parțial, această interdisciplinari-tate ar putea palia lipsa unei tradiții a studiilor empirice în traducere și încuraja preluarea unor cadre teoretice, precum și a tehnicilor, instrumentelor și dispozitivelor utilizate în alte discipline. De altfel, putem considera abordarea traducerii în cadrul TP, inițiată de E.-A. Gutt, o astfel de tentativă de a explica și descrie procesul de traducere ca fenomen cognitiv și comunicativ, în lipsa unor modele proprii, apropiate acestui obiectiv. Am făcut referință anterior, în subcapitolul 5.1.4, la un șir de studii descriptive în bază de corpus, care și-au propus să analizeze traducerea în cadrul TP. Majoritatea studiilor în cauză au avut drept obiect de investigare traducerea orală și relația particulară dintre participanții la actul de traducere-comunicare și context, în condițiile acestui tip de traducere *in praesentia*. Deși diferitele moduri de contextualizare au fost studiate din perspectiva impactului lor asupra proceselor inferențiale ale participanților, respectiv, asupra proceselor de înțelegere, totuși perspectiva adoptată de cercetători a fost preponderent de natură descriptivă, cu o relevanță empirică redusă. Studiile în cauză ne-au permis să stabilim liniile generale de demarcație ale unei UT direcționale (UT de proces, „neutră” lingvistic și flexibilă în funcție de context), fără însă a ne permite să o definim conform mecanismelor unui model de funcționare. Pentru a realiza acest obiectiv, considerăm necesar să integrăm în proiectul nostru de cercetare rezultate obținute din studii experimentale, care metodologic și conceptual se plasează în domeniul investigării aspectelor cognitive ale traducerii. În acest sens, facem referință la un șir de cercetări realizate de F. Alves *et al.* Contribuțiile lui F. Alves au avantajul de a se plasa explicit în cadrul teoretic definit de D. Sperber și D. Wilson (1995) pentru comunicare și cogniție și de E.-A. Gutt (2000) pentru traducere. Astfel, asigurăm coerența teoretică a diferitelor componente ale acestei cercetări. De asemenea, studiile lui F. Alves *et al.* au meritul de a fi testat nu doar propuneri și modele legate nemijlocit de procesul de traducere, dar și de competența de traducere și de achiziționarea competenței de traducere, ceea ce concordă cu direcția didactică a unora dintre obiectivele cercetării noastre. În ansamblu, testarea experimentală a propunerilor teoretice ale lui F. Alves (1995), inspirate de TP, abordarea lui E.-A. Gutt și modelul lui F. G. Königs (1987), au pus în valoare fenomene legate de eforturile și efectele contextuale în traducere,

de procesele inferențiale și aspectele metacognitive, precum și de constituirea unităților de traducere. Toate aceste fenomene reflectă în mare măsură aspectele unei UT direcționale, pe care le-am semnalat *supra*, și confirmă intuițiile noastre despre cum ar trebui să fie concepută o UT direcțională.

În cele ce urmează, identificăm, în baza rezultatelor obținute de F. Alves *et al.*, cum trebuie să funcționeze și să se manifeste o UT direcțională. În final, realizăm obiectivul nostru de a integra componenta conceptuală și probele empirice într-un model propriu al unei UT direcționale.

Totodată, dorim să reiterăm convingerea noastră că abordarea aspectelor cognitive ale traducerii reprezintă o direcție benefică pentru toate domeniile de interes ale traductologiei, fiind capabilă să le reflecte în toată complexitatea sau interdisciplinaritatea lor. După cum remarcă A. L. Jakobsen (2017, p. 42), noi ne exprimăm gândurile prin cuvinte și construim intern sensuri pornind de la cuvinte. Pentru a înțelege și a comunica un sens, traducătorul trebuie să utilizeze cuvinte. Dar în același mod în care această reprezentare verbală este incontornabilă, la fel incontornabile sunt reprezentarea mintală și sensul. În actul de traducere, traducerea este o problemă de sens în aceeași măsură în care este și o problemă lingvistică. Modul în care mintea procesează informația, când citim un fragment de text sau când aliniem reprezentări mintale în traducere, nu trebuie neapărat să imite reprezentările verbale din textul-sursă și textul-țintă, ele ar putea avea o structură diferită, distinctă chiar de structura algoritmică a procesării computaționale a informației, care a stat la baza multor studii CPT (Cercetarea procesului traducerii). Premisa centrală a CPT, conform căreia există o corelație minte-creier-comportament/corp permite să fie asimilate noi idei psihologice sau sociocognitive, în scopul de a extinde și de a reîncadra CPT. În viitor, prognozează A. L. Jakobsen, se va acorda mai multă atenție rolului jucat de emoții, ergonomie și mediu, iar CPT își va consolida colaborarea cu psihologia socială și cognitivă, precum și cu neuroștiințele. O astfel de evoluție va îmbunătăți descrierea CPT a unui ritm cognitiv de procesare fundamental, în care amplitudinea ritmului va fi definită nu doar de complexitatea unităților de sens procesate de traducător și reunite în texte construite din codificări conceptuale și procedurale. Ea va fi definită și de o complexitate situațională mai generală pe care traducătorul trebuie să o negocieze la locul de muncă.

5.2.3. Integrarea Teoriei relevanței în CPT și MPT: studiile lui F. Alves

O perioadă lungă de timp, cercetările traductologice au trebuit să se limiteze la observații și concluzii indirecte despre procesele cognitive care se produc în timpul traducerii. Din fericire, după cum rezultă din referințele citate *supra*, metodele noi au permis să recurgă la investigații mult mai directe ale proceselor respective.

Inovații metodologice ca electroencefalograma și imagistica prin rezonanță magnetică funcțională oferă cercetătorilor o panoramă și mai nemediată a modului în care se desfășoară procesul traducerii, reflectând în cadrul CPT (cercetarea procesului traducerii) o nouă direcție de cercetare, care își propune să studieze cum cogniția se combină cu factori emotivi în timpul traducerii sau cum stilurile de învățare ori propriile ideologii influențează performanța traducătorilor.

Inovațiile metodologice și conceptuale se reflectă și în modul în care au evoluat propunerile privind un potențial MPT (model al procesului traducerii): de la primele modele stratificaționale (Nida, 1964; Seleskovitch, Lederer, 1984) până la MPT elaborate în urma unor importante analize empirice (PVC, studii pe corpus, modelul recursiv al traducerii).

Dacă ne referim nemijlocit la contribuțiile lui F. Alves și ale colaboratorilor săi (D. Vale, J. L. Gonçalves, K. Szpak, A. Pagano, S. Neumann, E. Steiner, S. Hansen-Schirra), acestea pot fi definite de următorii parametri conceptuali și metodologici (Carl, Schaeffer, 2017; Jakobsen, 2017; Alves, Hurtado Albir, 2017):

- ele adoptă o direcție nomotetică, caracterizată prin tendința de a identifica patternuri și puncte comune, similar domeniului „științelor naturale” (Enciclopedie de filosofie și științe umane 2007, p. 470);
- tendința de generalizare se reflectă conceptual și în decizia de a situa CPT în cadrul unei teorii cognitive generale, și anume TP;
- MPT este construit în baza unei perspective mai largi asupra traducerii, competenței, cogniției și comunicării;
- validarea empirică a modelelor și propunerilor teoretice.

Unul dintre primele studii empirice conduse de F. Alves, în colaborare cu J. L. Gonçalves, și-a propus să abordeze investigarea proceselor inferențiale în traducere din perspectiva TP (2003). În baza activității a patru traducători novici, studiul examinează, aplicând metoda triangulației⁹¹, fenomenele inferențiale legate de manipularea conștientă/inconștientă a informației codificate conceptual și procedural, precum și rolul acesteia în procesul de traducere.

Abordarea lui F. Alves și J. L. Gonçalves promovează ideile lui E.-A. Gutt despre competența de traducere, cercetarea căreia constă în a înțelege și a explica facultățile mintale care permit ființelor umane să traducă, adică să exprime într-o limbă diferită ceea ce a fost exprimat în alta. Odată ce facultățile în cauză vor fi înțelese, va fi posibil de înțeles nu doar relația dintre input și output, dar și, poate chiar mai important, efectele comunicative pe care acestea le au asupra destinatarilor. În ultimă instanță, rațiunea de a fi a oricărei traduceri este aparent aceea de a comunica (Gutt, 2014, p. 206). Astfel, autorii cercetează traducerea și competența traducătorului într-un cadru definit preponderent de context și procesul inferențial. Premisa studiului realizat de F. Alves și J. L. Gonçalves este că capacitatea de a

⁹¹ Utilizarea complementară a Translog (program care înregistrează introducerea caracterelor de către un dispozitiv) și a TAP retrospectiv.

manipula conștient, în limba-sursă și în limba-țintă, informația codificată conceptual și procedural, coordonată de similaritatea interpretativă⁹², duce la reorganizarea implicaturilor și explicaturilor textului-sursă în textul-țintă omolog (2003, p. 5). Rezultă că, pe lângă multe alte competențe cognitive, traducătorul trebuie să învețe a utiliza cât mai conștient informațiile codificate conceptual și procedural pentru a putea identifica constrângerile inferențiale inerente unui anumit enunț. Concluziile studiului susțin această idee, sugerând că erorile în traducere nu sunt neapărat rezultatul unei codificări greșite; ele pot surveni, în mare parte, drept rezultat al unor efecte contextuale slabe. În aceste condiții, dacă traducătorul nu tratează adecvat informația codificată conceptual și procedural, devine dificil să obții vreun tip de similaritate interpretativă. De asemenea, studiul a evidențiat faptul că atunci când subiecții (traducătorii novici) se confruntă cu informații contextuale care deocamdată nu s-au consolidat în mediul lor cognitiv, altfel spus, cu informații disponibile în contexte oarecum „artificiale”, ei recurg preponderent la soluții mai mult intuitive decât analitice sau reflexive (2003, p. 21-22).

Problematika procesării conștiente a informației și a abordării analitice a proceselor de soluționare a problemelor și de luare a deciziilor în traducere este abordată într-un cadru mai larg, în comunicarea din 2005, în care F. Alves pledează pentru crearea unei punți de trecere între cunoștințele declarative (ce cunoaștem despre problemă) și cunoștințele procedurale (cum rezolvăm o problemă) în formarea traducătorilor. Cercetătorul brazilian consideră că un anumit grad de conștientizare a proceselor și conceptelor implicate în traducere i-ar putea ajuta pe traducători să-și îmbunătățească performanța. Prin urmare, aceste cunoștințe declarative, alături de cele procedurale, ar trebui să facă parte, de la bun început, din procesul de formare a traducătorilor (Alves, 2005). Într-un studiu de tipul cercetare-acțiune (Nedelcu, 2011), am arătat și noi în ce măsură performanța cursanților se îmbunătățise, dacă pe lângă cunoștințele procedurale, formatorul recurgea și la cunoștințe declarative privind traducerea frazelor clivante (Breahnă, 2015b).

Pentru a avansa propriul MPT, F. Alves își suplimentează cadrul teoretic bazat pe TP cu principii derivate din conexionism⁹³ (Elman *et al.*, 1996). O abordare

⁹² Două enunțuri, sau mai general, doi stimuli ostensivi, sunt interpretativ similare în măsura în care au în comun explicaturi și/sau implicaturi (Gutt, 2014).

⁹³ Conexionismul este o orientare a științelor cognitive conform căreia „arhitectura minții este concepută pe modelul unei rețele de unități (noduri) de elaborare. Fiecare unitate este legată cu altele prin conexiuni, prin intermediul cărora se pot activa sau inhiba nodurile adiacente, modificându-se astfel răspunsul. Unitățile comunică între ele în paralel, astfel că întreaga rețea este traversată în fiecare moment de adevărate fluxuri, legate diferit pe propria suprafață. De aici rezultă că reprezentarea cunoașterii va apărea nu ca un sistem de simboluri, ci ca schemă de activare care implică diferite noduri. În acest fel, cunoașterea nu e depozitată în reprezentări sau procese deosebite, ci este distribuită în întreaga rețea” (*Enciclopedie de filosofie și științe umane*, 2007, p. 176-177). Conexionismul se opune orientărilor care consideră că creierul uman funcționează similar unui calculator digital.

conexionistă a dezvoltării biologice consideră cogniția drept acțiune întrupată⁹⁴, dependentă de interacțiunile organismului cu mediul și de dinamica proceselor intersubiective. Vectorul conexionist este de natură procedurală, în timp ce vectorul TP are o bază declarativă.

Prin urmare, conchide F. Alves, în traducere, căutarea similarității interpretative optime și optimizarea efortului cognitiv și a efectelor contextuale intră sub incidența următoarelor principii: cogniția depinde semnificativ de stimuli externi care includ interacțiunile sociale prin care trec indivizii; deși procesarea paralelă este o caracteristică importantă a sistemelor cognitive, totuși se observă o tendință spre un anumit grad de modularizare (specializare), odată cu evoluția sistemului; memoria este concepută drept un dispozitiv plastic și dinamic, un proces continuu, mai degrabă un rezultat al funcționării rețelei propriu-zise decât o reprezentare strict localizată a fenomenelor și obiectelor externe (Alves, Gonçalves, 2007, p. 44).

F. Alves și J. L. Gonçalves plasează aceste principii la baza unui model cognitiv dinamic al competenței traducătorului, bazat pe patru studii exploratorii (Alves, Gonçalves, 2007). Din punct de vedere teoretic, modelul combină postulatele TP și pe cele ale conexionismului, în măsura în care aceste două cadre pornesc ambele de la viziuni dinamice asupra cogniției și dezvoltării biologice și pot fi aplicate complementar la studierea limbii, traducerii și interacțiunii sociale.

În acest model, competența traducătorului este exprimată de următoarele principii teoretice (2007, p. 43):

- Competența traducătorului este o supercompetență complexă, care necesită coordonarea diferitelor domenii cognitive. În acest sens, autorii vorbesc despre o competență generală a traducătorului, care constă din cunoștințe, capacități, strategii pe care le posedă un traducător competent și care contribuie la realizarea adecvată a sarcinilor de traducere.

- Există un domeniu specific, central pentru competența traducătorului, care este ghidat de principiul pertinentei, în coordonare cu alte subcompetențe. El funcționează, în principal, prin intermediul proceselor conștiente sau metacognitive. Autorii îl numesc „competență specifică a traducătorului”. Acest tip de competență este direct proporțional cu producerea efectelor contextuale generate de cele două UT omoloage (una în textul-sursă și cealaltă în textul-țintă) și cu gradul de suprapunere al celor două seturi de efecte contextuale, adică cu maximizarea similarității interpretative.

⁹⁴ Cogniția întrupată, „embodied cognition”, este o abordare postcognitivistă care consideră că, pe lângă creier, cogniția depinde și de corp.

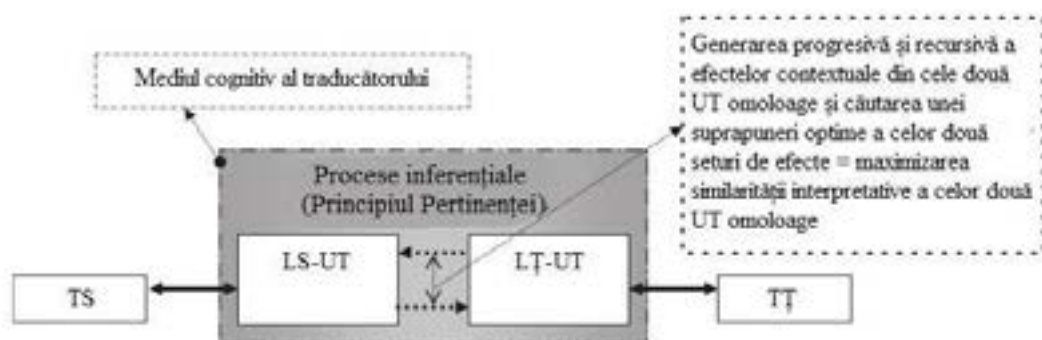

Fig. 5.2. Competența specifică a traducătorului în baza TP
(după Alves, Gonçalves, 2007)

Competența specifică a traducătorului, ilustrată în Figura 5.2, reprezintă nucleul unei supercompetențe, care se preconizează că va coordona un set de diferite competențe, operând mai ales prin procese conștiente sau metacognitive. Prin urmare, această competență specifică este situată în straturile mai conștiente ale sistemului, cuprinse între nivelurile cunoștințelor procedurale și metacognitive. Totuși, traducătorul are nevoie să se bazeze și pe alte sisteme cognitive pentru a face posibilă transformarea complexă a textului-sursă în text-țintă. O condiție prealabilă obligatorie sunt competențele în ambele limbi de lucru. Autorii consideră că cuplul format din limba-țintă și limba-sursă, împreună cu competența specifică a traducătorului, constituie setul cognitiv principal al competenței traducătorului, deoarece se presupune că anume el funcționează mai intensiv în timpul actului de traducere. Respectiv, competența, pentru F. Alves și J. L. Gonçalves, nu este o componentă care există în mintea traducătorului. Ei o concep, mai degrabă, drept o configurație cognitivă particulară care se dezvoltă gradual în funcție de o dinamică internă și externă pe care o cunoaște traducătorul. Faptul în cauză explică de ce traducătorii experți se vor baza mai mult pe procesarea metacognitivă, luând astfel decizii mai conștiente și îmbunătățind calitativ gestionarea resurselor cognitive, disponibile în procesul traducerii. De cealaltă parte, niveluri scăzute ale competenței specifice vor caracteriza traducătorul novice. Acesta se bazează mai mult pe procese automate, ia mai puține decizii conștiente și gestionează ineficient resursele cognitive disponibile în procesul traducerii (2007, p. 47-48).

Modelul elaborat de F. Alves și J. L. Gonçalves a fost testat în patru studii exploratorii, în baza performanței traducătorilor novici și a traducătorilor experți. Din perspectiva propriului proiect de cercetare, considerăm importante rezultatele studiului care a examinat raportul dintre efecte contextuale și efort cognitiv (2007, p. 50-51). Rezultatele au permis să se distingă două profiluri de traducător, pe care autorii le-au numit „narrow-band” (în bandă îngustă) și „broadband” (în bandă largă). Primul tip de traducător lucrează preponderent în baza indiciilor contextualizate insuficient (sensul din dicționar al cuvintelor în loc de sensul din

context al cuvintelor) și nu reușește să facă legătura dintre informația codificată procedural, conceptual și contextual. Limbile de lucru se suprapun, generând numeroase interferențe. În plus, competența specifică a traducătorului pare a fi foarte îndepărtată de domeniul metacogniției, fiind conectată doar la aspectele structurale ale producerii limbajului și textului. Traducând în acest mod, novicii vor întâmpina dificultăți în a determina la ce nivel ar trebui procesată o UT pentru a genera efecte contextuale puternice și a maximiza similaritatea interpretativă.

În încheiere, ne vom referi la patru publicații (Alves, Vale, 2009; Alves, Gonçalves, Szpak, 2012; Alves, Gonçalves, 2013; Alves, Gonçalves, Szpak, 2014) pentru a ilustra ultimele descoperiri în CPT bazată pe un cadru teoretic definit de TP. Pentru început, considerăm necesar să explicăm cum este definită UT în aceste studii. Pornind de la noțiunea de „ritm cognitiv” (Schilperoord, 1996), autorii observă că până la fixarea sa în textul-țintă, un anumit segment de text poate suferi mai multe schimbări, care vor include eliminări, adăugiri, înlocuiri etc. Studiind un segment anume din textul-sursă (aplicând instrumente de tipul Translog), cercetătorul poate vedea cum acesta evoluează în segmente corelate de producere a textului, micro UT, care vor forma împreună o macro UT, adică o combinație de pași de procesare în producerea online a textului, până când se ajunge la o soluție definitivă, la finele procesului de traducere, sub forma unui segment de text-sursă (Alves, Vale, 2009, p. 257).

Aplicând această definiție a UT și TP în calitate de principii teoretice, F. Alves și colaboratorii săi au realizat un șir de studii experimentale (utilizând Translog și tehnologii care măsoară mișcările oculare) pentru a investiga efortul de procesare în traducere, relativ la cele două tipuri de codificare a informației – codificarea conceptuală și codificarea procedurală. Efortul este corelat în aceste studii cu micro- și macro-UT, autorii testând ipoteza conform căreia, în traducere, efortul de procesare a informației procedurale este mai mare decât în cazul procesării informației conceptuale. În raport cu această ipoteză, amintim că am emis o presupunere similară în contextul studiului nostru experimental, pentru a explica rezultatele obținute în cazul unor configurații. Am propus o posibilă interpretare, legată de sporirea efortului cognitiv odată cu introducerea conectorilor sau cu îmbinarea unor informații procedurale divergente, ceea ce explică, în opinia noastră, de ce unele performanțe individuale nu au confirmat așteptările noastre de validare, sau nu erau coerente cu interpretările propuse pentru alte configurații. Anticipând lucrurile, considerăm că ipoteza efortului sporit în cazul traducerii informației procedurale poate fi un bun punct de pornire pentru a investiga greșelile de traducere sistematice identificate în lucrările cursanților. Este vorba, în special, de traducerea timpurilor și a conectorilor pragmatici. Credem că, în cazul timpurilor, subiectul traducător nu consideră efortul justificat. Rezultatele validării experimentale confirmă, în parte, această presupunere. Traducătorul novice nu acceptă să facă efortul suplimentar de procesare și de producere a textu-

lui, deoarece informația conceptuală va compensa întrucâtva sau chiar va domina solecismele și barbarismele eventuale. În cazul conectorilor, care sunt expresii procedurale cognitiv mai complexe, considerăm că din motive de contextualizare insuficientă, preponderent a informației conceptuale, efortul de procesare, deși depus de subiectul traducător, nu este susținut de alte componente ale calculului inferențial. Dacă ne referim la modelul competenței de traducere descris *supra*, aceste două tipuri de greșeli sunt predictibile în contextul profilului traducătorului novice. Însă, spre deosebire de cazul conectorilor pragmatici, cazul timpurilor verbale este simptomatic nu doar pentru procese inferențiale particulare în traducere, dar și pentru sistemul limbii române.

Dacă revenim la investigațiile lui F. Alves *et al.*, ipoteza privind relația dintre efortul de procesare și informația procedurală este confirmată în trei studii experimentale (Alves, Gonçalves, Szpak, 2012; Alves, Gonçalves, 2013; Alves, Gonçalves, Szpak, 2014). În acestea, efortul de procesare este definit de doi parametri: nivelul complexității lingvistice în procedura de editare și distanța dintre micro-UT inițială și segmentul textual final.

Rezultatele studiului lui F. Alves și J. L. Gonçalves (2013) au demonstrat că există o diferență în numărul de proceduri de editare legate de informația conceptuală și procedurală. În opinia autorilor, această diferență în favoarea informației procedurale confirmă ultimele declarații în cadrul TP, conform cărora rolul sensului procedural prevalează în procesarea enunțurilor (Wilson, 2011), iar unii itemi lexicali, considerați anterior exclusiv conceptuali, pot include și informație procedurală (Wilson, 2016).

Ipoteza inițială a lui F. Alves *et al.* este astfel confirmată experimental. Datele obținute indică că există distincții productive în procesarea cognitivă a informației conceptuale și procedurale în traducere. În macro-UT, au fost identificate mai multe cazuri de editare a informației procedurale decât de editare a informației conceptuale. În ce privește parametrul de distanță, efortul de procesare în cazul informației procedurale este mai mare decât efortul în cazul informației conceptuale, în special cu privire la două tipuri de micro-UT: schimbări într-o micro-UT foarte asemănătoare cu micro-UT inițială; schimbări în faza finală a redactării. Ambele categorii corespund, în opinia autorilor, cu etape în traducere în care alocarea efortului cognitiv este optimă, din motivul că în fazele respective nu este necesară o reactivare a informației pertinente.

Considerăm că această trecere în revistă a studiilor empirice realizate de F. Alves *et al.* pune la dispoziție o referință experimentală solidă, în baza căreia prevederile TP pentru traducere sunt confirmate, servind drept un argument în plus pentru alegerea noastră de a plasa modelizarea unei UT direcționale în cadrul TP. În același timp, rezultatele obținute de cercetătorul brazilian coroborează indirect unele previziuni ale MID, în special statutul informației conceptuale și procedurale, precum și unele dintre interpretările noastre ale rezultatelor generate

de validarea MID în limba română. Dacă luăm în considerație că MID reprezintă cadrul teoretic principal în baza căruia ne propunem să elaborăm un model al unei UT direcționale, importanța descoperirilor experimentale realizate de F. Alves *et al.* este incontestabilă. Nu în ultimul rând, semnalăm faptul că studiile descrise *supra* justifică necesitatea de a apela la noțiunea de UT, în calitate de instrument descriptiv și explicativ al proceselor care au loc în actul traducerii. Deoarece, după cum indicăm *infra*, statutul UT în traductologie este, în continuare, un subiect de dezbateri, dincolo de simplele dificultăți de definire. Este pusă sub semnul întrebării însăși legitimitatea sa în calitate de concept științific operațional.

5.3. Modelul unei subunități de traducere direcționale

Înainte de a trece nemijlocit la descrierea modelului nostru al unei UT direcționale, considerăm important să răspundem la două întrebări definatorii pentru cercetarea de față, dar și pentru orice cercetare a UT. Prima ține de natura UT. Modelul pe care îl propunem este modelul unei UT de proces sau modelul unei UT de produs? Din referințele teoretice și empirice ilustrate *supra* și ținând cont de accentul pe care l-am pus pe rezultatele obținute în CPT, ar părea evident că unitatea noastră nu poate fi decât o unitate de proces. Viziunea noastră este însă mai complexă și o descriem în cele ce urmează.

A doua întrebare ține de unele aspecte terminologice și „topografice” ale UT direcționale. Pe parcursul acestei lucrări am oscilat, pentru desemnarea unității propuse, între termenul „unitate” și „subunitate”, precum și între atributivele „direcțională” și „temporală”. Argumentăm, în continuare, de ce considerăm că termenul „subunitate direcțională” reflectă cel mai bine concepția noastră despre unitatea respectivă și despre locul său în procesele inferențiale din timpul traducerii.

5.3.1. Unitate de proces/unitate de produs

În articolul intitulat „Translation”, elaborat pentru una dintre cele mai recente și voluminoase lucrări dedicate cercetărilor traductologice, *Handbook of Translation Studies* (2010-2014), S. Halverson notează că a vorbi despre conceptul „traducere” înseamnă să te confrunți cu problematici fundamentale ce țin de modul în care este concepută lumea și lucrurile din ea, de posibilitatea de a cunoaște ceva despre această lume, de statutul cunoașterii și al practicilor și relațiilor culturale, politice, academice etc. Diversitatea de idei și paradigme este reflectată în cadrul cercetărilor traductologice de drumul parcurs de la idealul unui mod definitiv de a concepe „traducerea” până la explorarea unor „traduceri” multiple în traductologia modernă (2010, p. 378).

Abordând o problemă similară, dar cu un obiectiv simțitor diferit, M. Tymoczko declara, într-un discurs din 2005, că o direcție de cercetare fun-

damentală pentru următoarele decenii trebuie să vizeze definirea traducerii, în scopul de a trasa domeniul traductologiei în calitate de știință (2005, p. 1083). Această delimitare conceptuală și metodologică implica și unificarea conceptelor de bază ale traducerii. Un deceniu și jumătate mai târziu, putem constata, inclusiv în baza celor declarate de S. Halverson, că acea cale atribuită de M. Tymoczko traductologiei viitorului a dus nu atât la un impas, cât la o intersecție de itinerare.

Problema definirii traducerii și a elaborării unui instrumentar epistemologic uniform, în opinia noastră, nu rezidă atât în rigiditatea științifică a cercetătorilor din domeniu, cât în modul rapid în care studiile despre traducere încorporează paradigme și rezultate noi, obținute din evoluția datelor despre cogniția umană, natura limbajului uman, practicile culturale și sociale în care este antrenat traducătorul și performanța sa. Este edificator, în acest sens, cuprinsul celor patru volume ale *Handbook of Translation Studies*, unde regăsim tematici ca „Conflict și traducere”, „Putere și traducere”, „Politică editorială și traducere”, „Psihologia traducerii”, „Limbi minoritare și traducere”, „Eurocentrism” etc. Astfel traducerea, drept obiect de studiu al traductologiei, cunoaște astăzi o focalizare sporită asupra aspectelor sale procedurale și instituționale, asupra agenților traducerii, în detrimentul abordărilor mai tradiționale, centrate pe natura statică a produsului.

Primele tentative de definire a traducerii își propuneau să pună accentul pe aspectele lingvistice ale acesteia și pe relația traducerii în raport cu limbajul și lingvistica sau pe problemele legate de transmiterea sensului și de modul în care acesta era codificat în limba-sursă. Abordările literare sau poetice ale traducerii se axau pe problematici în esență de natură literară, cu referire la tradiția literară, la formele literare, la context și intertext. În cadrul tendințelor moderne, traducerea este abordată în paradigme tot mai complexe, datorită nivelului de specificare a fenomenului cercetat și a rețelei de interdependențe. Așa-numitele *cultural turn* sau *power turn*, traducerea în context postcolonial sau traducerea și studiile de gen nu sunt decât ultimele preocupări ale traductologiei contemporane. De la finele anilor 1960, rezultatele obținute în urma dezvoltării semnificative a științelor cognitive și a neurofiziologiei exercită o influență crescândă asupra cercetărilor în traductologie, atât în context științific, cât și didactic, cu o predilecție tot mai vădită pentru modele și investigații empirice.

Așadar, este natural ca și conținutul conceptului „unitate de traducere” să fi variat în funcție de curente și cadrele teoretice care au marcat domeniul cercetărilor traductologice. Urmărind modul în care s-a definit traducerea, putem trasa și o hartă a itinerarului pe care l-a parcurs UT, de la emanciparea de sub tutela lingvisticii, până la îmbrățișarea unei interdisciplinarități tot mai pregnante.

Încercările de a determina mărimea și domeniul de aplicare a UT au constituit un fenomen recurent pe parcursul evoluției cercetărilor traductologice. Cele mai importante contribuții în acest sens reflectă, în opinia noastră, nu doar modul în care au evoluat abordările teoretice ale traducerii, dar și modul în care s-a com-

pletat obiectul de studiu al traductologiei, printr-o deplasare de la produs spre proces și prin integrarea unui număr tot mai mare de conceptualizări, în scopul de a promova o viziune despre traducere de tip cluster, în opoziție cu demersurile prototipice (Tymoczko, 2005, p. 1085-1086).

Dihotomia produs/proces este inerentă conceptului de traducere. Conform acestei linii de demarcație, B. Dragsted, citată de F. Alves și D. Vale, evidențiază două abordări ale UT: normative și cognitive. Din punct de vedere normativ, UT corespunde celui mai potrivit segment în baza căruia poate fi stabilită o echivalență între limba-sursă și limba-țintă (Alves, Vale, 2009, p. 253). Această poziție teoretică este împărtășită atât de adepții abordărilor obiectiviste în traductologie, cât și de teoreticienii nonobiectiviști. În funcție de dimensiunile UT și domeniul său de aplicare, B. Dragsted propune trei grupuri principale de abordări. Primul grup concepe UT drept cea mai mică unitate de sens. Aceasta este flexibilă și poate varia de la nivelul morfemului până la nivelul frazei. J.-P. Vinay și J. Darbelnet sunt nume de referință în cadrul acestei categorii. Celor doi le aparține și prima definiție a UT. În glosarul de termeni tehnici ce precedă lucrarea *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, conceptul este explicat drept cel mai mic segment al enunțului în care coeziunea semnelor este de așa natură încât acestea nu trebuie traduse separat (1972, p. 16). Autorii specifică, de asemenea, că UT sunt unități lexicologice în care elementele lexicului converg spre exprimarea unui singur element de gândire (1972, p. 37).

În același grup se regăsesc și abordările lui J. Catford, P. Newmark și G. Toury. În lucrarea *A Linguistic Theory of Translation*, J. Catford concepe limbajul drept comunicare, operând funcțional în context și pe diferite niveluri (fonologic, grafologic, gramatical, lexical) și ierarhii (frază, cuvânt, morfem) (1965, p. 20). Distincția importantă introdusă de lingvistul scoțian opune corespondența formală echivalenței textuale. În primul caz, ne referim la orice categorie a limbii-țintă (unitate, clasă, element structural etc.) despre care se poate afirma că ocupă același loc în economia limbii-țintă ca și categoria respectivă din limba-sursă în limba-sursă (1965, p. 27). Echivalența textuală este orice text în limba-țintă sau fragment de text care, în anumite circumstanțe, poate fi considerat drept echivalent al unui anumit text sau fragment de text în limba-sursă (1965, p. 27).

Demersul propus de P. Newmark vizează depășirea noțiunii iluzorii de efect echivalent prin introducerea termenilor de „traducere comunicativă” și „traducere semantică”. Primul tip de traducere își propune să producă asupra destinatarilor un efect cât mai apropiat posibil de cel obținut asupra destinatarilor originalului. Traducerea semantică are drept obiectiv să redea, în măsura în care structurile semantice și sintactice ale limbii-țintă o permit, sensul exact al originalului (1981, p. 39).

G. Toury, în *Monitoring Discourse Transfer: a Test-case for a Developmental Model of Translation*, constată că una dintre operațiile de bază pe care un tradu-

cător trebuie să le execute asupra enunțurilor din limba-sursă ține de segmentarea acestora în porțiuni comod de procesat. În practică, procedura de segmentare este una *ad-hoc*, realizată pentru un singur act de traducere. Acestor porțiuni din limba-sursă li se atribuie, după cum subliniază G. Toury, statutul *ad-hoc* de UT (1986, p. 83). UT sunt astfel perechi de segmente din textul-sursă și textul-țintă, reconstituibile prin confruntarea unităților din textul-țintă cu unitățile din textul-sursă (Malmkjær, 2006, p. 92).

Spre deosebire de flexibilitatea dimensiunilor UT (de la morfem la frază), atestată în lucrările primului grup de traductologi, cercetătorii celui de-al doilea grup, în particular R. T. Bell și C. Zhu, consideră că UT corespunde propoziției. Din perspectiva lor, aceasta este cea mai mică unitate de analiză, sensul căreia poate fi interpretat izolat. În lucrarea „Teoria și practica traducerii”, R. T. Bell îl citează pe L. Jakobovits, pentru a oferi o viziune de ansamblu a modului în care a fost definită UT: „Cel mai mic segment al unui text într-o LS [limbă-sursă] care poate fi tradus, ca întreg, izolat de alte segmente. În mod normal, el variază de la cuvânt la sintagmă și până la propoziție. Poate fi descris drept un segment pe cât de mic posibil și pe cât de mare este nevoie (aceasta este părerea noastră), deși unii traducători ar spune că este un concept înșelător, din moment ce singura UT este întreg textul” (1991, p. 47).

Răspunsul lui R. T. Bell la aceste opțiuni de definire și segmentare a UT este următorul: „Dacă ne întrebăm care este cu adevărat unitatea pe care traducătorul o procesează în timpul traducerii, vom descoperi că există suficiente dovezi psihologice și lingvistice pentru a sugera că această unitate tinde să fie propoziția” (1991, p. 47-48).

C. Zhu abordează problematica UT din perspectivă funcțională, spre deosebire de abordările formale care au marcat începuturile cercetărilor traductologice și s-au impus chiar și în secolul XX. Astfel, în concepția lui C. Zhu, UT este o unitate textuală, nu o unitate de limbă. Ea își păstrează integritatea textuală, realizând trei funcții: sintactică, informațională și stilistică. Traducerea se rezumă, în aceste condiții, la păstrarea integrității textuale a fiecărei UT nu în forma sa sintactică, ci în funcția sa, operând modificările de rang și de nivel necesare în proces. C. Zhu afirmă că UT funcțională de bază poate fi localizată la nivelul propoziției (1999, p. 429).

În corespundere cu logica dimensiunilor în creștere, cel de-al treilea grup consideră fragmentele mari de text, de la paragraf până la textul în întregime, drept conținut al UT, punând accentul pe aspectele structurale și stilistice ale textului. Astfel, E. Nida, într-o abordare obiectivistă, bazată pe realismul empiric, promovează definiția traducerii drept crearea unui text echivalent (de valoare egală) cu textul-sursă. În contextul acestei paradigme a echivalenței, în cadrul căreia se regăsesc și lucrările lui E. Nida, o bună parte a cercetărilor au vizat identificarea modurilor în care textele sau fragmente ale lor ar putea fi echivalente.

În acest scop, lingvistul american a elaborat conceptele de „echivalență formală” și „echivalență dinamică”, menite să încorporeze caracteristici legate de formă și sens (echivalență formală) și de efect comunicativ (echivalență dinamică). În lucrarea lui E. Nida și C. R. Taber din 1969, caracteristicile respective sunt reunite într-o listă de cerințe cărora trebuie să le corespundă o traducere: să aibă sens, să transmită spiritul originalului, forma de exprimare să fie simplă și naturală, să producă un efect similar (1969, p. 164).

În ediția din 2002 a lucrării sale fundamentale *Translation Studies*, S. Bassnett insistă că trebuie să ne fie clar de la bun început că textul, conceput într-o relație dialectală cu alte texte și plasat într-un context istoric particular, este unitatea primară (2002, p. 121).

În „Translation, History and Culture”, S. Bassnett și A. Lefevere avansează ideea că UT de bază ar putea fi chiar cultura (2003, p. 7-8).

Abordările cognitive ale UT au drept obiect central al studiului procesul de traducere. În cadrul acestora, drept UT servește acea porțiune a textului-sursă care este procesată de traducător la un moment dat, în scopul de a produce echivalențe de traducere în textul pe care îl creează.

Ca și în cazul abordărilor normative, abordările cognitive nu sunt uniforme. B. Dragsted distinge trei orientări principale în cercetările dedicate UT în calitate de element pertinent pentru observarea și descrierea procesului traducerii (Alves, Vale, 2009, p. 254). Un prim grup de traductologi pornește de la distincția dintre UT problematice și nonproblematică, pentru a studia cum se disting strategiile traducătorilor la procesarea acestor două categorii de unități. În grupul respectiv pot fi incluse abordările lui W. Lörcher, H. P. Krings, F.G. Königs, D. Kiraly ș.a.

Modelul psiholingvistic al lui W. Lörcher din 1991, prezentat în *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*, se bazează pe analiza performanței și descrierea strategiilor subiacente acestei performanțe, în opoziție cu traducerea-produs și competența, care fac tradițional obiectul cercetărilor în traducere. Autorul realizează un studiu experimental cu aplicarea PVC, rezultatele căruia sunt interpretate calitativ, pentru a identifica strategiile utilizate de subiecți, și cantitativ, pentru a revela frecvența și distribuția strategiilor în corpusul și grupul experimental. În calitate de concluzie ipotetică, W. Lörcher definește procesul de traducere drept un proces retrospectiv-prospectiv, controlat substanțial de o structură de așteptare, proces care navighează între doi poli, cel al schimbului interlingual de semne și cel al medierii sensului.

În *Pathways to Translation: Pedagogy and Process*, D. Kiraly descrie un studiu de caz în baza căruia construiește modelul său cognitiv al traducerii. UT, UT nonproblematică, UT problematice și procesarea UT reprezintă clasele principale de indicatori de proces analizate de D. Kiraly (1995, p. 75-76).

Aplicarea studiilor de caz și a altor metode empirice în cercetările traductologice a ridicat noi întrebări legate de statutul participanților în procesul traducării. Astfel, un al doilea grup de cercetători și-a îndreptat eforturile spre evaluarea modului în care nivelul de competență al traducătorului influențează parametrii UT. W. Lörcher (1986) și R. Jääskeläinen cu S. Tirkkonen-Condit (1991) ajung la concluzia că traducătorii profesioniști procesează unități mai lungi și cu o viteză mai mare decât cei neprofesioniști. În lucrarea citată *supra*, D. Kiraly ajunge însă la concluzia că nu se pot identifica diferențe majore (1995, p. 95).

Al treilea grup de cercetări studiază UT în scopul de a determina dimensiunile acesteia și natura sa. În urma studiilor lui W. Lörcher (1986), D. Kiraly și P. Gerloff (1987, p. 147-148), s-a stabilit că UT prototipică reprezintă un grup sau o sintagmă care conține de la două până la șase cuvinte.

Observăm din retrospectiva concepțiilor despre UT că evoluția științelor cognitive și deplasarea interesului în cercetările traductologice spre aspectele legate de proces a încurajat dezvoltarea unui întreg domeniu de investigații care se focalizează pe aspectele cognitive ale traducării, insistând asupra rolului lor determinant. În definiția lui A. Hurtado Albir, traducerea devine: „un proces cognitiv complex cu o natură interactivă și nonlinară, care încorporează procese controlate și necontrolate, necesitând rezolvare de probleme, luare de decizii și utilizare a strategiilor și tacticilor de traducere (2010, p. 29).

În această optică cognitivă, se înscriu și abordările lui F. Alves, pe care le-am analizat mai sus. În acest sens, pentru F. Alves, UT sunt segmente ale textului-sursă, indiferent de mărimea sau forma lor, asupra cărora, la un anumit moment, se va concentra atenția subiectului traducător. UT este un segment în continuă transformare care se modifică în funcție de necesitățile cognitive și necesitățile de procesare ale traducătorului (Alves, Vale, 2009, p. 254).

Din cele prezentate *supra*, rezultă că dimensiunea și domeniul de aplicare sunt doi parametri esențiali în definirea unei UT. Problemele legate de dimensiunea UT sunt dependente de domeniul de aplicare, deoarece în funcție de faptul dacă UT este de produs sau de proces, dimensiunea respectivă poate fi sau nu corelată cu unități de analiză lingvistică clasice (de la morfem la frază) sau cu segmente de procesare, aceste două categorii suprapunându-se foarte puțin.

Prin urmare, pentru a atribui unității noastre caracteristici dimensionale, devine important să determinăm, în primul rând, care este domeniul său de aplicare: traducerea-produs sau traducerea-proces? Răspunsul la această întrebare îl oferim în baza MID. Din primele etape ale acestui proiect de cercetare, ne-am fixat drept obiectiv să determinăm dacă există premise teoretice și probe empirice pentru a postula o unitate de traducere în baza inferenței direcționale. Recurgând la MID în calitate de model teoretic și la rezultatele studiilor empirice ale MPT în baza TP, ne-am convins că propunerea noastră este coroborată atât de date experimentale, cât și de date conceptuale. MID este o construcție teoretică în

cadrul TP care identifică și legitimează un proces inferențial dedicat special calculării direcționalității. Pe de altă parte, validarea previziunilor TP și ale MPT bazate pe TP (implementată, în special, de F. Alves *et al.*) ne permite să adoptăm mecanismele de înțelegere bazate pe principiul pertinentei drept mecanisme de funcționare a unității noastre direcționale. Respectiv, această unitate este o unitate de proces. Ea funcționează la nivelul proceselor inferențiale. Reproducem, în acest sens, algoritmul următor al procesului de interpretare (Moeschler, 2002b, p. 18):

I. Modulul lingvistic produce reprezentări structurale care includ trăsături temporale și direcționale.

II. Forma logică derivată conține informație conceptuală și procedurală, adică adrese pentru concepte și trăsături direcționale în cazul informației procedurale.

III. La etapa inferențială (pragmatică) are loc selectarea sau elaborarea ipotezelor contextuale. Calculul trăsăturilor direcționale ia în considerare atât informația lingvistică, cât și informația contextuală.

IV. După calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr.

Astfel, calculul inferenței direcționale își are domeniul în procesul traducerii și este afectat de aspectele cognitive ale acesteia, în calitate de formă particulară de comunicare. Prin proces de traducere ne referim, bineînțeles, la procesul de interpretare a unui input formulat într-o limbă A, în scopul de a-l exprima sub forma unui output în limba B. Sau, mai fidel concepțiilor TP despre traducere, procesul de traducere este utilizarea interpretativă într-o limbă B a unui input formulat în limba A.

În ce privește dimensiunea acestei UT, considerăm parametrul respectiv puțin relevant pentru modelul nostru. Principalul argument întru susținerea acestui refuz este faptul că parametrul în cauză nu poate fi operaționalizat în cadrul unității direcționale. Altfel spus, nu considerăm variabila de dimensiune drept factor determinant. În cadrul MID, cele două puncte de referință pentru calculul inferențial sunt variabilele de direcție și de forță. Lingvistic, sub formă de input și output, aceste două variabile se exprimă prin predicate, morfeme marcând timpul verbal și conectori. Ipotezele contextuale pot fi generate, la rândul lor, de informațiile de natură foarte diversă care fac parte din mediul cognitiv al traducătorului. Prin urmare, deoarece calculul inferențial include atât informație lingvistică, cât și informație nonlingvistică, dimensiunea textuală a UT (în cazul în care ne-am fixa drept obiectiv stabilirea sa) nu reflectă volumul real al informației procesate în cadrul acestei UT.

Pentru a concluziona în privința acestui parametru definitiv pentru unitatea noastră, vom postula deci că UT direcțională este o unitate de proces. În cele ce urmează, vom defini celălalt parametru, și anume parametrul ierarhic.

5.3.2. Unitate/subunitate direcțională/temporală

Vom începe prin a opera o alegere terminologică privind cea de-a doua parte a denumirii unității noastre: „direcțională” sau „temporală”. În opinia noastră, este vorba cu adevărat doar de o problemă terminologică, care nu presupune vreo luare de poziție teoretică sau conceptuală. Pentru a ne argumenta opțiunea, vom reveni asupra modului în care J. Moeschler își concepe modelul. În opinia lingvistului elvețian, MID reprezintă un mod nou de a trata problemele legate de referința temporală. Această abordare este construită pe o concepție dinamică a interpretării enunțurilor și pe o viziune dinamică a timpului. Acest principiu de dinamică temporală este numit „inferență direcțională”. Când sunt procesate enunțuri care reprezintă evenimente, scopul mecanismului de interpretare nu constă doar în a localiza evenimentul pe axa temporală, dar și în a determina dinamica temporală a enunțului. Prin interpretarea unui discurs se va stabili dacă evenimentul în curs: 1) face timpul să avanseze; 2) face timpul să regreseze; 3) nu face timpul nici să avanseze, nici să regreseze. Primul caz ilustrează o inferență *înainte* (IAV), al doilea – o inferență *înapoi* (IAR), al treilea – o indeterminare temporală (IT) (Moeschler, 2000a, p. 58-59).

Prin urmare, atributivul „direcțional”, în contextul MID, acoperă toate specificările temporale ale informațiilor codificate în categorii gramaticale, adăugându-le și o dimensiune de natură dinamică, rezultată din ordinea temporală. De asemenea, după cum am arătat în capitolul dedicat MID, trăsăturile direcționale pot fi convertite în coordonate temporale. În aceste condiții, considerăm că termenul „direcțional” reflectă plenar esența proceselor și a informațiilor care stau la baza unității propuse, incluzând, totodată, și referința temporală.

În cazul primei părți a desemnării, problematica depășește cadrul strict terminologic și relevă, în viziunea noastră, dintr-o asumare de poziție privind procesele generale de înțelegere în comunicarea verbală. În cazul nostru, această luare de poziție semnifică, în ultimă instanță, să facem apel la prevederile TP și la modelul teoretic al direcționalității, pentru a stabili dacă procesul inferențial care stă la baza unității noastre este un proces independent sau un proces subordonat ierarhic unui proces independent de interpretare.

Arhitectura TP oferă o viziune relativ ierarhizată asupra procesului de interpretare a enunțurilor. Termenul „ierarhizat” trebuie înțeles în două moduri: el indică, în primul rând, că există o distincție netă, deși nu întru totul etanșă, între mecanismele interpretative lingvistice și mecanismele interpretative pragmatice; în al doilea rând, prin termenul „ierarhizat” se subînțelege o concepție temporalizată a procesului interpretativ, care constă astfel dintr-o serie de etape (Moeschler, Reboul, 1994, p. 109).

MID, la rândul său, prezintă următoarea viziune a discursului: fiecare enunț poartă o trăsătură direcțională. Această trăsătură se compune cu trăsătura atribuită unui alt enunț, de obicei enunțul ulterior. Fiecare inferență direcțională este rezul-

tatul compunerii trăsăturilor direcționale purtate de două enunțuri și fiecare enunț nou este evaluat în raport cu acest rezultat. Inferențele direcționale nu sunt totuși structuri discursive, în sensul în care ar reprezenta relațiile dintre enunțuri. Ele sunt, mai degrabă, structuri informaționale care transmit mișcările pe care discursul le impune direcției timpului. Propunerea lui J. Moeschler este de a integra aceste structuri informaționale Teoriei Reprezentărilor Mentale (TRM), un cadru formal general pentru referință (Moeschler, 2000a, p. 72-73), unde contribuția lor poate fi modelizată în termeni de relații de discurs.

Nu ne vom opri asupra prevederilor TRM, deoarece subiectul reprezentărilor mentale depășește obiectivele cercetării noastre. Precizăm doar că, în cadrul TRM, inferențele direcționale participă la gruparea reprezentărilor mentale. Informațiile conceptuale participă la construirea reprezentărilor mentale evenimente și a reprezentărilor mentale stări specifice, iar inferențele direcționale determină natura grupului de reprezentări mentale, specificată în intrarea „segmentare”, conform celor patru posibilități prevăzute de MID: IAV, IAR, IE și IS (Moeschler, 2000a, p. 85-86).

Dacă ne referim nemijlocit la algoritmul calculului direcțional, după cum reiese din etapele procesului de interpretare ilustrate *supra* („după calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr”), el constituie o etapă necesară în construirea formei propoziționale, dar nu este unicul proces pragmatic implicat în interpretarea completă a enunțului în baza interpretării parțiale a frazei furnizate de modulul lingvistic. Alte procese esențiale pentru faza inferențială sunt dezambiguizarea, atribuirea referenților, determinarea forței ilocuționare și alte mecanisme pragmatice. În aceste condiții, avansăm ideea că adevărata UT, adică UT completă, este forma propozițională, iar inferența direcțională alături de celelalte procese și mecanisme care contribuie la elaborarea formei propoziționale sunt subunități de traducere.

Pentru a rezuma, considerăm subunitatea de traducere direcțională (sUTd) un proces inferențial specializat, subordonat ierarhic procesului inferențial general care produce forma propozițională a enunțului. Subunitatea de traducere direcțională reflectă dinamica temporală a discursului și în această capacitate reprezintă o structură informațională pasibilă de a fi o componentă esențială a similarității interpretative.

5.3.3. sUTd: conținut și mecanism de funcționare

Unul dintre obiectivele centrale ale acestui capitol a constat în a corobora propunerea noastră pentru o sUTd cu dovezi empirice, obținute atât din testarea TP, precum și din validarea ipotezelor elaborate în cadrul aplicării TP în CPT. Acest obiectiv se explică prin intenția noastră de a conferi sUTd nu doar o dimensiune teoretică, dar și o dimensiune didactică. Și, dacă în primul caz, consecințele speculațiilor teoretice nu părăsesc domeniul dezbaterilor academice, cel de-al doilea caz antrenează direct responsabilitatea cercetătorului. Am considerat,

drept urmare, că verosimilitatea și coerența teoretică a TP, și a CPT bazate pe TP, trebuie să fie însoțite de plauzibilitate practică, chiar dacă aceasta nu poate fi evaluată decât indirect. Considerăm că am realizat acest obiectiv, în măsura în care am prezentat rezultatele mai multor studii empirice care au implicat direct sau indirect testarea prevederilor TP, inclusiv cu referire la traducere. Contribuțiile care au făcut obiectul acestui capitol nu epuizează desigur subiectul aspectelor cognitive ale traducerii sau al acceptabilității TP în calitate de teorie a traducerii. Ele reflectă însă principalele elemente care stau la baza abordării comunicării verbale conform principiului pertinentei, și anume: efort și efect cognitiv, procese de contextualizare, codificare (informație) procedurală și conceptuală. De asemenea, am dorit să extindem noțiunea de traducere inclusiv la domeniul interpretării, pentru a sublinia generalitatea cadrului teoretic și, în consecință, generalitatea subunității propuse.

În aceste condiții, ultima etapă în prezentarea sUTd, odată ce am clarificat aspectele terminologice, vizează delimitarea clară a conținutului și a mecanismului de funcționare a subunității.

Prin conținutul sUTd avem în vedere tipul informațiilor care fac obiectul proceselor specializate din cadrul sUTd. Prin mecanism de funcționare înțelegem algoritmul sau etapele de prelucrare cărora le este supus conținutul sUTd.

În sens larg, la baza **mecanismului de funcționare a sUTd** stă mecanismul deductiv. Acest fapt este explicat prin natura inferențială a comunicării verbale, în care modelul codului este completat de modelul inferențial. Conform TP, frazele sunt analizate de modulul lingvistic care va produce la ieșire forma logică. Forma logică va fi saturată ulterior prin procese inferențiale. Altfel spus, prin procese care, pornind de la informațiile furnizate de enunț și de la alte informații non-lingvistice, vor genera o ipoteză interpretativă sau alta. În calitate de premise ale mecanismului deductiv sau ale modelului inferențial servesc ipotezele contextuale. Inferențele generate nu sunt însă demonstrative, adică nu garantează adevărul concluziilor. Aceasta explică de ce, în ultimă instanță, comunicarea verbală este un proces cu risc sporit. Destinatarul nu are nicio garanție că a selectat ipotezele contextuale necesare pentru a ajunge la concluzia inferenței nondemonstrative care reflectă intenția locutorului.

Conform postulatului inițial al MID, inferența direcțională este rezultatul combinării informației contextuale cu informația lingvistică. În cadrul TP, saturarea formei logice se obține accesând contextul. Acesta este o construcție dinamică, definită drept un ansamblu de ipoteze – ipotezele contextuale. Ipotezele contextuale sunt reprezentări cu formă propozițională pe care destinatarul le consideră adevărate sau posibil adevărate. Acest ansamblu de ipoteze (contextul) este construit enunț după enunț, prin urmare, natura sa este dinamică și în continuă modificare. Destinatarul are acces la informațiile care formează contextul fie prin procese de percepție, ele fiindu-i manifeste în mediul fizic, fie pentru că

aceste informații au făcut obiectul procesării enunțurilor precedente, fie pentru că sunt inferabile sau pentru că le poate extrage din memoria de lungă durată (Moeschler, Auchlin, 1997). În cadrul MID, o astfel de viziune a contextului se exprimă prin modul în care concluzia implicată (direcția inferată) se obține prin computarea informației lingvistice pe fundalul ipotezelor contextuale, formulate inclusiv în baza informației conceptuale. Atunci când destinatarul nu consideră justificat să extindă contextul, un context minimal poate autoriza în calitate de premise implicite ale mecanismului inferențial ipotezele contextuale formate în baza unei reguli cauzale. Acesta a fost anume cazul exemplurilor din studiul de validare a MID în limba română.

Dacă mecanismul inferențial este principiul de bază al funcționării sUTd, atunci algoritmul proceselor care duc nemijlocit la calcularea subunității de traducere-inferență direcțională este același pe care MID îl stipulează pentru atribuirea inferenței direcționale (Moeschler, 2000a, p. 71):

I. Enunțului e_1 i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice.

II. Construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale.

III. Atribuirea enunțului e_2 a unei trăsături direcționale în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice.

IV. Calcularea inferenței direcționale a discursului [e_1 - e_2].

V. Validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile.

Trăsăturile direcționale și temporale sunt atribuite încă la etapa procesării informației de către modulul lingvistic. Altfel spus, forma logică conține deja adrese pentru concepte și trăsături direcționale pentru proceduri. Totuși calcularea inferenței direcționale, derivată în baza ipotezelor contextuale și a informației lingvistice, se produce la etapa de procesare pragmatică. Din acest motiv, considerăm că mecanismul fundamental al sUTd este unul în esență inferențial, de natură pragmatică, chiar dacă atribuirea trăsăturilor ține de domeniul procesării lingvistice.

Conținutul sUTd este posibil de descris pornind, de asemenea, de la arhitectura MID. Conform modelului, inferența direcțională este rezultatul computării trăsăturilor direcționale, obținute în urma combinării informațiilor lingvistice (conținuturi conceptuale și procedurale ale predicatelor, timpuri verbale și conectori) cu ipotezele contextuale. Referindu-ne la mecanismul de funcționare a sUTd, am precizat ce tip de informații pot intra în categoria ipotezelor contextuale – reprezentări obținute din surse senzoriale, din procesarea enunțurilor precedente, din operații inferențiale deja desfășurate sau din stocul memoriei de lungă durată. În cazul validării MID, am observat cum informația conceptuală a predicatelor, și anume regula cauzală, a servit drept input pentru generarea unei

ipoteze contextuale. Când regula causală intra în conflict cu trăsături puternice ale altor informații implicate în calcularea inferenței, ipoteza contextuală integrează informații care demonstrează o evidentă lărgire a contextului. Ipoteza contextuală cea mai accesibilă, bazată pe regula causală dintre cele două predicate, nu mai permite să se ajungă la o interpretare coerentă cu principiul pertinentei. În acest caz, destinatarul formulei ipoteze contextuale alternative în baza unui efort de memorie, recurgând la experiențe anterioare (în lipsa informațiilor din mediul fizic imediat) sau în baza unui efort de imaginație, în măsura în care era capabil de aceste eforturi sau le considera justificate. Dacă ne referim la itemul experimental „Afară tună pentru că copilul se speriasă”, acesta presupune un efort de imaginație substanțial pentru a concilia trăsăturile direcționale *înapoi* și un raport causal între evenimentul „copilul s-a speriat” și evenimentul „afară a tunat”. Un scenariu, în care o anumită relație supranaturală există între stările emotive ale unui copil și fenomenele meteorologice, nu poate fi considerat tocmai accesibil, deși nici nu este un scenariu foarte original, fiind utilizat atât în literatură, cât și în cinematografia modernă. Efortul de a accesa scenariul în cauză poate fi considerat puțin justificat în condițiile unui studiu experimental, în care supraefortul nici măcar nu este solicitat explicit de la subiectul-destinatar. Riscăm însă să presupunem că, într-o sarcină care ar formula direct necesitatea de a ilustra în ce condiții evenimentul „copilul s-a speriat” și evenimentul „afară a tunat” sunt legate causal, explicația pe care am propus-o ar putea să apară cel puțin o dată.

Studiile de micronivel, în special cele bazate pe investigarea interpretării simultane sau consecutive, au demonstrat cum efortul de memorie sau efortul de imaginație este redus semnificativ de accesul imediat la contextul fizic al interacțiunii și la datele senzoriale. Un rol important în acest set de date joacă astfel de indicii paraverbale ca intonația, pauza, intensitatea vocii sau nonverbale ca gesturile. Este aproape trivial să insistăm asupra importanței pe care o poate avea în atribuirea inferenței direcționale în enunțul „Mihai căzu și Andrei îl împinse” deplasarea accentului logic de la „și” la „Andrei”. În mod similar, pentru unul dintre itemii noștri experimentali, „Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se spărsese”, interpretarea direcțională devine evidentă în condițiile când interlocutorilor le este manifest că ei partajează același mediu fizic, iar sunetul de sticlă spartă succedă unei manifestări vocale a fricii din partea Ancăi, de exemplu. Prin aceste reflecții pe marginea conținutului ipotezelor contextuale, dorim să subliniem varietatea informațională a acestei dimensiuni a sUTd. Varietatea de conținut are două consecințe principale. În primul rând, este vorba de universalitatea sUTd, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic. sUTd este un instrument conceptual care poate fi aplicat atât în cazul traducerii scrise, cât și în cazul traducerii orale. În ce privește universalitatea practică, am semnalat de mai multe ori, în cadrul acestui capitol, că sUTd trebuie să fie o unitate translingvistică. Din perspectiva mecanismului de funcționare a sUTd, considerăm că această

condiție a fost îndeplinită. Modelul inferențial nu este atașat proceselor cognitive și comunicaționale specifice unui anumit grup de locutori. TP face predicția că el caracterizează comunicarea ostensivă în calitate de facultate general-umană.

Dacă revenim însă la conținutul sUTd, orientarea translingvistică poate fi oarecum pusă sub semnul întrebării, în momentul în care ne referim la componenta lingvistică. Dar acest lucru devine problematic numai dacă concepem MID prioritar drept o colecție de expresii lingvistice, și nu drept un mecanism sau un principiu de calculare a inferenței direcționale. Este adevărat că MID original, dar și versiunea pe care am testat-o pentru limba română, include expresii lingvistice prototipice (predicate, timpuri și conectori) pentru exprimarea referinței temporale și a relațiilor temporale pentru două limbi particulare: româna și franceza. Ar fi totuși prea optimist să considerăm că mijloacele lingvistice pentru exprimarea temporalității, în miile de limbi de pe glob, sunt epuizate de aceste trei categorii. MID nu le epuizează nici măcar pentru franceză și română. Mai există, cel puțin, adverbele temporale. În faimosul articol despre evoluția limbii, „Natural language and natural selection”, autorii, S. Pinker și P. Bloom, afirmă că nicio limbă nu exprimă timpul prin afixe substantivale (Pinker, Bloom, 1999, p. 715). Or, astfel de limbi există. N. Evans, într-o vastă lucrare despre limbile pe cale de dispariție, citează exemplul limbii kayardild (insula Bentick, Australia), care exprimă categoria timpului atât prin verbe, cât și prin substantive (2010, p. XVI).

Prin urmare, dacă ne propunem să păstrăm orientarea translingvistică a sUTd, este necesar să postulăm pentru această unitate un conținut care depășește categorizările înguste precum verb, timp verbal, conector. Acest fapt este posibil chiar în cadrul MID, mai ales în lumina rezultatelor obținute pentru limba română. Astfel, vom afirma că sUTd are drept conținut informația conceptuală și procedurală purtătoare de trăsături direcționale, care se realizează morfologic și propozițional. Trăsăturile se află în diferite relații de forță una în raport cu alta, constituind structuri ierarhice care ghidează interpretarea enunțului în conformitate cu principiul pertinentei. Considerăm că această abordare prin prisma opoziției procedural/conceptual este mai aproape de realitatea rezultatelor empirice obținute de F. Alves *et al.* și de cele mai recente poziții teoretice adoptate de autorii TP și de autorul MID. Insistăm pe ideea că există o diferență de principiu în a identifica expresii lingvistice distincte pentru codificarea informației conceptuale și a informației procedurale (lexic deschis vs lexic închis) și în a postula că există sens procedural și sens conceptual, fără a atribui acestei diviziuni corespondențe clare la nivel de formă lingvistică. Am evocat deja faptul că, în lucrările mai recente, J. Moeschler admitea că aceeași expresie lingvistică poate conține atât informație procedurală, cât și informație conceptuală (2002a). De asemenea, atunci când am analizat rezultatele obținute de F. Alves, am menționat că afirmațiile sale, privind concentrarea efortului cognitiv în traducere asupra prelucrării informației procedurale, pornea de la o concepție recentă în cadrul TP,

conform căreia chiar și categoriile lingvistice, despre care tradițional se considera că codifică informație conceptuală, li se pot atribui conținuturi procedurale. Într-adevăr, într-o lucrare recentă, D. Wilson (2016) observă că distincția conceptual-procedural nu a fost gândită, în cadrul TP, drept mutual-exclusivă. Sensul conceptual și sensul procedural se pot combina în semantica aceleiași expresii. Lingvista britanică reia propunerea lui O. Ducrot (1972/1980), care considera că toate categoriile „conceptuale” ar putea conține informație procedurală. Conform acestei abordări, toate cuvintele ar putea codifica un anumit conținut procedural. Unele vor codifica și conținut conceptual, în timp ce altele nu o vor face. Dintre cuvintele care codifică atât conținut procedural, cât și conținut conceptual, unele vor declanșa automat o procedură pentru construirea unui concept *ad-hoc* în baza conceptului codificat, în timp ce altele ar putea codifica proceduri mai specifice. D. Wilson recunoaște că, deși ideea că toate unitățile lexicale ar putea codifica informație procedurală este destul de speculativă, ea oferă unele avantaje și merită să fie luată în serios. În primul rând, pentru că ar permite să se clarifice o afirmație făcută adesea în cadrul TP. Este vorba despre faptul că ocurența unui cuvânt într-un enunț este un „indiciu despre” sau o „probă despre” ceea ce vorbitorul vrea să spună. Cu adevărat, în mod general, ocurența unui cuvânt într-un enunț funcționează drept indiciu cu referire la un concept implicat în ceea ce dorește să comunice locutorul. Se poate întâmpla ca conceptul intenționat de locutor să fie tocmai conceptul codificat de cuvântul respectiv, care este utilizat astfel în sensul său strict literal. Totuși, susține D. Wilson, aceasta este mai mult o posibilitate decât o interpretare preferată sau o interpretare prin definire.

Figura 5.3 ilustrează felul în care concepem modelul sUTd atât de perspectivă structurală, cât și funcțională, înscriindu-l totodată în procesul general al comunicării interlinguale.

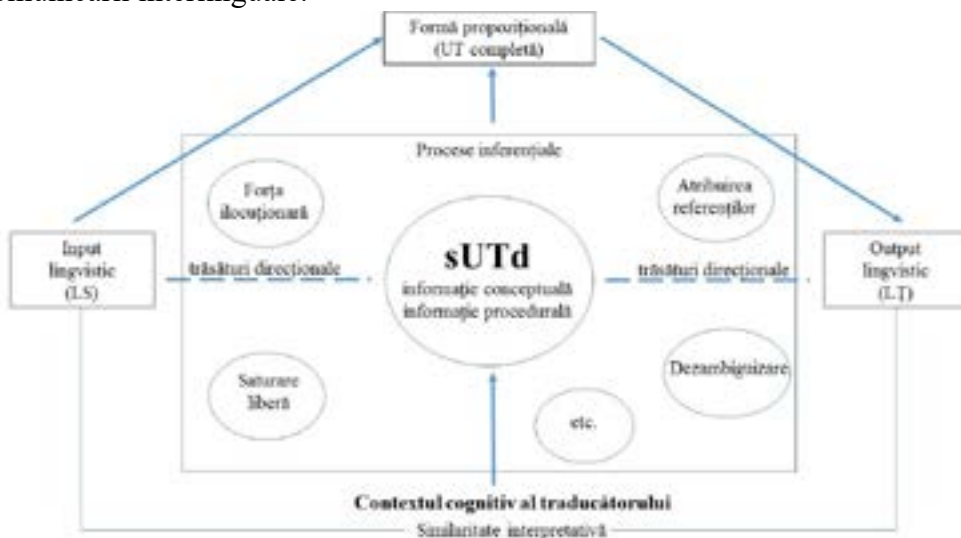

Fig. 5.3. Modelul subunității de traducere direcționale

Pentru a rezuma, conținutul sUTd, definit în termeni de informații procedurale și conceptuale purtătoare de trăsături direcționale, ne permite să postulăm universalitatea translingvistică a unității, în măsura în care fiecare sistem lingvistic va atribui trăsături direcționale propriilor expresii, care vor intra ulterior în relații ierarhice specifice. Aceasta însă nu va prejudicia mecanismul general de derivare a inferenței direcționale, precum și prevederile generale ale MID privind contribuția neuniformă a ipotezelor contextuale, a conținuturilor procedurale și a conținuturilor conceptuale la computarea direcției temporale.

A doua consecință a faptului că sUTd are un conținut informațional variat ține de faptul că calculul inferențial este dependent de performanța cognitivă a traducătorului. Atunci când afirmăm că ipotezele contextuale sunt accesibile în virtutea unui efort de memorie, de imaginație sau de deducție, presupunem concomitent că acest efort este rezultatul unui mecanism cognitiv individual. Chiar și derivarea formei logice cu atribuirea trăsăturilor direcționale poate releva, în limitele admisibilului, din domeniul particularului. În acest sens, reamintim previziunile GBLR privind achiziționarea târzie a unor timpuri verbale în română. Cu această a doua consecință abordăm componenta didactică a propunerii noastre. În cele ce urmează, revenim asupra observațiilor noastre privind utilitatea pedagogică a MID, plasând subiectul în cauză în contextul, mai specializat, al sUTd și al noțiunii de greșală de traducere.

5.3.4. Aplicații didactice ale sUTd

Termenul „aplicații” din titlul acestui subcapitol nu trebuie înțeles în sensul de „proceduri”, „algoritme” sau „practici” prescrise pentru utilizarea sUTd în formarea traducătorilor. Îl utilizăm, mai degrabă, cu sensul de „propuneri” pentru integrarea sUTd în procesul de conceptualizare a resurselor didactice și a strategiilor de evaluare, din perspectiva formatorului, și în procesul de dezvoltare a abilităților de autoreflexie, din perspectiva cursanților.

Propunerile sunt susținute, în primul rând, de posibilitatea practică de elaborare a unui model coerent de formare a interpreților în baza TP. Ne referim la cele două volume ale lui R. Setton și A. Dawrant (2016), dedicate interpretării de conferință, prin care autorii oferă un program exhaustiv de formare a interpreților, însoțit de recomandări, proceduri, exerciții adresate atât cursanților, cât și formatorilor sau factorilor de decizie instituționali. Modul în care autorii integrează prevederile TP în traducere sau interpretare se bazează pe caracteristica de bază a TP, și anume că această teorie nu descrie cum oamenii ar trebui să proceseze vorbirea, ci descrie cum ei o fac în realitate, în mod automat (2016b, p. 477). Prin urmare, atunci când pledăm pentru aplicarea TP sau a specificărilor sale, în procesul de formare a traducătorilor, nu ne referim nemijlocit la o componentă prescriptivă sau la instrucțiuni explicite pentru obținerea unei traduceri de calitate. Contribuția TP pentru formator și pentru cursant este de altă natură.

Pentru R. Setton și A. Dawrant, conceptele-cheie ale TP pentru traducere sunt: efort vs efect, procesare incrementală, comunicare explicită și implicită, metareprezentare și „citirea minții” (2016b, p. 479-480). Fenomenele respective, într-o măsură mai mare sau mai mică, pot fi atribuite constatării că limbile naturale sunt subdeterminate lingvistic. În viziunea noastră, contribuția principală a TP în formarea și autoformarea traducătorilor se realizează pornind de la acceptarea acestei constatări și conceptualizarea demersului didactic într-un mod care i-ar permite viitorului profesionist să-și construiască performanța în concordanță cu fenomenul subdeterminării. Altfel spus, subiectul traducător va fi pus în poziția de a-și spori capacitățile metareprezentative, în scopul de a identifica cum este eliminat decalajul dintre semnificația frazei și sensul intenționat de locutor. O parte a acestui proces se va produce automat, fără controlul conștient al traducătorului, însă pentru alte componente pot fi dezvoltate abilități specifice. Utilizăm verbul „a dezvolta”, deoarece considerăm că ele fac deja parte din setul standard de abilități al unei persoane care comunică cotidian în limba sa maternă. Diferența constă în faptul că traducătorul trebuie să-și reprezinte conștient o bună parte dintre aceste procese prin care se ajunge la ceea ce a vrut să spună locutorul, în scopul de a transfera în limba-țintă sensul intenționat de comunicator și de a-l calibra în funcție de destinatar, de context și, nu în ultimul rând, de codul lingvistic-țintă.

Pornind de la această poziție teoretico-didactică, stabilim două direcții de aplicare a sUTd în formarea nemijlocită a viitorilor traducători. În ambele cazuri, ne referim exclusiv la traducerea scrisă. Motivul pentru o astfel de delimitare a domeniului de referință este dublu. În primul rând, pentru că ne vom baza substanțial pe rezultatele obținute în urma validării MID în română pentru a argumenta unele dintre observațiile și propunerile noastre. Iar validarea MID a implicat testarea calculului inferențial în baza inputului scris. Considerăm prematur să extindem constatările făcute pe marginea acestui studiu experimental la procesarea orală a enunțurilor. În special, în contextul în care, după cum am arătat *supra*, impactul contextului este diferit în interpretare față de traducerea scrisă. În al doilea rând, am subliniat, în repetate rânduri, că o parte a intuițiilor noastre rezultă din experiența de formator și evaluator în domeniul traducerii, iar această experiență ține preponderent de traducerea scrisă.

Prima direcție de aplicare a fost deja menționată în cadrul acestui proiect de cercetare. Am notat anterior că, dacă în urma aplicării MID în română, se va adeveri că distribuția forțelor trăsăturilor direcționale este distinctă de cea atestată în franceză, atunci acest rezultat va implica recadrarea principiilor după care se concepe în didactica traducerii transferul informației temporale prin echivalențe/corespondențe. Am invocat, în acest sens, paralelismul sistemelor temporale în franceză și română și faptul că, în momentul „învățării traducerii”, paralelismul în cauză este deseori dăunător și produce rezultate nejustificate. Considerăm că

rezultatele obținute în cadrul studiului experimental ne autorizează să afirmăm că subdeterminarea lingvistică, inclusiv modul în care ea afectează funcționarea sUTd, justifică deplasarea accentelor de la traducerea referinței temporale la interpretarea referinței temporale. Credem că interpretările obținute în urma validării MID demonstrează că temporalitatea nu poate fi redusă la expresiile lingvistice, specializate în cadrul unui sistem particular pentru exprimarea sa, cum ar fi timpurile verbale sau anumite conjuncții, adverbe etc. Chiar mai mult, temporalitatea nu este un parametru obiectiv, variind în funcție de abilitățile destinatarului de a construi contextul și de capacitatea modulului său lingvistic de a determina forma logică. Prin urmare, putem considera că sUTd este o funcție a activității inferențiale a subiectului traducător și a competenței sale lingvistice. În acest context, delimităm cea de-a doua orientare a aplicării sUTd, și anume evaluarea cursanților. Pentru a reveni la itemii noștri experimentali, rămâne deschisă problema dacă, în cazul unor anumite configurații, a fost decisiv eșecul modulului lingvistic în decodificarea anumitor forme temporale, de exemplu inferența *înapoi* a MMP, sau eșecul procesului inferențial în construirea unui context, în care o schemă cauzală mai puțin prototipică ar fi fost mai potrivită. O soluție pentru a remedia primul tip de deficiențe, cele legate de modulul lingvistic, ar fi de a orienta cursantul spre însușirea conștientă a regulilor și normelor lingvistice în cauză. Or, în pofida accesibilității generale și simplității aparente a acestei soluții, ea provoacă, la rândul său, un șir de dezbateri complexe despre evoluția limbii sau despre interacțiunea dintre normă, sistem și uz, în sens coșerian, de exemplu. Toate aceste dezbateri sunt cu atât mai justificate, atunci când „defecțiunea” modulului lingvistic nu este constatată doar la un cursant, ci devine un fenomen recurent. În plus, din nou în baza rezultatelor obținute din studiul experimental, putem extrapola ușor fenomenul de compensare sau de dominare a informației conceptuale confirmată contextual, și declara că modulul lingvistic admite deficiențe acolo unde există mai multe surse potențiale pentru a infera informația direcțională: alte expresii lingvistice (conectori), ipoteze contextuale (regulile cauzale sau scenarii/experiențe prototipice), mediul fizic în care se produc evenimentele. Putem presupune că din acest motiv, cel puțin din experiența noastră, solecismele și barbarismele temporale sunt greșeli mai răspândite decât solecismele de persoană sau de număr. În acest sens, este util să invocăm conceptul de creativitate lingvistică, înțeles inclusiv ca producere a unor enunțuri anormale, inclusiv în traducere. Faptul că destinatarii sunt capabili să ajusteze procesul interpretativ pentru a înțelege chiar o formulare imperfectă sugerează că ei pot depăși acest decalaj între semnificația frazei și intenția comunicativă a locutorului.

În condițiile date, considerăm că, relativ la prima direcție de aplicare a sUTd, formatorul trebuie să-și elaboreze resursele didactice, astfel încât acestea să reflecte și să varieze, într-o primă etapă, contribuția atât a codului lingvis-

tic, cât și cea a mecanismelor inferențiale în procesarea informației direcționale. Într-o a doua etapă, este necesară explicitarea complementarității celor două modele (modelul codului și modelul inferențial), în scopul de a încuraja cursanții să-și dezvolte capacități de autorefecție vizavi de modul în care interpretează enunțurile. În opinia noastră, procesul de conștientizare de către cursanți a felului în care ei calculează inferența direcțională nu trebuie să recurgă decât indirect la prescripțiile lingvistice curente. Considerăm că formatorul ar putea adopta inițial o poziție pasivă în acest sens și urmări în ce mod cursanții descriu ei înșiși contribuția diverselor expresii lingvistice la calcularea inferenței direcționale sau la ce expresii recurg cel mai des pentru a exprima o dinamică temporală sau alta. De asemenea, credem oportun ca exercițiile cu implicarea direcționalității să nu apeleze decât foarte târziu la traducerea propriu-zisă, în special dacă limbile de lucru sunt înrudite și posedă sisteme formale paralele, cum este cazul limbilor română și franceză. Astfel s-ar putea evita parțial fenomenele de interferență, dar, și mai important, cursantul va avea ocazia să asocieze fiecărui sistem lingvistic un set distinct de mijloace purtătoare de trăsături direcționale.

Revenind la cea de-a doua orientare în aplicarea sUTd, este inevitabil să evocăm conceptul de „greșeală” de traducere, în calitate de instrument conceptual necesar pentru gestionarea varietății de echivalențe temporale în textul-țintă în română, deoarece varietatea respectivă include nu doar fenomene de selecție paradigmatică sau de decalaj, dar și de transgresare. Această abordare din perspectiva greșelii se justifică și prin cadrul teoretic în care plasăm interpretarea temporalității. Reafirmăm ideea că, departe de a postula un locutor ideal drept obiect al cercetării, pragmatica post-griceeană investighează comunicarea în pofida defecțiunilor constatate. În procesul comunicării, observă S. Zufferey și J. Moeschler (2012), o bună parte a enunțurilor nu formează fraze gramatical corecte sau complete, din varii motive: oboseala sau neatenția locutorului; locutorul este indecis referitor la ceea ce dorește să comunice, se corectează sau renunță în plin proces de formulare; locutorul nu posedă suficiente cunoștințe de limbă, inclusiv maternă. Constatăm că în afirmația precedentă, comunicarea poate fi înlocuită cu „traducere”, iar locutor cu „traducător”, și se constată o realitate foarte verosimilă, în special în contextul procesului de formare a viitorilor traducători.

Ne vom referi deci în cele ce urmează la această componentă de evaluare a cursanților, în scopul de a pune în evidență cum „greșeala” de traducere se poate transforma din instrument de sancțiune, chiar cu cele mai nobile intenții ale formatorului, în instrument de reflecție și autorefecție, atât pentru cursant, cât și pentru formator. Punem accentul, bineînțeles, pe rolul sUTd în acest proces de evaluare. Dorim să subliniem că poziția noastră, în niciun caz, nu este o pleoară în favoarea unui laxism instituționalizat față de normele limbii române. Obiectivul nostru constă în a promova aceste norme într-o abordare cognitivă și comunicațională plauzibilă.

Greșeala sau eroarea de traducere, terminologia nu este unanimă, este un subiect tradițional în investigațiile traductologice. Fie că este vorba de o perspectivă didactică sau de una operațional-științifică, fenomenul greșelii în traducere interesează cercetătorii inclusiv grație potențialului său de a face lumină asupra unui număr mare de procese cognitiv-lingvistice. În context didactic, M. Ballard observă importanța instrumentalizării greșelilor în scopul de a iniția o abordare reflexivă a necesităților și, ulterior, a performanțelor cursanților înrolați într-un program de traducere (2005, p. 51). Același autor susține că a venit momentul să depășim mecanismele tradiționale de sancționare a greșelilor, deoarece acestea nu fac decât să creeze un mediu traumatizant și chiar degradant pentru cursanți, într-o perioadă în care asistăm la o democratizare tot mai pregnantă a învățământului superior. Greșeala drept indicator de cunoaștere a limbii este o abordare prea restrictivă pentru un fenomen care poate servi drept input pentru un proces reflexiv deosebit de prețios în dezvoltarea competenței de traducere (2005, p. 51-52).

Din aceste motive, în domeniul investigațiilor traductologice, se înregistrează tot mai multe tentative de a depăși clasificările cel puțin ambigue ale greșelilor de traducere, în scopul de a transforma modelele triadice de tipul sens fals/sens contrar/nonsens într-un model performant (Dussart, 2005, p. 118). Pentru unul din promotorii acestei triade, J.-R. Ladmiral, sensul fals ține de o problemă de exprimare în limba-țintă maternă, sensul contrar – de o problemă de înțelegere a textului-sursă, iar alături de nonsens, aceste tipuri de greșeli sunt opuse de traductologul francez, în calitate de erori de interpretare, unei varietăți de greșeli mai mici, relevând din categoria greșelilor de limbă (1979, p. 62). Ambiguitatea acestei clasificări este evidentă în momentul când dorim să evaluăm ceea ce am numit până acum, cumva impropriu, solecism. Or, solecismul ar intra, conform lui J.-R. Ladmiral, în categoria sensului fals, dacă ne plasăm într-o perspectivă paradigmatică, atunci când evaluăm o traducere ca „furnicile negre se năpustise”. Iar, când evaluăm o traducere în care *passé simple* din original este tradus prin MMP în română, conform aceleiași clasificări, greșeala ar releva mai mult din categoria sensului contrar. Suntem însă convingși că este vorba de o greșeală condiționată de același set de factori lingvistici și cognitivi.

Interesul investigațiilor care își propun să depășească modelul triadic constă, prin urmare, în necesitatea de a plasa evaluarea traducerilor în dimensiunea sintagmatică și, am adăuga noi, pragmatică tot. De exemplu, în modelul elaborat de A. Dussart, subiectul care ne interesează, greșelile în exprimarea temporalității, poate fi cercetat prin prisma a doi parametri: coeziunea textului și limbă și stil. Dacă ne referim la primul parametru, greșeală constă într-o restituire defectuoasă a jaloanelor temporale, aflate într-o relație de corespondență în interiorul textului. Din grabă sau neatenție, traducătorii transformă aceste repere și fac să dispară aceste interconexiuni (2005, p. 117). În ce privește normele de limbă și

stil, conform lui A. Dussart, ar fi vorba de o transgresare a regulilor gramaticale (2005, p. 118).

J. Dancette, autoarea unui model semantic și propozițional pentru greșeala de sens în traducere, recurge și ea la o reconceptualizare a triadei clasice sens fals/sens contrar/nonsens, pe care o revede și o formalizează în baza teoriei macrostructurilor lui W. Kintsch și van T. A. Dijk, conform cărora înțelegerea se realizează și se manifestă inclusiv prin formarea unui șir coerent de propoziții, numit baza textului. Cititorul procesează un text ordonând conținutul în formă de propoziții ierarhizate (1989, p. 90). Astfel, J. Dancette distinge două cauze ale greșelilor de traducere, o înțelegere lacunară a textului-sursă și cunoașterea insuficientă a limbii-țintă, disociind astfel forma și sensul. Este interesant de notat că deși autoarea se plasează într-un cadru semantic și preferă abordări logice, demersul propus este, în mare parte, semantico-pragmatic, deoarece încorporează contextul drept element de definiție a celui de-al doilea tip de sens, numit de Dancette „semnificație” (1989, p. 84). De asemenea, se face referință la termeni ca „deducție”, „ipoteză”, „inferență”, „cunoștințe extralingvistice” și chiar „pragmatică” pentru a ilustra erorile declanșate de operațiile cognitive lacunare, în opoziție cu greșelile datorate unui decodaj lingvistic defectuos. Abordarea propusă de J. Dancette este valoroasă prin caracterul formal și prin opțiunile de modelizare și ierarhizare care permit identificarea nodurilor (propozițiilor) unde s-a produs greșeala și cum aceasta se poate repercuta în cascadă într-un pasaj întreg. De asemenea, această abordare depășește triada clasică în modul în care atribuie grade de gravitate nu în funcție de locul greșelii în triadă, dar în funcție de impactul acesteia asupra celorlalte noduri (propoziții). Totuși, considerăm prea comodă poziția autoarei care, deși impune modelului o distincție între sens literal (cunoștințele lingvistice) și sens cognitiv (interpretativ/performața receptorului), pledează în același timp pentru o complementaritate a celor două module. J. Dancette consideră că o lacună de nivel lingvistic, lexicală de exemplu, ar putea fi compensată de facultatea de a recurge la cunoștințe extralingvistice; invers, aceeași lacună ar putea fi agravată de o aptitudine limitată de a utiliza cunoștințele extralingvistice (1989, p. 95). Deși, la prima vedere, s-ar părea că interpretarea lingvistice canadiene converge cu prevederile TP, totuși strategiile de compensare între cele două module trebuie înțelese drept postulând independența lor inițială. Ca și în cazul modelului propus de A. Dussart, soluția lui J. Dancette pornește de la premisa că inputul lingvistic este *a priori* suficient și doar o eventuală lacună individuală poate declanșa proceduri de alt ordin. Această viziune nu concordă cu prevederile TP, și cu poziția teoretică pe care am adoptat-o pentru acest proiect de cercetare, privind subdeterminarea lingvistică. Inputul verbal trebuie mereu suplinit sau compensat prin proceduri de îmbogățire pragmatică.

Propunerea noastră pentru aplicarea sUTd nu vizează astfel să se încadreze în acest tip de tentative de clasificare a greșelii de traducere. Am arătat *supra*

că conținutul sUTd nu poate fi atașat formei lingvistice pe care o ia informația direcțională. Preferăm să vorbim despre greșeala de traducere, în contextul sUTd, în sensul în care aceasta evocă o problemă în relația dintre textul-sursă și textul-țintă. Problema în cauză își are originea într-o presupusă simetrie între limbile/textele/culturile-sursă și țintă. Simetria, sau paralelismul, se poate manifesta în unele cazuri, dar nu este valabilă pentru orice act de traducere. Prin urmare, aparenta simetrie poate genera fenomene care vor afecta mai multe niveluri de descriere: cultural, pragmatic, textual, semantic, sintactic, morfologic, fonologic sau stilistic. Analizând greșelile de traducere, din perspectiva sUTd, este posibil de evaluat cum anume presupusa simetrie dintre franceză și română se reflectă asupra proceselor cognitive ale traducătorului și, mai important, ce ne poate spune despre aceste procese încercarea de a păstra simetria în cauză sau, dimpotrivă, refuzul de a o respecta.

Să observăm următoarele segmente de text și traduceri propuse de cursanți pentru legenda africană *Furnicile și termitelile*:

(1) *Les fourmis noires se portèrent alors chez les termites rouges, leur livrèrent bataille, en exterminèrent et transportèrent les cadavres dans leur demeure.*

(1a) *Furnicile negre s-au dus atunci la termitelile roșii, le-au declarat război, le-au exterminat și le-au transportat pe teritoriul lor.*

(1b) *Atunci furnicile negre se năpustise termitelile roșii, declarându-le război și exterminând și ducând cadavrele în locuința lor.*

(1c) *Furnicile negre au mers către cele roșii, declarându-le război, ucigând și transportând cadavrele lor în casele lor.*

(1d) *Atunci furnicile negre au plecat la furnicile roșii pentru a lupta cu ele, omorându-le și transportând cadavrele în casa lor.*

În cele ce urmează, vom face abstracție de celelalte tipuri de greșeli ce pot fi depistate în versiunile de mai sus și ne vom concentra asupra modului în care este transpusă temporalitatea în raport cu textul-sursă. Observăm că în fraza-sursă *passé simple* este utilizat uniform pentru a exprima toate acțiunile. Această utilizare este conformă valorilor temporale și aspectuale ale *passé simple*, și anume ca timp al narațiunii, conectat la momentul prezent doar prin intermediul memoriei (Wagner, Pinchon, 1991, p. 371). Din moment ce perfectul simplu are aceleași valori de timp al ficțiunii ca și *passé simple*, putem considera versiunile 1b, 1c și 1d drept greșite, iar versiunea 1a drept o alegere la limită, deoarece norma recomandă perfectul simplu drept o soluție mai clară pentru a face să progreseze timpul în succesiuni de verbe care exprimă evenimente (GBLR, 2016, p. 253)? În opinia noastră, interesul acestei întrebări, chiar din perspectiva formatorului evaluator, nu este într-un răspuns afirmativ/negativ (care va depinde de altfel de numeroși parametri, poziții teoretice etc.), ci în perspectiva pe care o deschide, aceea de a ne întreba cum se explică alegerile operate de cursanți pentru a exprima temporalitatea și conotațiile acesteia (succesiune, cauză, interval).

Înainte de a reveni nemijlocit la exemplele de traducere de mai sus, mai facem o precizare privind valoarea gerunziului în limba română. Astfel, conform GBLR (2016), gerunziul⁹⁵ este cel mai „verbal” dintre formele nonfinite, deoarece poate construi relații semantice similare coordonării copulative, fiind numit în acest caz gerunziu „coordonat”. Astfel, în exemplele cu gerunziu 1b-1d, relația temporală dintre predicatele respective și formele gerunziale nu este de subordonare, ci de succesiune a evenimentelor. Interpretate în cheia MID, versiunile 1b-1d sunt temporal coerente, deoarece toate trăsăturile, de la toate nivelurile ierarhiei converg spre o lectură *înainte*. Principiul analizei direcționale constă în a calcula direcția temporală a fiecărui enunț și de a combina aceste direcții unele cu altele. Astfel, pentru 1b, formei „*năpustise” nu i se poate atribui, teoretic, o trăsătură direcțională, deoarece ea nu poate fi identificată drept o formă verbală existentă. Din același motiv, în 1b, formele de gerunziu coordonate, inclusiv la nivel de trăsături, cu trăsăturile timpului purtat de predicate, sunt vide de trăsături direcționale. Predicatele („năpusti”/„declara (război)”/„extermina”/„duce”), la rândul lor, nu se supun unei reguli cauzale prototipice și, prin urmare, tot nu determină o trăsătură direcțională. Unica trăsătură explicită este trăsătura puternică *înainte* asociată conectorului „și”. Pentru ca această trăsătură să fie activată, ea trebuie validată de o ipoteză contextuală cu aceeași direcție. Chiar dacă predicatele nu exprimă prototipic o direcție *înainte*, ele nici nu o blochează. Faptul respectiv presupune că poate fi construită o ipoteză contextuală *înainte*, aceasta confirmând trăsătura puternică a conectorului. Prin urmare, 1b va avea o lectură paralelă discursului, în pofida utilizării formei defectuoase „*năpustise”, care nu poate fi interpretată temporal sau direcțional, din nou teoretic⁹⁶. În cazul versiunilor 1c și 1d, poate fi aplicată aceeași procedură de inferare a direcției, cu o singură excepție. În ambele cazuri, perfectului compus („au mers”, „au plecat”) i se poate atribui o trăsătură slabă *înainte*, aceasta fiind confirmată ulterior de trăsăturile puternice *înainte* ale conectorului și ale ipotezei contextuale.

În versiunea 1a, asistăm la o interpretare similară. Timpurile verbale sunt purtătoare ale unei lecturi slabe *înainte*. Informația conceptuală a predicatelor, combinată cu cea procedurală a conectorului „și”, este suficientă pentru a construi o inferență coerentă cu ipoteza contextuală care atribuie enunțului o direcție *înainte*.

Recunoaștem că versiunile 1a-1d au prezentat mai mult un interes teoretic, de ilustrare a modului în care funcționează MID, într-o situație aproape ideală, cu mici abateri de la predicțiile modelului pentru franceză, dar care se explică pe materialul limbii române și permit o extindere a modelului.

⁹⁵ În raport cu tradiția gramaticală, infinitivul, supinul, participiul și gerunziul sunt separate de categoria modului, deoarece nu posedă vreo semnificație modală. Conform noii terminologii, ele sunt numite forme verbale nonfinite (GBLR, 2016, p. 286).

⁹⁶ Insistăm asupra acestui aspect, deoarece, pentru subiectul locutor, forma respectivă poate fi, și presupunem că este, interpretabilă în termeni temporali.

Versiuni ca următoarea sunt mult mai problematice:

(2) *Téré coupa de la paille qu'il fit sécher au soleil. Trois jours après, quand il voulut la ramasser, il fut mordu à la main droite par un gros termite rouge. Son sang gicla, abîma les ailes d'un papillon qui s'envolait. Les oiseaux en voyant cette tache de sang sur les ailes du papillon crièrent. Leurs cris alertèrent le singe blanc qui, affolé, se mit à courir et détacha dans sa fuite un gros fruit sauvage. Ce fruit sauvage tomba sur le dos d'un éléphant qui en se sauvant piétina une tortue.* (Legendă africană „Furnicile și termitel”))

(2a) *Tere tăiașe paielē, pe care le uscāse la soare. Trei zile mai târziu, cānd vruse sā le adune, el fusese mușcat la mână dreaptă de o termită roșie mare. Sângele îi țîșnea și stropise aripile unui fluture care zburā. Păsările vâzând aceastā pată de sânge pe aripile fluturelui începuse a ciripi speriate. Ciripitul alertase gorila albă care, înspăimântată, începuse a fugi și în fuga ei desprinsē un fruct sălbatic mare. Acest fruct sălbatic căzuse pe spatele unui elefant, care salvându-se a călcat o broască țestoasă.*

Secvența în cauză merită interesul nostru, deoarece ea demonstrează elocvent în ce măsură greșelile de traducere sunt simptomatice pentru procese mult mai profunde, legate atât de competența în limba-sursă, cât și de cea în limba-tintă. Dacă ne referim la o simplă perspectivă de evaluare, în secvența dată, sensul fals explică formele de MMP și solecismele de persoană. Originea sensurilor false ne poate fi sugerată de statutul MMP în limba română de timp achiziționat într-un cadru formal și rezervat limbii literare. Nu negăm în niciun caz relevanța acestor observații, dar credem că ele pot declanșa investigații mai largi, de tipul studiului experimental pe care l-am realizat în cadrul acestui proiect de cercetare. În caz contrar, ne regăsim în ipostaza când posedăm toate elementele pentru a descrie o situație problematică, dar ne lipsește latura explicativă, singura capabilă de a remedia lacunele respective sau, poate și mai benefic, de a depăși abordarea situației în termeni de problemă. Reamintim că, în cadrul TP, producând un stimul ostensiv, locutorul își încurajează interlocutorul să presupună că acesta este suficient de pertinent pentru a fi procesat. Astfel se explică Principiul Comunicativ al Pertinenței: orice stimul ostensiv comunică prezumția propriei pertinente optime (Wilson, Sperber, 2004, p. 612). În aceste condiții, utilizarea unui stimul ostensiv creează o „prezumție a pertinentei optime”, care explică la ce trebuie să se aștepte destinatarul unui act de comunicare ostensivă, în materie de efecte și costuri (eforturi). Prezumția pertinentei optime prevede că: a) stimulul ostensiv este suficient de pertinent ca să merite costurile de efort de procesare din partea interlocutorului; b) este cel mai pertinent stimul posibil, pornind de la aptitudinile și preferințele locutorului (Wilson, Sperber 2004, p. 612 și Sperber, Wilson, 1995, p. 270). Dacă ne referim nemijlocit la versiunea din 2a, se impune o întrebare atât pentru formatorul-evaluator, cât și pentru formatorul-cercetător: de ce aptitudinile și preferințele locutorului duc la producerea unor stimuli ca 2a. Cu

atât mai mult, cu cât nu putem vorbi de o situație de comunicare în care o anumită relaxare a normelor este o posibilitate mutual manifestă pentru ambii interlocutori. Dimpotrivă, situația de comunicare în care se află cursantul și formatorul presupune că un stimul va fi cu atât mai pertinent pentru oricare dintre cei doi participanți, cu cât situațiile de transgresare a normelor vor fi mai rare. Insistăm evident că răspunsul care prevede „necunoașterea” MMP sau PS nu ar trebui să satisfacă formatorul-evaluator și cu atât mai mult formatorul-cercetător. În opinia noastră, evaluarea poate fi cuplată în acest sens cu aplicarea sUTd într-o perspectivă monolingvă, așa cum am sugerat *supra*. Dacă postulăm că direcționalitatea discursului poate constitui o subunitate în sine, de natură procedurală, acest tip de subunitate înglobează atunci raportul dintre textul-sursă și textul-țintă în efortul lor de a păstra un echilibru între constrângerile interne ale sistemului temporal și cele inferențiale, de natură pragmatică. sUTd este, prin urmare, purtătoare a trăsăturilor inferate compozițional și reunite într-o direcționalitate dominantă, care trebuie exprimată în limba-țintă prin mijloace nu neapărat echivalente la nivel de sistem lingvistic, dar, mai degrabă, la nivel de sistem inferențial.

Tratarea subiectelor legate de timp și temporalitate în didactica traducerii trebuie să se realizeze, în opinia noastră, în plan sintagmatic cu încorporarea acelor instrumente de conceptualizare și modelare teoretico-didactică care includ nu doar dimensiunea normativă, ci și pe cea cognitivă a comunicării umane, chiar cu un accent sporit asupra acesteia din urmă. Greșeala de traducere, în acest sens, funcționează asemenea unui indicator, o anomalie care sugerează procese de interes științific la nivel de interpretare a textului-sursă, cât și de competență în limba-țintă, considerată maternă. MID, în sens larg, și sUTd, în sens particular, pot introduce, în acest context, un principiu organizator care permite abordarea greșelilor nu drept ocazii de sancționare, ci de „descifrare” a motivelor de ce chiar și o traducere defectuoasă, o formă greșită, a fost considerată pertinentă de către subiectul locutor. sUTd ne permite să includem greșeala de traducere temporală, de diferit grad de severitate, în tabloul mai larg al modului în care cogniția umană procesează informația lingvistică și contextuală, prin mecanisme inferențiale de compensare și coordonare la nivelul materialului limbii și la nivelul reperelor din mediul cognitiv accesibil.

ÎNCHEIERE

Lucrarea de față a urmat două linii de investigație care și-au propus să soluționeze două problematici de bază: 1) cum se realizează calculul inferențial direcțional în limba română; 2) cum poate fi operaționalizat calculul inferențial direcțional în calitate de instrument teoretic în traducere.

Prin urmare, rezultatul fundamental obținut rezidă în demonstrarea experimentală a prevederilor MID, ceea ce a condus la clarificarea particularităților calculului inferențial direcțional în limba română, creând baza teoretică pentru formalizarea unui model de subunitate de traducere direcțională.

Pentru domeniile pragmaticei cognitive și traductologiei pot fi evidențiate următoarele contribuții originale:

1) Validarea experimentală a MID a confirmat faptul că acest model teoretic este valabil în afara caracteristicilor specifice unei singure limbi: interpretarea dinamicii temporale în limba română corespunde algoritmului general de calcul inferențial preconizat de MID.

2) În același timp, s-au verificat empiric și principiile de bază ale TP, și anume faptul că comunicarea verbală este guvernată de principiul pertinentei, bazat pe un echilibru al eforturilor de procesare depuse de locutori și al efectelor de sens obținute drept rezultat.

Prin validarea MID pe materialul limbii române, au fost identificate fenomene particulare pentru funcționarea sistemului său temporal:

3) Regula conceptuală (informația conceptuală a predicatelor) nu este blocată de informația procedurală (timpuri verbale, conectori) și o ipoteză contextuală poate fi construită. Informația procedurală a timpurilor verbale și cea a conectorilor au un impact diferit asupra calculului inferențial.

4) Informațiile procedurale ale timpurilor verbale nu sunt mai puternice decât informațiile conceptuale. Trăsăturile direcționale ale timpurilor și ale conectorului nespecializat sunt anulate în majoritatea cazurilor. Dacă se produce o acomodare pragmatică sau se înregistrează tendințe spre acomodare, fenomenele respective se explică, în primul rând, prin predispoziția informației conceptuale de a construi contexte alternative sau prin conținutul conceptual al conectorului specializat.

5) În româna modernă, nu doar timpurile verbale și conectorii nespecializați posedă trăsături slabe, dar și conectorii specializați. Doar ipoteza contextuală este puternică.

6) În limba română modernă, trăsăturile direcționale ale PS și ale MMP sunt latente și devin active doar când alte trăsături direcționale puternice le confirmă. Trăsăturile PS și MMP nu intră în conflict cu alte informații conceptuale și procedurale.

7) De asemenea, în contextul limbii române, aplicarea MID a permis să se confirme fenomene semnalate de alte cercetări lingvistice, din domenii diferite de pragmatică, și anume aoristizarea perfectului compus și valoarea de inversiune temporală obținută cu el.

Abordarea traductologică a calculului inferențial s-a soldat cu următoarele contribuții originale:

8) A fost propus un model teoretic pentru formalizarea calculului inferențial direcțional sub forma unei subunități de traducere (sUTd).

9) Au fost descrise conținutul și principiile de funcționare a sUTd în calitate de proces inferențial subordonat procesului general de traducere.

În baza rezultatelor obținute în urma validării MID în română și a considerațiilor teoretice legate de formularea sUTd, au fost avansate următoarele aplicații practice:

10) S-a ilustrat în ce mod dimensiunea normativă a limbii poate fi completată, în perspectivă didactică, dar și științifică, cu contribuțiile cadrelor teoretice de orientare cognitivă (TP și MID).

11) A fost indicat cum o teorie a traducerii bazată pe TP poate ghida practic activitatea specialistului sau a formatorului de specialiști din domeniu.

12) Am formulat o propunere de demers didactic în care sUTd corelată cu greșeala de traducere sau cu alte fenomene de decalaj poate fi valorificată într-o optică de cercetare-acțiune de către formator și într-un instrument de autorefecție de către cursantul înrolat într-un program de traducere sau chiar de un traducător profesionist.

Cercetarea realizată prin lucrarea de față are un important potențial de deschidere spre alte investigații. Considerăm interesantă atât din punct de vedere teoretic, cât și practic, validarea MID în limbi din alte familii sau în limbi cu sisteme temporale suficient de distincte de română și de franceză, pentru a testa și mai aprofundat generalitatea modelului. De asemenea, studiul experimental poate fi replicat pentru a determina dacă și alte dimensiuni temporale (prezentul, viitorul) se supun prevederilor MID, în particular, și ale TP, în general. Deși acest parametru nu a fost operaționalizat sub formă de variabilă în investigația noastră, putem presupune că o cercetare care ar analiza influența variației diatopice asupra interpretării itemilor experimentali ar putea produce rezultate interesante. Cu referință la rezultatele obținute în abordarea traductologică a calculului inferențial, considerăm oportună validarea sUTd propuse într-un cadru empiric, cu un public de cursanți viitori traducători și/sau cu un public de traducători profesioniști, cu compararea ulterioară a rezultatelor obținute. Nu în ultimul rând, sugestiile noastre privind incorporarea calculului inferențial direcțional în procesul didactic pot face obiectul elaborării unor unități de conținut în cadrul disciplinelor de profil din programele de traducere.

BIBLIOGRAFIE

Surse în limba franceză

1. ARJOCA-IEREMIA, E. Peut-on parler de « concordance des temps » en roumain ? In: E. ARJOCA-IEREMIA, C. AVEZARD-ROGER, J. GOES, E. MOLINE et A.TIHU, eds. *Temps, aspect et classes de mots: Études théoriques et didactiques*. Arras: Artois Presses Université, 2011, pp. 35-52. ISBN 978-2848324142.
2. ARDELEANU, S.-M. et al. *Le discours en action – étude théorique et pratique sur la discursivité*. Chișinău: CEP USM, 2007. 146 p. ISBN 978-9975-70-133-4.
3. ARDELEANU, S. A., COROI, I. C. De «l'idéal de langue» vers «la réalité de la langue». In: *ANADISS*. 2014, nr. 17(I), pp. 45-52. ISSN 1842-0400.
4. ASHER, N. Événements, faits, propositions et anaphore évolutive. In: *Verbum*. 1997, nr. XIX (1-2), pp. 137-176. ISSN 0182-5887.
5. AUROUX, S., DESCHAMPS, J., KOULOUGHLI, D. *La philosophie du langage*. Paris: PUF, 2004. 412 p. ISBN 2-13-054706-0.
6. BALLARD, M. L'unité de traduction: essai de redéfinition d'un concept. In: M. BALLARD, ed. *Traduction à l'université. Recherches et propos didactiques*. Lille: Presses Universitaires de Lille, 1993, pp. 223-262. ISBN 2-86531-055-8.
7. BALLARD, M. Téléologie de la traduction universitaire. In: *Meta*. 2005, nr. 50, pp. 49-59. ISSN 1492-1421.
8. BEAUZÉE, N. *Grammaire générale, ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage : pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Paris: J. Barbou, 1767. 1337 p.
9. BENVENISTE, E. *Problèmes de linguistique générale, 1*. Paris: Gallimard, 1966. 356 p. ISBN 2-07-029338-6.
10. BENVENISTE, E. *Problèmes de linguistique générale, 2*. Paris: Gallimard, 1974. 286 p. ISBN 2-07-020420-0.
11. BRACQUENIER, C. La question de la concordance des temps en russe. In: *Langages*. 2013, vol. 191, nr. 3, pp. 81-94. ISSN 0458-726X.
12. BREAHNĂ, I. Encodage procédural et encodage conceptuel dans la traduction des connecteurs pragmatiques du français vers le roumain. In: *Le Miroir Linguistique de l'Univers. Actes des 6ème et 7ème colloques internationaux organisés dans le cadre de la Semaine de la Francophonie*. Erevan, 2015a, pp. 85-93. ISBN 978-9939-56-132-5.
13. BREAHNĂ I. Clivage et dialogisme: pistes pour la traduction. In: S.-M. ARDELEANU, I.-C. COROI, D. FÂNARU, eds. *Limbaje și comunica-re. Dinamica limbilor și literaturilor în epoca globalizării*. Iași: Demiurg, 2015b, vol. XIII, partea I, pp. 363-370. ISBN: 978-973-152-302-6.

14. BREAHNĂ, I. La blogosphère francophone: langue et identité virtuelle. In: A. REGUIGUI, J. BOISSONNEAULT, M. DOKHTOURICHVILI, eds. *Série Monographique en Sciences humaines 20, Université Laurentienne. „Fondements historiques et ancrages culturels des langues”*. Sudbury: Université Laurentienne, 2017, pp. 453-481. ISSN 1198-8282.
15. BREAHNĂ, I. Temps et traduction: une approche pragmatique. In: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Științe umanistice”. 2018a, nr. 10(120), pp. 32-39. ISSN 1811-2668.
16. BREAHNA, I. Les connecteurs pragmatiques: encodage conceptuel et encodage procédural. In: *Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coseriu”, ediția a XIV-a, „Text-co(n)text-multiculturalitate”*. Chișinău: CEP USM, 2018b, pp. 316-330. ISBN 978-9975-142-05-2.
17. BREAHNĂ, I. Temps, traduction et théorie de la pertinence. In: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Științe umanistice”. 2019a, nr. 4(124), pp. 89-93. ISSN 1811-2668.
18. BREAHNĂ, I. Connaissance créative et/ou connaissance technique dans le calcul des inférences directionnelles. In: *Etudes interdisciplinaires en sciences humaines*. 2019b, no. 6, pp. 152-173. ISSN 1987-8753.
19. BREAHNĂ, I. Les voix du traducteur: diversité du texte, diversité de la langue. In: *ANADISS*. 2019c, nr. 28(II), pp. 205-210. ISSN 1842-0400.
20. BREAHNĂ, I. *Le calcul des inférences directionnelles en roumain. Étude expérimentale*. Chișinău: CEP USM, 2019d. 71 p. ISBN 978-9975-152-34-1.
21. CĂLĂRAȘU, C. Quelques significations des temps verbaux roumains en perspective romane (avec applications aux langues roumaine et française). In: *Revue roumaine de linguistique*. 1992, tome 37, no. 2-3, pp. 137-143. ISSN 0035-3957.
22. COSERIU, E. Aspect verbal ou aspects verbaux? In: J. DAVID et R. MARTIN, eds. *La notion d'aspect*. Metz: Centre d'Analyse syntaxique de l'Université de Metz, 1978, pp. 13-25. ISBN 2-252-02181-0.
23. DAMOURETTE, J., PICHON, E. *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française* [online]. Paris: J.-L.-L. d'Artrey, 1911-1940 [citat 02.07.2020]. Disponibil: <https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&collapsing=disabled&query=dc.relation%20all%20%22cb37374990j%22#>
24. DANCETTE, J. La faute de sens en traduction. In: *TTR: traduction, terminologie, rédaction*. 1989, no. 2, pp. 83-102. ISSN 1708-2188.
25. DANCETTE, J. Modèles sémantique et propositionnel de l'analyse de la fidélité en traduction. In: *Meta*. 1992, no. 3, pp. 440-449. ISSN 1492-1421.
26. DANCETTE, J. *Parcours de traduction. Études expérimentales du processus de traduction*. Lille: Presses Universitaires de Lille, 1995. 256 p. ISBN 978-2859394387.

27. DANCETTE, J., MÉNARD, N. Modèles empiriques et expérimentaux en traductologie: question d'épistémologie. In: *Meta*. 1996, vol. 41, no. 1, pp. 139-156. ISSN 1492-1421.
28. DENDALE, P. Compte rendu. Coseriu, Eugenio. 1980. *Textlinguistik, Eine Einführung*, édité et remanié par Jörn Albrecht. In: *Linguisticae Investigationes*. 1983, vol. 7, no. 2, pp. 423-430. ISSN 0378-4169.
29. DOSPINESCU, A. *Le verbe... autrement*. Suceava: Editura Universității Suceava, 2005. 208 p. ISBN 973-666-172-5.
30. DUCROT, O. *Dire et ne pas dire: principes de sémantique linguistique*. Paris: Hermann, 1972. 311 p. ISBN 978-2705659080.
31. DUCROT, O et al. *Les mots du discours*. Paris: Editions de Minuit, 1980. 241 p. ISBN 978-2707302946.
32. DUSSART, A. Faux sens, contresens, non-sens... un faux débat? In: *Meta*. 2005, no. 50, pp. 107-119. ISSN 1492-1421.
33. FONTANET, M. L'unité de traduction : une construction ? In: *Équivalences*. 2018, vol. 45, no. 1-2, pp. 45-66. ISSN 0779-5599.
34. GILE, D. La recherche traductologique: méthodes ou approche ? In: *TTR: traduction, terminologie, rédaction*. 2011, vol. 24, no. 2, pp. 41-64. ISSN 1708-2188.
35. GILE, D. CIRIN Bulletin, no. 58 [online]. *Conference Interpreting Research Information Network*, 2019 [citat 25.12.2019]. Disponibil: <https://www.cirinandgile.com/bulletins/Bulletin-58-Jul-2019.pdf>
36. GRICE, P. Logique et conversation. In: *Communications*. 1979, no. 30, p. 57-72. ISSN 0588-8018.
37. GRISOT C., CARTONI B. Une description bilingue des temps verbaux: étude contrastive en corpus. In: *Nouveaux cahiers de linguistique française*. 2012, vol. 30, pp. 101-117. ISSN 1661-8246.
38. GUIDÈRE, M. *Introduction à la traductologie*. Bruxelles: Éditions De Boeck, 2008. 169 p. ISBN 978-2804159337.
39. GUILLAUME, G. *Temps et verbe: Théorie des aspects, des modes et des temps*. Paris: Champion, 1929. 134 p.
40. GUILLAUME, G. *Langage et science du langage*. Paris: Nizet, 1964. 286 p.
41. Harald Weinrich et la « Grammaire textuelle du français » [online]. *La Linguistique*, 1994, 30(2), pp. 139-156, [citat 26.06.2020]. Disponibil www.jstor.org/stable/30249059
42. HERGOT, L. Les temps dans la Grammaire française de H. Weinrich. In: *L'Information Grammaticale*. 1988, no. 38, pp. 50-52. ISSN 1783-1601.
43. HJELMSLEV, L. *Essais linguistiques I*. Copenhague: Nordisk Sprog-og Kulturforlag, 1959. 275 p.
44. HOLT, J. *Études d'aspect*. Copenhague: Munksgaard, 1943. 94 p.

45. ILIESCU, M. Le roumain langue de compromis. In: L. SCHIPPEL, ed. *Im Dialog: Rumänistik im deutschsprachigen Raum*. Frankfurt am Main/Berlin: Peter Lang, 2004, pp. 205-210. ISBN 978-3631518458.
46. LADMIRAL, J.-R. *Théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot, 1979. 276 p. ISBN 978-2228336604.
47. LADMIRAL, J.-R. Sourciers et ciblistes. In: *Revue d'esthétique*. 1986, no. 12, pp. 33-42. ISSN 0035-2292.
48. LUNGU-BADEA, G. Remarques sur le concept de „culturème. In: *Translationes*. 2009, no. 1, pp. 15-78. ISSN 2067-2705.
49. MAINGUENEAU, D. *Les termes clés de l'analyse du discours*. Paris: Editions du Seuil, 1996. 93 p. ISBN 978-2020229593.
50. MARTINET, A. *Syntaxe Générale*. Paris: Armand Colin, 2000. 266 p. ISBN 978-2200312114.
51. MESCHONNIC, H. Propositions pour une poétique de la traduction. In: *Langages*. 1972, no. 28, pp. 49-54. ISSN 0458-726X.
52. MESCHONNIC, H. *Pour la poétique II*. Paris: Gallimard, 1973. 464 p. ISBN 978-2070284108.
53. MILNER, J.-C. Réflexions sur la référence. In: *Langue Française*. 1976, no. 30, pp. 63-73. ISSN 0023-8368.
54. MILNER, J.-C. *Ordres et raisons de langue*. Paris: Editions du Seuil, 1982. 375 p. ISBN 978-2020060820.
55. MOESCHLER, J. *Modélisation du dialogue. Représentation de l'inférence argumentative*. Paris: Hermes, 1989. 266 p. ISBN 978-2866011918.
56. MOESCHLER, J. Pragmatique et linguistique de la parole. In: R. AMACKER et R. ENGLER, eds. *Présence de Saussure*. Genève: Droz, 1990, pp. 143-162. ISBN 978-2600055697.
57. MOESCHLER, J. et al. *Le temps des événements. Pragmatique de la référence temporelle*. Paris: Kimé, 1998a. 348 p. ISBN 978-2841741373.
58. MOESCHLER, J. Ordre temporel, causalité et relations de discours: une approche pragmatique. In: S. VOGELEER, A. BORILLO, C. VETTERS and M. VUILLAUME, eds. *Temps et discours*. Louvain-la-Neuve: Peeters, 1998b, pp. 45-64. ISBN 978-90-429-0664-8.
59. MOESCHLER, J. Linguistique et pragmatique cognitive. L'exemple de la référence temporelle. In: *Le Gré des Langues*. 1999, no. 15, pp. 10-33. ISBN 2-7384-8103-5.
60. MOESCHLER, J. Le Modèle des Inférences Directionnelles. In: *Cahiers de linguistique française*. 2000a, no. 22, pp. 57-100. ISSN 1661-3171.
61. MOESCHLER, J. L'ordre temporel dans le discours: le modèle des inférences directionnelles. In: *Cahiers Chronos*. 2000b, no. 6, pp. 1-11. ISSN 1384-5357.

62. MOESCHLER, J. L'ordre temporel est-il naturel? Narration, causalité et temps verbaux. In: J. MOESCHLER and M-J. BEGUELIN, eds. *Référence temporelle et nominale*. Berne: Peter Lang, 2000c, pp. 71-105. ISBN 978-3-906761-99-2.
63. MOESCHLER, J. Inférences directionnelles et autres objets temporels. Recueil d'articles publiés et non publiés [online]. 2000d [citat 12.11.19]. Disponibil: <https://drive.google.com/file/d/0B0SyOnDGrIhyNmQ2NjAxMjctNDA5Mi00NjMxLThjZTQtYjZhZjgwMWZiNTI3/view>
64. MOESCHLER, J. La représentation des événements dans la langue et dans le discours. In: I. UZCANGA VIVAR, E. LLAMAS POMBO and J.M. PEREZ VELASCO, eds. *Presencia y renovación de la lingüística francesa*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2001, pp. 311-328. ISBN 84-7800-963-9.
65. MOESCHLER, J. Connecteurs, encodage conceptuel et encodage procédural. In: *Cahiers de linguistique française*. 2002a, no. 24, pp. 265-292. ISSN 1661-3171.
66. MOESCHLER, J. L'expression de la causalité en français. In: *Cahiers de linguistique française*. 2003a, no. 25, pp. 11-42. ISSN 1661-3171.
67. MOESCHLER, J. Connecteurs pragmatiques, inférences directionnelles et représentations mentales. In: *Cahiers Chronos*. 2005, no. 12, pp. 35-50. ISSN 1384-5357.
68. MOESCHLER, J. Discours causal, chaîne causale et argumentation. In: *Cahiers Chronos*. 2007, no. 18, pp. 69-86. ISSN 1384-5357.
69. MOESCHLER, J. Explicitation ou implicitation? Un exemple de communication interculturelle. In: D. VERBEKEN, ed. *Entre sens et signification. Constitution du sens: points de vue sur l'articulation sémantique-pragmatique*. Paris: L'Harmattan, 2009, pp. 231-250. ISBN 9782296093270.
70. MOESCHLER, J. 2011. Causalité, chaînes causales et argumentation. In: G. CORMINBOEUF, M. J. BEGUELIN, eds. *Du système linguistique aux actions langagières. Mélanges en l'honneur d'Alain Berrendonner*. Paris-Bruxelles: DeBoeck-Duculot, 2011, pp. 339-355. ISBN 978-2801116470.
71. MOESCHLER, J. Pragmatique vériconditionnelle: vérité, mensonge et fiction. In: S. OUESLATI et H. SLIMANE, eds. *Mélanges offerts à Kamel Gaha*. Tunis: Latrach Éditions, 2017, pp. 343-363. ISBN 978-9938200096.
72. MOESCHLER, J. L'innovation dans les sciences linguistiques et littéraires: changement de paradigme ou ouverture transdisciplinaire? In: SAGW. 2018, vol. 13, no. 1, pp. 21-27. ISSN 2297-1793.
73. MOESCHLER, J., AUCHLIN, A. *Introduction à la linguistique contemporaine*. Paris: Armand Colin, 1997. 192 p. ISBN 2-200-25124-6.

74. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Editions du Seuil, 1994. 562 p. ISBN 978-2020130424.
75. MOESCHLER, J., GRISOT, C., CARTONI, B. Jusqu'où les temps verbaux sont-ils procéduraux. In: *Nouveaux cahiers de linguistique française*. 2012, no. 30, pp. 119-139. ISSN 1661-3171.
76. MOESCHLER, J. et al. Le raisonnement causal: de la pragmatique du discours à la pragmatique expérimentale. In: *Nouveaux cahiers de linguistique française*. 2006, no. 27, pp. 241-262. ISSN 1661-3171.
77. PEPIN, L. *La cohérence textuelle: l'évaluer et l'enseigner*. Québec: Beauchemin, 1998. 128 p. ISBN 2-76160-959-X.
78. PETROVIC, M. Le passé simple, le parfait simple et l'aoriste : français, roumain, valaque et serbe. In: *Langages*. 2012, no. 188, pp. 59-74. ISSN 0458-726X.
79. REBOUL, A., MOESCHLER, J. *Pragmatique du discours*. Paris: Armand Colin, 1998. 220 p. ISBN 978-2200016449.
80. RIEGEL, M., PELLAT J.-C. La grammaire méthodique du français : élaboration d'une grammaire linguistique globale. In: *Langue française*. 2012, no. 176, pp. 11-26. ISSN 0023-8368.
81. RIEGEL, M., PELLAT, J.-C., RIOUL, R. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF, 2006. 646 p. ISBN 978-2130539599.
82. SAUSSURE, L. de. Le temps chez Beauzée: algorithmes de repérage et comparaison avec Reichenbach. In: *Cahiers Ferdinand de Saussure*. 1995, no. 49, pp. 171-195. ISSN 0068-516X.
83. SELESKOVITCH, D., LEDERER, M. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Érudition, 1984. 311 p. ISBN 978-2864600527.
84. SELESKOVITCH, D., LEDERER, M. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Bruxelles-Luxembourg: Didier Érudition, 1989. 281 p. ISBN 978-9282592922.
85. SPERBER, D., ORIGGI, G. Pourquoi parler, comment comprendre? In: J.-M. HOMBERT, ed. *Aux origines des langues et du langage*. Paris: Fayard, 2005, pp. 236-253. ISBN 978-2213625362.
86. SPIȚA, D. P. *Les connecteurs en français et en roumain*. Iași: Institutul European, 2003. 305 p. ISBN 973-611-266-7.
87. SPIȚA, D., BIZDIGA, C., TARNAUCEANU, C. Observations comparatives concernant la valeur instructionnelle des connecteurs en langues romanes. In: R. DOWNING, M. H. ARAUJO E SA, A. SERE and C. VELA DELFA, eds. *La intercomprensión en lenguas románicas: concepto, prácticas, formación*. Aveiro: Oficina Digital-Impressão e Artes Gráficas, 2009, pp. 227-240. ISBN 978-972-99314-6-8.
88. TIMOC-BARDY, R. Le roumain : une langue « sans concordance des temps » ? In: *Langages*. 2013, vol. 191, no. 3, pp. 53-66. ISSN 0458-726X.

89. VINAY, J. P., DARBELNET, J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier, 1972. 331 p. ASIN B004BX2EG0.
90. WAGNER, R., PINCHON, J. *Grammaire du français moderne et classique*. Paris: Hachette, 1991. 688 p. ISBN 2-01-018258-8.
91. WEINRICH, H. *Le temps. Le récit et le commentaire*. Paris: Editions du Seuil, 1973. 333 p. ISBN 978-2020020442.
92. WILMET, M. L'EGLF: Une grammaire à «tiroirs». In: *Langages*. 1996, no. 124, pp. 17-34. ISSN 0458-726X.
93. WILSON, D., SPERBER, D. Forme linguistique et pertinence. In: *Cahiers de linguistique française*. 1990, no. 11, pp. 13-35. ISSN 1661-3171.
94. WILSON, D., SPERBER, D. Pragmatique et temps. In: *Langages*. 1993, no. 112, pp. 8-25. ISSN 0458-726X.
95. ZAFIU, R. L'évolution des connecteurs adversatifs du roumain en perspective romane. In: *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Innsbruck, 3–8 septembre 2007*. Berlin: De Gruyter, 2010, pp. 603-612. ISBN 978-3-11-023203-5.
96. ZBANȚ, L. Deux approches de la philosophie du langage dans les livres: «La philosophie du langage », auteurs Sylvain Auroux, Jacques Deschamps, Djamel Kouologli et «Elemente de filozofia limbii», auteur Ioan Oprea. In: *Etudes Interdisciplinaires en Sciences humaines*. 2020, nr. 7, pp. 304-314. ISSN 1987-8753.
97. ZBANȚ, L., GHEORGHITĂ, E., ZBANȚ, C. Le chaos, le système et le fractal appliqués à l'analyse du processus de traduction. In: M. JADIR, J.-R. LADMIRAL, eds. *L'expérience de traduire*. Paris: Honoré Champion, 2015, pp. 219-233. ISBN 978-2745331090.
98. ZUFFEREY, S., MOESCHLER, J. *Initiation à l'étude du sens*. Auxerre: Sciences Humaines Editions, 2012. 254 p. ISBN 978-2-36106-032-9.

Surse în limba engleză

99. ALVES, F. Bridging the Gap Between Declarative and Procedural Knowledge in the Training of Translators: Meta-Reflection Under Scrutiny [online]. In: *Meta*. 2005, no. 50 [citat 10 septembrie 2020]. Disponibil: DOI: <https://doi.org/10.7202/019861ar>
100. ALVES, F., HURTADO ALBIR, A. Cognitive approaches. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 28-35. ISBN 978-9027203311.
101. ALVES, F., HURTADO ALBIR, A. Evolution, Challenges, and Perspectives for Research on Cognitive Aspects of Translation. In: J. W. SCHWIETER and A. FERREIRA, eds. *The Handbook of Translation and Cognition*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2017, pp. 537-554. ISBN 978-1119241430.

102. ALVES, F., VALE, D. Probing the unit of translation in time: aspects of the design and development of a web application for storing, annotating, and querying translation process data. In: *Across Languages and Cultures*. 2009, vol. 10, no. 2, pp. 251-273. ISSN 1588-2519.
103. ALVES, F., GONÇALVES, J. L. A Relevance Theory approach to the investigation of inferential processes in translation. In: F. ALVES, ed. *Triangulating translation: perspectives in process oriented research*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2003, pp. 3-24. ISBN 978-1588114297.
104. ALVES, F., GONÇALVES, J. L. Modelling translator's competence: Relevance and expertise under scrutiny. In: Y. GAMBIER, M. SHLESINGER and R. STOLZ, eds. *Translation Studies: Doubts and Directions. Selected Papers from the IV Congress of the European Society for Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2007, pp. 41-55. ISBN 978-90-272-1680-9.
105. ALVES, F., GONÇALVES, J. L. Investigating the conceptual-procedural distinction in the translation process: A relevance-theoretic analysis of micro and macro translation units. In: *Target*. 2013, no. 25(1), pp. 107-124. ISSN 0924-1884.
106. ALVES, F., GONÇALVES, J. L., SZPAK, K. Identifying Instances of Processing Effort in Translation through Heat Maps: An Eye-Tracking Study Using Multiple Input Sources. In: M. CARL, P. BHATTACHARYA and K. CHOUDHARY, eds. *Proceedings of the First Workshop on Eye-Tracking and Natural Language Processing: 24th International Conference on Computational Linguistics*. Mumbai: Coling, 2012, pp. 5-20.
107. ALVES, F., GONÇALVES, J. L., SZPAK, K. Some thoughts about the conceptual-procedural distinction in translation: A key-logging and eye-tracking study of processing effort. In: *MonTI, Monografías de Traducción e Interpretación*. 2014, no. 5, pp. 151-175. ISSN 1889-4178.
108. ALVES, F., PAGANO, A., NEUMANN, S., STEINER, E., HANSEN-SCHIRRA, S. Translation units and grammatical shifts. In: G. SHREVE and E. ANGELONE, eds. *Translation and Cognition*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2010, pp. 109-142. ISBN 978-9027231918.
109. ASHER, N. *Reference to Abstract Objects in Discourse*. Dordrecht: Kluwer, 1993. 455 p. ISBN 0-7923-2242-8.
110. ASHER, N., LASCARIDES, A. Bridging. In: *Journal of Semantics*. 1998, no.15, pp. 83-113. ISSN 0167-5133.
111. ASHER, N., LASCARIDES, A. *Logics of Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 526 p. ISBN 978-0521650588.
112. BAKER, M. *In Other Words*. New York: Routledge, 2001. 304 p. ISBN 0-415-03086-2.

113. BAKER, M. Contextualization in translator- and interpreter-mediated events. In: *Journal of Pragmatics*. 2006, no. 38, pp. 321-337. ISSN 0378-2166.
114. BALLARD, M. Unit of translation. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 437-440. ISBN 978-9027203311.
115. BASSNET, S. *Translation Studies*. New York: Routledge, 2002. 192 p. ISBN 978-0415280143.
116. BASSNETT, S., LEFEVERE, A. *Translation, History and Culture*. New York: Routledge, 2003. 182 p. ISBN 0-203-41760-7.
117. BELL, R. T. *Translation and Translating*. London: Longman, 1991. 298 p. ISBN 0-582-01648-7.
118. BERK-SELIGSON, S. *The Bilingual Courtroom: Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990. 299 p. ISBN 978-0226043739.
119. BLAKEMORE, D. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell, 1987. 168 p. ISBN 978-0631156444.
120. CARL, M., SCHAEFFER, M. J. Models of the Translation Process. In: J. W. SCHWIETER and A. FERREIRA, eds. *The Handbook of Translation and Cognition*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2017, pp. 50-70. ISBN 978-1119241430.
121. CARSTON, R., POWELL, G. Relevance Theory – New Directions and Developments. In: E. LEPORE and B. C. SMITH, eds. *The Oxford Handbook of Philosophy of Language* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009 [citat 19.07.2020]. ISBN 978-0-19-925941-0. Disponibil: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199552238.003.0017.
122. CATFORD, J. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965. 103 p. ISBN 978-0194370189.
123. CHESTERMAN, A. Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016. 225 p. ISBN 978-90-272-5869-4.
124. CHOMSKY, N. *Aspects of the Theory of Syntax: 50th Anniversary Edition*. Cambridge, MA: MIT Press, 2015. 270 p. ISBN 978-0-262-52740-8.
125. CLARK, B. Structuralism. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 165-166. ISBN 978-0080442990.
126. COMRIE, B. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 142 p. ISBN 978-0521290456.
127. COULSON, S., MATLOCK, T. Cognitive science. In: S. DOMINIEK, J.-O. ÖSTMAN and J. VERSCHUEREN, eds. *Cognition and Pragmatics*.

- Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2009, pp. 87-109. ISBN 978-90-272-0780-7.
128. DOWTY, D. R. *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: D. Reidel, 1979. 415 p. ISBN 90-277-1008-2.
129. DOWTY, D. R. The effects of aspectual class on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics? In: *Linguistics and Philosophy*. 1986, no. 9, pp. 37-61. ISSN 0165-0157.
130. DOXIADIS, A., PAPADIMITRIOU, C. H. *Logicomix*. New York: Bloomsbury, 2009. 347 p. ISBN 978-1-59691-452-0.
131. EGAN, F. Representation in language and mind. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 736-738. ISBN 978-0080442990.
132. ELMAN, J. et al. *Rethinking Innateness: A Connectionist Perspective on Development*. Cambridge, MA: MIT Press, 1996. 447 p. ISBN 978-0262050524.
133. EVANS, J. St B. T. *Bias in Human Reasoning: Causes and Consequences*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates, 1989. 145 p. ISBN 978-0863771569.
134. *Experimental Pragmatics*. I. NOVECK and D. SPERBER, eds. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. 348 p. ISBN 978-1-4039-0351-8.
135. EVANS, N. *Dying Words. Endangered Languages and What They Have to Tell Us*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2010. 287 p. ISBN 978-0-631-23305-3.
136. FABRICIUS-HANSEN, C. Tense. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 566-573. ISBN 978-0080442990.
137. FILIP, H. Lexical aspect. In: R. I. BINNICK, ed. *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 721-751. ISBN 978-0195381979.
138. FODOR, J. *The Modularity of mind*. Cambridge, MA: MIT Press, 1983. 145 p. ISBN 0-262-56025-9.
139. GAREY, H. B. Verbal Aspect in French. In: *Language*. 1957, vol. 33, no. 2, pp. 91-110. ISSN 0097-8507.
140. GAZDAR G. *Pragmatics. Implicature, Presupposition, and Logical Form*. New York: Academic Press, 1979. 186 p. ISBN 978-0122784507.
141. GERLOFF, P. Identifying the Unit of Analysis in Translation: Some Uses of Think-aloud Protocol data. In: C. FAERCH and G. KASPER, eds. *Introspection in Second Language Research*. Clevedon: Multilingual Matters, 1987, pp. 135-158. ISBN 0-905028724.
142. GRICE, P. Meaning. In: *The Philosophical Review*. 1957, vol. 66, nr. 3, pp. 377-388. ISSN 0031-8108.

143. GRICE, P. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. 394 p. ISBN 978-0674852716.
144. GRISOT, C. *Cohesion, Coherence and Temporal Reference from an Experimental Corpus Pragmatics Perspective*. Cham: Springer, 2018. 319 p. ISBN 978-3-319-96752-3.
145. GUIMARÃES, E. Benveniste, Emile (1902-1976). In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 736-738. ISBN 978-0080442990.
146. GUTT, E.-A. A Theoretical Account of Translation Without a Translation Theory. In: *Target*. 1990, vol. 2, no. 2, pp. 135-164. ISSN 0924-1884.
147. GUTT, E.-A. Approaches to Translation: Relevance Theory. In: E.K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 416-420. ISBN 978-0080442990.
148. GUTT, E.-A. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. New York: Routledge, 2014. 271 p. ISBN 978-1-900650-22-9.
149. HAASE, M. Tense, Aspect and Mood in Romanian. In: R. THIEROFF and J. BALLWEG, eds. *Tense systems in European languages*. Tübingen: Niemeyer, 1994, pp.135-152. ISBN 978-3484303089.
150. HALVERSON, S. Translation. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 378-384. ISBN 978-9027203311.
151. HAMBURGER, K. *The Logic of Literature*. Bloomington: Indiana University Press, 1993. 369 p. ISBN 0-253-33605-8.
152. HARMAN, G. Rationality. In: E. E. SMITH and D. N. OSHERSON, eds. *Thinking: An Invitation to Cognitive Science*. Cambridge, MA: MIT Press, 1995, pp. 175-212. ISBN 0-262-15043-3.
153. HARRIS, M. The past simple and the present perfect in Romance. In: N. VINCENT and M. HARRIS, eds. *Studies in the Romance verb*. London, Canberra: Croom Helm, 1982, pp. 42-70. ISBN 978-0709926023.
154. HATIM, B., MASON, I. *The Translator as Communicator*. New York: Routledge, 1997. 217 p. ISBN 0-203-99272-5.
155. HECK, R., MAY, R. *Frege's Contribution to Philosophy of Language* [online]. 2009 [citat 7.06.2020]. Disponibil: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199552238.003.0001.
156. HEWSON, J. Tense. In: R. I. BINNICK, ed. *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 507-535. ISBN 978-0195381979.
157. HURTADO ALBIR, A. Competence. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 56-59. ISBN 978-9027203311.

158. JÄÄSKELÄINEN, R., TIRKKONEN-CONDIT, S. Automated Processes in Professional vs. Nonprofessional Translation: a Think-aloud Protocol Study. In: S. TIRKKONEN-CONDIT, ed. *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr, 1991, pp. 89-109. ISBN 978-3823340751.
159. JAKOBSEN, A. L. Translation Process Research. In: J. W. SCHWIETER and A. FERREIRA, eds. *The Handbook of Translation and Cognition*. Hoboken: Wiley Blackwell, 2017, pp. 21-49. ISBN 978-1119241430.
160. JAKOBSON, R. On linguistic aspects of translation. In: R. A. BROWER, ed. *On Translation*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959, pp. 232-239. ISBN 978-0674731615.
161. JARVELLA, R. J. et al. Towards Characterizing Translator Expertise, Knowledge and Know-How: Some Findings Using TAPs and Experimental Methods. In: A. RICCARDI, ed. *Translation Studies. Perspectives on an Emerging Discipline*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 172-197. ISBN 0521817315.
162. KAMP, H. REYLE, U. *From Discourse to Logic: Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*. Dordrecht: Springer, 1993. 717 p. ISBN 978-0-7923-1028-0.
163. KAMP, H., ROHRER, C. Tense in Texts. In: R. BÄUERLE, C. SCHWARZE, A. von STECHOW, eds. *Meaning, Use, and Interpretation of Language*. Berlin: De Gruyter, 1983, pp. 250-269. ISBN 978-3110089011.
164. KATAN, D., STRANIERO-SERGIO, F. Look who's talking: the ethics of entertainment and talkshow interpreting. In: *The Translator*. 2001, no. 7, pp. 213-237. ISSN 1355-6509.
165. KELLY, D. Translation Didactics. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 389-396. ISBN 978-9027203311.
166. KIRALY, D. *Pathways to Translation: Pedagogy and process*. Kent: Kent State University Press, 1995. 175 p. ISBN 978-0873385169.
167. KRINGS, H. P. *Empirical Investigations of Machine Translation Post-Editing Processes*. Kent: The Kent State University Press, 2001. 635 p. ISBN 978-0873386715.
168. LANGACKER, R.W. Cognitive Grammar. In: E. F. K. KOERNER and R. E. ARSHER, eds. *Concise History of the Language Sciences*. London: Pergamon, 1995. 497 p. ISBN 0-08-042580-1.
169. LASCARIDES, A., ASHER, N. Temporal Interpretation, Discourse Relations and Commonsense Entailment. In: *Linguistics and Philosophy*. 1993, no. 16, pp. 437-493. ISSN 0165-0157.

170. LEVINSON, S.C. *Presumptive meanings. The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. 504 p. ISBN 978-0262621304.
171. LÖRSCHER, W. Linguistic Aspects of Translation Processes: Towards an Analysis of Translation Performance. In: J. HOUSE and S. BLUM-KULKA, eds. *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1986, pp. 277-292. ISBN 978-3878082729.
172. LÖRSCHER, W. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: A psycholinguistic investigation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1991. 307 p. ISBN 978-3823340744.
173. LÖRSCHER, W. The Translation Process: Methods and Problems of its Investigation. In: *Meta*. 2005, vol. 50, no. 2, pp. 597-608. ISSN 1492-1421.
174. MALMKJÆR, K. Translation Units. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 92-93. ISBN 978-0080442990.
175. MASON, I. On mutual accessibility of contextual assumptions in dialogue interpreting. In: *Journal of Pragmatics*. 2006, no. 38, pp. 359-373. ISSN 0378-2166.
176. MOESCHLER, J. Representing events in language and discourse. In: M. COENE, W. DE MULDER, P. DENDALE and Y. D'HULST, eds. *Traiani augusti vestigia pressa sequamur. Studia linguistica in honorem Liliane Tasmowski*. Padova: Unipress, 2000e, pp. 461-479. ISBN 978-8880981169.
177. MOESCHLER, J. Economy and pragmatic optimality: the case of directional inferences. In: *Generative Grammar in Geneva (GG@G)*. 2002b, no. 3, pp. 1-20 [cit. 16.12.2019]. Disponibil: <http://www.unige.ch/lettres/linge/syntaxe/journal/Volume3/moeschlerGG@G.pdf>.
178. MOESCHLER, J. Causality, lexicon, and discourse meaning. In: *Rivista di linguistica*. 2003b, vol. 15, no. 2, pp. 277-303. ISSN 1120-2726.
179. MOESCHLER, J. Introduction to pragmatics. In: M. RAJMAN, ed. *Speech and Language Engineering*. Lausanne: EPFL Press, 2007, pp. 51-68. ISBN 978-2940222049.
180. MORGAN, J. L. Two Types of Convention in Indirect Speech Acts. In: P. COLE, ed. *Syntax and Semantics, Volume 9: Pragmatics*. New York: Academic Press, 1978, pp. 261-280. ISBN 978-0126135091.
181. MUNDAY, J. *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. New York: Routledge, 2016. 376 p. ISBN 978-1-138-91254-0.
182. NEWMARK, P. *Approaches to Translation*. Oxford, New York: Pergamon, 1981. 200 p. ISBN 978-0080246024.

183. NEWMARK, P. *A Textbook of Translation*. New York, London: Longman, 2001. 292 p. ISBN 978-0139125935.
184. NIDA, E. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J. Brill, 1964. 331 p.
185. NIDA, E., TABER, C. R. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill, 1969. 220 p. ISBN 978-9004065505.
186. NORD, C. *Translating as a purposeful activity: functionalist approaches explained*. New York: Routledge, 2018. 154 p. ISBN 9781351189330.
187. NOVAKOV, P., LAZOVIĆ, M. Aspect and boundedness in English and Romanian. In: *Bucharest Working Papers in Linguistics*. 2009, vol. 11, no. 2, pp. 41-50. ISSN 1454-9328.
188. OAKLANDER, L. N. Tense and Time: Philosophical Aspects. In: E.K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 574-576. ISBN 978-0080442990.
189. OGDEN, C. K., RICHARDS, I. A. *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt Brace, 1946. 363 p. ISBN 0-15-658446-8.
190. OLSEN, M., WEINBERG, A. Innateness and the Acquisition of Grammatical Aspect via Lexical Aspect. In: A. GREENHILL, H. LITTLEFIELD and C. TANO, eds. *Proceedings of the 23rd BUCLD*. Somerville: Cascadilla Press, 1999, pp. 529-540. ISBN 978-1-57473-042-5.
191. PINKER, S. *Words and Rules: The Ingredients of Language*. New York: Basic Books, 1999. 368 p. ISBN 978-0465072699.
192. PINKER, S. *The Stuff of Thought: Language as a Window into Human Nature*. London: Penguin Books, 2008. 499 p. ISBN 978-0143114246.
193. PINKER, S., BLOOM, P. Natural language and natural selection. In: *Behavioral and Brain Sciences*. 1990, no. 13, pp. 707-726. ISSN 0140-525X.
194. POPPER, K. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Routledge, 2005. 513 p. ISBN 0-203-99462-0.
195. RABADAN, R. Applied Translation Studies. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 7-11. ISBN 978-9027203311.
196. REICHENBACH, H. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan, 1947. 444 p. ASIN B0006AR6VA.
197. ROORYCK, J. Generative Grammar. In: E.K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 767-769. ISBN 978-0080442990.

198. ROSALES SEQUEIROS, X. Interlingual Impoverishment in Translation. In: *Bulletin of Hispanic Studies*. 1998, vol. 75, no. 1, pp. 145-157. ISSN 1475-3820.
199. ROSALES SEQUEIROS, X. Interlingual pragmatic enrichment in translation. In: *Journal of Pragmatics*. 2002, no. 34, pp. 1069-1089. ISSN 0378-2166.
200. ROSALES SEQUEIROS, X. Translation: pragmatics. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, pp. 85-89. ISBN 978-0080442990.
201. SANDERS, T. Coherence, causality and cognitive complexity in discourse [online]. *ResearchGate*, 2005 [citat 12.11.19]. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/46669022_Coherence_Causality_and_Cognitive_complexity_in_discourse
202. SAUSSURE, L. de. On some methodological issues in the conceptual/procedural distinction. In: V. ESCANDELL-VIDAL, M. LEONETTI, A. AHERN, eds. *Procedural Meaning. Problems and Perspectives*. Bingley: Emerald, 2011, pp. 55-79. ISBN 978-0857240934.
203. SCHILPEROORD, J. *It's about Time: Temporal Aspects of Cognitive Processes in Text Production*. Amsterdam: Radopi, 1996. 325 p. ISBN 978-9051839470.
204. SEARLE, J. Indirect Speech Acts. In: P. COLE and J. L. MORGAN, eds. *Syntax and Semantics Volume 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 1975, pp. 59-82. ISBN 978-0127854236.
205. SÉGUINOT, C. Some thoughts about think-aloud protocols. In: *Target*. 1996, no. 8, pp. 75-95. ISSN 0924-1884.
206. SETTON, R. Context in simultaneous interpretation. In: *Journal of Pragmatics*. 2006, no. 38, pp. 374-389. ISSN 0378-2166.
207. SETTON, R. Conference Interpreting. In: Y. GAMBIER and L. van DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2010, vol. 1, pp. 67-74. ISBN 978-9027203311.
208. SETTON, R., DAWRANT, A. *Conference Interpreting – A Complete Course*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016a. 470 p. ISBN 978-9027258618.
209. SETTON, R., DAWRANT, A. *Conference Interpreting – A Trainer's Guide*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016b. 650 p. ISBN 978-9027258632.
210. SHLESINGER, M. Monitoring the Courtroom Interpreter. In: *Parallèles: Cahiers de l'Ecole de Traduction et d'Interprétation*. 1989, no. 11, pp. 29-36. ISSN 1015-7573.
211. SMITH, C. *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer, 1991. 465 p. ISBN 978-0792346593.

212. SNELL-HORNBY, M. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2006. 205 p. ISBN 90-272-1674-6.
213. SPERBER, D. Modularity and relevance: How can a massively modular mind be flexible and context-sensitive? In: P. CARRUTHERS, S. LAURENCE and S. STICH, eds. *The Innate Mind: Structure and Content*. Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 53-68. ISBN 978-0-19-517999-6.
214. SPERBER, D., WILSON, D. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell, 1995. 326 p. ISBN 978-0631198789.
215. SPERBER, D., WILSON, D. Beyond speaker's meaning. In: *Croatian Journal of Philosophy*. 2015, vol. XV, no. 44, pp. 117-149. ISSN 1847-6139.
216. SPERBER, D., CARA, F., GIROTTO, V. Relevance theory explains the selection task. In: *Cognition*. 1995, no. 52, pp. 3-39. ISSN 0010-0277.
217. SQUARTINI, M. BERTINETTO, P. M. The simple and compound past in romance languages. In: Ö. DAHL, ed. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000, pp. 403-440. ISBN 978-3110157529.
218. STEINER, G. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. New York: Open Road Integrated Media, 1998. 533 p. ISBN 978-0192880932.
219. STOICESCU, I. Lexical and grammatical aspect in language acquisition. In: *Bucharest Working Papers in Linguistics*. 2009, vol. 11, no. 1, pp. 267-275. ISSN 1454-9328.
220. STOICESCU, I. Aspectual classes in adult and child Romanian. In: *Bucharest Working Papers in Linguistics*. 2010, vol. 12, no. 1, pp. 171-193. ISSN 1454-9328.
221. STOICESCU, I. Viewpoint aspect in child Romanian. In: P. GUIJARRO-FUENTES and C. SUAREZ-GOMEZ, eds. *Proceedings of GALA 2017: Language Acquisition and Development*. Newcastle: Cambridge Scholars Publisher, 2019, pp. 151-168. ISBN 978-1-5275-2190-2.
222. STRAWSON, P. Intention and Convention in Speech Acts. In: *The Philosophical Review*. 1964, vol. 73, no. 4, pp. 439-460. ISSN 0031-8108.
223. SZABÓ, Z. G. The Distinction between Semantics and Pragmatics. In: E. LEPORE and B. C. SMITH, eds. *The Oxford Handbook of Philosophy of Language* [online]. Oxford: Oxford University Press, 2009 [citat 19.07.2020]. ISBN 978-0-19-925941-0. Disponibil: DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199552238.003.0017.
224. TIRKKONEN-CONDIT, S. Review of "Translation and relevance: Cognition and context" by Ernst-August Gutt. In: *Target*. 2002, vol. 14, no.1, pp. 193-196. ISSN 0924-1884.

225. TOURY, G. *In search of a theory of translation*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980. 159 p.
226. TOURY, G. Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: J. HOUSE and S. BLUM-KULKA, eds. *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1986, pp. 79-94. ISBN 978-3878082729.
227. TOURY, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2012. 350 p. ISBN 978-90-272-2449-1.
228. TUFİŞ, D. et al. The IPR-cleared Corpus of Contemporary Written and Spoken Romanian Language. In: N. CALZOLARI et al., eds. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*. Portorož: European Language Resources Association (ELRA), 2016, pp. 2516-2521. ISBN 978-2-9517408-9-1.
229. TYMOCZKO, M. Trajectories of Research in Translation Studies. In: *Meta*. 2005, vol. 50, no. 4, pp. 1082-1097. ISSN 1492-1421.
230. VAN DER HENST, J. -B., SPERBER, D. Testing the Cognitive and Communicative Principles of Relevance. In: I. NOVECK and D. SPERBER, eds. *Experimental Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, pp. 141-171. ISBN 978-1-4039-0351-8.
231. VAN DER HENST, J. -B., SPERBER, D., POLITZER, G. When is a conclusion worth deriving? A relevance-based analysis of indeterminate relational problems. In: *Thinking and Reasoning*. 2002, no. 8, pp. 1-20. ISSN 1354-6783.
232. VENDLER, Z. Verbs and Times. In: *The Philosophical Review*. 1957, vol. 66, nr. 2, pp. 143-160. ISSN 0031-8108.
233. VENDLER, Z. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967. 203 p. ISBN 978-0801404368.
234. VERKYUL, H. *A Theory of Aspectuality: The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 393 p. ISBN 978-0521443623.
235. VIŞAN, N. Between the perfect and the Preterite – a DRT analysis of the romanian and the english complex past. In: *Revue roumaine de linguistique*. 2006, no. 1, pp. 55-71. ISSN 0035-3957.
236. WASON, C. P. Reasoning. In: B. FOSS, ed. *New Horizons in Psychology*. Harmondsworth: Penguin Books, 1966, pp. 135-151. ISBN 978-0140207750.
237. WEIZMAN, E., BLUM-KULKA, S. Identifying and interpreting translated text: on the role of pragmatic adjustment. In: G. TOURY, ed. *Translation Across Cultures*. New Delhi: Bahri Publications, 1987, pp. 61-73. ISBN 8170340748.

238. WILSON, D. The Conceptual-Procedural Distinction: Past, Present, and Future. In: V. ESCANDELL-VIDAL, M. LEONETTI, A. AHERN, eds. *Procedural Meaning. Problems and Perspectives*. Bingley: Emerald, 2011, pp. 3-28. ISBN 978-0857240934.
239. WILSON, D. Reassessing the conceptual-procedural distinction. In: *Lingua*. 2016, vol. 175-176, pp. 5-19. ISSN 0024-3841.
240. WILSON, D., SPERBER, D. Linguistic form and relevance. In: *Lingua*. 1993, no. 90, pp. 1-25. ISSN 0024-3841.
241. WILSON, D., SPERBER, D. Relevance Theory. In: L. R. HORN and G. WARD, eds. *The Handbook of Pragmatics*. Malden, Mass.: Blackwell, 2004, pp. 607-632. ISBN 978-0631225478.
242. WILSON, D., SPERBER, D. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 382 p. ISBN 978-0-521-74748-6.
243. YIN, R. K. *Case Study Research and Applications. Design and Methods*. Los Angeles: SAGE, 2017. 352 p. ISBN 978-1506336169.
244. ZAFIU, R. Mood, tense and aspect. In: G. P. DINDELEGAN and M. MAIDEN, eds. *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 24-65. ISBN 978-0199644926.
245. ZANETTIN, F., SALDANHA, G., HARDING, S.-A. Sketching Landscapes in Translation Studies: A Bibliographic Study. In: *Perspectives: Studies in Translatology*. 2015, vol. 23, no. 2, pp. 161-182. ISSN 0907-676X.
246. ZHU, C. UT Once More: The Sentence as the Key Functional Unit of Translation. In: *Meta*. 1999, vol. 44, no. 3, pp. 429-447. ISSN 1492-1421.
247. ZUFFEREY, S. Car, Parce Que, Puisque revisited: Three Empirical Studies on French Causal Connectives. In: *Journal of Pragmatics*. 2012, vol. 44, no. 2, pp. 138-153. ISSN 0378-2166.

Surse în limba română

248. ARDELEANU, S-M. *Repere în dinamica studiilor pe text*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1995. 120 p. ISBN 973-30-4843-7.
249. ARISTOTEL. *Organon*. București: IRI, 1997. 480 p. ISBN 9739762743.
250. AVRAM, M. *Gramatica pentru toți*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986. 414 p.
251. BĂLAN, S. Categoria cauzalității la David Hume. In: A. SURDU, S. BĂLAN, M. POPA, eds. *Studii de teoria categoriilor*. București: Editura Academiei Române, 2012, pp. 155-176. ISBN 978-973-27-1877-3.
252. BARBANEAGRA, T. Valorile timpurilor verbale și distincția deictic / non-deictic în limba română. In: *Buletin de lingvistică*. 2013, nr. 14, pp. 52-59. ISSN 1857-1948.
253. BENVENISTE, E. *Probleme de lingvistică generală, 2*. București: Editura Militară, 2000. 248 p. ISBN 973-20-0434-7.

254. BREAHNĂ, I. Modele experimentale în traductologie: modelul inferențelor direcționale și protocolul verbalizării concomitente. In: *Lumina verbului matern. Materiale ale Conferinței Științifice „Profesorul și savantul Irina Condrea – prezență remarcabilă în mediul academic și cultural din Republica Moldova”*. Chișinău: CEP USM, 2019e, pp. 223-230. ISBN 978-9975-149-53-2.
255. BREAHNĂ, I. Unitatea de traducere: un concept operațional? In: *Intertext*. 2020a, nr. 1-2(53-54), pp. 104-110. ISSN 1857-3711.
256. BREAHNĂ, I. Timp și referință temporală în limbă. In: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Științe umanistice”. 2020b, nr. 4(134), pp. 12-19. ISSN 1811-2668.
257. BREAHNĂ, I. Timp și traducere: modelul inferențelor direcționale. In: *Etudes interdisciplinaires en sciences humaines*. 2020c, nr. 7, pp. 415-426. ISSN 1987-8753.
258. BREAHNĂ, I. Unitatea de traducere din perspectiva teoriilor pragmatice. In: *Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coseriu”, ediția a XV-a, „Schimbarea Lingvistică și Schimbarea Lingvisticii”*. Cernăuți: Universitatea Națională din Cernăuți, 2020d, pp. 240-246.
259. CANARACHE, A. Perfectul compus în texte narative. In: *Limba română*. 1965, anul XIV, nr. 6, pp. 689-695. ISSN 0024-3523.
260. CÂRĂC, I. S. *Teoria și practica semnului*. Iași: Institutul European, 2003. 592 p. ISBN 973-611-247-0.
261. CEMĂRTAN, C. Considerații privind categoria gramaticală a aspectului verbal în limba română. In: *Limba română*. 2014, nr. 2, pp. 70-78. ISSN 0235-9111.
262. CEMĂRTAN, C. Valorile aspectuale ale timpurilor verbului românesc. In: *Studia Universitatis Moldaviae*. 2015, nr. 10, pp. 3-7. ISSN 1811-2668.
263. CONDREA, I. *Traducerea din perspectiva semiotică*. Chișinău: Cartdidact, 2006. 266 p. ISBN 978-9975-937-58-0.
264. CONSTANTINOVICI, E. *Semantica și morfosintaxa verbului în limba română*. 2007. 268 p. ISBN 978-9975-917-62-9.
265. CONSTANTINOVICI, E. Realizarea distincțiilor aspectuale în limba română. In: *Buletin de lingvistică*. 2013, nr. 14, pp. 29-35. ISSN 1857-1948.
266. COSTĂCHESCU, A. *Pragmatica lingvistică. Teorii, debateri, exemple*. Iași: Institutul European, 2019. 628 p. ISBN 978-606-24-0216-7.
267. COSERIU, E. *Introducere în lingvistică*. Cluj-Napoca: Echinoc, 1999. 144 p. ISBN 973-9114-73-8.
268. COSERIU, E. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2009. 458 p. ISBN 978-973-703-386-4.
269. DAWKINS, R. *Gena egoistă*. București: Publica, 2019. 576 p. ISBN 978-606-722-339-2.

270. DIMITRIU, C. *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*. Iași: Institutul European, 2002. 852 p. ISBN 973-6110915.
271. *Enciclopedia de filosofie și științe umane*. București: All Educațional, 2007. 1208 p. ISBN 978-973-684-561-1.
272. GHEORGHITĂ, E. Utilizarea protocolurilor verbalizării concomitente pentru studierea traducerii ca proces: aspecte metodologice. In: *Studia Universitatis Moldaviae*. 2012, nr.10, pp. 150-156. ISSN 2345-1009.
273. *Gramatica limbii române*. Ed. a 2-a, rev., și adăugită. Vol. 1. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966. 437 p.
274. *Gramatica de bază a limbii române*. Coord. G. P. DINDELEGAN. București: Univers Enciclopedic Gold, 2016. 686 p. ISBN 978-6067041385.
275. *Gramatica limbii române. Cuvântul*. Coord. V. GUȚU-ROMALO. București: Editura Academiei Române, 2005. 712 p. ISBN 973-27-1306-2.
276. *Gramatica limbii române. Enunțul*. Coord. V. GUȚU-ROMALO. București: Editura Academiei Române, 2005. 1036 p. ISBN 973-27-1313-5.
277. *Gramatica limbii române. Sintaxa*. Coord. A. GRAUR. București: Editura Academiei Române, 1963. 588 p.
278. IONESCU, E. *Limba română: perspective actuale*. Iași: Polirom, 2013. 204 p. ISBN 978-973-46-3648-8.
279. IONESCU-RUXĂNDOIU, L. *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*. București: All Educational, 2003. 112 p. ISBN 973-684-557-5.
280. IRIMIA, D. *Morfo-sintaxa verbului românesc*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997. 410 p. ISBN 973-9149-97-9.
281. LUCHIAN, T. Modul acțiunii iterative și semelfactive în exprimarea actualității din limba română. In: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 2008, nr. 5-6, pp. 110-114. ISSN 0236-3119.
282. LUNGU-BADEA, G. *Tendențe în cercetarea traductologică*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2005. 275 p. ISBN 973-7608-47-X.
283. MARGAN, M. Câteva considerații asupra relației timp-aspect în limbile română și engleză. In: *Philologica Banatica*. 2009, vol. 1, pp. 49-58. ISSN 1843-4088.
284. *Metodologia științelor socioumane*. Coord. S. MOSCOVICI, F. BUSCHINI. Iași: Polirom, 2007. 556 p. ISBN 978-973-46-0596-5.
285. METZELTIN, M. Româna în contrast: o cercetare tipologică. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016. 188 p. ISBN 978-606-714-238-9.
286. MINICĂ, M. Câteva considerații despre funcția lingvistică a verbelor. In: *DACOROMANIA*. 2019, vol. XXIV, nr. 2, pp. 130-146. ISSN 1582-4438.
287. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj-Napoca: Echinoc, 1999. 558 p. ISBN 973-9114-66-5.

288. MUNTEANU, C. Despre receptarea românească a lingvisticii textuale coșeriene. In: *Meridian Critic*. 2014, vol. 22, nr. 1, pp. 149-158. ISSN 2069-6787.
289. NEDELICU, A. *Inovație și performanță în dezvoltarea profesională a cadrelor didactice din mediul urban. Cercetare-acțiune în educație*. Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului: București, 2011. 102 p.
290. OPREA, I. *Elemente de filozofia limbii*. Iași: Institutul European, 2007. 402 p. ISBN 978-973-611-456-4.
291. PĂDURARU, C. *Eugen Coseriu. Contribuții la pragmatica lingvistică*. Iași: Lumen, 2009. 135 p. ISBN 978-973-166-119-0.
292. PLATON. Sofistul. In *Opere*. Vol. VI. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 307-390.
293. POPESCU, F. *Tempo-aspectualitate contrastivă: (în engleză și română)*. Iași: Spanda, 2000. 248 p. ISBN 973-99437-3-X.
294. POPESCU, I. *Timp și limbaj*. Iași: Institutul European, 2006. 232 p. ISBN 978-973-611-453-9.
295. REBOUL, A., MOESCHLER, J. *Pragmatica discursului*. Iași: Institutul European, 2010. 204 p. ISBN 978-973-611-705-3.
296. SAUSSURE, F. de. *Curs de lingvistică generală*. Iași: Polirom, 1998. 432 p. ISBN 976-683-127-2.
297. SAUSSURE, F. de. *Scrieri de lingvistică generală*. Iași: Polirom, 2004. 352 p. ISBN 973-681-436-X.
298. SAVIN-ZGARDAN, A. *Valori lexico-gramaticale ale locuțiunilor verbale românești în plan sincron și diacronic: Categoriile "Aktionsart" și "Terminativitate : Aterminativitate"*. Chișinău: Bons Offices, 2001. 135 p. ISBN: 9975-9629-0-4.
299. SÖHRMAN, I. Mai-mult-ca-perfectul în limba română din perspectivă romanică și balcanică. In: K. THEDE, ed. *Das Rumänische und seine Nachbarn: Beiträge der Sektion "Sprachwandel und Sprachkontakt in der Südost-Romania" am XXX. Deutschen Romanistentag*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2009, pp. 131-139. ISBN 978-3865967077.
300. SĂDEANU, Florența. Perfectul simplu și perfectul compus. Comparație între spaniolă și română. In: *Studii și cercetări lingvistice*. 1972, nr. 23, pp. 615-626. ISSN 0039-405X.
301. SPORIȘ, V. Valențe semantico-stilistice ale timpurilor verbale în limba română. Perfectul indicativului. In: *Studia Universitatis "Petru Maior". Philologia*. 2012, nr. 13, pp. 64-73. ISSN 1582-9960.
302. URICARU, L. *Temporalitate și limbaj*. București: Allfa, 2003. 208 p. ISBN 973-8457-20-3.
303. ZBANȚ, L. Abordarea lingvistico-pragmatică a traducerilor prozei pentru copii scrise de Spiridon Vangheli. In: G. LUNGU-BADEA, N. OBROCEA,

eds. *Studii de traductologie românească*. Vol. 1: *Discurs traductiv, discurs metatraductiv*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017, pp. 216-250. ISBN 978-973-125-465-4.

304. ZBANȚ, L., ZBANȚ, C. Abordarea textuală a traducerii în viziunea lui Eugeniu Coseriu. In: *Anuar de lingvistică și istorie literară. T. LI, 2011, număr special Lucrările colocviului internațional Eugeniu Coseriu – 90 de ani de la naștere (Iași – Bălți, 27-29 iulie 2011)*. București: Editura Academiei Române, 2012, pp. 423-432. ISSN 1583-7017.

Surse în alte limbi

305. ALVES, F. *Zwischen Schweigen und Sprechen: Wie bildet sich eine transkulturelle Brücke?: eine psycholinguistisch orientierte Untersuchung von Übersetzungsvorgängen zwischen portugiesischen und brasilianischen Übersetzern*. Hamburg: Kovac, 1995. 216 S. ISBN 978-3860643075.
306. COSERIU, E. *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr, 1980. 178 S. ISBN 978-3878081098.
307. Entrevista con Oscar Loureda Lamas, por Eugenia Bojoga [online]. *Texto!*, 2007, vol. XII, nr. 3 [citat 09.07.2020]. Disponibil: <http://www.revue-texto.net/1996-2007/Dialogues/Dialogues.html>
308. MAIRAL, R., MARTÍNEZ, P. Entrevista a Eugenio Coseriu. In: *Cuadernos de investigación filológica*. 1990, nr. 16, pp. 159-170. ISSN 0211-0547.
309. SAVIĆ, M. D. L'uso dei tempi passati nei quotidiani pubblicati nelle lingue romanze con particolare riguardo all'italiano. In: *Linguistica* [online]. 1979, nr. 19(1), pp. 171-197 [citat 11.07.2020]. Disponibil: DOI: 10.4312/linguistica.19.1.171-197.
310. SAVIĆ, M. D. L'uso dei preteriti nello stile biblico italiano (nel quadro delle lingue europee). In: *Italica Belgradensia*. 1990, nr. 3, pp. 9-18. ISSN 0353-4766.
311. WEINRICH, H. *Textgrammatik der französischen Sprache*. Stuttgart: Klett, 1982. 894 S. ISBN 978-3125208100
312. *Философия, логика, язык (сборник)*. Москва: Прогресс, 1987. 336 с. ISBN 113-116-117-3.
313. ЗБАНЦ, Л. Автор/авторы уровней креативности в переводе. В: *Актуальные проблемы современной лингвистики и гуманитарных наук: сборник статей X Международной научно-методической конференции. Москва, 16 марта 2018 г.* РУДН. Москва: Издательство РУДН, 2018, сс. 76-96. ISBN 978-5-209-09093-9.

ANEXA 1. GRILĂ DE INTERPRETARE (Exemplu)

Nr.	Exemple	Direction du dis- cours	Discours bizarre ou inco- hérent	Propo- sez un contexte
1	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzu.			
2	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzuse.			
3	Lucia căzu. Ea lunecă pe gheață.			
4	Lucia căzu. Ea lunecase pe gheață.			
5	Lucia a lunecat pe gheață. Ea căzuse.			
6	Lucia a căzut. Ea lunecase pe gheață.			
7	Lucia lunecă pe gheață și căzu.			
8	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzu.			
9	Luci căzu și lunecă pe gheață.			
10	Lucia căzu pentru că lunecă pe gheață.			
11	Lucia lunecă pe gheață și căzuse.			
12	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzuse.			
13	Lucia căzu și lunecase pe gheață.			
14	Lucia căzu pentru că lunecase pe gheață.			
15	Lucia a lunecat pe gheață și căzuse.			
16	Lucia a lunecat pe gheață pentru că căzuse.			
17	Lucia a căzut și lunecase pe gheață.			
18	Lucia a căzut pentru că lunecase pe gheață.			

19	Elena lipi timbrul pe plic. Ea expedie scrisoarea.			
20	Elena lipi timbrul pe plic. Ea expediase scrisoarea.			
21	Elena expedie scrisoarea. Ea lipi timbrul pe plic.			
22	Elena expedie scrisoarea. Ea lipise timbrul pe plic.			
23	Elena a lipit timbrul pe plic. Ea expediase scrisoarea.			
24	Elena a expediat scrisoarea. Ea lipise timbrul pe plic.			
25	Elena lipi timbrul pe plic și expedie scrisoarea.			
26	Elena lipi timbrul pe plic pentru că expedie scrisoarea.			
27	Elena expedie scrisoarea și lipi timbrul pe plic.			
28	Elena expedie scrisoarea pentru că lipi timbrul pe plic.			
29	Elena lipi timbrul pe plic și expediase scrisoarea.			
30	Elena lipi timbrul pe plic pentru că expediase scrisoarea.			
31	Elena expedie scrisoarea și lipise timbrul pe plic.			
32	Elena expedie scrisoarea pentru că lipise timbrul pe plic.			
33	Elena a lipit timbrul pe plic și expediase scrisoarea.			
34	Elena a lipit timbrul pe plic pentru că expediase scrisoarea.			
35	Elena a expediat scrisoarea și lipise timbrul pe plic.			
36	Elena a expediat scrisoarea pentru că lipise timbrul pe plic.			
37	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.			
38	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzise.			
39	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.			

40	Casa se încălzi. Toma aprinsese focul în cămin.			
41	Toma a aprins focul în cămin. Casa se încălzise.			
42	Casa s-a încălzit. Toma aprinsese focul în cămin.			
43	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.			
44	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzi.			
45	Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.			
46	Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.			
47	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzise.			
48	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzise.			
49	Casa se încălzi și Toma aprinsese focul în cămin.			
50	Casa se încălzi pentru că Toma aprinsese focul în cămin.			
51	Toma a aprins focul în cămin și casa se încălzise.			
52	Toma a aprins focul în cămin pentru că casa se încălzise.			
53	Casa s-a încălzit și Toma aprinsese focul în cămin.			
54	Casa s-a încălzit pentru că Toma aprinsese focul în cămin.			

ANEXA 2. GRILĂ DE INTERPRETARE COMPLETATĂ (Exemplu)

Nr.	Exemple	Direction du discours	Discours bizarre ou incohérent	Proposez un contenu
1.	Medical trată pacientul. Pacientul se însănătoșește.	AV		
2.	Medical trată pacientul. Pacientul se însănătoșește.	AV		
3.	Pacientul se însănătoșește. Medicul îl trată.			
4.	Pacientul se însănătoșește. Medicul îl trată.	Ar.		
5.	Medical a tratat pacientul. Pacientul se însănătoșește.	AV		
6.	Pacientul s-a însănătoșit. Medicul îl trată.	Ar		
7.	Medical trată pacientul și pacientul se însănătoșește.	AV		
8.	Medical trată pacientul, pentru că pacientul se însănătoșește.	AV	X	Medical trată pacientul, iar pacientul se însănătoșește.
9.	Pacientul se însănătoșește și medicul îl trată.	AV	X	Pacientul se însănătoșește iar medicul îl trată în continuare.
10.	Pacientul se însănătoșește, pentru că medicul îl trată.	Ar		
11.	Medical trată pacientul și pacientul se însănătoșește.	AV		

12	Medicul trată pacientul, pentru că pacientul se însănătoșise.	AV	X	Medicul trata pacientul iar pacientul se însănătoșise.
13	Pacientul se însănătoșii și medicul îl tratase.	Ar		
14	Pacientul se însănătoșii, pentru că medicul îl tratase.	Ar		
15	Medicul a tratat pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV		
16	Medicul a tratat pacientul, pentru că pacientul se însănătoșise.	AV		
17	Pacientul s-a însănătoșit și medicul îl tratase.	Ar	X	Pacientul s-a însănătoșit pentru că medicul îl tratase
18	Pacientul s-a însănătoșit, pentru că medicul îl tratase.	AV		
19	Andreea tocă fructele. Ea puse tarta la cuptor.	AV		
20	Andreea tocă fructele. Ea pusese tarta la cuptor.	Ap		
21	Andreea puse tarta la cuptor. Ea tocă fructele.	AV		
22	Andreea puse tarta la cuptor. Ea încase fructele.	AV		
23	Andreea a tocat fructele. Ea pusese tarta la cuptor.	AV		
24	Andreea a pus tarta la cuptor. Ea tocase fructele.	AV		

25	Andreea tocă fructele și puse tarta la cuptor.	Av		
26	Andreea tocă fructele, pentru că puse tarta la cuptor.	Av	X	Andreea tocă fructele, apoi puse tarta la cuptor.
27	Andreea puse tarta la cuptor și tocă fructele.	Av		
28	Andreea puse tarta la cuptor, pentru că tocă fructele.	Ar		
29	Andreea tocă fructele și puse tarta la cuptor.	Ar		
30	Andreea tocă fructele, pentru că puse tarta la cuptor.	Ar		
31	Andreea puse tarta la cuptor și tocă fructele.	Ar		
32	Andreea puse tarta la cuptor, pentru că tocă fructele.	Ar		
33	Andreea a tocat fructele și puse tarta la cuptor.	Ar		
34	Andreea a tocat fructele, pentru că puse tarta la cuptor.	Ar		
35	Andreea a pus tarta la cuptor și tocă fructele.	Ar		
36	Andreea a pus tarta la cuptor, pentru că tocă fructele.	Ar		

37	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.	Av		
38	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzise.	Av		
39	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.	Ar		
40	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.	Ar		
41	Toma a aprins focul în cămin. Casa se încălzise.	Av		
42	Casa s-a încălzit. Toma aprinse focul în cămin.	Ar		
43	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.	Av		
44	Toma aprinse focul în cămin, pentru că casa se încălzi.	Av		
45	Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.	Ar	X	<i>casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin</i>
46	Casa se încălzi, pentru că Toma aprinse focul în cămin.	Ar		
47	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzise.	Av		
48	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzise.	Av		
49	Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.	Ar	X	<i>casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin</i>

50	Casa se încălzi, pentru că Toma aprinsese focul în cămin.	Ar			
51	Toma a aprins focul în cămin și casa se încălzește.	Av			
52	Toma a aprins focul în cămin, pentru că casa se încălzește.	Av			
53	Casa s-a încălzit și Toma aprinsese focul în cămin.	Ar	X		<i>casa s-a încălzit deoarece Toma aprinsese focul în cămin.</i>
54	Casa s-a încălzit, pentru că Toma aprinsese focul în cămin.	Ar			

ANEXA 3. TABEL RECAPITULATIV AL REZULTATELOR FAZEI I

n/o	Item experimental (S)	Direcția discursului/participant												Discurs bizar sau incoerent/participant	
		P ₁	P ₂	P ₃	P ₄	P ₅	P ₆	P ₇	P ₈	P ₉	P ₁₀	P ₁₁	P ₁₂		
1.	Anca scăpă paharul din mână. Paharul se sparse.	X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AR	AV	AR	P ₁ . „se sparse”, sună bizar; „s-a spart” (consecință) P ₈ . Anca a scăpat paharul din mână. Paharul s-a spart.
2.	Anca scăpă paharul din mână. Paharul se spărsese.	AR	AV	AV	AR	AR/X	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AR	P ₅ . Anca scăpă paharul din mână în timp ce alt pahar se spărsese înainte cu câteva secunde.
3.	Paharul se sparse. Anca îl scăpă din mână.	AR	AR	AR	AV	AR	AR/X	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AV	
4.	Paharul se sparse. Anca îl scăpase din mână.	AR	AV	AR	AV	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV	
5.	Anca a scăpat paharul din mână. Paharul se spărsese.	X	AV	AV/X	AR	AR/X	AV	AV	AR	AV	AV	AR	AR	AR	P ₅ . Un alt pahar s-a spart înainte ca Anca să scape paharul ei.
6.	Paharul s-a spart. Anca îl scăpase din mână.	AR	-	AR	AV	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
7.	Anca scăpă paharul din mână și paharul se sparse.	AV	AV/X	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AR	AR	AR	P ₂ . „și paharul se spărsese” (e clar că se va sparge) P ₃ . Anca ținea paharul în mână și acesta s-a spart (presupunem că a avut loc un incident sau a turnat apă fierbinte în el). P ₄ . Paharul se sparse, pentru că Anca îl scăpă din mână.
8.	Anca scăpă paharul din mână pentru că paharul se sparse.	AR	AV	AV/X	AR/X	X	AV	AR	AR/X	X	AR	AR	AV	AV	

																				P.5. Anca a turnat apă fierbinte în paharul din mână și acesta se sparse. P.9. Anca a scăpat paharul din mână și drept urmare paharul s-a spart. P.10. Anca scâpă paharul din mână și paharul se sparse.
9.																				P.2. „și Anca l-a scăpat” P.4. Anca îl scâpă din mână și paharul se sparse. P.9. Paharul se sparse din cauza că Anca l-a scăpat din mână. P.2. „pentru că Anca îl scâpă” P.2. „și paharul se sparse”
10.																				P.2. „pentru că paharul se spărsese” P.4. Paharul se spărsese, pentru că Anca îl scâpă din mână. P.9. Anca scâpă paharul din mână și acesta se spărsese. P.10. Anca scâpă paharul din mână și paharul se spărsese. P.9. Fiindcă Anca scâpase paharul din mână acesta se sparse.
11.																				
12.																				
13.																				

								și timp										
14.	Paharul se sparse pentru că Anca îl scăpase din mână.	AR	AR/X	AV	AV	AR	AR	AV	AR	AR	AV	AR	AR	AV	AV			P ₂ „,pentru că Anca îl scăpase”
15.	Anca a scăpat paharul din mână și paharul se spărsese.	X	AV/X	AV	AR	AR/X	AR/X	AR/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			P ₂ „și paharul se spărsese” P ₅ . Paharul se spărsese și deci Anca l-a scăpat din mână.
16.	Anca a scăpat paharul din mână pentru că paharul se spărsese.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	X	AV	AR	AR	AR	AR	AV/X			P ₁₀ „,pentru că” → și
17.	Paharul s-a spart și Anca îl scăpase din mână.	X	AV/X	AR	AR	AR	AR	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR			P ₂ „,din motiv că l-a scăpat”
18.	Paharul s-a spart pentru că Anca îl scăpase din mână.	AR	AV	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR			
1.	Paul se tăie. Mâna sa sângeră puternic.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
2.	Paul se tăie. Mâna sa sângerase puternic.	AV/X	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
3.	Mâna lui Paul sângeră puternic. El se tăie.	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR			
4.	Mâna lui Paul sângeră puternic. El se tăiasse.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR			
5.	Paul s-a tăiat. Mâna sa sângerase puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
6.	Mâna lui Paul a sângerat puternic. El se tăiasse.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR			
7.	Paul se tăie și mâna sa sângeră puternic.	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV			
8.	Paul se tăie pentru că mâna sa sângeră puternic.	AV/X	AV	AR/X	AV/X	AV	AV	X	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV			P ₃ . Mâna lui Paul sângeră puternic, pentru că acesta se tăie. P ₄ . El se tăie pentru că știa că mâna va

																			sângera, avea un anumit scop. P ₇ . Paul se tăie, deoarece mâna sa sângerează puternic. P ₁₀ . Paul se tăie și mâna sa sângerează puternic.
9.	Mâna lui Paul sângerează puternic și el se tăie.	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR	X	AV/ X	AR/ X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₃ . Paul se tăie și mâna lui sângerează puternic. P ₇ . Mâna lui Paul sângerează puternic, deoarece el se tăiașe.
10.	Mâna lui Paul sângerează puternic pentru că el se tăie.	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
11.	Paul se tăie și mâna sa sângerează puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₈ . și mâna sa sângerează puternic.
12.	Paul se tăie pentru că mâna sa sângerează puternic.	AV/ X	AR	AR	AV/ X	X	AV/ X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	X	
13.	Mâna lui Paul sângerează puternic și el se tăiașe.	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	X	AV/ X	AR/ X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₇ . Mâna lui Paul sângerează puternic, deoarece se tăiașe.
14.	Mâna lui Paul sângerează puternic pentru că el se tăiașe.	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
15.	Paul s-a tăiat și mâna sa sângerează puternic.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₈ . și mâna sa sângerează puternic.
16.	Paul s-a tăiat pentru că mâna sa sângerează puternic.	AV/ X	AR	AR	AV/ X	X	AV/ X	AR/ X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₈ . Paul se tăiașe pentru că mâna sa sângerează puternic.
17.	Mâna lui Paul a sângereat puternic și el se tăiașe.	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	X	AV/ X	AR/ X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₇ . Mâna lui Paul sângereat puternic, deoarece el s-a tăiat.
18.	Mâna lui Paul a sângereat pentru că el se tăiașe.	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	

1.	Furtuna smulse arborile din pământ. Arborile se uscă.	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV/X	AR	AR	AV/X	AR	
2.	Furtuna smulse arborile din pământ. Arborile se uscase.	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
3.	Arborile se uscă. Furtuna îl smulse din pământ.	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AV/X	AV/X	AV/X	AV	AR	
4.	Arborile se uscă. Furtuna îl smulse din pământ.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR/X	AR	AR/X	AR	AR	AR	X	
5.	Furtuna a smuls arborile din pământ. Arborile se uscase.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AV	
6.	Arborile s-a uscat. Furtuna îl smulse din pământ.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV/X	AV	AR	AV	AV	AR	X	
7.	Furtuna smulse arborile din pământ și arborile se uscă.	AR	AV	AV	AR	AV	AV	AR	AV	AR	AR	AR	AR	X	
8.	Furtuna smulse arborile din pământ pentru că arborile se uscă.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR/X	AR	P ₆ . Furtuna a smuls din pământ un arbore uscat.
9.	Arborile se uscă și furtuna îl smulse din pământ.	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AV/X	AV	AV/X	AV/X	AR	AR	AV	
10.	Arborile se uscă pentru că furtuna îl smulse din pământ.	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AV	AV	-	X	
11.	Furtuna smulse arborile din pământ și arborile se uscase.	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AV	AV/X	AR	AR	AR	X	
12.	Furtuna smulse arborile din pământ pentru că arborile se uscase.	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV	P ₆ . Furtuna smulse din pământ un arbore uscat.
13.	Arborile se uscă și furtuna îl smulse din pământ.	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR/X	AV	AV/X	AR	AR	AR	X	P ₃ . Arborile se uscase și furtuna îl smulse din pământ.
14.	Arborile se uscă pentru că furtuna îl smulse din pământ.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	
15.	Furtuna a smuls arborile din pământ și arborile se uscase.	AR	AV	AV	AR	AR	AR	AR/X	AV	AV/X	AR	AR	AR	X	P ₄ . Furtuna a smuls arborile din pământ și arborile s-a uscat.

16.	Furtuna a smuls arborele din pământ pentru că arborele se uscaser.	AR	AR	AV	AR	AR/X	AR	AV	AR/X	AR	AV	AR/X	AR	AV	AR	AR		
17.	Arborele s-a uscat și furtuna îl smulse din pământ.	AV	AR	AR/X	AV	AR	AV	AR/X	AV	AV	AR	AR	AR	AV	AV	AV		
18.	Arborele s-a uscat pentru că furtuna îl smulse din pământ.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR		
1.	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AR	AR		
2.	Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.	AV	AR/X	AV	AV	AR/X	AR/X	AV	AR/X	AR	AV	AR	AV	AR	AV	AV		P ₂ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin. P ₆ . Toma aprinse focul în cămin. Casa se încălzi.
3.	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR		
4.	Casa se încălzi. Toma aprinse focul în cămin.	X	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR		
5.	Toma a aprins focul în cămin. Casa se încălzi.	AV	AV	AR/X	AV	AR/X	AR/X	AV	AR/X	AR	AV	AR/X	AR	AV	AR	AV		

6.	Casa s-a încălzit. Toma aprinse focul în cămin.	AR	AR/X	AR	AV/X	AR	AR	AV/X	AR	AV	AR	AR	AV	AV	AR		P ₂ . Casa s-a încălzit datorită faptului că Toma aprinse focul. P ₄ . Casa s-a încălzit odată ce Toma aprinse focul în cămin. P ₆ . Casa s-a încălzit după ce Toma aprinse focul în cămin.
7.	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.	AV	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AV		
8.	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălzi.	X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X		P ₁ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin. P ₄ . Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi. P ₅ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin. P ₆ . Toma aprinse focul în cămin pentru că casa să se încălzească.
9.	Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.	X	AV/X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X		P ₁ . Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi. P ₂ . Casa era dotată cu căldură centralizată. Această se încălzi. Toma aprinse focul în cămin pentru a crea o atmosferă mai deosebită. P ₅ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.

																			P ₁₁ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.
10.	Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.	AV	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁ . Casa se încălziise pentru că Toma aprinse focul în cămin.
11.	Toma aprinse focul în cămin și casa se încălziise.	AV	AV	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁ . Casa se încălziise pentru că Toma aprinse focul în cămin.
12.	Toma aprinse focul în cămin pentru că casa se încălziise.	X	AR/X	AR/X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	P ₁ . Toma aprinse focul în cămin și casa se încălzi.
13.	Casa se încălzi și Toma aprinse focul în cămin.	X	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	P ₁₁ . Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.
14.	Casa se încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin.	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₆ . Toma a aprins focul în cămin și casa se încălzi.
15.	Toma a aprins focul în cămin și casa se încălziise.	-	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁ . Casa se încălziise pentru că Toma a aprins focul în cămin.
16.	Toma a aprins focul în cămin pentru că casa se încălziise.	X	AR	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	P ₁ . Toma aprinse focul în cămin și casa s-a încălzi.
17.	Casa s-a încălzi și Toma aprinse focul în cămin.	X	AR	AV/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	P ₃ . Casa s-a încălzi pentru că Toma aprinse focul în cămin. P ₁₁ . Casa s-a încălzi deoarece Toma aprinse focul în cămin.

18.	Casa s-a încălzit pentru că Toma aprinsese focul în cămin.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR				
1.	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzu.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
2.	Lucia lunecă pe gheață. Ea căzuse.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
3.	Lucia căzu. Ea lunecă pe gheață.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₇ . Lucia a căzut pe gheață pentru că s-a lunecat.
4.	Lucia căzu. Ea lunecase pe gheață.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₄ . Ea lunecase pe gheață deoarece ea căzu. P ₇ . Lucia lunecase pe gheață apoi căzu.
5.	Lucia a lunecat pe gheață. Ea căzuse.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
6.	Lucia a căzut. Ea lunecase pe gheață.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
7.	Lucia lunecă pe gheață și căzu.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
8.	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzu.	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₁ . Lucia căzu pentru că lunecă pe gheață. P ₇ . Lucia a căzut pe gheață pentru că lunecă.
9.	Lucia căzu și lunecă pe gheață.	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	X	P ₇ . Lucia lunecă pe gheață și căzu. P ₉ . Lucia lunecă și căzu pe gheață.
10.	Lucia căzu pentru că lunecă pe gheață.	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₄ . Lucia căzu pentru că a lunecat pe gheață.
11.	Lucia lunecă pe gheață și căzuse.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	X	P ₉ . Lucia lunecă și căzu.
12.	Lucia lunecă pe gheață pentru că căzuse.	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	X	P ₁ . Lucia căzuse pentru că lunecă pe gheață.

4.	Pacientul se însănătoșește. Medicul îl tratează.	AV	AV	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₄ . Medicul tratează pacientul. Apoi pacientul s-a însănătoșit.
5.	Medicul a tratat pacientul. Pacientul se însănătoșește.	AR	AR	AV	AV/X	AV	AV	AV/X	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₄ . Medicul a tratat pacientul. Acum acesta e sănătos. P ₅ . Medicul a tratat pacientul și acesta se însănătoșește. P ₇ . Pacientul nu se însănătoșește înainte ca medicul să-l trateze.
6.	Pacientul s-a însănătoșit. Medicul îl tratează.	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
7.	Medicul trată pacientul și pacientul se însănătoșește.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
8.	Medicul trată pacientul pentru că pacientul se însănătoșește.	X	AV	AV/X	AV/X	AV	AV	AV/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁ . Medicul trată pacientul pentru că pacientul nu se însănătoșește. P ₃ . Pacientul s-a însănătoșit pentru că a fost tratat de medic. P ₄ . Medicul trată pacientul pentru că pacientul era bolnav. P ₅ . Pacientul se însănătoșește pentru că medicul îl trată. P ₁₀ . Medicul trată pacientul, iar pacientul se însănătoșește.
9.	Pacientul se însănătoșește și medicul îl trată.	X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	AR/X	P ₁ . Pacientul nu se însănătoșește și medicul îl trată.

																		P ₄ . Pacientul se însănătoși după ce medicul îl trată. P ₅ . Medicul îl trată și pacientul se însănătoșise. P ₆ . Medicul trată pacientul și el se însănătoșise. P ₁₀ . Pacientul se însănătoși iar medicul îl trata în continuare.
10.	Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl trată.	AV	AV	AR	AR	AV	AR	AV	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
11.	Medicul trată pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV	AR	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AV
12.	Medicul trată pacientul pentru că pacientul se însănătoșise.																	P ₁ . Medicul trată pacientul pentru că pacientul nu se însănătoșise. P ₂ . Medicul trată pacientul, de aceea pacientul se însănătoșise. P ₄ pentru că pacientul se îmbolnăvisc. P ₅ . Pacientul se însănătoșise pentru că medicul îl tratase. P ₁₀ . Medicul trată pacientul iar pacientul se însănătoșise.
13.	Pacientul se însănătoși și medicul îl tratase.	X	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	AR/	X
																		P ₁ . Pacientul se însănătoși căci medicul îl tratase.

																P ₂ . Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl tratase. P ₄ . Pacientul se îmbolnăvi... P ₅ . Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl tratase. P ₆ . Pacientul se însănătoși, pentru că medicul îl tratase.
14.	Pacientul se însănătoși pentru că medicul îl tratase.	AV	AV	AR	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
15.	Medicul a tratat pacientul și pacientul se însănătoșise.	AV	AR	AV	AV	AR	AV	AR	AR	AV	AV	AR	AR	AV	AV	
16.	Medicul a tratat pacientul pentru că pacientul se însănătoșise.															
																P ₂ . Medicul a tratat pacientul pentru că pacientul s-a însănătoșit. P ₃ . Pacientul se însănătoșise pentru că medicul l-a tratat. P ₄ . Din punct de vedere gramatical e corect, dar sensul nu e corect. P ₅ . Pacientul se însănătoșise pentru că medicul îl tratase. P ₆ . Medicul a tratat pacientul și pacientul se însănătoșise.
17.	Pacientul s-a însănătoșit și medicul îl tratase.	AR	AR/ X	AR	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	AR/ X	

																				P ₇ - Pacientul s-a înșănătoșit pentru că medicul îl tratase. P ₁₀ . Pacientul s-a înșănătoșit pentru că medicul îl tratase.
18.	Pacientul s-a înșănătoșit pentru că medicul îl tratase.	AV	AV	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
1.	Maria plantă o floare. Floarea creșcu.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₂ . creștură
2.	Maria plantă o floare. Floarea creșcuse.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₂ . plantase
3.	Floarea creșcu. Maria o plantă.	AR	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁₁ . Maria plantă floarea și aceasta creșcu deja.
4.	Floarea creșcu. Maria o plantase.	AR	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₁₁ . Floarea creșcu pentru că anume Maria o plantase.
5.	Maria a plantat o floare. Floarea creșcuse.	AV	AV	AV	AR	AV	AR	AV	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₁₁ . Maria a plantat o floare și floarea a creșcut.
6.	Floarea a creșcut. Maria o plantase.	AR	AR	X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
7.	Maria plantă o floare și floarea creșcu.	AV	AV	AV	-	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
8.	Maria plantă o floare pentru că floarea creșcu.	AR	AR	X	-	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₂ . „pentru că floarea creșcu” P ₁₁ . Maria plantă o floare și floarea creșcu.
9.	Floarea creșcu și Maria o plantă.	AV	AR	X	AR	AV	AR	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
10.	Floarea creșcu pentru că Maria o plantă.	AR	AR	AV	-	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	

11.	Maria plantă o floare și floarea crescuse.	AV	AV	X	-	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₃ . Maria plantase o floare și floarea crescuse.
12.	Maria plantă o floare pentru că floarea crescuse.	AV	AV/X	X	AR/X	AR	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	P ₂ . „,pentru că floarea crescuse”
13.	Floarea crescu și Maria o plantase.	AR	AV	X	AR/X	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₄ . Maria plantase o floare apoi ea crescuse.
14.	Floarea crescu pentru că Maria o plantase.	AR	AV	AV	AV	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	
15.	Maria a plantat o floare și floarea crescuse.	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	AV	
16.	Maria a plantat o floare pentru că floarea crescuse.	AV	AV	X	AV/X	AR	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	AV/X	P ₄iar floarea crescuse P ₈ . Înainte ca Maria să planteze floarea în pământ, floarea a stat într-un pahar cu apă pentru ca să crească rădăcinile.
17.	Floarea a crescut și Maria o plantase.	AR	AR	X	AR/X	AV	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	P ₄ . Floarea a crescut după ce Maria o plantase. P ₉ . Floarea a crescut pentru că Maria o plantase.
18.	Floarea a crescut pentru că Maria o plantase.	AR	AR	AV	AR	AR	AR/X	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	

Irina BREAHNĂ

**O ABORDARE TRADUCTOLOGICĂ A CALCULULUI
INFERENȚELOR DIRECȚIONALE**

(în baza unui studiu experimental)

Monografie

Redactare – *Antonina Dembițchi*
Asistență computerizată – *Maria Bondari*

Bun de tipar 24.04.2021. Formatul 70x100 ¹/₁₂.
Coli de tipar 23,0. Coli editoriale 17,0.
Comanda . Tirajul 50 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009